

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ XIV БАГА ХУРАЛ

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

Улаанбаатар хот

2022 он

АГУУЛГА

ӨМНӨХ ҮГ	2
БИЗНЕС, МЕНЕЖМЕНТИЙН САЛБАР ХУРАЛ	4
<i>Ковид - 19 цар тахлын үеийн хэрэглэгчийн үйл хөдлөл, түүнд нөлөөлсөн хүчин зүйлсийн шинжилгээ</i>	
<i>Б. Намуунаа</i>	5
<i>Үйлчилгээний чанарын хулээлт дэх соёлын нөлөөлөл: дээд боловсрол ба эруул мэнд</i>	
<i>Ө. Анужин, А. Төгсбаясгалан</i>	29
<i>Арьс арчилгааний бутээгдэхүүний тухай цахим орчин дахь сэтгэгдэл нь хэрэглэгчийн худалдан авах хүсэлд нөлөөлөх нөлөөллийн судалгаа</i>	
<i>Ц. Номин-Эрдэнэ</i>	44
<i>Улаанбаатар хотын хуучин хувцасны дэлгүүрээр (<i>thrift shop</i>) үйлчлүүлэгчдийн зан төлөвийн судалгаа</i>	
<i>Б. Мандхай</i>	85
БИЗНЕС, МЕНЕЖМЕНТИЙН САЛБАРЫН ПОСТЕР ИЛТГЭЛ	119
ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮ, НЯГТЛАН БОДОХ БҮРТГЭЛИЙН САЛБАР ХУРАЛ	123
<i>Санхүүгийн болон санхүүгийн бус бизнес, мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэгчдийн комплаенсийн тогтолцоог сайжруулах</i>	
<i>А. Одонтуяа, Б. Чинзэтөгс</i>	135
<i>Нббоус 24 холбоотой талуудын тодруулгын хэрэгжилт /банкны салбараар/</i>	
<i>Л. Нууцгээ</i>	154
<i>Хувьцааны зах зээл дэх хөрөнгө оруулагчдын шийдвэрт нөлөөлөх зарим хүчин зүйлийн судалгаа</i>	
<i>М. Анударь</i>	164
ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮ, НЯГТЛАН БОДОХ БҮРТГЭЛИЙН САЛБАРЫН ПОСТЕР ИЛТГЭЛ	190
НИЙГЭМ, ХҮМҮҮҮНЛЭГИЙН САЛБАР ХУРАЛ	194
<i>Арилжааны банкнаас олгох зээл ба гэрээний чөлөөт байдлын эрх зүйн зохицуулалт</i>	
<i>Т. Номинчуулун</i>	195
<i>Франчайзын гэрээний эрх зүйн зохицуулалт</i>	
<i>Н. Дөлгөөнсугир</i>	202
<i>Ерөнхий боловсролын сургалт сурагч төвтэй болж байгаа эсэхэд хийсэн дүн шинжилгээ</i>	
<i>Б. Оюунжаргал</i>	210
<i>Үнэт цаасны зах зээлд хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчид тулгамдаж буй зарим асуудал, түүнийг шийдвэрлэх гарц, арга зам</i>	
<i>Ш. Бүжинлхам</i>	229
НИЙГЭМ, ХҮМҮҮҮНЛЭГИЙН САЛБАРЫН ПОСТЕР ИЛТГЭЛ	237
ЗУРГИЙН ЦМОГОГ	248
ХАВСРАЛТ	253

БИЗНЕС, МЕНЕЖМЕНТИЙН САЛБАР ХУРАЛ

**КОВИД - 19 ЦАР ТАХЛЫН ҮЕИЙН ХЭРЭГЛЭГЧИЙН ҮЙЛ ХӨДЛӨЛ, ТҮҮНД
НӨЛӨӨЛСӨН ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН ШИНЖИЛГЭЭ**
Б.Намуунаа

ХУРААНГУЙ

Энэхүү судалгааны ажлаар Ковид-19 цар тахлын үед хэрэглэгчдийн сэдлийн хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр худалдан авалтын үйл хөдлөл хэрхэн өөрчлөгдсөн, үүнд Ковид-19-тэй холбоотой мэдээлэл хэрхэн нөлөөлсөн болохыг бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал ашиглан шинжилнэ. Судалгаанд Ковид-19 цар тахлын үеийн Монгол Улсын хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийг тодорхойлох анхдагч өгөгдөл цуглуулж ашиглана. Ковид-19 цар тахлын үед Монгол Улсын хэрэглэгчдийн үйл хөдлөл өөрчлөгдөж, худалдан авалтын сэдлийн хедоник хүчин зүйлс бүх төрлийн барааны худалдан авалттай эерэг, ашиг тусын болон зайлшгүй шаардлагын хүчин зүйлс өргөн хэрэглээний барааны худалдан авалттай эерэг бусад төрөлтэй сөрөг хамааралтай, харин нийгмийн харьцуулалтын хүчин зүйлс нь электрон барааны худалдан авалтаас бусад төрөлтэй эерэг хамааралтай байсан гэсэн таамаглал дэвшүүлсэн юм. Судалгааны хүрээнд Монгол Улсын 75 хэрэглэгчээс өгөгдөл цуглуулж, хэсгийн хамгийн бага квадратын бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлалын арга зүй ашиглан (PLS-SEM) таамаглалаа шалгахад Ковид-19 цар тахлын үед зайлшгүй шаардлагын болон нийгмийн шаардлагын сэдлийн хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр бүх төрлийн бараа бүтээгдэхүүний худалдан авалт өссөн үр дүн гарлаа.

Түлхүүр үгс: хэрэглэгчийн үйл хөдлөл, Ковид-19 цар тахал, сэдлийн хүчин зүйл, олон замын шинжилгээ, мэдээллийн нөлөө

Төвчилсон үгс, нэр томъёоны тайлбар: Бүтцийн тэгшитгэлийн загвар (БТЗ), PLS – SEM – Partial Least Squared – Structural Equation Model

ОРШИЛ

Ковид-19 цар тахал дэлхий дахины хүн амын ажиллах, харилцах, худалдан авах хэв маягийг таамаглахын аргагүй өөрчилж, дэлхий нийтийн эрүүл мэнд, нийгэм, эдийн засагт ихээхэн нөлөө үзүүллээ. Ковид-19 халдварт өвчин нь 2019 оны 12-р сарын сүүлээр БНХАУ-ын Ухань хотод анх илэрч (Ashour HM, 2020), үүнээс хойш дэлхий даяар өдөр бүр халдварын тоо нэмэгдсээр 2020 оны 3-р сарын 11-нд ДЭМБ Ковид-19-ийг дэлхий дахиныг хамарсан цар тахал гэж зарласан юм (WHO, 2021). Халдварын тархалтыг хяналтандaa авахын тулд дэлхий даяар олон Улсын засгийн газрууд бүрэн болон хэсэгчилсэн хөл хорио тогтоох хатуу арга хэмжээ авч эхэлснээр зах зээл, эдийн засгийн хэвийн үйл ажиллагаа тасалдаж, хүн болон бараа, үйлчилгээний шилжилт эрс багассан бөгөөд дэлхийн эдийн засаг, цаашлаад хөдөлмөрийн зах зээлд урьд өмнө нь байгаагүй цочролыг үүсгэж, энэхүү халдварын тархалт болон эдийн засаг, нийгэмд үзүүлж буй нөлөөллийн улмаас дэлхий даяар хүмүүс айдас, сандрал болон тодорхой бус байдалд автаж, үйл хөдлөлөө өөрчилж эхлэв (Kraemer, 2020), (Islam, et al., 2021).

Бараа үйлчилгээнийн борлуулалтын тоон өгөгдөл хийсэн эдийн засгийн шинжилгээнээс үзэхэд Ковид-19 цар тахлын үеийн нөхцөл байдал нь хэрэглэгчдийн худалдан авалтын үйл хөдлөл болон хандлагад ихээхэн нөлөөлжээ. АНУ-ын хэрэглэгчдийн 84% нь худалдан авалтын шинэ хэв маягтай болсон (McKinsey, 2021) бөгөөд Deloitte-ийн Ковид-19 тахлын дараах зарцуулалтын судалгаагаар тахлын үед бий болсон худалдан авалтын хэд хэдэн хэв маяг тахлын дараа ч мөн хадгалагдаж болзошгүй гэжээ. Энэ мэтчлэн Ковид-19-ийн тархалт нь дэлхий даяар хэрэглэгчийн үйл хөдлөлтэй холбоотой зарцуулалтын түвшин илэрхий өөрчлөгдхөд хүргэсэн бөгөөд хүмүүс гол төлөв нэн чухал хэрэгцээтэй бараа,

бүтээгдэхүүний худалдан авалтаа нэмэгдүүлж, рационал үйл хөдлөл гаргах болжээ (Nielsen, 2020). Мөн цаашид хүмүүс гэрээс болон оффис дээрээ гэх мэт хосолсон байдлаар ажиллаж, энэ нь гэрийн оффисын тавилга, гэр ахуйн үйлчилгээний зардлыг нэмэгдүүлж болзошгүй юм.

Иймээс цар тахлаас үүдэн хэрэглэгчдийн худалдан авалтын хэв маяг үлэмж өөрчлөгдсөн нь манай улсын төдийгүй дэлхий дахинд тулгамдсан асуудал болоод байгаа юм. Ковидын дараах эрин үед бизнес эрхлэх, маркетинг хийхэд Ковидын үед хэрэглэгчдийн үйл хөдлөл хэрхэн өөрчлөгдсөн, мөн цаашдын хандлагыг тодорхойлох нь нэн чухал болсон тул энэ төрлийн асуудлыг хөндсөн судалгааны ажлууд ихээр хийгдэж байна. Тиймээс монгол улсын нөхцөлд цар тахлын үед хэрэглэгчдийн үйл хөдлөл хэрхэн өөрчлөгдсөн нь судлаач миний сонирхлыг ихэд татсан юм. Ялангуяа манай улсад энэ чиглэлийн судалгааны ажил хараахан хийгдээгүй байгаа тул тахлын үед монгол улсын хэрэглэгчдийн үйл хөдлөл хэрхэн өөрчлөгдсөнийг судлах нь өндөр ач холбогдолтой гэж үзэж байна. Дээрх судалгааны асуудлын хүрээнд дараах асуултуудыг дэвшүүллээ.

- *Асуулт 1:* Ковид-19 цар тахлын үед монгол улсын хэрэглэгчдийн үйл хөдлөлийн өөрчлөлтөд худалдан авалтын сэдлийн хүчин зүйлс хэрхэн нөлөөлсөн бэ?
- *Асуулт 3:* Ковид-19 цар тахлын үед ямар төрлийн бараа, бүтээгдэхүүний худалдан авалт хамгийн их өөрчлөгдсөн (өсөж, буурсан) бэ?
- *Асуулт 4:* Ковид-19 цар тахлын талаар ерөнхий ойлголт нь хэрэглэгчдийн сэдэл болон худалдан авалтын үйл хөдлөл хоорондын харилцан үйлчлэлд хэрхэн нөлөөлсөн бэ?

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО

Энэхүү судалгаагаар Ковид-19 цар тахлын үед монгол улсын хэрэглэгчдийн худалдан авалтын үйл хөдлөл худалдан авалтын сэдлийн хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр хэрхэн өөрчлөгдсөн, энэхүү өөрчлөлтөд тахлын талаарх ерөнхий ойлголт хэрхэн нөлөөлснийг бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал ашиглан судалж, хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн өөрчлөлтөд хэрхэн хариу арга хэмжээ авах талаар зөвлөмж боловсруулахыг зорилоо.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛТ

Судалгааны зорилгын хүрээнд дараах зорилтуудыг дэвшүүллээ.

- Ковид-19 цар тахлын үед олон улсын хэрэглэгчдийн үйл хөдлөл хэрхэн өөрчлөгдсөн, түүнийг шинжлэхэд ямар онол, арга зүй ашигласныг судлах
- Ковид-19 цар тахлын үед монгол улсын хэрэглэгчийн үйл хөдлөл хэрхэн өөрчлөгдсөнийг судлах анхдагч судалгааны асуулга боловсруулж, тохиромжтой түүврээс судалгаа авч, өгөгдөл бэлтгэх
- Бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал ашиглан цуглуулсан өгөгдөл дун шинжилгээ хийж, судалгааны үр дүн боловсруулах
- Судалгааны ажлыг нэгтгэн дүгнэх, санал зөвлөмж боловсруулах

СУДАЛГААНЫ ТААМАГЛАЛ

Судлагдсан байдлын тоймд үндэслэн судалгаагаар дэвшүүлсэн асуултууддаа урьчдилан хариулж, дараах таамаглалыг дэвшүүлж байна.

Таамаглал 1: Ковид-19 цар тахлын нөлөөгөөр монгол улсын хэрэглэгчийн худалдан авалтын үйл хөдлөл их хэмжээгээр өөрчлөгдсөн.

Таамаглал 2: Ковид-19 цар тахлын үед худалдан авалтын сэдлийн хедоник хүчин зүйлс нь бүх төрлийн барааны худалдан авалттай эерэг хамааралтай байсан.

Таамаглал 3: Ковид-19 хямралын нөхцөл байдалд худалдан авалтын сэдлийн зайлшгүй шаардлагын (exigency) болон ашиг тусын (utilitarian) хүчин зүйлс нь өргөн хэрэглээний бараа худалдан авалттай эерэг, өргөн хэрэглээний бус барааны худалдан авалттай сөрөг хамааралтай байсан.

Таамаглал4: Ковид-19 хямралын нөхцөл байдалд худалдан авалтын сэдлийн нийгмийн харьцуулалтын хүчин зүйлс нь электрон бараанаас бусад бүх төрлийн барааны худалдан авалттай эерэг хамааралтай байсан.

СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

Энэхүү бүлгээр Ковид-19 цар тахлын үед дэлхий даяар хэрэглэгчийн худалдан авалтын үйл хөдлөл хэрхэн өөрчлөгдсөн болохыг судалсан онолын болон эмпирик судалгааны үр дүng танилцуулна. Эхний хэсэгт хэрэглэгчийн худалдан авалтын үйл хөдлөлийн онол, тахлын үеийн хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн онолын үндэслэлийг авч үзнэ. Дараагийн хэсэгт Ковид-19 цар тахлын үеийн хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн өөрчлөлтийг олон талаас судалсан эмпирик судалгааны ажлуудын үр дүng танилцуулна.

ОНОЛЫН СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

Хямралын үеийн хэрэглэгчийн худалдан авалтын үйл хөдлөлийн онол

SARS, MERS, шувууны ханиад, хар шуурга, цунами зэрэг нийтийг хамарсан хямралын үед хийгдсэн хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн судалгааны үр дүngээс үзэхэд онц ноцтой хямралын үед хүмүүсийн худалдан авах хандлага, сэдэл өөрчлөгддөг байна. Санхүүгийн хямрал (Brown, 2013), хүнсний аюулгүй байдлын хямрал (Pennings, 2002), улсын хямрал (Antonetti, 2019), болон нэр хүндийн хямрал (Jeon, 2016) зэрэг хямралын нөхцөлд хэрэглэгчийн худалдан авалтын үйл хөдлөл хэрхэн өөрчлөгдсөнийг авч үзсэн бөгөөд хямралын төрлөөс үл хамааран хямралын үед хэрэглэгчид үйл ажиллагаа, хандлагаа өөрчилдөг гэдэгт судалгаа бүр санал нэгджээ. Харин (Theodoridou, 2019) хямралын үеийн нөхцөл байдлыг үр харгалзан хүмүүс илүү рационал үйл хөдлөлтэй болдог гэж нотолжээ. Мөн (Ang, 2000), (Ferrell, 2002) нар хямралын үед хүмүүс хангалттай мөнгөтэй байсан ч тансаг хэрэглээгээ илүү хэмнэлттэй бүтээгдэхүүнээр сольж, үндсэн хэрэглээгээ хангахад илүү анхаардаг болохыг харуулсан байна. Аливаа хямрал хэрэглэгчийн худалдан авалтын үйл хөдлөлийг богино хугацаанд гэлтгүй урт хугацаанд өөрчлөх хандлагатай байдаг бөгөөд хугацааны явцад хэрэглэгчид шинэ зуршилтай болж, шинэ онголт хийхэд хүргэж болох юм (Arens, 2018).

(Sheth, 2020) хэрэглэгчдийн дадал зуршлыг өөрчилдөг дөрвөн үндсэн нөхцөл байж болохыг онцолжээ. Эдгээр нь (1) нийгмийн нөхцөл байдал, (2) шинэ технологийн нэвтрэлт, (3) шинэ дүрмийн улмаас бий болсон хэрэглээний зуршил, (4) урьдчилан таамаглах боломжгүй нөхцөл байдал зэрэг болно. Харин (European Commission, 2020)-д хэрэглэгчийн шинэ зуршлыг гурван хүчин зүйл байдаг ба тэдгээр нь төрийн бодлого, технологийн хөгжил болон хүн ам зүйн

өөрчлөлт гэжээ. Үүнээс үзэхэд Ковид-19 цар тахлын нөхцөлд хэрэглэгчдийн үйл хөдлөл урт хугацаанд өөрчлөгдөж болзошгүй юм.

Ковид-19 цар тахлын үеийн хөл хорионы улмаас дэлхий даяар хэдэн сарын турш бизнесүүд, үйлчилгээний байгууллагууд хаагдсан билээ. Хөл хорионы зэрэг буурч бизнесийн байгууллагууд нээгдсэн ч хэрэглэгчид дэлгүүр, ураг соёлын арга хэмжээ зэрэг олон нийтийн газар очихоос зайлсхийх болсон ба үүний үр дүнд хэрэглэгчид худалдан авалтын үйл хөдлөл, дадал зуршлаа бага багаар өөрчилж эхэлжээ (Baker, 2020), (Carvalho, 2020), (Dou, 2020), (Ker, 2020). Цаашилбал, (Laato, 2020) нар засгийн газар сургууль, дэлгүүр зэрэг олон нийтийн үйлчилгээг хорьсон шийдвэр нь хэрэглэгчдэд айдсыг бий болгож, үйл хөдлөлөө өөрчлөхөд хүргэсэн байж болно гэжээ. Түүнчлэн бүтээгдэхүүний хомсдол хэрэглэгчдийн бараа, бүтээгдэхүүний сонголтод ихээхэн нөлөөлөв (Hamilton, 2019), (Laato, 2020). Ялангуяа тахлын дэгдэлт эрс эрчимжсэн үед худалдан авагчид ердийн нөхцөл байдлаас тэс өөр үйл хөдлөл гаргаж, нэн шаардлагатай бараа бүтээгдэхүүнийг үлэмж хэмжээгээр худалдан авах болов. Ковид-19 цар тахлын тархалт ихсэж, тодорхой бус байдал өндөр байсан үед бизнесүүд хаагдаж, дэлгүүрийн хүртээмж муудсан тул бараа, бүтээгдэхүүн худалдаж авах шинэ сувгийг эрэлхийлэх болсноор урьд нь хязгаарлагдмал өсөлттэй байсан онлайн худалдааны талбарт эрс өсөлт бий болж, технологийн мэдлэг багатай ахмад хүмүүс ч мөн онлайн худалдааг илүүд үзэх болжээ (Pantano, 2020). Түүнчлэн онлайн худалдаанаас гадна хүн хоорондын харилцаа шаардахгүй түгээлтийн сонголтууд ч мөн алдаршиж магадгүй юм (Amazon, 2020).

(McKinsey, 2021), (Accenture, 2020) судалгаанаас үзэхэд хэрэглэгчид Ковид-19-ийн эдийн засаг, эрүүл мэнд дэх нөлөөлөлд ихээхэн санаа зовж байсан ба тахлын үед хүмүүс нэн чухал хэрэгцээнд илүү төвлөрч, ухаалаг худалдан авалт хийж, мөн орон нутгийн дэлгүүрүүдээр үйлчлүүлж, дижитал худалдааг ашиглах болжээ. Дэлхий даяар 12000 хэрэглэгчийг хамарсан (Edelman, 2020) судалгаагаар хэрэглэгчдийн гуравны хоёр нь брэндууд цар тахлын эсрэг хэрхэн хариу үйлдэл үзүүлэх нь тэдний ирээдүйн худалдан авалтын шийдвэрт нөлөөлнө гэсэн бол (Pantano, 2020)-д хэрэглэгчид брэндууд тахлын үед хэрхэн нийгмийн хариуцлагаа ухамсарлаж байсан нь тахлын дараа дахин худалдан авах эсэхэд нөлөөлнө гэжээ.

ЭМПИРИК СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

Хямралын үеийн хэрэглэгчийн үйл хөдлөл

(Vazquez-Martinez & Morales-Mediano, 2021) нь Ковид-19 цар тахлын үед хэрэглэгчдийн худалдан авалтын үйл хөдлөл хэр зэрэг өөрчлөгдсөн, уг өөрчлөлтөд Ковид-19 тахлын үеийн хэрэглэгчийн худалдан авалтын сэдлүүд хэрхэн нөлөөлсөн талаар судалсан бөгөөд Ковид-19 тахлын эргэн тойрон дох нөхцөл байдал, ялангуяа олон улсын мэдээллүүд нь хүмүүсийн худалдан авалтын хэв маягт хүчтэй нөлөөлсөн болохыг тогтоожээ. Түүнчлэн худалдан авалтын үйл хөдлөл нь хедоник, ашиг тусын, зайлшгүй шаардлагын, нийгмийн харьцуулалтын хүчин зүйлүүдээр тайлбарлагддаг болохыг статистикийн хувьд нотолсон байна.

Дээрх судалгаанд хөндсөн өдөөгч хүчин зүйлийн нөлөөг (Güngördü, 2021) судалгаанд ярилцлагын аргаар өгөгдөл цуглуюулж, Өдөөгч-Организм-Хариу үйлдлийн загварыг ашиглан шинжилгээ хийжээ. Шинжилгээний үр дүнд эдийн засгийн уналт, хэсэгчилсэн хөл хорионы зохицуулалт, зарим үйлчилгээний хязгаарлалт, сошиал медиа мессежүүд зэрэг нь гадаад өдөөгч хүчин зүйл, айдас, уйтгартай байдал нь организмын хүчин зүйл, эрсдэлийг хүлээн зөвшөөрөх, өргөн хэрэглээний барааны худалдан авалтын өөрчлөлт, биет дэлгүүрээс зайлсхийх, чөлөөт цагаа өнгөрөөх үйл ажиллагаа буурах, дэлгүүр хэсэх давтамж буурах,

төлөвлөгөөт болон импульсив худалдан авалт, нөөц бүрдүүлэх, санал хүсэлт зэрэг нь хариу үйлдэл гэсэн үр дүн гаржээ.

Харин (Crosta, et al., 2021) судалгааны үр дүнд Ковид-19 тахал хэрэглэгчдийн үйл хөдлөлд ихээхэн нөлөөлж, энэ нь хэрэгцээт ба хэрэгцээт бус барааны аль алины хэрэгцээг нэмэгдүүлснээр зарцуулалтын түвшинг өсгөжээ. Хэрэглэгчийн зан төлвийн энэхүү өөрчлөлт нь айdas, стресс, депресс зэрэг сэтгэл зүйн хэд хэдэн хүчин зүйлээр тодорхойлогдож байв. Судалгааны гол ололт нь бараа бүтээгдэхүүнийг хэрэгцээт ба хэрэгцээт бус гэж ангилсан явдал байв. Мөн хэрэглэгчид хоол хүнс, эрүүл ахуй, цэвэрлэгээний гол хэрэгцээт бүтээгдэхүүний худалдан авалтаа нэмэгдүүлсэн гэсэн үр дүнг дэмжсэн юм. Хэрэглэгчийн худалдан авалтын өөрчлөлт дэх нийгэм хүн амзүйн нөлөөг авч үзвэл хүйсийн хувьд эрэгтэйчүүд илүү их хэрэгцээт бус зүйл худалдан авах хандлагатай. Насны хувьд өндөр настай хүмүүс сэтгэлийн хөдөлгөөн багатай байсан тул хэрэгцээт бус бараа худалдан авах нь бага, эсрэгээрээ залуу хүмүүс онлайнаар хэрэгцээт бус бүтээгдэхүүн худалдан авах нь өндөр байв. Орлогын хувьд өндөр орлоготой байх тусам зарцуулалт өндөр байсан ч орлого хэрэгцээт бус бүтээгдэхүүний зарцуулалттай эерэг хамааралтай байсангүй. Харин дээрх хүн ам зүйн хүчин зүйлсийг хяналтанд авч, сэтгэл зүйн хүчин зүйлсийн нөлөөллийг шалгахад цар тахалтай холбоотой айdas, түгшүүр нь өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүний худалдан авалтыг нэмэгдүүлжээ.

Харин (Eger, Komarkova, Micík, & Michal, 2021) Ковид-19 тахлын хоёр дах давалгааны үед Чех улсын хэрэглэгчдийн эрүүл мэндийн талаарх болон ажлын байрны талаарх айdas, мөн эдийн засгийн нөхцөл байдал нь тэдний үйл хөдлөлд хэрхэн нөлөөлсөн болохыг өмнө нь хийгдсэн судалгаанууд болон Айдсын хандлагын онолд тулгуурлан судлахыг зорьсон юм. Түүнчлэн Ковид-19-ийн нөхцөл дэх Baby Boomers, X болон Y гэсэн гурван үеийнхний худалдан авалтын үйл хөдлөлийг шинжилсэн ба үр дүнд нь гурван үеийн айдсын хэмжээ адилхан боловч Baby Boomers тэтгэвэрт гарсан тул хамгийн бага айдастай, харин бусад үеийн хувьд ажлаа алдах айdas ихтэй байв. Мөн Baby Boomers үеийнхэн бусад үетэй харьцуулахад худалдан авалтаа хамгийн их багасгасан байна.

(Gu, lusarczyk, Hajizada, & Sakhbieva, 2021) судалгааны зорилго нь Ковид-19 тахлын үед онлайн хэрэглэгчдийн худалдан авалтын үйл хөдлөлийг идэвхжүүлж буй хүчин зүйлсийн харилцан хамаарал, нөлөөллийн түвшинг үнэлэх арга зүйн хандлагыг бүрдүүлэх юм. Коронавирусын тахлын үеийн онлайн худалдан авалтын дүн шинжилгээ нь онлайн дэлгүүрүүдэд зочлох хүмүүсийн тоо огцом нэмэгдсэнийг харуулж байна. Тахлын эхэн үед онлайн худалдан авалтын үйл хөдлөлд хэрэглэгчийн мэдлэг, туршлага, дотогшоо хандлага нөлөөлсөн бөгөөд бусад хүчин зүйлүүд бага зэрэг нөлөөтэй байв. Харин Ковид-19 тахал нэмэгдсээр байх үед шийдвэр гаргах шуурхай байдлын адил хэрэглэгчийн мэдлэг, туршлагын нөлөө улам нэмэгдэж, харин дотогшоо хандлагын нөлөө буурсан байна.

Хямралын үеийн сандарсан худалдан авалт

Ислам ба бусад (2021), Локстон ба бусад (2020), Грейс Чуа ба бусад (2021), Шенгүй ба бусад (2021), Кум Фай Юэн ба бусад (2020) судлаачид тус бүр Ковид-19 цар тахлын үеийн хэрэглэгчдийн паник худалдан авалтын талаар судалжээ. Паник худалдан авалт нь худалдан авалтын шийдвэр нь сэтгэл хөдлөл (айdas, түгшүүр) болон нийгмийн нөлөөллөөс болж өөрчлөгддөг хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн судалгаанд харьцангуй судлагдаагүй, чухал салбар юм. Эдгээр судалгааны нийтлэг зорилго нь хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн судалгаанд харьцангуй шинэ бөгөөд судлагдаагүй талбар болох паник худалдан авалтын сэтгэл зүйн шалтгааныг шинжилж, олж тогтоох, нэгтгэх явдал юм. Дээрх ажлууд нь паник худалдан

авалтын судлагдсан байдлыг нэгтгэж, паник худалдан авалтын сэтгэл зүйн шалтгаануудын талаарх өнөөгийн үзэл баримтлалын ойлголтыг нэгтгэн дүгнэж, ангилж, өргөжүүлсэн болно. Паник худалдан авалтын талаар одоогийн мэдлэг харьцангуй хязгаарлагдмал бөгөөд энэ чиглэлээр хийгдсэн ердөө 32 ширхэг эрдэм шинжилгээний өгүүлэл байгаа ба эдгээрийн цөөн хэд нь паник худалдан авалтын шалтгааныг судалсан байна. Паник худалдан авалтын шалтгаануудын талаар хэлэлцүүлэг Ковид-19 тахлаас хойш ихээр хийгдэх болсон ч эдгээр нь сонин нийтлэл хэлбэртэй байгаа тул энэхүү ойлголтыг гүнзгийрүүлэн судлах шаардлагатай болсон юм. Эдгээр судалгааны ажлууд нь гэнэтийн буюу импульсив худалдан авалт, хэт түйлширсан буюу компульсив худалдан авалт зэрэг ойлголтуудыг ихэвчлэн ашигласан байна. Мөн эдгээр судалгааны ажлууд нь Паник худалдан авалт, Айдсыг давах онол болон ӨдөөгчОрганизм-Хариу үйлдлийн (SOR) загварыг онолын ухагдахуун, загвараар сонгожээ. Цаашилбал, эдгээр судалгааны ажлууд нь АНУ, Австрали, БНХАУ, Энэтхэг, Пакистан, Турк, Европын холбоо зэрэг дэлхийн олон улсыг хамарсан бөгөөд тус бүр анхдагч өгөгдөл цуглуулж, бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлалын арга зүй ашиглан шинжилгээ хийж, үр дүн тодорхойлжээ. Дээрх ажлууд нь сандарсан худалдан авалтын үйл хөдлөлийн талаарх өнөөгийн онолын ойлголтыг өргөжүүлж, бодлого боловсруулагчид болон мэргэжилтнүүдийн зүгээс авч болох арга хэмжээ, шийдлүүдийн талаарх зөвлөмжүүдийг гаргажээ.

Хямралтай холбоотой мэдээллийн нөлөөлөл

Ирээдүйн тодорхой бус байдал, хүнд нөхцөл байдал, ажилгүйдэл нэмэгдэх, цалин буурах, халдварт авсан хүмүүс эсвэл нас барагтын өсөлтийн талаарх мэдээллийг хувь хүмүүс хэдий чинээ авах тусам хямрал хэрэглэгчдэд үзүүлэх сэтгэл зүйн нөлөөлөл төдий чинээ их байна (Amalia, 2009). (Garmaise, 2020) макро эдийн засагтай холбоотой муу мэдээлэл нь худал мэдээлэл байсан ч хэрэглгэчид зардлаа бууруулахад хүргэсэн болохыг нотолжээ. Гэхдээ эрсдэлийн талаарх ойлголт болон албан ёсны мэдэгдэлд хариу үйлдэл үзүүлэх хандлагууд нь тухайн хүний засгийн газарт хандах хандлагаар зохицуулагдаг болохыг эдгээр судлаачид илрүүлсэн юм. Сүүлийн үед сошиал медиа платформууд мэдээлэл түгээх, хайх чухал хэрэгсэл болж байна (Alarco n, 2018). Гэтэл сошиал медиагаар хуурамч мэдээлэл хурдан тархах магадлал өндөртэй, цаашилбал хуурамч мэдээллийн тархалт нь хувь хүн болон нийгэмд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй бөгөөд ингэснээр эрсдэлийн талаарх ойлголт, түүний сэтгэл зүйн нөлөөлөлтэй холбоотой байж болох юм. Тиймээс хямралын талаарх ойлголт, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, олон нийтийн сүлжээгээр дамжуулан хэрэглэгчийн сэдэл-худалдан авах зан үйлийн хоорондын уялдаа холбоог гүнзгий судлах шаардлагатай талбар гэж үзэх болжээ.

(Bermes, 2021) Судалгаагаар мэдээллийн хэт ачаалал нь хэрэглэгчдийн худал мэдээ хуваалцах үйл хөдлөлд хэрхэн нөлөөлдөг, мөн хэрэглэгчийн уян хатан байдал нь ийм үйл хөдлөлөөс урьдчилан сэргийлэх механизм байж болох эсэхийг судалжээ. Энэхүү хамаарлыг шалгахын тулд 241 сошиал медиа хэрэглэгчээс цуглуулсан мэдээлэлд бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлалын арга зүй ашиглан дүн шинжилгээ хийсэн байна. Хямралын үед худал мэдээ мэдээлэл тараах нь хэрэглэгчдийг паник худалдан авалт хийх эсвэл хуурамч урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах зэрэг сөрөг үйл хөдлөлийг нэмэгдүүлдэг. Mash их мэдээлэл автсан үед хэрэглэгчид тухайн мэдээллийг ойлгох чадвар багасч, баталгаажуулаагүй мэдээлэл солилцох магадлал өндөр байдаг. Гэхдээ хэрэглэгчдийн уян хатан байдал, эерэгээр дасан зохицох чадвар нь мэдээллийн хэт ачаалал, мэдээллийн дарамт, мөн хуурамч мэдээ хуваалцах магадлалыг бууруулах чухал механизм болдог болохыг судалгаагаар харуулжээ.

ОНОЛЫН УХАГДАХУУН БА ЗАГВАР

Худалдан авалтын үйл хөдлөлийн уламжлалт онол

Хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийг тайлбарладаг уламжлалт онол нь Адам Смитийн үеэс эхлэлтэй бөгөөд орчин үеийн эдийн засагчид ч мөн хэрэглэгчийн худалдан авалтын үйл хөдлөлийн онолыг шинэчлэн боловсруулсаар байна. Энэ чиглэлийнхний гол зарчим нь хэрэглэгчдийн орлого өсөхийн хэрээр зарцуулалт өсдөг, хэрэв бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт буурвал хэрэглэгчид тухайн барааг илүү их худалдан авч эрэлтийг нэмэгдүүлдэг гэж үздэг (Persky, 1995). Хэрэглэгч зах зээлийн талаар төгс мэдээлэлтэй ба үүнийгээ ашиглан өөрийн ханамжийг хамгийн их байлгах сонголтыг хийдэг рационал хүн байна. Худалдан авалтад нөлөөлөх хагийн гол сэдэл нь үнэ байх бөгөөд хэрэглэгчид худалдан авалтын боломжит бүх хувилбарыг харьцуулан хамгийн бага үнэтэйг нь сонгоно.

Худалдан авалтын үйл хөдлөлийн орчин үеийн онол

Өдгөө хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийг салбар дундын шинлэх ухаан гэж үзэх болсон тул хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн онолууд нь нийгмийн болон үйл хөдлөлийн шинжлэх ухааны янз бүрийн дүгнэлтүүдэд тулгуурлах болжээ. Орчин үеийн онолд хамаарах судлаачид нийгмийн сэтгэл зүй, хувь хүний сэтгэл зүй, цаашлаад антропологи, социологи болон бусад холбогдох шинжлэх ухааны салбаруудаас санаа авч, дундын үзэл баримтлал бий болгон онолын загвараа хөгжүүлж байна. Уг онолд хэрэглэгчийг янз бүрийн бүлгүүдтэй харилцдаг нийгмийн элемент бөгөөд хамгийн нарийн төвөгтэй, урьдчилан тааварлашгүй амьтан гэж тодорхойлдог. Хэрэглэгч түүний нийгэм дэх олон талт байдлаас шалтгаалан заримдаа оновчтой шийдвэр гаргадаг ч зарим үед оновчгүй, урьдчилан таамаглах боломжгүй, үйл хөдлөл нь байнга өөрчлөгдөж байдаг гэж үздэг.

Маслоуний хэрэгцээний шатлалын онол

Сэтгэл судлаач А.Маслоу хүний хэрэгцээний шатлалын нийтлэг ойлголт дээр үндэслэн хэрэглэгчийн сэдлийн онолыг боловсруулжээ. Маслоу хүний хэрэгцээг доод түвшнээс дээд түвшин хүртэл таван түвшинд ангилсан бөгөөд доод түвшний хэрэгцээ хангагдсан нөхцөлд дараагийн өндөр түвшний хэрэгцээний хүсэл эрмэлзэл төрнө гэж үздэг.

- *Физиологийн хэрэгцээ (Хамгийн доод түвшний хэрэгцээ):* Хоол, хувцас, орон байр зэрэг хүн амьдрахад шаардагдах суурь хэрэгцээ орно.
- *Аюулгүй байдлын хэрэгцээ:* Анхан шатны хэрэгцээ хангагдснаар энэхүү хэрэгцээ үүснэ. Бие махбодын аюулгүй байдал, дэг журам, тодорхой байдал болон хүрээлэн буй орчин, өөрийн амьдралд хяналт тавих зэрэг орно.
- Гурав дах түвшин буюу *нийгмийн хэрэгцээ:* Нөхөрлөл, хайр энхрийлэл, хүлээн зөвшөөрөгдөх, ямарваа нэг бүлэгт харьялагдах зэрэг хэрэгцээ орно.
- *Нэр хүндийн хэрэгцээ:* Хувийн амжилт, бие даасан байдал, өөрийгөө хүлээн зөвшөөрөх, сэтгэл ханамжтай байх зэрэг дотогшоо чиглэсэн хэрэгцээ, нэр хүнд, статус, алдар хүнд зэрэг гадагшаа чиглэсэн хэрэгцээ орно.
- Дээд түвшний буюу *өөрийгөө таниулах хэрэгцээ:* Өөрийнхөө боломж, чадавхийг ашиглах, хүрч болох хамгийн дээд амжилтад хүрэх хэрэгцээ орно (Mostert, 2002).

Хедоник ба ашиг тусын сэдлийн хандлага

1982 онд судлаач Холбрюк, Хиршман нар удаа дараалан хэвлэгдсэн хоёр бүтээлдээ хедоник ба ашиг тусын сэдлийг тодорхойлж, хэрхэн хэмжих арга зүйг танилцуулсан (Holbrook & Hirschman, 1982), (Hirschman & Holbrook, 1982) бөгөөд (Voss, Spangenberg, & Grohmann, 2003),

(Kukar-Kinney, Scheinbaum, & Schaeffers, 2016) ажлуудад эдгээр сэдлийг хэмжих арга зүйг нэвтрүүлснээр сүүлийн үеийн судалгааны ажлуудад эдгээр сэдлүүдийг өргөнөөр ашиглах болжээ.. Энэхүү хандлага нь олон хэмжээст хүчин зүйлсээр тухайн сэдлийг тодорхойлж байгаагаараа илүү онцлог, цогц юм (Hirschman & Holbrook, 1982).

Хедоник сэдэл - (Hirschman & Holbrook, 1982) судалгаагаар хедоник сэдлийг бүтээгдэхүүний хэрэглээний олон мэдрэхүйн уран зөгнөл болон сэтгэл зүйн талд чиглэсэн хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн талууд гэж тодорхойлжээ. Хэрэглэгчийн худалдан авалтын үйл хөдлөлийг тодохойлох чухал хүчин зүйл болох хедоник сэдэл нь дэлгүүр хэсэх, худалдан авалт хийх үед мэдрэгдэх сэтгэл хөөрөл, таашаал зэрэг эерэг сэтгэл хөдлөлүүдтэй холбоотой (Arnold, 2003), (Ridgway, Bloch, & Dawson, 1989), (Babin, Darden, & Griffin, 1994). Нийтийг хямарсан томоохон хямралын үед хэрэглэгчид сэтгэл хямрал, стресс, ганцаардал, түгшүүр, айдас зэрэг сөрөг мэдрэмжийг мэдэрч, энэ нь тэдний худалдан авах хэв маягт нөлөөлдөг ба үүнийг компульсив худалдан авалт гэж нэрлэдэг. Иймээс хэрэглэгчид сөрөг мэдрэмжээсээ ангижрахын тулд худалдан авалтаараа дамжуулан эерэг мэдрэмж авахыг эрмэлздэг байна (Kukar-Kinney, Scheinbaum, & Schaeffers, 2016). Энэхүү ойлголтод үндэслэн Ковид-19 тахлын үед хэрэглэгчид өөрсдийн сэтгэлийн айдас, түгшүүр, гутралаа даван туулахын тулд хедоник сэдлээр худалдан авалт хийсэн байж болзошгүй юм.

Судалгаанд оролцогчоос тэдний худалдан авалтын туршлага өгөгдсөн тэмдэг нэртэй хэр нийцэж буйг 1-5 эсвэл 1-7 хооронд Likert хэмжээсээр үнэлүүлж, тэдгээрийн жинлэсэн дунджаар хедоник сэдлийг тодорхойлдог. Хедоник сэдлийг илэрхийлэх тэмдэг нэрүүд нь: **хөгжилтэй** (*fun*), **сонирхолтой** (*thrilling*), **сэтгэл догдлом** (*exciting*), **сэтгэл татам** (*delightful*), **тааламжтай** (*enjoyable*) гэж тодорхойлсон бөгөөд эдгээр нь статистикийн хувьд ач холбогдолтой, найдвартай байдал, хүчинтэй байдал баталгаажсан, хэрэглэгчийн эцсийн хандлагыг тодорхойлоход маш чухал хэмжээс болохыг тогтоожээ (Voss, Spangenberg, & Grohmann, 2003).

Ашиг тусын сэдэл – (Hirschman & Holbrook, 1982) -д энэхүү сэдлийг ямар нэгэн үүрэг даалгавар биелүүлэх сэтгэлгээтэйгээр дэлгүүр хэсэх үед ашиг тусын сэдэл бий болдог гэж үзжээ. Хэрэглэгчид ямарваа нэг үүрэг даалгаварт чиглэсэн хэрэгцээг хангахын тулд тодорхой бүтээгдэхүүн авах даалгавар дээр төвлөрдөг (Babin, Darden, & Griffin, 1994). Ашиг тусын сэдэл нь даалгавар, зорилгод чиглэсэн байх бөгөөд нэг талаар удаан эдэлгээтэй байдал, чанар болон тав тухтай байдал зэргийг харгалзан үзсэн ажлын даалгавар гэж үзэж болно (Overby & Lee, 2006), (To, Liao, & Lin, 2007). Энэхүү сэдлийн хүчин зүйлийг дараах худалдан авалтын туршлагуудыг үнэлүүлэх замаар хэмждэг: **ур дүнтэй** (*effective*), **тустай** (*helpful*), **ажил үргийн** (*functional*), **хэрэгцээ шаардлагатай** (*necessary*), **бодитой** (*practical*).

Нийгмийн харьцуулалтын сэдэл – Нийгэм сэтгэл зүйн онолд авч үзсэнчлэн хүн бол нийгмийн амьтан бөгөөд гишүүн нь болж буй нийгмийн бүлгийнхээ харилцан үйлчлэл, нөлөөлөлд автаж байдаг. Ялангуяа хүмүүс нийгмийн харьцуулсан мэдээлэл, бусад хэрэглэгчид нийтээр дагаж буй хандлагын талаарх мэдээлэлд өртөмтгийн байдаг. Тодорхой бус байдалд автсан үедээ худалдан авагчид өөртөө итгэлгүй болдог ба энэ үедээ өөрийгөө илүү сайнаар мэдэрч, үнэлэмжээ нэмэгдүүлж, нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдөхийн тулд тодорхой бараа, бүтээгдэхүүн худалдан авдаг (d'Astous, 1990), (Faber & O'Guinn, 1992). Нийгмийн харьцуулалтын сэдэл нь хүмүүс худалдан авалт хийхдээ тэдний үйл хөдлөлд бусад хүмүүс хэрхэн хариу үйлдэл үзүүлэхийг харгалзаж, бусдын үйл хөдлөлийг худалдан авалтдаа тусгах үед илэрдэг сэдэл юм.

Нийгмийн харьцуулалтын сэдлийг хэрхэн хэмжих санааг анх (Lennox & Wolfe, 1984), (Kukar-Kinney, Scheinbaum, & Schaeffers, 2016) ажлуудад дэвшүүлсэн байна. Энэхүү сэдлийг хэмжихдээ дараах өгүүлбэрүүдийн үнэлүүлэх замаар хэмждэг байна.

- Би өөрийн үйл хөдлөлийн талаар тодорхой бус үедээ бусдын үйл хөдлөлийг дагадаг.
- Би бусдын худалдан авч байсан барааг худалдан авсан.
- Би бусдын худалдан авч байсан хэмжээтэй ижил хэмжээгээр худалдан авсан.
- Би бусдын худалдан авалт хийж байсантай ижил газруудаас худалдан авсан.
- Миний үйл хөдлөл бусдынхтай адил байх нь миний хувьд чухал.

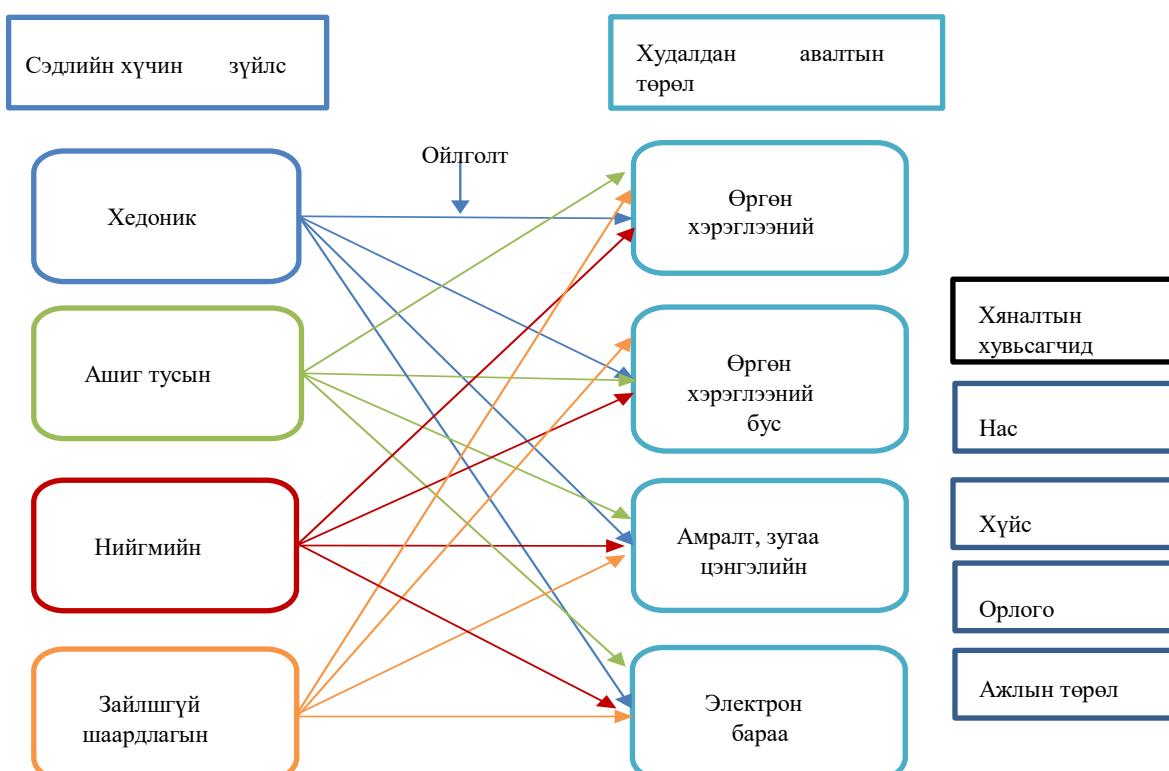
Зайлшгүй шаардлагын сэдэл – Өмнөх гурван сэдэл нь 1970, 1980-аад оны үед тодорхойлогдож, судалгааны ажлуудад өргөнөөр ашиглагдаж байсан бол энэхүү сэдэл харьцангуй шинэ ойлголт бөгөөд (Vazquez-Martinez & Morales-Mediano, 2021) судалгааны ажилд ашигласан юм. Зайлшгүй шаардлагын сэдэл нь хямралын үед бий болгодог худалдан авалт хийх онцгой түлхэц бөгөөд энэ нь хямралын талаарх өрөнхий ойлголттой холбоотой гэжээ. Дээрх судалгаанд дэвшүүлснээр онцгой байдлын сэдлийг хэмжихдээ судалгаанд оролцогчид дараах хүчин зүйлс хэр чухал болохыг 1-7 оноогоор үнэлүүлж хэмжинэ: **хөл хорио, халдварт авах эрсдэл, нийлүүлэлтийн хомсдол, хямралын үргэлжлэх хугацаа** зэрэг болно.

ЭМПИРИК СУДАЛГААНЫ АРГА, АРГАЗҮЙ

СУДАЛГААНЫ ДИЗАЙН

Ковид-19 цар тахлын үеийн хэрэглэгчийн худалдан авалтын сэдлийг хедоник, ашиг тусын, нийгмийн харьцуулалтын болон зайлшгүй шаардлагын гэсэн дөрвөн сэдлийн хүчин зүйлсийн хүрээнд авч үзэх бөгөөд эдгээр сэдэл нь дөрвөн худалдан авалтын ангилалын худалдан авалтын өөрчлөлтөд хэрхэн нөлөөлснийг судлах юм. Харин худалдан авалтын төрлийг дөрөв хуваан авч үзлээ.

Зураг 1 - Судалгааны дизайн

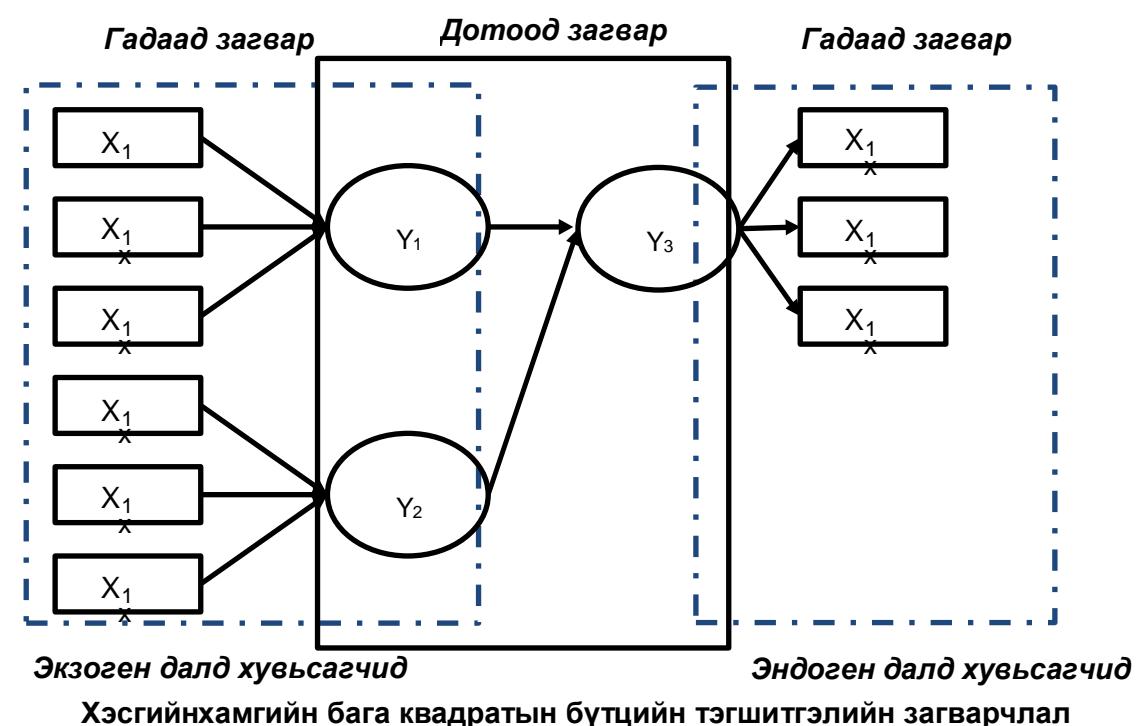

Дээр тодорхойлсон дизайны дагуу өгөгдөл цуглуулж, шинжилгээ хийхдээ хэсгийн хамгийн бага квадратын – бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал (PLS-SEM) арга зүй ашиглах юм. Дараагийн хэсэгт энэхүү арга зүйн талаар дэлгэрэнгүй тайлбарлана.

Бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал

Бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал (SEM) нь хоёр дах үеийн олон хувьсагчийн шинжилгээний арга бөгөөд тус бүрийг нь нэг буюу хэд хэдэн үзүүлэлтийн тусламжтайгаар хэмждэг бүтэц хоорондын хамаарлыг шинжлэхэд тусалдаг. Энэхүү арга зүй нь онолын хувьд дэмжигдсэн шугаман болон нэмэлт хамаарлын загваруудыг шалгах боломжтой учраас маркетингийн судалгаа, хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн судалгаанд ихэвчлэн ашиглагддаг, БТЗ-ын тусламжтайгаар маркетерууд хэрэглэгчиддээ илүү сайн үйлчлэх нөөцийг эрэмбэлэхийн тулд сонирхсон хувьсагчид хоорондын хамаарлыг шалгах боломжтой. Энэхүү арга зүйн хамгийн давуу тал нь шалгуур үзүүлэлтүүдийн хэмжилтийг алдааг хэмжихийн зэрэгцээ олон хувьсагчийн цогц загварын харилцааг хэмждэг явдал юм. БТЗ нь үл хамаарах ба хамааран хувьсагчдын хамаарлыг тодорхойлдог **дотоод загвар**, далд хувьсагчид ба тэдгээрийн ажиглагдсан үзүүлэлтүүдийн хоорондын хамаарлыг тодорхойлдог **гадаад загвар** гэсэн хоёр үндсэн загвараас бүрднэ. БТЗ нь экзоген ба эндоген хувьсагчдаас бүрднэ.

Зураг 2 - Бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал

Хэсгийнхамгийн бага квадратын бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал

Хэсгийн хамгийн бага квадратын бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал нь өгөгдлийн тархалтын талаар ямар ч таамаглал дэвшүүлдэггүй зөвлөн загварчлалын арга зүй юм (Esposito Vinzi, Trinchera, & Amato, 2010). Дараах нөхцөл үүссэн тохиолдолд PLS-SEM нь CB-SEM арга зүйгээс илүү тохиромжтой болдог.

1. Түүврийн хэмжээ бага байх.
2. Хэрэглээ нь харьцангуй бага онолтой.

3. Таамаглалын нарийвчлал нь хамгийн чухал байх.
4. Загвар зөв тодорхойлолтыг баталгаажуулах боломжгүй.

Мөн энэхүү арга зүй нь бүх төрлийн статистик шинжилгээнд тохиромжтой биш бөгөөд дараах сул талуудтай.

1. Түүврийн хэмжээ бага бол өндөр үнэлэгдсэн замын коэффициенттой байх шаардлагатай.
2. Сайтар зохицуулаагүй тохиолдолд мултиколлинеарын асуудал үүсдэг.
3. Сумнууд нь үргэлж нэг чигтэй байх тул шууд бус хамаарлыг харуулдаггүй.
4. Далд хувьсагчийн скорингийн тууштай бус байдлаас үүдэн бүрэлдэхүүн хэсгийн тооцоолол, ачаалал болон замын коэффициент хазайлттай үнэлэгдэж болзошгүй.
5. Замын коэффициентын ачааллыг (loadings) тооцоход их хэмжээний алдааны дундаж квадрат (MSE) үүсэж болзошгүй.

Эдгээр хязгаарлалтыг үл харгалзан хэрэглээний судалгаанд энэхүү аргазүйг өргөнөөр ашиглаж байна. PLS-SEM арга зүй нь үйл хөдлөлийн шинжлэх ухаан (Bass, Avolio, Jung, & Y., 2003), маркетинг (Henseler, Ringle, & Sinkovics, The use of partial least squares path modeling in international marketing, 2009), байгууллага (Sosik, Kahai, & Piovoso, 2009), маркетингийн мэдээллийн урсгал (Chin, 2003) болон бизнесийн стратеги (Hulland, 1999) зэрэг олон талбарт ашиглагдсаар иржээ.

PLS-SEM арга зүй ашиглаж шинжилгээ хийх өгөгдлийн түүврийн хэмжээг тодорхойлохдоо загварын үндсэн суурь нөхцөл, өгөгдлийн тархалтын шинж чанар, хувьсагчдын психометрикийн шинж чанар, тэдгээрийн хамрах цар хүрээ зэргийг харгалзах шаардлагатай. (Hair J. F., Hult, Ringle, & Sarstedt, 2013)-д бүтцийн тэгшитгэлийн загвар дах түүврийн хэмжээг сонгоходо дараах зүйлсийг харгалзан үзэхийг санал болгосон байна.

1. Ач холбогдлын түвшин (5%)
2. Статистикийн хүчин чадал (80%)
3. Загварт ашиглагдсан хамгийн бага детерминациийн коэффициент ($R^2=0.25$)
4. Далд хувьсагч руу чиглэсэн сумны хамгийн их тоо

PLS-SEM харьцангуй шинээр гарч ирж буй арга зүй тул судлаачид хамгийн сайн туршлагыг нэвтрүүлэхийн тулд судалсаар байгаа бөгөөд энэхүү арга зүйн судлагдсан байдалд тулгуурлан нийтлэг зөвлөмжийг хүснэгт байдлаар харуулсан байна.

Хэсгийн хамгийн бага квадратын бүтцийн тэгшитгэлийн загвар ашиглан шинжилгээ хийхдээ дараах үе шатуудыг дамжина.

1. Өгөгдөл цэвэрлэж, бэлтгэх

Судалгааны дизайн боловсруулсны дараа судалгаанд ашиглах өгөгдлийн тохиромжтой түүврийн тоог тодорхойлж, өгөгдөл цуглуулж, нэгтгэн шинжилгээ хийхэд бэлэн болгоно.

2. Хэмжилтийн болон бүтцийн загварыг тодорхойлох

Замын загварууд нь (1) далд хувьсагч ба тэдгээрийн хэмжигдэхүүнүүдийн хоорондын хамаарлыг тодорхойлдог хэмжилтийн (гадаад) загварууд, далд хувьсагчийн хоорондын хамаарлыг тодорхойлдог бүтцийн (дотоод) загваруудаас бүрднэ. Бүтэц болон харгалзах үзүүлэлтүүдийн хувьсагчдын хоорондын хамаарлыг зөв тодорхойлох, шинжилгээний ач

холбогдолтой үр дүнд хүрэхийн тулд эхдээд хэмжилтийн загварыг зөв тодорхойлох хэрэгтэй. Хэмжилтийн загвар тодорхойлсны дараа бүтцийн дараалал ба тэдгээрийн хоорондын харилцаа гэсэн хоёр үндсэн асуудлыг авч үзэж, бүтцийн загварыг тодорхойлно. Энэхүү хоёр асуудал нь таамаглал, тэдгээрийн хамаарах онолтой холбоотой харилцааг илэрхийлдэг тул загварчлалын үзэл баримтлалд чухал ач холбогдолтой.

3. Загвараа үнэлэх, нэгтгэн дүгнэх, бүтстрapping хийх

Хэмжилтийн болон бүтцийн загвар тодорхойлсны дараа PLS-SEM алгоритм ашиглан загварын үнэлгээ хийнэ. Энэ хэсэгт PLS-SEM алгоритм нь замын загвар дахь хэсгийн регресс загварт орц болгон ашиглаж байгаа бүтэц бүрийн оноог тодорхойлох ба бүтцийн оноог тодорхойлсны дараа уг оноог замын загвар дахь хэсгийн регрессийн загвар бүрийг үнэлэхэд ашиглана. Энэхүү үйл явцын үр дүнд хэмжилтийн (үзүүлэлтийн ачаалал ба жин) болон бүтцийн загвар (замын коэффициент) дахь бүх хамаарлын үнэлгээг гаргаж авна.

Xүснэгт 1 - PLS-SEM алгоритм

1. Эхний шат

1.1. Өгөгдсөн өгөгдлийн багцын n бичлэгийн бүх үзүүлэлтийн оноог (x_{ij}) бүрэн стандартчиллах.

1.2. Бүх жинг $w_{ij} = 1$ гэж эхлүүлнэ.

2. Итерацийн тооцооллын шат

2.1. Бүтцийн оноог тооцох: $Y_i = \sum w_{ij} * x_{ij}$

2.2. Дотоод жинлэлтийн схемийн дагуу дотоод бүтцийн загварын жинг тооцоолох

2.2.1. Центроид: Корреляцийн тэмдгээс хамаарч хоёр хамаарлын хувьд +1 эсвэл -1

2.2.2. Факториал: Хоёр бүтцийн хоорондын корреляци

2.2.3. Замын жинлэлт: Хоёр бүтцийн хоорондын холбоо хамаарлын хэсгийн регрессийн загваруудын коэффициентүүд

2.3. Бүтцийн загварын жинг ашиглан бүтцийн оноог дахин тооцоолох

2.4. Гадаад жингийн схемийн дагуу хэмжилтийн загварын схемийг дахин тооцоолох

2.4.1. А горим: Бүтэц ба түүний үзүүлэлт бүрийн хоорондын хамаарлын стандартчилагдсан корреляциуд

2.4.2. Б горим: Бүтэц ба түүний үзүүлэлт бүрийн хоорондын хамаарлын хэсгийн регрессийн загварын коэффициентүүд

2.5. Конвергенцийг шалгах (хэмжилтийн загварын жингийн өөрчлөлтийн нийлбэр нь зогсоо шалгуураас бага байх)

3. Сүүлийн шат

3.1. Сүүлийн бүтцийн оноог тооцох: $Y_i = \sum w_{ij} * x_{ij}$

3.2. Хэсгийн регресс ашиглан бүтцийн дотоод загварын замын коэффициентийг тооцно.

3.3. Хэмжилтийн загварын ачааллыг бүтэц болон түүний үзүүлэлт бүрийн хоорондын энгийн корреляци гэж тооцно.

Эх сурвалж: (Hair J. F., et al., 2021)

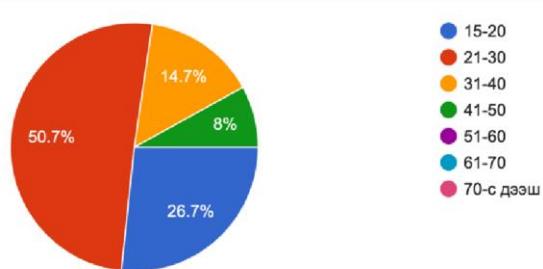
Бүтцийн загварын тооцооллыг дараах алхмуудын дагуу хийнэ. Бүтцийн загварын хэсгийн регрессүүд нь регрессийн загварын хамааран хувьсагчаар эндоген бүтцийг тодорхойлдог. Харин энэхүү эндоген бүтэц рүү чиглэсэн далд хувьсагчид нь замын коэффициентийг тооцоолоход ашиглагддаг үл хамааран хувьсагч юм. Үүнээс үзэхэд бүтцийн загвар дахь бүх

замын коэффициентийг тооцоолохын тулд эндоген бүрт хэсгийн регрессийн загвар байдаг. Бүх хэсгийн регрессийн загваруудыг PLS-SEM алгоритмын итерацийн горимоор үнэлэх бөгөөд энэ нь хоёр үе шатаас бүрддэг. Эхний шатанд бүтийн оноог тооцдог бол хоёр дах шатанд үзүүлэлтүүдийн жин ба ачааллын эцсийн тооцоолол, бүтцийн загварын замын коэффициент болон эндоген далд хувьсагчдын детерминанцын коэффициентүүд буюу R^2 -уудыг тооцдог.

ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХЭСЭГ

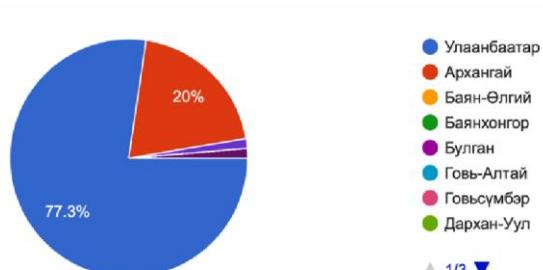
Судалгаанд оролцогчдын ерөнхий мэдээлэл

Зураг 3 - Судалгаанд оролцогчдын насны ангилал

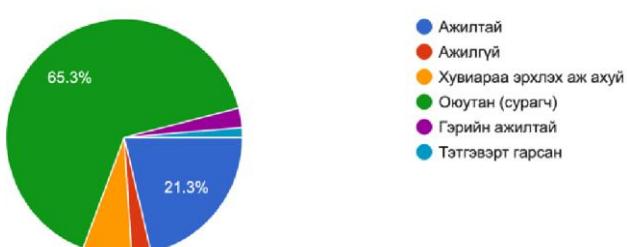
Судалгаанд оролцогчдын 51% нь 21-30 насныхан, 26.7% нь 15-20 насныхан, 14.7% нь 31-40 насныхан, 8% нь 41-50 насныхан байжээ. Нийт судалгаанд хамрагдагсдын 78 орчим хувийг 15-30 насныхан бүрдүүлж байна.

Зураг 4 - Судалгаанд оролцогчдын оршин суугаа газар

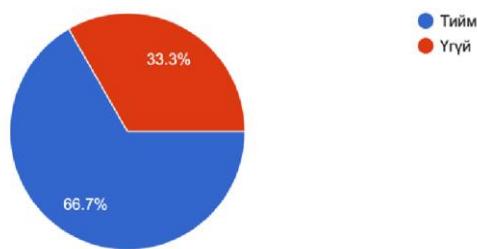
Нийт судалгаанд хамрагдагсдын 77.3% нь Улаанбаатар хотод оршин суугчид, 20% нь Архангай аймагт, улдсэн 10% нь Булган, Өвөрхангай болон Сэлэнгэ аймгийн оршин суугчид байжээ.

Зураг 5- Судалгаанд оролцогчдын ажил эрхлэлтийн байдал

Нийт судалгаанд оролцогчдын 65.3% нь оюутан, 21.3% нь ажилтай, 6.7% нь хувиараа эрхлэх аж ахуй, 2.7% нь ажилгүй, 2.7% нь гэрийн ажилтай харин үлдсэн 1.3% нь тэтгэвэрт гарсан оролцогч байлаа.

Зураг 6-Судалгаанд оролцогчдын Ковидоор өвдсөн эсэх байдал

Нийт судалгаанд оролцогчдын 66.7% нь ковидоор өвдсөн, 33.3% нь ковидөөр өвдөөгүй байна.

ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ҮР ДҮН

Судлагдсан байдал хэсэгт дурдсаны дагуу сүүлийн үед хэрэглэгчийн үйл хөдлөлийн судалгаанд өргөнөөр ашиглагдаж буй хэрэглэгчийн худалдан авалтын хедоник, ашиг тусын, нийгмийн харьцуулалтын болон зайлшгүйн шаардлагын сэдлийн хүчин зүйлсийг тодорхой асуулгын дагуу хэд хэдэн зүйлсээр тодорхойллоо. Өөрөөр хэлбэл хедоник, ашиг тусын, нийгмийн харьцуулалтын болон зайлшгүй шаардлагын сэдлийн хүчин зүйлс нь үл хамааран хувьсагчид юм. Харин хамааран хувьсагчид нь үндсэн хэрэглээний бүтээгдэхүүн, үндсэн хэрэглээний бус бүтээгдэхүүн, энтертаймент, чөлөөт цагийн үйлчилгээ болон электрон бараа гэсэн худалдан авалтын дөрвөн төрлийн ангилал юм. Эдгээр хувьсагчдыг мөн тодорхой асуулгын дагуу тодорхойлсон. Ковид-19 цар тахлын үед дээр тодорхойлсон дөрвөн сэдлийн хүчин зүйлс эдгээр дөрвөн төрлийн бараа үйлчилгээний худалдан авалтын өөрчлөлтөд хэрхэн нөлөөлснийг хэсгийн хамгийн бага квадратын- бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал ашиглан шинжилнэ.

Хүснэгт 2- Үнэлгээ хийгдэж буй загварын найдвартай байдал, нийлмэл найдвартай байдал, конвергент хүчин төгөлдөр байдал, боломжит мултиколлинерати болон жингийн үнэлгээ

		<i>Outer loading</i>	<i>Outer weights</i>	<i>Cronba ch's</i>	<i>Rho_A</i>	<i>Compo site</i>	<i>AVE</i>
s	Alpha	Reliability					
			<i>lity</i>				
Хедоник							
Хөгжилтэй							0.864 0.897 0.854 0.559
Сэтгэл хөдөлсөн							0.778 0.264
Аз жаргалтай							0.372 0.126
Догдолсон							0.636 0.215
Зугаатай							0.901 0.306
							0.912 0.310

Ашиг тусын хүчин зүйлс	0.775	0.911	0.637	0.346
Үр ашигтай	0.374	0.206		
Ажиллагаа шаардсан	0.653	0.359		
Хэрэгцээтэй	0.107	0.059		
Тустай	0.208	0.115		
Туршлага болохуйц	1.054	0.581		
Нийгмийн харьцуулалтын хүчин зүйлс	0.845	0.910	0.802	0.488
	1.055	0.412		
Миний худалдан авалт хийх үйл хөдлөл тодорхойгүй байсан үед би бусдын худалдан авалтыг ажигласан.	0.696	0.272		
Би бусад хүмүүсийн худалдаж авч байсантай ижил бараа худалдаж авсан.	0.449	0.175		
Би бусадтай ижил тоо, хэмжээгээр худалдаж авсан.	0.297			
Би бусад хүмүүсийн худалдан авалт хийж байсан газруудаас худалдан авалт хийсэн.	0.760	0.100		
Миний хувьд бусад хүмүүстэй ижил худалдан авалтын үйл хөдлөл хийх нь чухал.	0.256	0.920	0.922	0.920
Зайлшгүй шаардлагын хүчин зүйлс	0.920	0.922	0.920	0.698
Хорио цээр (карентин)	0.826	0.227		
Халдвартын эрсдэл	0.794	0.218		
Бараа, бүтээгдэхүүний нийлүүлэлтийн хомсдол	0.886	0.244		
Хямралын үргэлжлэх хугацаа	0.886	0.244		
Хувийн санхүүгийн хэтийн төлөв	0.780	0.215		
Үндсэн хэрэгцээт бүтээгдэхүүн	0.899	0.911	0.901	0.649
Хүнс ба согтууруулах бус ундаа	0.634	0.186		
Хувийн арчилгаа	0.787	0.232		
Эм, эмийн бүтээгдэхүүн	0.907	0.267		
Цэвэрлэгээний бүтээгдэхүүн	0.889	0.261		
Хангамжийн үйлчилгээ	0.781	0.230		

Үндсэн хэрэгцээний бүтээгдэхүүн		бус	0.730 0.813 0.735 0.445
Согтууруулах ундаа		0.226	0.115
Нарийн хоол		0.838	0.425
Гоо сайхны бүтээгдэхүүн, үнэртэй ус		0.798	0.405
Хувцас, загварын хэрэгслүүд		0.622	0.315
Энтертайммент, аялал, чөлөөт цагийн үйлчилгээ			0.765 0.769 0.762 0.518
Гэрийн энтэрмайнмент бүтээгдэхүүн болон онлайн сургалтууд		0.771	0.435
Аялал ба тээвэрлэлт		0.628	0.354
Зоогийн газар, кино театр зэрэг амралт, зугаалтын үйлчилгээ		0.752	0.424
Гэр ахуйн хэрэгсэл, цахилгаан бараа			0.942 0.952 0.945 0.896
Электрон бараа		1.003	0.546
Гэр ахуйн цахилгаан хэрэгсэл		0.887	0.483

Дээрх хүснэгтийн эхний хоёр баганад шинжилгээний хувьсагчдыг тодорхойлсон хүчин зүйл тус бүрийн тухайн нэг хувьсагчийг тодорхойлоход ашиглагдсан жинг харууллаа. Хүснэгтийн гурав дах баганаар Кронбачийн альфа буюу загварын дотоод нийцтэй байдлын шалгуур үзүүлэлтийг харууллаа. Энэхүү үзүүлэлт нь тухайлсан нэг багц үзүүлэлтүүд нь бүлгийн хувьд хэр нийцтэй болохыг шалгадаг бөгөөд 0.7-оос дээш утгатай байвал сайн гэж үздэг. Хүснэгтээс харахад шинжилгээгээр тодорхойлсон нийлмэл хувьсагчид буюу сэдлийн хүчин зүйлс болон худалдан авалтын төрлүүд бүгд энэхүү шалгуурыг хангажээ. Хүснэгтийн дөрөв дэх баганад бүтцийн загварын найдвартай байдал, хүчинтэй байдлын шалгуур үзүүлэлт болох Rho_A үзүүлэлтийг харууллаа. Энэхүү шалгуур үзүүлэлт 0.8-аас дээш утгатай бол сайн гэж үзэх ба дээрх хүснэгтээс харахад шинжилгээнд ашиглагдаж буй хувьсагчид бүгд энэхүү шалгуурыг хангажээ. Хүснэгтийн тав дах баганад бүтцийн загварын хэмжилтийн найдвартай байдлыг ерөнхийд нь хэмждэг нийлмэл найдвартай байдлын үзүүлэлтийг харууллаа. Энэхүү үзүүлэлт 0.7-оос дээш байвал сайн, 0.6-0.7 хооронд байвал байж болохуйц түвшинд зөвшөөрөгдөнө гэж үзнэ. Хүснэгтээс харахад хувьсагчид бүгд энэхүү шалгуур үзүүлэлтийг хангасан байна. Хүснэгтийн зургаа дах баганад хэмжилтийн алдааны улмаас үүссэн дисперсийн хэмжээтэй уялдуулан бүтцээс олж авсан дисперсийн хэмжээг хэмждэг нийлмэл хүчин төгөлдөр байдлын үзүүлэлт вариацийн дундаж (AVE)-ийг харууллаа. Энэхүү үзүүлэлт 0.4-өөс дээш бол зөвшөөрөгдхөхүйц гэж үзнэ, харин 0.7-оос дээш бол сайн гэж үзнэ. Хүснэгтээс харахад хувьсагчид ихэнх нь сайн, ашиг тусын болон нийгмийн харьцуулалтын сэдлийн хүчин зүйл болон үндсэн хэрэгцээний бус бүтээгдэхүүний хувьд энэхүү үзүүлэлт сайн биш боловч зөвшөөрөгдхөхүйц түвшинд байна.

Хүснэгт 3- Heterotrait-Monotrait (HTMT) шалгуур

	Basic needs product	Electro nic products	Entertainm ent, tra vel and leisure	Exigen cy	Hedoni c_	Non- Basic needs product	Social comparis on	Utilitaria n_
Basic needs products_								
Electronic products	0.416							
Entertainme nt, tra vel and leisure		0.848	0.667					
Exigency	0.711	0.227	0.741					
Hedonic_	0.316	0.102	0.181	0.095				
	1.092	0.654	0.990	0.690	0.333			
Non-Basic needs products_								
Social comparison	0.361	0.136	0.332	0.433	0.234	0.304		
Utilitarian_	0.186	0.167	0.304	0.461	0.652	0.241	0.355	

Дээрх хүснэгтэд бүтцийн загварын Heterotrait-Monotrait (HTMT) шалгуурыг харууллаа. Энэхүү шалгуур нь хэсгийн хамгийн бага квадратуудын бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлалд ялгаатай байдлын хүчинтэй байдлыг хэмжихэд ихэвчлэн ашигладаг. Хүснэгтэд ногоон өнгөөр тэмдэглэсэн тэмдэглэгээ нь шалгуурыг хангаж байгаа, харин улаан өнгөөр тэмдэглэсэн нь шалгууртай нийцэхгүй байгааг илэрхийлнэ. Энэхүү шалгуур үзүүлэлт нь 1-ээс бага байх тусам сайн, 1-тэй ойртох тусам шалгуурыг хангахгүй болох юм. Хүснэгтээс хараад өргөн хэрэглээний бус бараа бүтээгдэхүүн болон өргөн хэрэглээний бараа, өргөн хэрэглээний бус бараа бүтээгдэхүүн болон энтертаймент, аялал болон чөлөөт цагийн бараа үйлчилгээ хоорондын үзүүлэлт шалгуурыг хангаагүй, харин бусад үзүүлэлтийн хувьд шалгуурыг хангажээ.

Хүснэгт 4 - Шинжилгээний үр дүн

Хамаарал	Таамаглалыг байгаа дэмжиж
	Замын коэффициент эсэх

Шууд илөө

Hedonic factors → Basic needs products ($R^2=0.630$)	-0.362	Үгүй
Hedonic factors → Non basic needs products ($R^2=0.614$)	-0.318	Үгүй
Hedonic →factors Entertainment, travelling and leisure ($R^2=0.592$)	-0.228	Үгүй
Hedonic factors →Electronic products ($R^2=0.072$)	-0.025	Үгүй
Utilitarian factors →Basic needs products	0.031	Тийм
Utilitarian factors →Non basic needs products	-0.055	Тийм
Utilitarian factors →Entertainment, travelling and leisure	0.102	Үгүй
Utilitarian factors →Electronic products	-0.151	Тийм
Social comparison factors →Basic needs products	0.123	Тийм
Social comparison factors →Non basic needs products	0.030	Үгүй
Social comparison factors →Entertainment, travelling and leisure	0.035	Үгүй
Social comparison factors →Electronic products	0.039	Тийм
Exigency factors →Basic needs products	0.642	Тийм
Exigency factors →Entertainment, travelling and leisure	0.720	Үгүй
Exigency factors →Non basic needs products	0.679	Үгүй
Exigency factors →Electronic products	0.286	Үгүй

Дээрх хүснэгтэд шинжилгээний өрөнхий үр дүнг харууллаа. Шинжилгээний үр дүнгээс харахад Ковид-19 цар тахлын үед худалдан авагчийн сэдлийн хедоник хүчин зүйл нь бүх төрлийн барааны худалдан авалттай сөрөг хамааралтай байжээ. Иймээс ковид-19 тахлын үед Монгол улсын хэрэглэгчид өөдрөг төсөөлөлтэй байснаас үүдэн худалдан авалтаа нэмэгдүүлээгүй байна. Харин утилитириан буюу ашиг тусын сэдлийн хүчин зүйлс нь өргөн хэрэглээний болон энтертайнмент, амралт, чөлөөт цагийн бараа бүтээгдэхүүний худалдан авалттай эерэг, өргөн хэрэглээний бус болон электрон барааны худалдан авалттай сөрөг хамааралтай байжээ. Ковид-19 тахлын үед хэрэглэгчдийн ашиг тусыг бодолцсон сэдэл нь өргөн хэрэглээний болон амралт, чөлөөт цагийн бараа бүтээгдэхүүний худалдан авалтыг нэмэгдүүлж, харин өргөн хэрэглээний бус болон электрон барааны худалдан авалтыг бууруулахад хүргэжээ. Худалдан авалтын сэдлийн нийгмийн харьцуулалтын хүчин зүйлс нь бүх төрлийн барааны худалдан авалттай эерэг хамааралтай байжээ. Эндээс үзэхэд тахлын үед хэрэглэгчдийн сүргийн зан төлөв нь бүх төрлийн бараа үйлчилгээний худалдан авалтыг нэмэгдүүлэхэд хүргэжээ. Зайлшгүй шаардлагын буюу exigency хүчин зүйлс нь мөн бүх төрлийн бараа үйлчилгээний худалдан авалттай эерэг, ялангуяа өргөн хэрэглээний, өргөн хэрэглээний бус, амралт, чөлөөт цагийн бүтээгдэхүүний худалдан авалттай хүчтэй эерэг

хамааралтай, харин электрон барааны худалдан авалттай сул эерэг хамааралтай байжээ. Тухайн үүсээд буй нөхцөл байдалтай холбоотой сэдлийн хүчин зүйлс нь бүх төрлийн худалдан авалтыг нэмэгдүүлэхэд хүргэсэн байна. Эдгээрээс үзэхэд судалгаагаар дэвшүүлсэн дөрвөн таамаглалын хувьд нэгдүгээр таамаглал дэмжигдэж, үлдсэн гурван таамаглал няцаагдаж байна. Өргөн хэрэглээний бараа, бүтээгдэхүүний худалдан авалтын өөрчлөлтийн 63.8%-ийг ($R^2=0.638$), өргөн хэрэглээний бус бараа, бүтээгдэхүүний худалдан авалтын 62.4%-ийг ($R^2=0.624$), амралт, чөлөөт цагийн бүтээгдэхүүний худалдан авалтын 59.9%-ийг ($R^2=0.599$), электрон барааны худалдан авалтын 7.2%-ийг ($R^2=0.072$) дээрх сэдлийн хүчин зүйлс тайлбарлаж байна. Ангилал тус бүрийн R^2 өндөр байгаа учир бараа, бүтээгдэхүүний ангилал тус бүрийн худалдан авалтын өөрчлөлтийг дээрх сэдлийн хүчин зүйлс хангалттай сайн тайлбарлаж байна гэж үзэж байна.

ДҮГНЭЛТ

Онц ноцтой хямралын үед хүмүүсийн худалдан авах хандлага, сэдэл өөрчлөгддөг байна. Ковид-19 зэрэг ноцтой хямралын үед тансаг хэрэглээ гэхээсээ илүүтэй зайлшгүй хэрэгцээтэй бүтээгдэхүүний худалдан авалтыг нэмэгдүүлэх зөргээр хэрэглэгчид худалдан авалтын үйл хөдлөлөө өөрчилсөн нь сэтгэл зүйн хүчин зүйлтэй холбоотой байсан гэсэн санааг хэд хэдэн судалгааны ажлуудад дэвшүүлжээ. Энэхүү судалгааны ажлаар Ковид-19 цар тахлын үед монгол улсын хэрэглэгчдийн худалдан авалтын үйл хөдлөл хэр зэрэг өөрчлөгдснийг судлалаа. Судалгаанд 75 оролцогчоос онлайн платформоор дамжуулан анхдагч өгөгдөл цуглуулж ашиглалаа. Бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлалын нэг төрөл болох хэсгийн хамгийн бага квадратын бүтцийн тэгшитгэлийн загварчлал (PLS-SEM) ашиглан шинжилгээ хийж, судалгаагаар дэвшүүлсэн таамаглалуудаа шалгалаа. Шинжилгээний үр дүнгээр Ковид-19 цар тахлын үед худалдан авагчийн худалдан авалтын сэдлийн хедоник хүчин зүйл нь бүх төрлийн барааны худалдан авалттай сөрөг хамааралтай байсан буюу тахлын үед монгол улсын хэрэглэгчид өөдрөг төсөөлөлтэй байснаас үүдэн худалдан авалтаа нэмэгдүүлээгүй байна. Харин утилитириан буюу ашиг тусын сэдлийн хүчин зүйлс нь өргөн хэрэглээний болон энтертайнмент, амралт, чөлөөт цагийн бараа бүтээгдэхүүний худалдан авалттай эерэг, өргөн хэрэглээний бус болон электрон барааны худалдан авалттай сөрөг хамааралтай байжээ. Ковид-19 тахлын үед хэрэглэгчдийн ашиг тусыг бодолцсон сэдэл нь өргөн хэрэглээний болон амралт, чөлөөт цагийн бараа бүтээгдэхүүний худалдан авалтыг нэмэгдүүлж, харин өргөн хэрэглээний бус болон электрон барааны худалдан авалтыг бууруулахад хүргэжээ. Худалдан авалтын сэдлийн нийгмийн харьцуулалтын хүчин зүйлс нь бүх төрлийн барааны худалдан авалттай эерэг хамааралтай байжээ. Эндээс үзэхэд тахлын үед хэрэглэгчдийн сүргийн зан төлөв нь бүх төрлийн бараа үйлчилгээний худалдан авалтыг нэмэгдүүлэхэд хүргэжээ. Зайлшгүй шаардлагын буюу exigency хүчин зүйлс нь мөн бүх төрлийн бараа үйлчилгээний худалдан авалттай эерэг, ялангуяа өргөн хэрэглээний, өргөн хэрэглээний бус, амралт, чөлөөт цагийн бүтээгдэхүүний худалдан авалттай хүчтэй эерэг хамааралтай, харин электрон барааны худалдан авалттай сул эерэг хамааралтай байжээ. Тухайн үүсээд буй нөхцөл байдалтай холбоотой сэдлийн хүчин зүйлс нь бүх төрлийн худалдан авалтыг нэмэгдүүлэхэд хүргэсэн байна. Ийнхүү судалгаагаар дэвшүүлсэн дөрвөн таамаглалын хувьд нэгдүгээр таамаглал дэмжигдэж, үлдсэн таамаглалууд няцаагдлаа. Энэхүү судалгааны үр дүнг бизнес эрхлэгчид, маркетингийн менежерүүд хямралын үеийн бизнес загвар тодорхойлоходоо авч ашиглаж болох юм.

Дээрх үр дүнд үндэслэн дараах зөвлөмжүүдийг боловсрууллаа.

- Ковид-19 цар тахал гэх мэт нийтийг хамарсан онц ноцтой хямарлын үед тахалтай холбоотой нөхцөл байдлын нөлөөгөөр хэрэглэгчид худалдан авалтын үйл хөдлөлөө өөрчилдөг тул бизнес эрхлэгчид хямралын үед тэрхүү сэдлийн хүчин зүйлсийг бизнес төлөвлөлтөд тусгах хэрэгтэй.
- Тахлын үед хэрэглэгчид үндсэн хэрэглээний бүтээгдэхүүний худалдан авалтыг нэмэгдүүлж, өргөн хэрэглээний бус удаан эдэлгээт барааны худалдан авалтаа бууруулдаг тул энэ төрлийн бизнес эрхлэгчид бизнес загвараа өөрчлөх хэрэгцээ шаардлагатай байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ, НОМ ЗҮЙ

Ashour HM, E. W. (2020). Insights into the Recent 2019 Novel Coronavirus (SARS-CoV-2) in Light of Past Human Coronavirus Outbreaks. *Pathogens.*, 186, 9.

WHO. (2021). *Considerations for implementing and adjusting public health and social measures in the context of COVID-19*. World Health Organization.

Kraemer, M. U. (2020). *The effect of human mobility and control measures on the COVID-19 epidemic in China*. *Science*.

Islam, T., Pitafi, H., Wang, Y., Aryaa, V., Mubarik, S., Akhater, N., & Xiaobei, L. (2021). Panic Buying in the COVID-19 Pandemic: A Multi-Country Examination. *Retail. Consum. Serv.*, 59.

Accenture. (2020, 4 28). *How COVID-19 will permanently change consumer behavior*. Retrieved from Accenture: <https://www.accenture.com/us-en/insights/consumergoods-services/coronavirus-consumer-behavior-research>

Nielsen. (2020, March 20). Retrieved from Key Consumer Behavior Thresholds Identified as the Coronavirus Outbreak Evolves—Nielsen:

<https://nielseniq.com/global/en/insights/analysis/2020/key-consumer-behavior-thresholds-identified-as-the-coronavirus-outbreak-evolves-2/>

Loreta Cannito, S. A. (2021, 6 09). Temporal Discounting of Money and Face Masks During the COVID-19 Pandemic: The Role of Hoarding Level. *Frontiers in Psychology*, 12.

Loreta Cannito, S. A. (2021, 2). Sharing and Sustainable Consumption in the Era of COVID19. *MDPI*, 13.

Antonio Chirumbolo, A. C. (2021, 5). The Effect of Job Insecurity and Life Uncertainty on Everyday Consumptions and Broader Life Projects during COVID-19 Pandemic. *Environmental Research and Public Health*, 18(10).

Barua, A. (2021). A spring in consumers' steps: Americans prepare to get back to their spending ways. *Deloitte Insights*, 2-3.

Jones, D. S. (2020). History in a Crisis — Lessons for COVID-19. *New England Journal of Medicine*, 18.

Durante KM, L. J. (2016). The effect of stress on consumer saving and spending. *Journal of Marketing Research.*, 814–828.

Asioli D, V. P. (2017). A discussion of recent methodologies for combining sensory and extrinsic product properties in consumer studies. *Food Quality and Preference*, 266–273.

- J., L. (1994). In *Survival psychology* (Vol. 220). New York, NY, US: New York University Press.
- Hendrix C, B. H.-J. (2013). Food Insecurity and Conflict Dynamics: Causal Linkages and Complex Feed-backs. *Stability: International Journal of Security and Development*, 2.
- Cannito L, D. C. (2020). Health anxiety and attentional bias toward virus-related stimuli during the COVID-19 pandemic. *Scientific Reports*, 10.
- Landau D, I. A.-C. (2011). Stressful life events and material deprivation in hoarding disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 25, 192–202.
- Bentall RP, L. A. (2021). Pandemic buying: Testing a psychological model of over-purchasing and panic buying using data from the United Kingdom and the Republic of Ireland during the early phase of the COVID-19 pandemic. *PLOS ONE*, 16.
- Adolfo Di Crosta, I. C. (2021). Psychological factors and consumer behavior during the COVID-19 pandemic. *PLOS ONE*, 23.
- Fazel Hesham, H. R. (2021). What Have We Learned about the Effects of the COVID-19 Pandemic on Consumer Behavior? *MDPI*, 23.
- McKinsey. (2021, 12 14). *US consumer sentiment and behaviors during the coronavirus crisis*. Retrieved from McKinsey&Company: <https://www.mckinsey.com/businessfunctions/marketing-and-sales/our-insights/survey-us-consumer-sentiment-during-the-coronavirus-crisis>
- Baker, S. F. (2020). *How Does Household Spending Respond to an Epidemic? Consumption during the 2020 COVID-19 Pandemic*. NBER Working Paper 26949.
- Carvalho, B. P. (2020). *What and How Did People Buy during the Great Lockdown? Evidence from Electronic Payments*. CARES Working Paper.
- Dou, Z. S. (2020). The COVID-19 Pandemic Impacting Household Food Dynamics: A CrossNational Comparison of China and the U.S. *SocArXiv Papers*.
- Ker, A. C. (2020). Introduction to the special issue on COVID-19 and the Canadian agriculture and food sectors: Thoughts from the pandemic onset In: COVID-19 and the Canadian Agriculture and Food Sectors: Thoughts from the Pandemic Onset. *Can. J. Agric. Econ. Rev. Can. D'agroéconomie*, 68, 139–142.
- Hamilton, R. T. (2019). The effects of scarcity on consumer decision journeys. *Acad. Market. Sci.* .
- Laato, S. I. (2020). Unusual purchasing behavior during the early stages of the COVID-19 pandemic: the stimulus-organism-response approach. *Retailing Consum. Serv.*, 57, 1–12.
- Pantano, E. P. (2020). Competing during a pandemic? Retailers' ups and downs during the COVID19 outbreak. *Bus. Res.*, 116, 209–213.
- Amazon. (2020, 8 1). *Introducing the first grocery store with just walk-out shopping*. Retrieved from Amazon: <https://www.amazon.com/b?ie=UTF8&node=16008589011>.
- Sheth, J. (2020). Impact of Covid-19 on consumer behavior: will the old habits return or die? *Bus. Res.*, 117, 280–283.
- European Commission. (2020, 6 30). *The impact of demographic change in Europe*. Retrieved from European Commission: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/impact-demographic-change-europe_en.

Edelman. (2020, 8 1). *Trust barometer special report: brand trus.* Retrieved from <https://www.edelman.com/research/brand-trust-2020>

Brown, M. H. (2013). The financial crisis at the kitchen table: Trends in household debt and credit. *Current Issues in Economics and Finance*, 1–10.

Pennings, J. M. (2002). A note on modeling consumer reactions to a crisis: The case of the mad cow disease. *International Journal of research in marketing*, 91–100.

Antonetti, P. M. (2019). Why consumer animosity reduces product quality perceptions: The role of extreme emotions in international crises. *International Business Review*, 739– 753.

Jeon, J. O. (2016). What drives consumers responses to brand crisis? The moderating roles of brand associations and brand-customer relationship strength. *Journal of Product & Brand Management*, 550–567.

Theodoridou, G. T. (2019). The impact of the economic crisis on Greek consumer behaviour towards food consumption. *International Journal on Food System Dynamics*, 10(3), 298–314.

Ang, S. H. (2000). The Asian apocalypse: Crisis marketing for consumers and businesses. *Long Range Planning*, 33(1), 97–119.

Ferrell, O. C. (2002). *Marketing strategy* (2nd edition). Nashville, Southwestern.

Arens, Z. G. (2018). The substitution strategy dilemma: Substitute selection versus substitute effectiveness. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 46(1), 130–146.

Solomon, M. R. (1996). Consumer behaviour: Buying, having and being (3rd Ed.).

Hansen, F. P. (2004). *Consumer choice behaviour – an emotional theory*. Copenhagen Business School.

Tauber, E. M. (1972). Marketing notes and communications: Why do people shop? *Journal of Marketing*, 36(4), 46–49.

Blackwell, R. D. (2001). Consumer behaviour.

Voss, K. E. (2003). Measuring the hedonic and utilitarian dimensions of consumer attitude. . *Journal of Marketing Research*, 310-320.

Kukar-Kinney, M. S. (2016). Compulsive buying in online daily deal settings: An investigation of motivations and contextual elements. *Journal of Business Research*, 691–699.

Hlee, S. L. (2019). The moderating effect of restaurant type on hedonic versus utilitarian review evaluationsInternational . *Journal of Hospitality Management*, 195–206.

Solomon, M. R. (2007). *Consumer Behavior: A European Perspective* (Vol. 701). Pearson Education.

Ahmed, R. S.-A. (2020). The COVID-19 pandemic and the antecedents for the impulse buying behavior of US citizens. *Compet.*, 12(3), 5–27.

Leverin, A. L. (2006). Does relationship marketing improve customer relationship satisfaction and loyalty? *Bank Market*, 24(4), 232–251.

Chung-Cheng Yang, Y.-S. C. (2022). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Food Consumption Behavior: Based on the Perspective of Accounting Data of Chinese Food Enterprises and Economic Theory. *Multidisciplinary Digital Publishing Institute*, 14.

Ashraf Ud Din, H. H.-M.-M. (2022). The Impact of COVID-19 on the Food Supply Chain and the Role of E-Commerce for Food Purchasing. *(Multidisciplinary Digital Publishing Institute*, 14.

Grace Chua, K. F. (2021). The Determinants of Panic Buying during COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 28.

Kum Fai Yuen, X. W. (2020). The Psychological Causes of Panic Buying Following a Health Crisis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*(17), 14.

Bermes, A. (2021). Information overload and fake news sharing: A transactional stress perspective exploring the mitigating role of consumers' resilience during COVID-19. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 10.

Tahir Islam, A. H. (2021). Panic buying in the COVID-19 pandemic: A multi-country examination. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 13.

Mary Loxton, R. T. (2020). Consumer Behaviour during Crises: Preliminary Research on How Coronavirus Has Manifested Consumer Panic Buying, Herd Mentality, Changing Discretionary Spending and the Role of the Media in Influencing Behaviour. *Journal of Risk and Financial Management*, 21.

Amado, A. C. (2018). Research trends on big data in market- ing: A text mining and topic modeling based literature analysis. *European Research on Management and Business Economics*, 24(1), 1–7.

Nistorescu, T. &. (2009). Marketing strategies used in crisis study case. *Analele Universitatii din Craiova*, 37(1), 05–12.

Amalia, P. &. (2009). Consumers' reaction and organizational response in crisis contextUni. of Oradea. *The Journal of the Faculty of Economics*, 5(1), 779–782.

Garmaise, M. L. (2020). Spending Less After (Seemingly) Bad News. *National Bureau of Economic Research*(No. w27010.).

Barrios, J. M. (2020). Risk perception through the lens of politics in the time of the COVID-19 pandemic. *National Bureau of Economic Research*(No. w27008).

Alarco n, C. N.-F.-L. (2018). Systematic mapping on social media and its relation to business. *European Research on Management and Business Economics*, 104–113.

Close, A. G.-K. (2010). Beyond buying: Motivations behind consum- ers' online shopping cart use. *Journal of Business Research*, 63(9), 986–992.

O'Guinn, T. C. (1989). Compulsive buying: A phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research*, 16(2), 147–157.

Vazquez-Martinez, & Morales-Mediano, L.-R. a. (2021, 7). The impact of the COVID-19 crisis on consumer purchasing motivation and behavior. *European research on management and business economics*, 18, 23.

Crosta, A. D., Ceccato, I., Marchetti, D., Malva, P. L., Maiella, R., Cannito, L., . . . Domenico, R. P. (2021). Psychological factors and consumer behavior during the COVID-19 pandemic. *PLOS ONE*, 3-11.

R.Naveen, M. V. (2021). COVID-19 Impact on Buying Behaviour. *SAGE Journal*, 14.

Hesham, F., & Sihem, H. R. (2021). What Have We Learned about the Effects of the COVID-19 Pandemic on Consumer Behavior? *Multidisciplinary Digital Publishing Institute*, 23.

Güngördü, B. a. (2021, 10 29). Impacts of Covid-19 pandemic on consumer behavior in Turkey: A qualitative study. *The Journal of Consumer Affairs*, 20.

Dewalska-Opitek, A., & Cierpiał-Wolan, K. B. (2022). The Application of the Soft Modeling Method to Evaluate Changes in Customer Behavior towards e-Commerce in the Time of the Global COVID-19 Pandemic. *Multidisciplinary Digital Publishing Institute*, 13.

Gu, S., lusarczyk, B. S., Hajizada, S., & Sakhbieva, I. K. (2021). Impact of the COVID-19 Pandemic on Online Consumer Purchasing Behavior. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 19.

Eger, L., Komarkova, L., Micík, & Michal, D. E. (2021). The effect of COVID-19 on consumer shopping behaviour: Generational cohort perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 11.

Halvatsiotis, P., Kotanidou, A., Tzannis, K., Jahaj, E., Magira, E., Theodorakopoulou, M., . . . and Kapravelos, N. (2020). Demographic and clinical features of critically ill patients with COVID-19 in Greece: The burden of diabetes and obesity. *Diabetes Res. Clin. Pract*, 166.

**ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ЧАНАРЫН ХҮЛЭЭЛТ ДЭХ СОЁЛЫН НӨЛӨӨЛӨЛ: ДЭЭД
БОЛОВСРОЛ БА ЭРҮҮЛ МЭНД**
Ө. Анужин, А. Төгсбаясгалан

ХУРААНГҮЙ

Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь Дээд боловсрол болон Эрүүл мэндийн байгууллагын үйлчилгээний чанарын талаарх сэтгэгдэл ба соёлын хэмжүүрийн байр суурийн хоорондох хамаарлыг шинжлэх юм. Хувь хүний тувшинд Хофтедын соёлын үнэт зүйлийн таван хэмжүүр болон Parasuraman-ийн SERVQUAL үйлчилгээний чанарын таван хэмжүүр хоорондын харилцан хамаарлыг шинжлэн таамаглал боловсруулан тестэлж, Боловсролын үйлчилгээний хувьд хоёр харилцан хамаарал, Эрүүл мэндийн үйлчилгээний хувьд 12 харилцан хамааралтай болохыг нотлов. Эндээс SERVQUAL-ийн хэмжүүрүүд нь Хофтедын соёлын хэмжүүрүүдтэй харилцан хамааралтай болох нь нотлогдож байна.

Түүхүүр үз: SERVQUAL хэмжүүр, соёлын хэмжүүрүүд, эрх мэдлийн зөрүү, тодорхойгүй байдлаас зайлсхийлт, маскулинити

УДИРТГАЛ

Үйлчилгээний чанар нь сүүлийн 30 гаруй жилийн хугацаанд мэргэжилтэн, судлаачдын чухал сэдэв болсон. Өнөө үед үйлчилгээ нь бүтээгдэхүүнийг аажмаар орлож, улс орны эдийн засагт өндөр орлого оруулдаг чухал хэсэг болжээ. Улс орны эдийн засгийн ахиц дэвшлийг үнэлэхийн тулд хүмүүс үйлчилгээний салбарын өсөлтийг үзүүлэлт болгон ашигладаг. Дэлхийн улс орнуудын түүхээс харахад хөдөө аж ахуйн эдийн засаг аж үйлдвэр, одоо үйлчилгээний салбар руу шилжсэнийг харж болно. Энэхүү шилжилт нь судлаачдыг өрөнхийдөө үйлчилгээнд илүү анхаарал хандуулахад хүргэсэн. Үйлчилгээний бизнестэй холбоотой олон асуудал байж болох ч үйлчлүүлэгчдийн зүрх сэтгэлийг хэрхэн байлан дагуулж, орлого болгох вэ гэдэг нь хамгийн их сонирхол татдаг. Ийм нөхцөлд үйлчилгээний чанар нь хэрэглэгчийн сэтгэл ханамжийн чухал үзүүлэлт болж байна. Үнэн хэрэгтээ үйлчилгээний чанарыг 1980-аад оны эхнээс үйлчилгээ маркетингийн чиглэлээр судалж эхэлсэн (Gummesson, 1994). Өнөөг хүртэл энэ нь үйлчилгээний янз бүрийн салбар, түүнчлэн янз бүрийн нөлөөллийн хүчин зүйлүүдтэй холбоотой олон тооны судалгааны анхаарлын төвд байсаар байна. Даяаршил, олон улсын хэмжээнд хөгжиж буй орчин үеийн цаг үед соёл нь үйлчилгээ үзүүлэгчийн үйлчлүүлэгчид өөрсдийн үйлчилгээний чанарыг хэрхэн хүлээн авч, үнэлж байгааг ойлгоход чухал хүчин зүйл болж байна. 1987 онд Hovoritz соёлын ялгаа нь үйлчилгээний чанарын талаарх ойлголтод хэрхэн нөлөөлж байгааг онцолжээ. Сүүлийн жилүүдэд эдгээр асуудлыг судалсан бусад судлаачдыг Donthu and Yoo (1998), Furrer, Liu, Sudharshan (2000), Mattila (1999), Winsted (1997) гэх мэтээр нэрлэж болно. Тэд тус бүр нь соёл, үйлчилгээний чанарыг танин мэдэхүйн хоорондын чухал хамаарлыг тодруулахад хувь нэмэр оруулсан. Дэлхий даяарх менежерүүдэд үйлчлүүлэгчдээ сайтар ойлгох нь маш чухал юм. Энэ нь нарийн төвөгтэй шинж чанар, янз бүрийн сонирхогч талуудын оролцооноос шалтгаалан үйлчилгээний чанарын талаарх үйлчлүүлэгчдийн хүлээлтийг илүү сайн ойлгохын тулд нарийвчилсан үзэл бодол, судалгаа хийх шаардлагатай байдаг. Ялангуяа үйлчлүүлэгчид дэлхийн өнцөг булан бүрт өөр өөр үндэс суурь, соёлтой байдаг. Furrer нар (2000) нь Хофтейдын үндэсний соёлын үнэт зүйл нь үйлчилгээний чанарын хэмжүүрт нөлөөлөх нь хэрэглэгчдийг нөлөө бүхий эсвэл нөлөө багатай хэрэглэгч эсэхээс хамааран өөр өөр байдаг гэж тайлагнасан байдаг. Энэхүү өгүүллигт үйлчилгээний чанар болон соёл хоорондын антропологийн судалгааны ажлуудыг авч үзэн, нэгтгэх замаар соёл болон үйлчилгээний чанарын хэмжүүрүүдийн хоорондын холбоосыг судлах болно.

СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

SERVQUAL-ийн боломжит хэрэглээг тайлбарлах болон ашиглахыг санал болгосон. Parasuraman, Zeithaml, Berry (1988). SERVQUAL хэмжигдэхүүн бүрийн ач холбогдол нь субъектив бөгөөд харьцангуй юм. Ач холбогдол нь үйлчлүүлэгчдийн үнэ цэнэ, итгэл үнэмшилд суурилдаг. Нэг соёлоос нөгөөд өөрчлөгдөж болно. Үйлчлүүлэгчийн үйлчилгээний хүлээлтийг тодорхойлогч зарим хүчин зүйлийг тодорхойлсон. Zeithaml, Berry, ба Parasuraman (1993) нь үйлчлүүлэгчдийн бие махбод, нийгэм, сэтгэл зүйн хувийн хэрэгцээ юм хэмээн тодорхойлсон. Эдгээр тодорхойлогч хүчин зүйлүүд нь нийгэм болон үйлчлүүлэгчдийн соёлын орчинд хүчтэй нөлөөлдөг. Тиймээс соёл үйлчилгээний чанарын хүлээлтэд чухал нөлөөтэй бөгөөд түүний таван хэмжээсийн хувьд харьцангуй ач холбогдолтой.

Соёлын хэмжүүрүүд ба үйлчилгээний чанарын таван хэмжигдэхүүний харьцангуй ач холбогдол хоорондын харилцан хамаарал нь өөр соёл бүлэг хоорондын нөөцийг байршуулахад ач холбогдолтой.

Хэрэглэгчдийн үйлчилгээний талаарх хүлээлтэд соёл ихээхэн нөлөөлдөг болохыг нотлох олон судалгаа байдаг. Winsted (1997)-ийн судалгаагаар өөр өөр улсын үйлчлүүлэгчид үйлчилгээний чанарыг ялгаатайгаар үнэлдэг болохыг онцолсон. Энэхүү судалгаанд Америк ба Япон үйлчлүүлэгчдийн рестораны үйлчилгээг үнэлж буй хэмжигдэхүүний ялгааг харуулсан. Хэрэглэгчийн гомдол гаргах процесс дахь соёл хоорондын ялгааг мөн Liu, McClure(2001) нар хувьч үзэл баримтлалтай АНУ болон хамтач үзэл баримтлалтай Өмнөд Солонгос гэсэн хоёр улсын нөхцөлд гаргаж судалсан. Laroche, Ueltschy, Abe, Cleveland, Yannopoulos (2004) нар Канад, Япон болон АНУ-д үйл ажиллагаа явуулдаг шүдний эмнэлгүүдэд үйлчилгээний чанар, сэтгэл ханамжийн талаарх ойлголтыг соёл хоорондын харьцуулалтаар судлан үйлчилгээний чанар болон сэтгэл ханамжийн хэмжүүрүүд болгон соёл хооронд ижил төстэй байдаггүйг нотолсон. Liu-ын хамтран (2001) хийсэн өмнөх судалгаан дээрх тайлбартай төстэйгөөр харилцаанд эв найрамдлыг илүүд үздэг Япон судалгаанд оролцогчид Канад эсвэл Америкийн судалгаанд оролцогчидтой харьцуулахад үйлчилгээний чанарыг үнэлэх мөн сэтгэл ханамжийн хувьд өндөр үзүүлэлт гарчээ.

Үнээс гадна ерөнхий ойлголт болон түгээмэл байдлаас шалтгаалан соёл ба үйлчилгээний чанар хоорондын хамаарлыг шинжлэхэд Хофстед-ийн соёлын хэмжүүрүүд мөн SERVQUAL-ын хэмжүүрүүдийг хамт ашиглах нь элбэг болсон. Жишээлбэл, Donthu and Yoo (1998) нар банкны харилцагчдийн үйлчилгээний чанарын хүлээлт дэх эрх мэдлийн зөрүү, тодорхойгүй байдлаас зайлсхийх, хамтач үзэл, урт хугацааны хандлага зэрэгт үзүүлэх нөлөөг судалсан. Маскулинити-ийн хувьд үйлчилгээний чанарын хүлээлттэй хүчтэй хамааралгүй гэж үзсэн учраас судлаагүй. Тэд судалгаагаараа Хофстед-ийн хэмжүүр болон SERVQUAL хэмжүүрийн хоорондын хамаарлыг харуулсан. Эрх мэдлийн зөрүү ньuriалгахан байдал ба найдвартай байдалтай урвуу хамааралтай. Тодорхойгүй байдлаас зайлсхийх нь мэдрэгдэхүйц байдалтай эерэг холбоотой. Хувьч үзэл нь баталгаатай байдал баuriалгахан байдалтай эерэг холбоотой. Энэ салбарын өөр нэг алдартай судалгаа бол Furrer, Liu, Sudharsan (2000) нарын судалгаа юм. Donthu-ын хамтарсан судалгаатай (1998) төстэйгөөр тэд SERVQUAL хэмжүүрүүдийн ач холбогдол нь өөр өөр соёлтой хүмүүст харилцан адилгүй байдгийг харуулахын тулд Хофстедийн соёлын хэмжүүрүүд болон SERVQUAL хэмжигдэхүүнүүдийг ашигласан. Энэхүү судалгаанд соёлыг ямар нэгэн улс үндэстэнтэй холбоогүй, хувь хүний түвшинд авч үзсэн. Өмнөх судалгаанууд дээр нэмэлт болгон гурван "боломжит хувьсагч"-ыг бий болгосон.

Үүнд: Эрх мэдэл ихтэй ба эрх мэдэл багатай үйлчлүүлэгчдийн хоорондын ялгаа (эрх мэдлийн зөрүүн хувьд), эрэгтэй, эмэгтэй үйлчилгээ үзүүлэгчдийн хоорондын ялгаа (маскулинити), байнгын болон ховор тохиолдох үйлчилгээний нөхцөл байдал (тодорхой бус байдлаас зайлсхийх)-аас зэрэг болно.

Хүснэгт 1. Судлагдсан байдал болон дүгнэлт

Эх сурвалж	Судлагдсан байдал	Үйлчилгээний төрөл	Дүгнэлт
------------	-------------------	--------------------	---------

Үйлчилгээний хүлээлт

Lee and Ulgado(1997)	Хофстейдын хувьч үзэл болон хамтach үзэл хэмжүүрийг ашигласан (АНУ болон Солонгос улс)	Түргэн хоолны үйлчилгээ	Түргэн хоолны салбарт АНУ болон Солонгос хэрэглэгчдийн хүлээлт болон сэтгэгдэл хоорондоо ялгаатай болохыг судалсан. Хямд үнэ болон баталгаат байдал АНУ-ын хэрэглэгч илүү чухалчилж байсан бол Солонгос үйлчлүүлэгч найдвартай байдал, хэрэглэгчид ойртуулах байдалд илүү ач холбогдол өгч байсан.
Furrer, and Sudharshan(2000)	Хофстейдын таван хэмжүүрийг ашигласан (АНУ, Швейцарь, Тайван, Хятад, Сингапур, Хойд Солонгос)	Банкны үйлчилгээ	Хофстейдын таван хэмжүүрийг SERVQUAL хэмжүүрүүдтэй корреляцийн хамаарлыг тодорхойлсон. Ерөнхийдөө хувьч үзэл нь хүмүүсийн үйлчилгээний чанарын хүлээлтийг өндөр байхад хүргээг.
Laroche,Kalamas and Cleveland (2005)	Хофстейдын хувьч болон хамтach соёлын хэмжүүрийг ашигласан. Судлаач идиоцентризм-аллоцентризмыг ашиглан , (Канад улсын Англи болон Франц хэлээр ярьдаг иргэд хамрагдсан)	Агаарын тээвэрийн үйлчилгээ	Хувьч ч, хамтach үзэлтэй хүний аль алиных нь үйлчилгээний хүлээлт гадаад мэдээллийн эх үүсвэрт илүү суурисан байдаг. Дотроос (гаднаас) ирэх мэдээллийн эх үүсвэр хамтch үзэл (хувьч үзэл)-тэй хүмүүсийн хүлээлтийг бүрдүүлэхэд хувьч үзэл (хамтch үзэл)-тэй хүмүүстэй харьцуулвал илүү чухал байдаг. “Заавал” гэдэг хүлээлтийг хувьч үзэлтэй үйлчлүүлэгчийн хувьд илүү байдаг. Хамтch үзэл (хувьч үзэл)-тэй хүмүүсийн хувьд хувьч үзэл (хамтch үзэл)-тэй хүмүүсээс илүү хүлээлтийг “болов болно” (болов ёстой) гэж үздэг.
Үйлчилгээний үнэлгээ Matilla (1999a,b)	Хофстейдын эрх мэдлийн зөрүү, хувьч/хамтch үзлийн хэмжүүрийг ашиглан судалгаа хийсэн, гэхдээ хэмжээгүй. (Австрали, Канад, АНУ, Япон, Хятад, Тайван Тайланд)	Зочид буудлын үйлчилгээ	Азийн чөлөөт аялагч барууныхтай харьцуулбал нийгмийн харилцаагүй үйлчилгээний харилцаа бүхий үйлчилгээнд өндөр үнэлгээ өгөх нь бага байсан.
Laroche et al.(2004)	Хофстейдын таван хэмжүүрийг ашиглан(хэмжээгүй) сонгож авсан орнуудын хувьд судалгаа хийж баталсан. (АНУ, Канад, Япон)	Шүдний эмнэлгийн үйлчилгээ	АНУ болон Канадын үйлчлүүлэгчтэй харьцуулахад Япон үйлчлүүлэгч нь өндөр зэрэглэлийн үйлчилгээнд өгөх үнэлгээ илүү консерватив (жиш: доогуур үнэлгээ өгдөг), харин чанар муутай үйлчилгээг илүү тэсвэрлэдэг.
Үйлчилгээн дэх хариу үйлдэл			
Liu and Furrer, and Sudharshan(2001)	Хофстейдын соёлын хэмжүүрүүдийг ашигласан. “Америк, Швейцари, Хятад, Сингапур, Өмнөд Солонгос”	Банкны үйлчилгээ	Дээд зэрэглэлийн үйлчилгээг хувьч үзэл бага эсвэл тодорхойгүй байдлаас зайлсхийлт өндөр соёл бүхий хэрэглэгчид түүний эсрэг соёл бүхий хэрэглэгчийг бодвол илүү их магтах хандлагатай. Муу үйлчилгээг хувьч үзэл өндөртэй эсвэл тодорхойгүй байдлаас зайлсхийлт бага соёл бүхий хүмүүс эсрэг соёл бүхий хүмүүсийг бодвол сөрөг ам дамжсан яриа гаргах, үйлчилгээг солих, гомдол гаргах зэрэгэр илүү их мэдэгдэх хандлагатай.
Liu and McClure (2001)	Хофстейдын хэмжүүрээс сонгосон орны хувьч болон хамтach үзэл хэмжүүрийг бүлгийн доторх болон гадна байдлын судалгаанд ашиглаж(хэмжээгүй) харьцуулсан судалгаа хийсэн. (АНУ болон Солонгос)	Жижиглэн худалдаа болон зоогийн газрын үйлчилгээ	Хамтch соёл бүхий хэрэглэгч сэтгэл ханамжгүй үедээ хувьч соёл бүхий хэрэглэгчтэй харьцуулахад илүү дуу хоолойны өнгөний оролцоотойгоор гомдлоо илэрхийлэх нь бага байх ба харин хувийн зан байдал (ам дамжсан яриагаар болон гарч явах гэх мэт)-ын оролцоотойгоор гомдлоо илэрхийлэх нь их байдаг.

Patterson and Smith (2001)	Хофстейдын хэмжүүрийг ашиглан (хэмжээгүй) сонгосон орнуудын хувьд судалгаа хийсэн. (АНУ, Тайланд)	Эмнэлэг, авто машин, үчин, аялал жуулчлалын агентлаг, кижиглэнгийн санхүүгийн зөвлөхийн үйлчилгээ	Үйлчилгээний байгууллагын зүгээс харилцааг дэмжин АНУ болон Тайландын судалгаанд оролцогчдын дур сонирхолыг ижил аргаар идэвхжүүлсэн хэдий ч Тайландын оролцогчдын хувьд онцгой хөнгөлттэй үйлчилгээг илүү чухалчилж байсан бол АНУ үйлчлүүлэгч найдвартай байдлын өгөөжд илүү ач холбогдол өгч байсан.
Donthu and Yoo (1998)	Хофстейдын соёлын хэмжүүрийг ашигласан.	Банкны үйлчилгээ	Эрх мэдлийн зөрүү багатай, хувьч үзэлтэй, тодорхойгүй байдлаас зайлсхийлт өндөртэй эсвэл богино хугацааны хандлагатай хэрэглэгчид нийт үйлчилгээний чанарын хүлээлт өндөртэй байдаг.

СОЁЛ БА ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ЧАНАРЫН ХАРИЛЦАН ХАМААРАЛ

Donthu болон Yoo (1998) үйлчилгээний чанарын хүлээлтэнд хэрэглэгчийн соёлын хандлагын нөлөөллийг судалсан. Тэд үйлчилгээний чанарын ерөнхий хүлээлт болон үйлчилгээний чанарын таван хэмжүүрийн аль алиныг соёлын таван хэмжүүртэй холбон таамаглалуудыг дэвшүүлж, тестлэхийн тулд Hofstede-ийн соёлын хэмжүүр болон үйлчилгээний чанар SERVQUAL үйлчилгээний чанарын хэмжүүрүүдийг ашигласан. Түүнчлэн тэдний судалгаанаас соёлын таван хэмжүүр болон үйлчилгээний чанарын хүлээлтийн таван хэмжүүрийн хоорондын хоёр салбарын хувьд (оловсрол болон эрүүл мэнд) 50 боломжит харилцан хамаарлыг судалсан. Үүнээс гадна тэдний судалгааны өөр нэг хязгаарлалт нь Winsted (1997) болон Mattila (1999)-ийнхтэй адил санамсаргүй хувьсагчийг авч үзээгүй. Тэд эрх мэдлийн зөрөөтэй байдал хэмжүүрийг ашиглахдаа сүл болон хүчтэй үйлчлүүлэгчдийн ялгааг тооцоолоогүй, маскулин хэмжүүрийг ашиглахдаа эрэгтэй болон эмэгтэй ажилтаны үйлчилгээний ялгааг тооцоогүй. Тодорхойгүй байдлаас зайлсхийлтийн хэмжүүрийг ашиглахдаа давтагддаг-байнгын, давтагдаггүй-байнгын бус үйлчилгээний нөхцлийг харгалzan үзээгүй. Энэ бүхний Furrer (2000) харгалzan авч үзсэн.

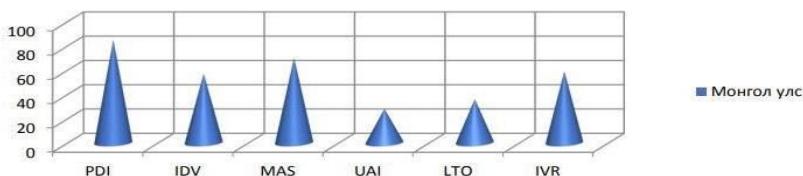
Эрх мэдлийн зөрүү өндөртэй соёлд хүмүүсийн нөлөө их болон бага байх хоёрын хооронд ялгаа их чухал байдгийг онцолдог. Эдгээр ялгаа нь нийгмийн давхрага, боловсролын түвшин, ажил мэргэжил гэх нөхцлөөс харагдахуйц байна(Hofstede 1991). Donthu, Yoo-ний тэмдэглэснээр зарим үйлчилгээ(даатгал, банк, зөвлөхийн үйлчилгээ)-ний үйл ажиллагаан дээр үйлчилгээ үзүүлэгч үйлчлүүлэгчээс илүү хүчтэй буюу нөлөөтэй байdag. Энэхүү нөхцөлд үйлчилгээ үзүүлэгчийн энэхүү нөлөө нь түүний чадамж, мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвараас гарч ирдэг. Бусад үйлчилгээ (зочид буудал, хоолны газар, жижиглэн худалдаа)-ний үйл ажиллагааны хувьд үйлчилгээ үзүүлэгчийн байр суурь бага байdag(Mattila 1999). Түүнчлэн үйлчилгээний чанарын хэмжүүрүүдийн харьцангуй ач холбогдол нь үйлчилгээ үзүүлэгч болон үйлчлүүлэгч хоёрын хоорондох нөлөөллөөс маш их хамаарна гэж хүлээж байна.

МОНГОЛ УЛСЫН СОЁЛЫН ХЭМЖҮҮРИЙН СУДЛАГДСАН БАЙDAL

Арга	Судлаач	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	IVR
Зургаан хэмжүүр	X. Ариунaa	85	57	70	28	36	59
Дөрвөн хэмжүүр	Siyena Chang	75	30	44	78		
Таван хэмжүүр	Charles Rarick	18	71	103	92	41	
VSM94	C. Түвшинзаяа	12	19	53	76	43	
	David R. Borker	Бага	Бага	Бага	Сул		

Зураг 1.1 Монгол улсын соёлын хэмжүүр судлагдсан байдал

Монгол улс

Зураг 1.2 Монгол улсын соёлын хэмжүүрийн судалгааны үр дүн

1. Эрх мэдлийн зөрүү Эрх мэдлийн зөрүү Монгол улсынх өндөр буюу 85 гарсан бөгөөд энэ нь хүмүүсийн дунд тэгш бус байдлыг хүлээн зөвшөөрдөг нийгэмтэй болохыг харуулж байна. Захирагч захирагдагсдын харилцаа хоёрт туйлт, захирагчийн эрх мэдлийг эсрэг хориг үгүй.
2. Хувь ч үзэлтэй Монгол нь хувьч нийгэмтэй буюу индекс 57 байна. Энэ нь хувь хүмүүс өөртөө болон зөвхөн өөрийн гэр бүлийнхэндээ анхаарал тавих хандлагатай, сүл холбоо бүхий нийгмийн тогтолцоог эрхэмлэдэг. Энэ нийгэмд өөрийгөө үнэлэх үнэт зүйл алдагдах, өөрийгөө буруутгах нь зөрчилдөөнд хүргэдэг, ажил олгогч ажилтны харилцаа харилцан давуу талд суурилдаг буюу зөвхөн чадварт суурилан ажилд авч, идэвхжүүлдэг. Менежмент бол хувь хүний менежмент байдаг.
3. Маскулин индекс өндөртэй Монголын маскулины индекс 70 байгаа нь маскулины нийгэмтэй гэсэн үг бөгөөд “ажиллах гэж амьдардаг”, менежерүүд шийдэмгий, өөртөө итгэлтэй байх ёстой. Өрсөлдөөн, гүйцэтгэлд шударга байдлыг онцолдог ба үүгээр зөрчилдөөнийг шийдвэрлэдэг.
4. Тодорхойгүй байдлаас зайлсхийлт сүл Монголын тодорхойгүй байдлаас зайлсхийлтын түвшин сүл буюу 28 байна. Тодорхой бус байдлыг хүлээн зөвшөөрдөг нийгэм бөгөөд тухайн санал юунд ашиглагдаж буйгаас хамаарч өөр өөр байх ба үүнд тэсвэртэй байдаг. Цөөн хэдэн дүрэм, журамтай байхыг оролддог ба гүн ухаан, шашны алинд ч эмпирик үзэл, харилцан шүтэлцээг эрхэмлэдэг бөгөөд өөр өөр урсгал зэрэгцэн оршихыг зөвшөөрдөг. Энэхүү соёл бүхий хүмүүс флегматик, тунгаан бодох, бясалгах нь илүү бөгөөд сэтгэл хөдлөлөө илэрхийлэхэд орчныг чухал биш. Хуулийг дагаж, мөрдөх нь бага, дүрэм, журам нь бодит нөхцөл байдлаас шалтгаалан уян хатан байж болдог, прагматик хандлага амьдралын үнэнд суурилдаг. Монголчууд дасан зохицох чадвар бүхий бизнесийг эрхэлдэг. Монголын бизнес эрхлэгчдийн дийлэнх (78%) жижиг, дунд болон гэр бүлийн бизнесбайх хандлагатай. Эдгээр нь дасан зохицох чадвартай, бизнес байдаг.
5. Богино хугацааны хандлагатай Монголын энэхүү хэмжүүр 36 байгаа нь норматив нийгэмтэй гэдгийг харуулж байна. Ийм нийгмийн хүмүүс туйлын үнэнг тогтооход хүчтэй санаа тавьж байдаг. Тэдний бодол норматив. Уламжлалаа маш их дээдэлдэг бөгөөд ирээдүйгээ хамгаалах сонирхол харьцангуй бага, маш хурдан үр дүнд хүрэхэд анхаардаг.
6. Эрх чөлөөтэй Энэхүү хэмжүүр 59 байгаа нь эрх чөлөөтэй нийгэмтэйг илтгэнэ. Үг нийгмийн хүмүүсийг амьдралд, хөгжилтэй амьдралд дуртай, тэд энэхүү хүсэл, тэмүүлэлээ гүйцэлдүүлэхэд ерөнхийдөө бэлэн байдаг. Тэд ээрэг хандлагатай бөгөөд өөдрөг үзэлтэй байх хандлагатай. Мөн түүнчлэн тэд чөлөөт цагт ач холбогдол их өгдөг, хүссэнээ хийдэг, хүссэн зүйлдээ мөнгөө зарцуулдаг.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Үйлчилгээний чанарын SERVQUAL таван багц, 22 хэмжүүр, Соёлын хэмжүүрийг Hofstede-ийн таван хэмжүүрээр боловсролын болон эрүүл мэндийн үйлчилгээний салбарт хийсэн. Мэдээлэл цуглуулах арга

- Асуулгын арга (Google form онлайн асуулга)

Мэдээлэл боловсруулах арга

- SPSS программ

Таамаглал

	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO
E_REL	-	+	-	+	+
E_RES	-	+	+	+	-
E_ASS	+	-	/	+	-
E_EMP	-	+	/	+	/
E_TAN	+	/	+	+	/

	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO
H_REL	-	+	-	+	+
H_RES	-	+	+	+	-
H_ASS	+	-	+	+	-
H_EMP	-	+	-	+	/
H_TAN	-	/	+	-	/

Зураг 2.1.1 Hypothesis (EDU and HEALTH)

(+) нь эерэг харилцан хамааралтай, (-) нь сөрөг харилцан хамааралтай, (/) нь харилцан хамааралгүй гэдгийг илэрхийлнэ.

ҮР ДҮН

Түүвэр: Уг судалгааны хүрээнд Монгол улсад амьдарч буй нийт иргэдийн 2,005,186 нь 16-59 насны иргэд байна. Энэхүү нийт нийдмийн хэмжээнээс судалгааны түүвэр тодорхойлоходоо буцаалтгүй, энгийн санамсаргүй түүврийн аргачлалыг хэрэглэсэн бөгөөд судалгаа авах түүврийн хэмжээ 97 гэж тодорхойлсон.

Итгэх магадлал 95%, алдааны хязгаар 10%.

Зураг 3.1 Түүврийн хэмжээ тооцов

Демографикийн шинжилгээ

Судалгаанд оролцсон үйлчлүүлэгчдээс 15 дэд хэмжүүр бүхий 77 шалгуурын ач холбогдлыг тодорхойлсон. Тухайн шалгуур үзүүлэлтийг энгийн өгүүлбэрээр томьёолон асууж, Likert-ийн 5 хэмжүүрээр үнэлсэн. Судалгаанд түүврийн аргаар эрүүл мэндийн байгууллага болон дээд боловсролын байгууллагаар үйлчлүүлдэг 110 үйлчлүүлэгч оролцсон.

Хүснэгт 3.1 Судалгаанд оролцогчдын шинжилгээ (2021)

Насны бүлэг	Хүн амын тоо
16	44,326
17-18	86,042
19-24	277,304
25-29	251,587
30-39	581,372
40-49	440,394
50-59	324,161
	2,005,186

Хүснэгт 3.2 Нас, хүйс

			Насны интервал					
	16	16-18	18-25	25-30	30-40	40-50	50-59	Нийт
Эр	0	2	28	2	2	2	0	36
Эм	4	0	50	8	6	4	2	74
Нийт	4	2	78	10	8	6	2	110

Хүснэгт 3.3 Оролцогчдын боловсрол эзэмшил нийт хугацаа

Боловсролын эзэмшил нийт хугацаа, жилээр	Давтамж	Хувь
10 ба түүнээс доош	8	7.3%
12 жил	16	14.5%
13 жил	14	12.7%
14 жил	20	18.2%
15 жил	28	25.5%
16 жил	12	10.9%
17 жил ба түүнээс дээш	12	10.9%

Хүснэгт 3.4 Боловсролын байгууллагаар үйлчлүүлэх давтамж

	Давтамж	Хувь
Өдөр бүр үйлчлүүлдэг	72	65.5
Долоо хоногт 2-3 удаа үйлчлүүлдэг	14	12.7
Сард 2-3 удаа үйлчлүүлдэг	2	1.8
Сард нэг удаа үйлчлүүлдэг	4	3.6
Улиралд нэг удаа үйлчлүүлдэг	10	9.1
Жилд нэг удаа үйлчлүүлдэг	8	7.3
Нийт	110	100.0

Хүснэгт 3.5 Оролцогчдын их дээд сургуульд хамрагдаж буй хөтөлбөр

	Давтамж	Хувь

Бакалаврын хөтөлбөр	94	85.5
Магистрын хөтөлбөр	16	14.5
Total	110	100.0

Хүснэгт 3.6 Оролцогчдын боловсролын байгууллагад нэг жилд зарцуулах ортөг

	Давтамж	Хувь
1000000 төгрөгөөс бага	10	9.1
1000000- 2000000 төгрөг	8	7.3
2000000- 2500000 төгрөг	8	7.3
2500000-3500000 төгрөг	24	21.8
3500000 төгрөг ба түүнээс дээш	60	54.5
Нийт	110	100.0

Хүснэгт 3.7 Оролцогчдын эрүүл мэндийн байгууллагад нэг удаа зарцуулах ортөг

	Давтамж	Хувь
20'000 төгрөгөөс бага	10	9.1
20'000-50'000 төгрөг	20	18.2
50'000-100'000 төгрөг	32	29.1
100'000-500'000 төгрөг	32	29.1
500'000-1'000'000 төгрөг	12	10.9
1'000'000-5'000'000 төгрөг	2	1.8
5'000'000 төгрөг ба түүнээс дээш	2	1.8

Нийт	110	100.0
-------------	-----	-------

Хүснэгт 3.8 Оролцогчдын ажил эрхлэлтийн байдал

	Давтамж	Хувь
Сурагч эсвэл оюутан	84	76.4
Ажилтан	16	14.5
Төрийн албан хаагч	8	7.3
Тусгай хэрэгцээт иргэн	2	1.8
Нийт	110	100.0

Хүснэгт 3.9 Оролцогчдын сарын дундаж орлого

	Давтамж	Хувь
1'000'000 төгрөг ба түүнээс доош	76	69.1
1'000'000-1'500'000 төгрөг	20	18.2
1'500'000-2'500'000 төгрөг	8	7.3
2'500'000-3'500'000 төгрөг	6	5.5
Нийт	110	100.0

Судалгаанд эрүүл мэндийн байгууллага болон дээд боловсролын байгууллагаар үйлчлүүлдэг нийт 110 хүн хамрагдсанаас 32,7% нь эрэгтэй, 67,3% нь эмэгтэй үйлчлүүлэгч байна. Үүнд 18-25 насны үйлчлүүлэгчид 70,9%, 25-30 насны үйлчлүүлэгчид 9,1% тус тус хамгийн сайн оролцсон байна. Мөн судалгаанд оролцогчдын 85,5% нь бакалаврын түвшний оюутан, 14,5% нь магистрын түвшний оролцогчид байна. Судалгаанд оролцогчдоос хамгийн олон хэрэглэгч буюу 69,1% нь сардаа 1.000.000 ба түүнээс доош төгрөгийн орлоготой, 18,2% нь сардаа 1.000.000- 1.500.000 төгрөгийн орлоготой, 7,3% нь 1.500.000-2.500.000 төгрөгийн орлоготой бол үлдсэн хэрэглэгчид 2.500.000 болон түүнээс дээш төгрөгийн орлоготой гэж тус тус хариулсан байна. Энэ судалгаанаас үзэхэд эрүүл мэнд болон дээд боловсролын байгууллагаар үйлчлүүлэгчдийн 76,4% нь сурагч эсвэл оюутан, 14,5% нь ажил эрхэлдэг, 7,3% нь төрийн албан хаагч, үлдсэн 1,8% нь тусгай хэрэгцээт үйлчлүүлэгчид байна. Нийт үйлчлүүлэгчдийн 65,5% нь дээд боловсролын байгууллагаар өдөр бүр үйлчлүүлдэг, 12,7% нь 7 хоногт 2-с 3 удаа үйлчлүүлдэг, үлдсэн нь сард 1 удаа, улиралд 1 удаа, жилд 1 удаа гэх мэтээр үйлчлүүлдэг байна.

Фактор шинжилгээ

Хүснэгт 3.1.1 Kaiser-Meyer-Olkin Түүврийн наидвартай байдлын хэмжүүр (EDU)

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.749
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1361.210
	df	435
	Sig.	.000

Дээрх хүснэгтээс харахад Kaiser-Meyer-Olkin Түүврийн найдвартай байдлын хэмжүүр (КМО) – КМО нь 0-1 хооронд утга авах ба 1-тэй ойр байх тусмаа тухайн өгөгдөл фактор шинжилгээ хийхэд тохиромжтой гэсэн үг. КМО >0.6 байх шаардлагатай. Энэхүү судалгааны КМО нь дээд боловсролын байгууллагын хувьд 0.749 буюу 74,9% нь түүврийн найдвартай байдлыг хэвийн хангасан байна. Sig.< 0.05 үед фактор шинжилгээ хийхэд тохиромжтой. Sig.(Bartlett Sphericity test)=0.000 < 0.05. Тухайн өгөгдөл фактор шинжилгээ хийхэд тохиромжтой гэж үзэж байна.

Нийт судалгааны үр дүн нь нийт түүврийнхээ 66,17%-ийг зөв тайлбарлаж байна. Судалгааны арга зүйн найдвартай байдлыг шалгахын тулд хүчин зүйлийн шинжилгээг (Factor analysis) хийж үзэхэд бидний хэрэглэсэн асуултууд өөрийн хамаарах хүчин зүйлийг илэрхийлж чадахуйц багцлагдсан.

Судалгаанд оролцсон үйлчлүүлэгчдээс дээд боловсролын байгууллагын хувьд 5 багц хэмжүүр бүхий 30 хүчин зүйлийн ач холбогдлыг үнэлсэн.

Хүснэгт 3.1.2 Kaiser-Meyer-Olkin Түүврийн найдвартай байдлын хэмжүүр (HEALTH)

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.740
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2096.447
	df	666
	Sig.	.000

Энэхүү судалгааны КМО нь эрүүл мэндийн байгууллагын хувьд 0.740 буюу 74,0% нь түүврийн найдвартай байдлыг хэвийн хангасан байна. Sig.< 0.05 үед фактор шинжилгээ хийхэд тохиромжтой. Sig.(Bartlett Sphericity test)=0.000 < 0.05. Тухайн өгөгдөл фактор шинжилгээ хийхэд тохиромжтой гэж үзэж байна.

Нийт судалгааны үр дүн нь нийт түүврийнхээ 72,2%-ийг зөв тайлбарлаж байна. Эрүүл мэндийн байгууллагын хувьд 5 багц хэмжүүр бүхий 37 хүчин зүйлийн ач холбогдлыг тус тус үнэлсэн.

Хүснэгт 3.1.3 Kaiser-Meyer-Olkin Түүврийн найдвартай байдлын хэмжүүр (HOFSTEDE)

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.817
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	127.396
	df	45
	Sig.	.000

Энэхүү судалгааны КМО нь Хофстедийн хувьд 0.817 буюу 81,7% нь түүврийн найдвартай байдлыг сайн хангасан байна. Sig.< 0.05 үед фактор шинжилгээ хийхэд тохиромжтой. Sig.(Bartlett Sphericity test)=0.000 < 0.05. Тухайн өгөгдөл фактор шинжилгээ хийхэд тохиромжтой гэж үзэж байна.

Нийт судалгааны үр дүн нь нийт түүврийнхээ 76,5%-ийг зөв тайлбарлаж байна. Хофстедийн соёлын хэмжүүр бүхий 5 багц бүхий 10 хүчин зүйлийн ач холбогдлыг тус тус үнэлсэн.

Нийцлийн шинжилгээ

Хүснэгт 3.2.1 Нийцлийн шинжилгээ

	Cronbach's Alpha if Item Deleted	Factor number
E_REL	.887	4
E_RES	.886	8
E_ASS	.888	7
E_EMP	.888	6
E_TAN	.892	5
H_REL	.886	5
H_RES	.879	10
H_ASS	.878	9
H_EMP	.877	8
H_TAN	.891	5
PDI	.895	2
IDV	.897	2

MAS	.902	2
UAI	.896	2
LTO	.902	2

Нийцлийн шинжилгээний үр дүнг энэхүү хүснэгтээр харуулж байна. Энэхүү 15 багц шалгуур үзүүлэлтийн Кронбах альфа нь 0.896 буюу $0.9 > 0.7$ -оос дээш байгааг харж болно. Тиймээс энэхүү шинжилгээг цааш хийж болно гэж үзэж байна.

Хүснэгт 3.2.2 Хоффстеди дундаж утга

	Дундаж
PDI1 Хүмүүсийн дундах тэгш бус байдал нь зүй ёсны үзэгдэл мөн	2.49
PDI2 Эрх мэдэл багатай хүмүүс нь илүү эрх мэдэлтэй нэгнээсээ хамааралтай байдаг.	3.65
IDV1 Хүн бүр зөвхөн өөрийгөө болон өөрийн гэр бүлийг асран хalamжилдаг, санаа тавьдаг.	3.65
IDV2 Хүмүүсийг харьялагдах бүлгийн гишүүн эсэхээс хамаарахгүйгээр тодорхойлдог.	3.22
MAS1 Мөнгө болон материаллаг зүйлс нь чухал.	3.76
MAS2 Эрэгтэй хүн итгэлтэй, зоримог, тэсвэр тэвчээртэй байх ёстой.	3.20
UAI1 Стресс бухимдал, айdas түгшүүр нь хүмүүсийн дунд нийтлэг байна.	3.95
UAI2 Тодорхой бус нөхцөл байдал, эрсдлийг мэдрэх нь хэвийн үзэгдэл болсон.	3.69
LTO1 Нэг зорилгын төлөө бусад захирагдах хүсэл эрмэлзлэл нь хэвийн үзэгдэл юм	3.07
LTO2 Хүмүүс урт хугацааны үр дүнд чиглэсэн шургуу, цөхрөлтгүй байх ёстой.	3.60

Корреляцийн шинжилгээ

Correlations						
	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	
E_REL	Pearson Correlation	.321*	.181	.079	.255	-.021
	Sig. (2-tailed)	.017	.185	.565	.061	.882
E_RES	Pearson Correlation	.191	.165	.118	.116	-.063
	Sig. (2-tailed)	.163	.229	.389	.401	.646
E_ASS	Pearson Correlation	.280*	.069	-.068	.126	.148
	Sig. (2-tailed)	.038	.614	.621	.359	.282
E_EMP	Pearson Correlation	.166	.149	.132	.046	.104
	Sig. (2-tailed)	.227	.276	.337	.737	.448
E_TAN	Pearson Correlation	.084	-.024	.032	-.018	-.027
	Sig. (2-tailed)	.542	.861	.819	.898	.846

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Зураг 3.3.1 Корреляци (EDU)

Evans (1996) соёлын хэмжүүр болон үйлчилгээний чанарын SERVQUAL-ийн хэмжүүрүүдийн корреляци нь Боловсролын байгууллагын хувьд эрх мэдлийн зөрүү болон найдвартай байдал, баталгаатай байдлын хувьд signification утга нь 0,05-руу тэмүүлж буй буюу ач холбогдол багатай байна. Хувьч үзэл, маскулинити, тодорхойгүй байдлаас зайлсхийлт, мөн урт хугацааны хандлагууд нь үйлчилгээний чанарын SERVQUAL хэмжүүрүүдтэй корреляци утга нь маш сул харилцаатай байна.

Correlations						
	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	
H_REL	Pearson Correlation	.434**	.347**	.196	.368**	.241
	Sig. (2-tailed)	.001	.010	.151	.006	.076
H_RES	Pearson Correlation	.383*	.337*	.244	.448**	.260
	Sig. (2-tailed)	.004	.012	.073	.001	.055
H_ASS	Pearson Correlation	.386**	.378**	.152	.429**	.269*
	Sig. (2-tailed)	.004	.004	.269	.001	.047
H_EMP	Pearson Correlation	.489**	.406**	.234	.435**	.211
	Sig. (2-tailed)	.000	.002	.086	.001	.122
H_TAN	Pearson Correlation	.120	.203	.258	.175	.053
	Sig. (2-tailed)	.384	.137	.057	.201	.698

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Зураг 3.3.2 Корреляци (HEALTH)

Эрүүл мэндийн байгууллагын хувьд эрх мэдлийн зөрүү, хувьч үзэл, тодорхойгүй байдлаас зайлсхийлтийн хэмжүүрүүдийн хувьд найдвартай байдал, үйлчлүүлэгчийг ойлгох байдал, баталгаатай байдал мөн уриалгахан байдлын хувьд signification утга нь 0,01-руу тэмүүлж буй буюу ач холбогдол ихтэй. Харин хувьч үзэл нь үйлчлүүлэгчийг ойлгох чадвартай signification утга нь 0,05-руу тэмүүлж байгаа буюу ач холбогдол багатай байна. Урт хугацааны хандлага болон маскулинити хэмжүүрүүдийн хувьд корреляци утга нь маш сул харилцаатай байна.

Таамаглал нотлогдсон байдал

	PDI		IDV		MAS		UAI		LTO	
	Hypothesis	Result								
E_REL	-	+	+	/	-	/	+	/	+	/
E_RES	-	/	+	/	+	/	+	/	-	/
E_ASS	+	+	-	/	/	/	+	/	-	/
E_EMP	-	/	+	/	/	/	+	/	/	/
E_TAN	+	/	/	/	+	/	+	/	/	/

Зураг 4.1 Hypothesis result (EDU)

	PDI		IDV		MAS		UAI		LTO	
	Hypothesis	Result								
H_REL	-	++	+	++	-	/	+	++	+	/
H_RES	-	++	+	++	+	/	+	++	-	/
H_ASS	+	++	-	++	+	/	+	++	-	/
H_EMP	-	++	+	++	-	/	+	++	/	/
H_TAN	-	/	/	/	+	/	-	/	/	/

Зураг 4.2 Hypothesis result (HEALTH)

Таамаглал нотлогдсон байдлын хувьд (+) нь эерэг харилцан хамааралтай, (-) нь сөрөг харилцан хамааралтай, (/) нь харилцан хамааралгүй гэдгийг илэрхийлнэ.

ДҮГНЭЛТ

Дэлхийн эдийн засагт үйлчилгээний салбарын үүрэг өсөж буй өнөө үед үйлчилгээний чанар болон үйлчлүүлэгчдийн сэтгэл ханамж нь улам бүр чухал болсоор байна. Академик судалгаа ч тэр салбарын судалгаа ч тэр аль аль нь эдгээр асуудлууд руу чиглэгдэж байна. Үйлчилгээ үзүүлэгч Сэтгэл ханамж өндөр байснаар үйлчлүүлэгчийн давтамж нэмэгдэж ашиг орлого нэмэгдэнэ. Үйлчилгээний чанарын сэтгэгдэл өөр өөр байх боловч бид судалгаагаар хэрэглэгчийн сэтгэл ханамжийн үйлчилгээний чанарын сэтгэгдэл соёлын нөлөө байгаа эсэхийг судлах явдал юм. Барууны хөгжиж буй улс оронд үйлчилгээний чанар түүний үнэт зүйл нь үйлчилгээний менежмент судлалын хамгийн чухал асуудал болдог. Монгол улсын хувьд энэ салбарын судалгаа хийгдэж байгаа бөгөөд Монгол хүний соёлын үнэт зүйлийг оновчтой тодорхойлж тэдгээрийн үйлчилгээний чанарын сэтгэгдлийн харилцан хамаарлыг судлах шаардлагатай байна. Мөн сүүлийн 2 жилийн хугацаанд дэлхий нийтийг хамарсан Ковид19 цар тахлаас шалтгаалан үйлчилгээний бүхий л салбарт өөрчлөлт, шинэчлэлт хийх шаардлагатай болсон билээ. Дээд боловсрол болон эрүүл мэндийн салбарууд нь реформ хийх шаардлагатай нэн тэргүүний салбарууд болоод байна. Бидний энэхүү судалгаа нь тухайн салбаруудын үйлчилгээний өөрчлөлт мөн соёл хоорондын хамаарлыг түлхүү судлахыг зорьсон бөгөөд судалгаанд тус өөрчлөлтийг мэдэрсэн хүмүүсийг оролцуулсан. Соёл болон үйлчилгээний чанарын хамаарал нь орчны өөрчлөлтийн үр дүнд хийгдэж буй менежментийн шийдлүүдийг боловсруулан хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

НОМ ЗҮЙ

- Anh Lam (2017) Cultural influences on quality expectation: evidence from the healthcare and higher education services
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*. 16:3, 297–334.
- Donthu, N., Yoo, B., 1998. Cultural influences on service qualityexpectations. *J. Serv. Res.* 1 (2), 178---186.
- Donthu, Naveen and Boonghee Yoo (1998), “Cultural Influences on Service Quality Expectations,” *Journal of Service Research*, 1 (2), 178-86.
- Furrer, O., Liu, B.S.C., Sudharshan, D., 2000. the relationshipsbetween culture and service quality perceptions: basis for cross-cultural market segmentation and resource allocation. *J. Serv.Res.* 2 (4), 355---371.
- Hofstede, Geert (1980), *Culture’s Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (1980). *Cultural consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov. M. (1991). *Cultures and organizations*. London: McGraw-Hill.
- Hofstede, G. (2001). *Culture’s consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2nd ed.). London: Sage.
- Hofstede, G., Hofstede, G.J., & Minkov, M. (1991). *Cultures and organizations*. London: McGraw-Hill.
- Hofstede, G., 1980. *Culture’s Consequences: International Differ-ences in Work-Related Values*. Sage Publications, Beverly Hills,CA.Hofstede, G., 2001. *Culture’s Consequences:*

Comparing Values,Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. SagePublications, Thousand Oaks, CA.Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M., 2010. Cultures and Orga-nizations: Software of the Mind, 3rd edition. McGraw-Hill, USA.Hofstede, G., McCrae., R., 2004. Personality and culture revisited:linking traits and dimensions of culture. Cross Cult. Res. 38 (1),52---88.

- The Hofstede Centre, 2014a. Dimensions, Available at <http://geert-hofstede.com/dimensions.html> (accessed 03.11.14).
- The Hofstede Centre, 2014b. What about Argentina?, Available at <http://geert-hofstede.com/argentina.html> (accessed 03.11.14).
- The Hofstede Centre, 2014c. What about Spain?, Available at <http://geert-hofstede.com/spain.html> (accessed 03.11.14).
- Mattila, Anna (1999). Consumers“ value judgements. Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. 40:1, 40-46.
- Parasuraman, A., Zeithaml V.A., & Berry L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implication. Journal of Marketing, 49:4, 41-50.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. Journal of Retailing, 64:1, 12

**АРЬС АРЧИЛГААНИЙ БУТЭЭГДЭХҮҮНИЙ ТУХАЙ ЦАХИМ ОРЧИН ДАХЬ СЭТГЭГДЭЛ
НЬ ХЭРЭГЛЭГЧИЙН ХУДАЛДАН АВАХ ХҮСЭЛД НӨЛӨӨЛӨХ НӨЛӨӨЛЛИЙН**

СУДАЛГАА
Ц. Номин-Эрдэнэ

ХУРААНГУЙ

Хэрэглэгчдийн худалдан авах хүсэл эрмэлзэлд маш олон төрлийн хүчин зүйлс нөлөөлдөг. Дэлхий даяар интернет, сошиал медиа хурдацтай хөгжиж байгаагийн зэрэгцээ хэрэглэгчдийн худалдан авах шийдвэрт хүртэл интернет, сошиал медиа чухал нөлөө үзүүлдэг болсон. Тэр дундаа цахим сэтгэгдэл нь хэрэглэгчдийн худалдан авах шийдвэрт шууд нөлөөлж байгаа нь бизнес эрхлэгч, маркетерүүдийн хувьд энэ хүчин зүйлийн судлах зайлшгүй шаардлага үүсч байгаа юм. Энэхүү судалгааны зорилго нь арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний тухай цахим орчин дахь сэтгэгдэл нь хэрэглэгчийн худалдан авах хүсэлд хэрхэн нөлөөлдгийг тодорхойлж, энэ төрлийн бизнес эрхлэгчдэд санал зөвлөмж боловсруулахад оршино. Судалгааны зорилгын хүрээнд Google Form-ыг ашиглан санамсаргүй түүврийн аргаар 16-60 наасны 356 эмэгтэйгээс түүврээ бүрдүүлж шинжилгээг хийсэн бөгөөд судалгааны үр дүнд эмэгтэйчүүд арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний худалдан авалт хийхээсээ өмнө ямар нэг байдлаар цахим орчин дахь тухайн бүтээгдэхүүний сэтгэгдлийг уншдаг бөгөөд тэд эерэг, сөрөг сэтгэгдэлд ач холбогдол өгч худалдан авалт хийдэг байна. Мөн олны танил, ойр дотнын хэн нэгний бичсэн, жинхэнэ ФБ хаягнуудаас эерэг, сөрөг сэтгэгдэл тэдний худалдан авалтад хүчтэй нөлөө үзүүлж байна.

Tүлхүүр уг: Цахим ам дамжсан яриа, цахим сэтгэгдэл, арьс арчилгааны бүтээгдэхүүн, худалдан авах хүсэл эрмэлзэл, сошиал медиа.

СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ

Дэлхий дахинд интернет хэрэглэгчдийн тоо 2021 оны сүүлийн байдлаар хүн амын 62.5%-тай тэнцэх буюу 4.95 тэрбум хүнд хүрсэн. Энэ нь өнгөрсөн жилийнхээс 192 сая хэрэглэгчээр нэмэгдсэн бөгөөд өдөр бүр 500,000 шинэ хэрэглэгчтэй болж хөгжсөөр байгаа (Johnson, 2021). Интернеттэй холбогдож дижитал эрин зуунд амьдарч байгаа бид сошиал медиа хэрэглэгчид болсон бөгөөд дэлхий даяар 4.62 тэрбум буюу хүн амын 58.4%-тай тэнцэх тооны хүмүүс сошиал медиа хэрэглэж байна.

2021 оны байдлаар Монгол Улсын хувьд хүн амын дийлэнх буюу 84.3% нь интернет хэрэглэдэг бөгөөд 15 ба түүнээс дээш наасны иргэдийн 95% нь интернетээс мэдээлэл авах, 53.2% нь харилцаа холбоо, 42.9% нь цахим худалдаа хийх зорилгоор интернетийг хэрэглэдэг (Цахим Хөгжил, 2022).

Интернетийн хэрэглээ эрчимтэй өсөж, хөгжсөн бөгөөд үүнийг даган хэрэглэгчид худалдан авалтын шийдвэр гаргах арга зам, үйл явц ч мөн адил хөгжсөн. Үүнээс үүдэн хэрэглэгчийн худалдан авах хүсэлд маш олон төрлийн зүйлс нөлөөлж байдаг. Техник технологийн хурдацтай хөгжил, интернетийн түгээмэл хэрэглээтэй холбоотойгоор хэрэглэгчид цахим орчноос маш их мэдээлэл, туршлагыг олж авдаг. Түүнчлэн хэрэглэгчийн худалдан авах хүсэл эрмэлзэлд нийгмийн бүлгийн нөлөөлөл тодорхой хэмжээнд байдаг. Тэд нэг нэгнийхээ худалдан авах шийдвэрт шууд болон дам байдлаар нөлөөлдөг. Хэрэглэгчид өөр нэг хэрэглэгчийн болоод нийлүүлэгч, борлуулагч компанийн цахим орчинд хуваалцсанхудалдан авалтын шийдвэр, хэрэглэгчийн туршлага, санал, сэтгэгдлийг хэзээ ч, хаанаас ч олж мэдэх боломжтой цаг үед амьдарч байгаа. Судалгаагаар хэрэглэгчдийн 93% нь худалдан авалт

хийхээсээ өмнө тухайн бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний тухай сэтгэгдлийг цахим орчноос уншдаг байна (Kaemingk, 2020).

Сошиал медиа хэрэглэгчдийн цахим орчин дахь амнаас ам дамжсан яриа болон сэтгэгдэл нь тухайн сэтгэгдлийг уншсан хэрэглэгчдээ аливаа сонголтыг хийхэд нь хэрхэн ямар нөлөө үзүүлж байгааг танин мэдэх сонирхолд үндэслэн энэхүү судалгааны ажлыг хийхээр сонгосон. Мөн цаашлаад хэрэглэгчдийг худалдан авах хүсэлд нөлөөлөгч өөр бусад хүчин зүйлүүдийг судлах, ерөнхийдөө хэрэглэгчийн зан төлөвийг нарийвчлан судлах хүсэлтэй миний хувьд энэхүү судалгааны ажил маань цаашдын ажил, карьерын минь эхлэлд үнэтэй хувь нэмэр болох юм.

АРЬС АРЧИЛГААНЫ БҮТЭЭГДЭХҮҮН СОНГОСОН ҮНДЭСЛЭЛ

Арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний хувьд бүх насны хүмүүс хэрэглэх боломжтой байдаг том зах зээл. Тэр дундаа 18-24 насны хэрэглэгчид түлхүү арьс арчилгааны бараа, бүтээгдэхүүнийг сонгон хэрэглэдэг. Эмэгтэй хүн өдөр тутамдаа дунджаар 12 төрлийн гоо сайхны бүтээгдэхүүн хэрэглэдэг. Миний бие энэ судалгааны ажлаараа Монгол арьс арчилгааны бүтээгдэхүүн хэрэглэгчид бүтээгдэхүүнээ худалдан авахдаа цахим орчин дахь бусад хэрэглэгчдийн сэтгэгдлийг уншдаг эсэх, хэрэв уншдаг бол тухайн сэтгэгдэл тэдний худалдан авалтад ямар нөлөө үзүүлдэг болохыг олж илрүүлэх юм.

СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ЗОРИЛГО, ЗОРИЛТУУД

СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ЗОРИЛГО: Арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний тухай цахим орчин дахь сэтгэгдэл нь хэрэглэгчийн худалдан авах хүсэлд хэрхэн нөлөөлдгийг тодорхойлж, энэ төрлийн бизнес эрхлэгчдэд санал зөвлөмж боловсруулахад оршино.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛТУУД:

- Хэрэглэгчийн худалдан авах хүсэл эрмэлзэлд цахим ам дамжсан ярианы (eWOM) нөлөөллийн талаарх гадаад болоод дотоод судлаачдын судалгааны ажлуудтай танилцаж, онолын судалгаа хийх
- Арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний худалдан авалтад цахим сэтгэгдэл нөлөөлж байгаа эсэхийг тодорхойлох
- Судалгааны үр дүнд үндэслэн дүгнэлт, санал зөвлөмж боловсруулах

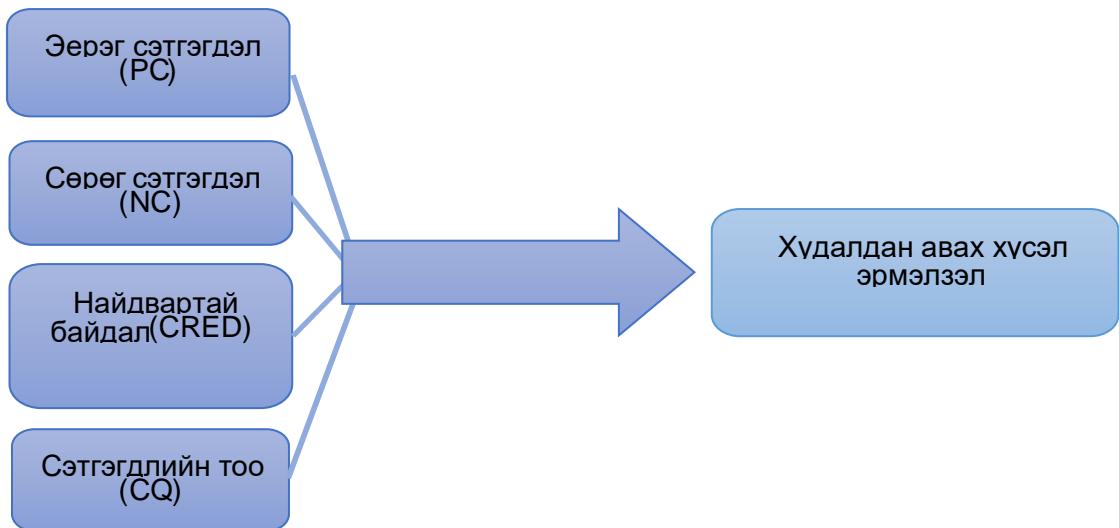
СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ХЯЗГААРЛАЛТ

Арьс арчилгааны бүтээгдэхүүн болон интернет хэрэглэдэг 15-60 насны эмэгтэйчүүдээс түүвэр бүрдүүлэх бөгөөд Google Form-ыг ашиглан 356 хүнээс асуулгын анкет авна.

СУДАЛГААНЫ ЗАГВАР

Энэхүү судалгааны загварыг боловсруулахдаа Турк Улсын Селчук их сургуулийн судлаач А.Селчук Койлуоглуний “Empirical Study of the Effect of Online Comments on Consumer Buying Behavior” (Koyluoglu, 2022), Иордон Улсын Иордоны их сургуулийн судлаач Руба Обиедатын “Impact of Online Consumer Reviews on Buying Intention of Consumer in UK: Need for Cognition as Mediating Role” (Обиедат, 2013) болон СЭЗИСийн оюутан Х.Цэцэгмаагийн “Хэрэглэгчийн худалдан авах шийдвэр гаргалтад Фейсбүүк дэх зар сурталчилгаа нөлөөлөх нь” (Х.Цэцэгмаа, 2021) зэрэг судалгааны ажлуудыг үндэслэн боловсруулсан.

Зураг 1. Судалгааны загвар

СУДАЛГААНЫ ТААМАГЛАЛ

Хүснэгт 1 Судалгааны таамаглал

H1:	Худалдан авах хүсэл эрмэлзэлд цахим эерэг сэтгэгдэл эерэг нөлөөтэй
H2:	Худалдан авах хүсэл эрмэлзэлд цахим сөрөг сэтгэгдэл нь чухал ач холбогдол үзүүлнэ.
H3:	Худалдан авах хүсэл эрмэлзэлд цахим сэтгэгдлийн найдвартай байдал нь эерэг нөлөөтэй.
H4:	Хэрэглэгчид арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний тухай мэдээллийг цахим орчноос авдаг.
H5:	Цахим сэтгэгдлийн тоо хэмжээ хэрэглэгчийн худалдан авах хүсэл эрмэлзэлд эерэг нөлөөтэй.

СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

Сэдвийн хүрээнд арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний худалдан авах хүсэл эрмэлзэл, зан төлөв болон түүнд нөлөөлөгч хүчин зүйлстэй холбоотой цахим ам дамжсан яриа, цахим сэтгэгдэл, брендийн зар сурталчилгаатай холбоотой гадаадын 2, гадаадын 2 судалгааны ажлыг дэлгэрүүлэн судаллаа.

Хүснэгт 2 Судлагдсан байдлын судалгаа

Судлаач №1	A. Selcuk Koyluoglu
------------	---------------------

Судалгааны ажлын нэр, он	An Empirical Study of the Effect of Online Comments on Consumer Buying Behavior (2022)
Судалгааны ажлын зорилго	Хэрэглэгчдийн худалдан авах зан төлөвт онлайн сэтгэгдэл хэрхэн нөлөөлж байгааг судлах
Судалгааны ажлын арга зүй	Санамсаргүй түүврийн аргаар Сэлчукийн их сургуулийн эрдэмтэн судлаачид, ажилтнууд, оюутнууд зэрэг 400 хүнээс асуулгын судалгааг авч SPSS 22.0 програмыг ашиглан шинжилгээ хийсэн.
Судалгааны ажлын үр дүн	Хэрэглэгчид бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг худалдан авахаасаа өмнө мэдээлэл авахыг хүсдэг бөгөөд энэхүү хэрэгцээг технологийн тусламжтайгаар хялбархан хангаж байна. Судалгаа голлох үр дүн нь цахим орчинд эерэг сэтгэгдэл нэмэгдэхийн хэрээр хэрэглэгчийн

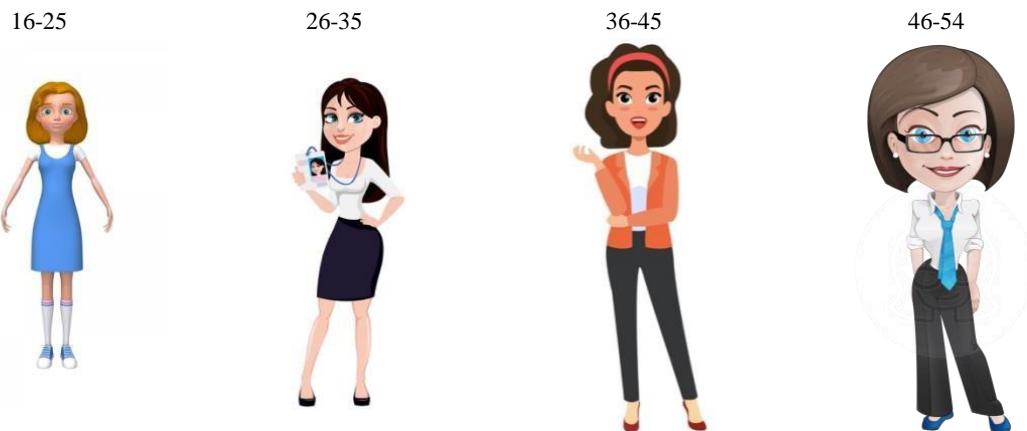
	худалдан авах зан төлөвт эерэг нөлөө үзүүлдэг.
Судлаач №2	Monica Adhelia Sutanto, Atik Aprianingsih
Судалгааны ажлын нэр, он	The effect of online consumer review toward purchase intention: A study in premium cosmetic in (2016)
Судалгааны ажлын зорилго	Энэхүү судалгааны зорилго нь Индонезийн дээд зэрэглэлийн гоо сайхны бүтээгдэхүүний худалдан авах хүсэл, эрмэлзэлд онлайн хэрэглэгчийн үнэлгээний нөлөөллийг судлахад оршино.
Судалгааны ажлын арга зүй	Судалгаанд 15-29 насны 400 Индонез эмэгтэйгээс санамсаргүй түүврийн аргаар онлайн хэлбэрээр санал асуулга авсан. Асуулга 5 шатлалтай байсан ба өгөгдлийг SPSS 23 програм ашиглан дүн шинжилгээ хийсэн.
Судалгааны ажлын үр дүн	Судалгааны үр дүнд эх сурвалжийн найдвартай байдал, үнэлгээний тоо хэмжээ, чанартай байдал зэрэг нь худалдан авах хүсэлд эерэгээр нөлөөлдөг болохыг олосон.

Судлаач №1	Хүрэл-Очир ЦЭЦЭГМАА
Судалгааны ажлын нэр, он	Хэрэглэгчийн худалдан авах шийдвэр гаргалтад фейсбүүк дэх зар сурчилгаа нөлөөлөх нь /ноолууран бүтээгдэхүүний жишээн дээр/ (2021)
Судалгааны ажлын зорилго	Хэрэглэгчдийн сошиал сурталчилгаанд хандах ялгаатай зан төлөв болон худалдан авах шийдвэр гаргалтанд нөлөөлж буй нөлөөллийг тодорхойлох, судалгааны үр дүнд суурилан санал зөвлөмж боловсруулахад оршино
Судалгааны ажлын арга зүй	Судалгааны ажлыг ноолууран бүтээгдэхүүн хэрэглэдэг болон фейсбүүк хэрэглэдэг 24-65 насны 320 хүнээс түүвэр бүрдүүлэн асуулгын аргаар судалгааг авсан бөгөөд үр дүнг бататгах зорилгоор 15 хүмүүсийн дунд фокус групнын ярилцлагын судалгаа явуулсан.
	Таамаглалын хүрээнд фейсбүүк дэх
Судалгааны ажлын үр дүн	дөрвөн хүчин зүйл буюу хариу үйлдэл, сэтгэгдэл, түгээлт, нийтлэл хэрэглэгчдийн худалдан авалтанд зэрэгээр нөлөөлдөг. Ялангуяа хариу үйлдэл, сэтгэгдэл нь илүү нөлөөлж байгаа нь судалгааны үр дүнд гарсан.
Судлаач №2	Ганхуягийн БАНЗРАГЧ
Судалгааны ажлын нэр, он	Гоо сайхны брэндийн худалдан авах хандлагад цахим ам дамжсан ярианы нөлөөллийн судалгаа (2020)
Судалгааны ажлын зорилго	Энэхүү судалгаа нь хувь хүний худалдан авах хандлагад цахим ам дамжсан яриа хэрхэн нөлөөлж буйг судлах юм.
Судалгааны ажлын арга зүй	Гоо сайхны брэндийг худалдан авах хандлагад нөлөөлөгч цахим ам дамжсан ярианы 6 хүчин зүйлсийг тодорхойлон ерөнхий, болон нөлөөллийн шинжилгээ хийх зорилготой нийт 42 асуулттай асуулга боловсруулан, онлайнаар 206 түүврээр өгөгдлөө бүрдүүлсэн. Таамаглалаа шалгах зорилгоор 7 төрлийн шинжилгээ хийсэн

Судалгааны ажлын үр дүн	Цахим ам дамжсан ярианы нөлөөгөөр хүмүүс, хэрэглэгчид тухайн компанийн албан ёсны хуудас, вебээс харсан үзсэн сонссон мэдээлэлдээ бус хэрэглэгч нэг нэгнийхээ бичсэнд илүү итгэддг болох нь батлагдсан юм.
-------------------------	--

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Хувийн мэдээлэл

Судалгаанд нийт 356 эмэгтэй оролцсон. Тэдгээрийн 61.8% нь 16-25 настай, 18.5% нь 26-35 настай, 15.4% нь 36-45 настай, 4.2% нь 46-54 настай, үлдсэн 0.5%-г 55-с дээш насны иргэд судалгааны түүврийг бүрдүүлсэн байна. Мөн тэдний 60.7% нь дээд боловсрол, 35.3% бүрэн дунд боловсрол, 2% бүрэн бус дунд, үлдсэн 3% нь бакалавраас дээш боловсрлыг тус тус эзэмшсэн байна.

Арье арчилгааны бүтээгдэхүүн хэрэглэгчийн зан төлөв

Зураг 2. Зан төлөв

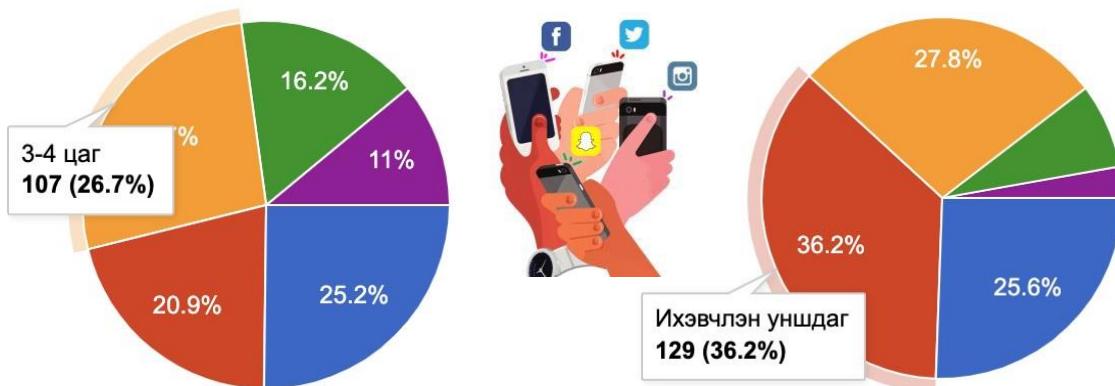
Судалгаанд оролцсон нийт эмэгтэйчүүдийн талаас илүүтэй нь буюу 50.8% нь арьс арчилгааны бүтээгдэхүүнүүдээ ихэвчлэн худалдан авдаг ба түүнчлэн оролцогчдын 63.5% улиралдаа 1-2 удаагийн давтамжтай арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний худалдан авалт хийдэг байна.

Зураг 3 Сошиал медиа

Судалгаанд оролцсон нийт 356 эмэгтэйн 60.1% нь сошиал медиа платформыг тулхүү хэрэглэдэг бөгөөд тэдний 50.8% фейсбүүк, 42.7% нь инстаграммыг өдөр тутмын хэрэглээндээ ихэвчлэн ашигладаг байна.

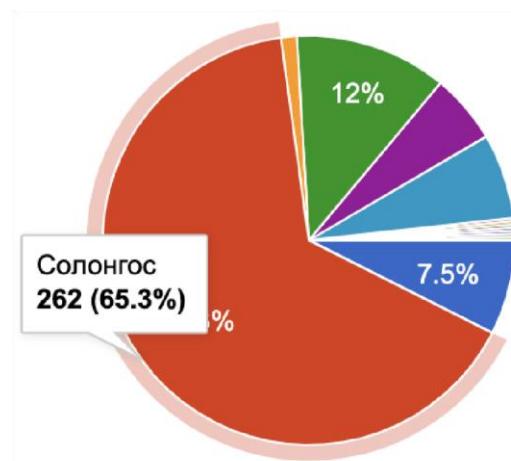
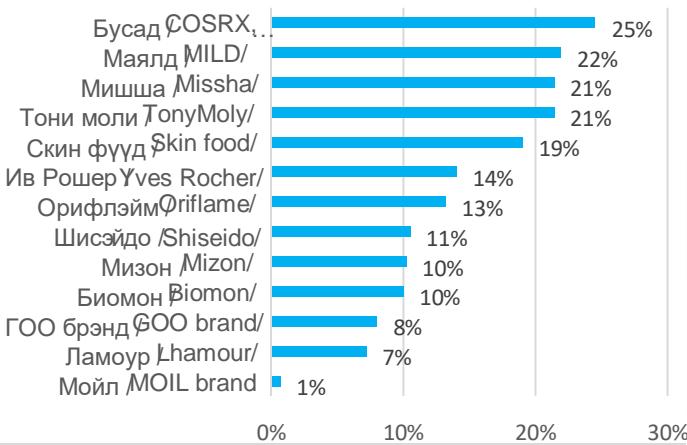
Зураг 4. Сэтгэгдэл уншдаг байдал

Судалгааны үр дүнгээс харахад оролцогчид арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний худалдан авалт хийхээсээ өмнө сошиал медиа дээрх тухайн бүтээгдэхүүнийхээ талаарх сэтгэгдлийг тэдний 36.2% ихэвчлэн уншдаг, 27.8% нь заримдаа уншдаг, 25.6% нь үргэлж уншдаг гэж хариулсан бөгөөд тэдний 26.7% нь өдөрт дунджаар 3-4 хүртэлх цаг, 25.2% нь 2 хүртэлх цаг, 20.9% нь 2-3 цаг, 16.2% нь 4-5 цаг, 11% нь 5-с дээш цагийг Фейсбүүк ашиглахад зарцуулдаг.

График 1. Арьс арчилгааны бренд ба улс

Арьс арчилгааны бренд

Судалгаанд оролцогчдын дийлэнх нь болох 65.3% нь Солонгос улсын арьс арчилгааны бренд бүтээгдэхүүн хэрэглэдэг бөгөөд тэр дундаа Missha, Tony Moly, Skin Food гэх бүтээгдэхүүнүүдийг ихэвчлэн хэрэглэдэг байна.

Арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний талаарх цахим сэтгэгдлийн нөлөөлөл

Цахим сэтгэгдлийн нөлөөллийг судлахдаа 4 хүчин зүйл дээр төвлөрсөн бөгөөд цахим сэтгэгдлийн нөлөөллийг тодорхойлох асуултуудыг “Цэнхэр - Огт санал нийлэхгүй байна, Улаан- Зарим талаараа санал нийлэхгүй байна, Улбар шар -Зарим талаараа санал нийлнэ бас нийлэхгүй байна, Ногоон- Зарим талаараа санал нийлж байна, Нил ягаан- Бүрэн санал нийлж байна” гэсэн үнэлгээгээр хэмжсэн.

График 2. Цахим эерэг сэтгэгдэл

Цахим эерэг сэтгэгдэл

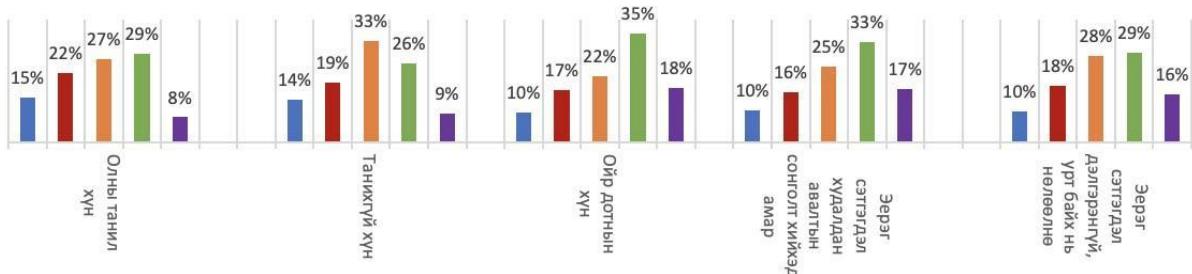
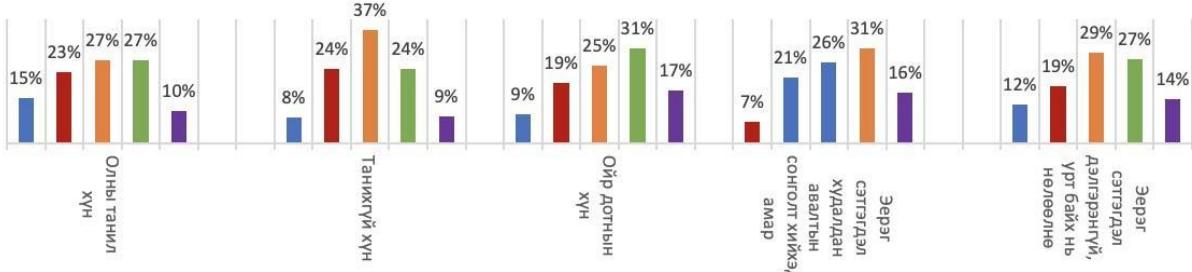

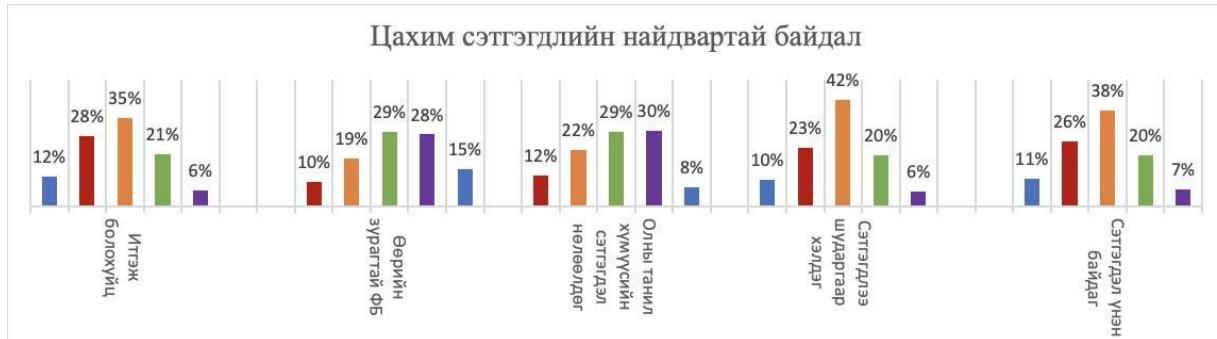
График 3. Цахим сөрөг сэтгэгдэл

Цахим сөрөг сэтгэгдэл

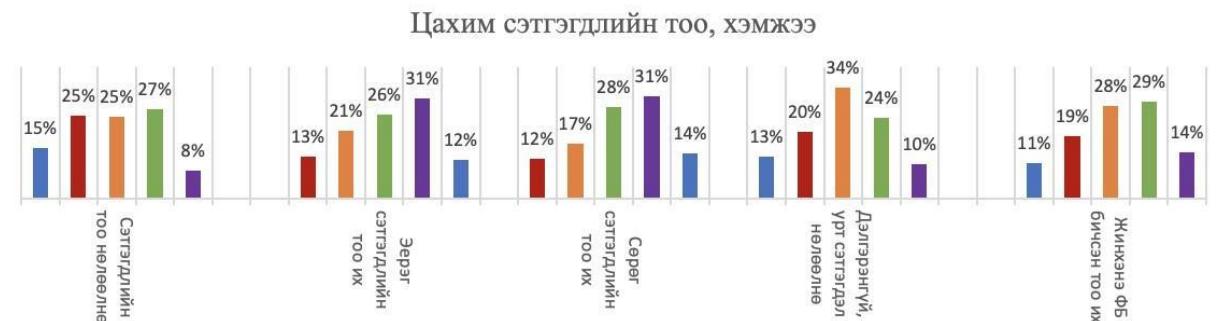
Дээрх 2 графикаас харвал ялгаатай зүйлс бараг байхгүй ба судалгаанд оролцсон эмэгтэйчүүдэд арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний талаарх цахим орчин дахь эерэг, сөрөг сэтгэгдлүүд нь ижил түвшинд, тодорхой хэмжээнд нөлөөлдөг бөгөөд тэд олны танил, танихгүй хэн нэгэн, тэр тусмаа ойр дотнын хэн нэгний сошиал орчинд бичсэн сэтгэгдлийг уншиж худалдан авалтынхаа шийдвэрийг гаргадаг. Ийнхүү цахим эерэг, сөрөг сэтгэгдлийг уншсанаар тэднийг худалдан авах шийдвэрээ гаргах үйл явцыг илүү хөнгөвчилдөг байна.

График 4. Цахим сэтгэгдлийн найдвартай байдал

Судалгаанд оролцогдоос сошиал орчин дахь цахим сэтгэгдэлд хэр итгэдэг талаар асуухад тэд цахим сэтгэгдлийг үнэн байдаг гэж ихэнх нь итгэдэг бөгөөд олны танил хүн болон өөрийн зурагтай ФБ хаягнаас арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний талаар сэтгэгдэл бичсэн байх нь тэдэнд тухайн бүтээгдэхүүнийг худалдан авах итгэл илүү их төрдөг бөгөөд тухайн барааг найдвартай гэж үздэг байна.

График 5. Цахим сэтгэгдлийн тоо

Дээрх графикаас харвал эерэг, сөрөг сэтгэгдлийн тоо их байх тусам хэрэглэгчид тухайн арьс арчилгааны бүтээгдэхүүнийг сонгох, сонгохгүй байх бөгөөд хүмүүс жинхэнэ фейсбүүк хаягнаасаа сэтгэгдэл их хэмжээгээр бичих тусам тэд тухайн бүтээгдэхүүнийг сонгох хандлагатай байна.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Судалгааны ажлын хүрээнд арьс арчилгааны бүтээгдэхүүн хэрэглэгчдийн худалдан авах хүсэл, эрмэлзэлд цахим орчин дахь сэтгэгдлийн нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлж, нөлөөллийг судлан дүн шинжилгээ хийлээ. Судалгааг 15-60 насны 356 эмэгтэйчүүдээр түүвэр бүрдүүлэн асуулгын аргаар судалгааг авсан.

Зорилгын хүрээнд арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний тухай цахим орчин дахь сэтгэгдэл нь хэрэглэгчийн худалдан авах хүсэлд нөлөөлдөг болохын судалгаагаараа гаргав. Интернет хэрэглээ өдрөөс өдөрт өссөнтэй холбоотойгоор хүмүүсийн сошиал медиа хэрэглээ мөн адил

өссөн. Үүний үр дүнд эмэгтэйчүүд арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний худалдан авалт хийхээсээ өмнө ямар нэг байдлаар тухайн бүтээгдэхүүний талаар цахим сэтгэгдлийг олж уншдаг бөгөөд тэдгээр сэтгэгдлийн олны танил хүн, ойр дотнын хэн нэгэн зерэг болон сөрөг сэтгэгдлийг бичсэн байх нь тэдний худалдан авалтад илүү их нөлөө үзүүлдэг байна. Мөн судалгаанд оролцогчид олон тооны хүмүүсийг өөрийнхөө зурагтай, жинхэнэ фейсбүүк хаягнаасаа сэтгэгдлээ бичсэн байхад тухайн арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний худалдан авах сэдэл төрдөг бөгөөд тэдгээр сэтгэгдэлд илүү их итгэдэг байна.

САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Арьс арчилгааны бүтээгдэхүүн худалдаалдаг бизнес эрхлэгчид

- Бүтээгдэхүүний маркетингийг зураг, видео, текст хослуулан идэвхтэй, сонирхолтой байдлаар сошиал хуудаснууддаа түгээх
- Хэрэглэгч, үйлчлүүлэгч нартайгаа эргэх холбоо бий болгох. Энэ нь танай бүтээгдэхүүнийг худалдан авсан хэрэглэгчид тухайн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний талаар чөлөөтэй санал гомдлоо илэрхийлэх харилцаа холбоог бий болгох хэрэгтэй ба нөгөө талаас бизнес эрхлэгчид тухайн санал гомдлыг цаг, тухай бүрт нь зохистой хэмжээнд шийдвэрлэж харилцагчдаа итгэл хүлээлгэх
- Сошиал хуудсанд хуурамч хаягнаас сэтгэгдлээ илэрхийлэх хэмжээ, хязгаарыг хянах, цаашлаад бүр байхгүй болгох арга хэмжээг авах
- Хэрэглэгчид олны танил хүмүүсийн нөлөөнд автах магадлал өндөр байгаа учир олны танил хүмүүстэй хамтран ажиллаж үнэн, зөв, чанартай мэдээллийг түгээх хэрэгтэй.

НОМ ЗҮЙ

- Fred Bronner, R. d. (2010). Who Posts, and Why, Where, and What? *Vacationers and eWOM*, 15-26.
- Silke Bambauer, S. M. (2011). Brand equity dilution through negative online word-of-mouth communication. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 38-45.
- Khammash, M. (2008). antecedents of reading customer reviews in online opinion platforms: a quantitative study from the UK market. . *Electronic Word-of-Mouth*, 13-15.
- Sylvain Senecal, J. N. (2004). The Influence of Online Product Recommendations on Consumers'Online Choices. *Journal of Retailing*, 159-169.
- Tao Sun, S. Y. (2006). Online Word-of-Mouth (or Mouse): An Exploration of Its Antecedents and Consequences. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 1104–1127.
- Georgiev, D. (2022 оны 3 7). *Latest Online Reviews Statistics in 2022 – The Impact on Business*. review42.com: <https://review42.com/resources/online-reviews-statistics/>-ээс
Гаргасан
- Yang, F. X. (2017). Effects of Restaurant Satisfaction and Knowledge Sharing Motivation on eWOM Intentions. *The Moderating Role of Technology Acceptance Factors*, 93-127.
- Johnson, J. (2021 оны 9 10). *Worldwide digital population as of January 2021*. Statista.com: <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>-ээс
Гаргасан
- Цахим Хөгжил, Х. Х. (2022). *Өрхийн мэдээлэл, харилцаа холбоо, технологийн хэрэглээ, хуртээмжийн судалгааны танилцуулга*. Улаанбаатар.
- Koyluoglu, S. (2022). An Empirical Study of the Effect of Online Comments on Consumer Buying Behavior. *European Journal of Business and Management Research* , 204.

- Обиедат, Р. (2013). Impact of Online Consumer Reviews on Buying Intention of Consumers in UK: Need for Cognition as Mediating Role. *PAPER IMPACT OF ONLINE CONSUMER REVIEWS ON BUYING INTENTION OF CONSUMERS IN UK*, 18.
- Х.Цэцэгмаа. (2021). Хэрэглэгчийн худалдан авах шийдвэр гаргалтад Фейсбүүк дэх зар сурталчилгаа нөлөөлөх нь. *Бизнесийн удирдлагын бакалаврын зэрэг горилсон Дипломын төсөл*, 23.
- хороо, Y. c. (2021). МОНГОЛ УЛСЫН ХҮН АМЫН ТОО, нэг нас, хүйс, насны булгээр. 1212.mn:
https://www.1212.mn/tables.aspx?tbl_id=DT_NSO_0300_071V3&Group_select_all=0&GroupSingleSelect=_10402_10403_10404_10405_105_10501_10502_10503_10504_10505_106_10601_10602_10603_10605_10604_107_10701_10702_10703_10704_10705_108_10801_10802_10803_10804_10805-ээс Гаргасан
- Kaemingk, D. (2020). *Online reviews statistics to know in 2022*. qualtrics.com:
<https://www.qualtrics.com/blog/online-review-stats/>-ээс Гаргасан

ӨНДӨГ ХЭРЭГЛЭГЧИЙН ЗАН ТӨЛӨВИЙН СУДАЛГАА “УЛААНБААТАР ХОТЫН ЖИШЭЭН ДЭЭР”

Д. Хулан

ХУРААНГҮЙ

Улс орон бүр өөр өөрийн гэсэн соёл, цаг уур, шашин шүтлэг, хүм ам зүйн онцлогтой бөгөөд үүнээс хамаарч хэрэглэж буй бүтээгдэхүүний хувьд ялгаатай байдал бий болдог. Үүний адилаар. өндөг хэрэглэдэг хэрэглэгч нар хүртэл өндгийг ямар зорилгоор түлхүү ашигладаг тодорхой бус байгаа бөгөөд энэхүү ялгаатай байдал, хэрэглэгчийн зан төлөвийг оновчтой, зөв тодорхойлж чадсанаараа бизнесийн салбарт өрсөлдөөний давуу талыг олж авч чаддаг. Энэхүү эрдмийн ажилд Улаанбаатар хотын өндөг хэрэглэгчдийн зан төлөв, онцлог, шийдвэр гаргалтанд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлж улмаар судалгааны үр дүнд суурилан санал, зөвлөмж боловсруулж, маркетингийн оновчтой шийдвэр гаргалтанд нөлөөлөхийг зорилоо.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

TPB загвар нь хэрэглэгчийн худалдан авах хандлагаа болон өнөөгийн байдаалд тулгуурладаг стандарт судалгааны арга бөгөөд худалдан авах зан төлөвийг дөвөн хэмжигдэхүүнээр хэмждэг. Chiew Shi Wee болон Mohd Shoki Bin нарын судалгаа болох органик бүтээгдэхүүний ойлгоц, органик бүтээгдэхүүн худалдан авахад оролцох оролцо болон бодит худалдан авах зан төлөвт нөлөөлөх гэх жишээн дээр хийсэн судалгааны ажлуудын арга зүйг ашигласан.

СУДАЛГААНЫ ДИЗАЙН

Судалгааны анкет нь Улаанбаатар хотын өндөг хэрэглэгчдийн худалдан авах зан төлөвийг тодорхойлох 18 асуулт болон өндөг хэрэглэгчдийн бодит худалдан авалтыг тодорхойлох 6 хүчин зүйл бүхий 28 шкаал асуулт болон хувийн мэдээллийн 8 асуултаас тус тус бүрдсэн бүрдсэн болно. Эдгээрээс Эрүүл мэндэд тустай байдал (Health) 4, Аюулгүй байдал (Safety) 6, Хүрээлэн буй орчин амьтанд ээлтэй байдал (Environment and animal welfare) 5, Чанартай байдал (Quality) 3, Худалдан авахад бэлэн байдал (Purchase intention) 4 хувьсагч болон Бодит худалдан авалтын (Actual purchase) 6 хувьсагчтай. Судалгааны нийт өгөгдлийг биечилсэн хэлбэрээр цуглуулсан. Pilot test (n=61)-дээ хэрэглэгчдийн хүрээнд хийн, эцсийн байдлаар нийт 440 хүнийг хамруулан, чанарын шаардлага хангахуйц 415 хүний өгөгдлийг SPSS Statistics 23.0 програмд оруулан шинжилгээ хийсэн.

СУДАЛГААНЫ ГОЛ ҮР ДҮН

Юун түрүүнд судалгаанд хамрагдагсдын хувийн мэдээллийг ашиглан, Улаанбаатар хотын өндөг худалдан авагчийн ерөнхий мэдээллийг тодорхойлсон бөгөөд худалдан авах зан төлөвийг тодорхойлох асуултуудын давтамж, төв хандлагын статистикуудыг гаргасан. Дараа нь өндөг худалдан авах шийдвэр гаргалт болон өндөг сонгоход нөлөөлөх хүчин зүйлсийг дундаж утгаар нь эрэмбэлэн хамгийн их нөлөөлдөг 5 хүчин зүйлийг онцолсон.

Сүүлд нь дэвшүүлсэн загварын хүрээнд өндөгний хэрэглэгчдийн ойлгоц болон худалдан авах зан төлөвийг тодорхойлох 6 хүчин зүйлийг илэрхийлэх 28 хувьсагчдын найдвартай байдлыг Cronbach's alpha коэффициентээр шалгасан. Ингэхэд эрүүл мэндэд тустай байдал (0.867), аюулгүй байдал (0.813), чанартай байдал (0.807), хүрээлэн буй орчин болон амьтанд ээлтэй байдал (0.936), худалдан авах бэлэн байдал (0.896), бодит худалдан авалт (0.937) тус тус гарсан нь шкаал хэмжигдэхүүнийг хүчин зүйлийн шинжилгээнд ашиглах бүрэн боломжтойг харуулсан. Үүний дараа дээрх 28 хувьсагчдыг ашиглан хүчин зүйлийн шинжилгээ хийсэн. Kaiser Meyer Olkin – КМО нь 0.923, Principal Component шинжилгээний хэлбэрээр varimax rotation сонголт сонгон, хүчин зүйлийн шинжилгээг хийсэн. Хүчин зүйлийн шинжилгээнд факторт ороогүй хувьсагчдыг хасч хийсэн. Мөн худалдан авалтанд нөлөөлөгч 16 хүчин

зүйлсийн шкал асуултыг сонгон шатлан бүлэглэх кластер шинжилгээг хийхэд өндөг хэрэглэгчид маань 4 сегментэд хуваагдаж байна.

ОНОЛЫН СУДАЛГАА

ХҮНСНИЙ ЧАНАРЫН ТАЛААРХ ХЭРЭГЛЭГЧДИЙН ОЙЛГОЛТ

Эдийн засгийн үүднээс авч үзвэл, хэрэглэгчийн худалдан авах шийдвэр нь тухайн бараанаас гарах ашиг тусыг нэмэгдүүлэхийн тулд хийгддэг. Ланкастер (1966) бүтээгдэхүүнийг шинж чанар болон шинж чанаруудын багц юм гэж санал болгосон. Тиймээс тухайн бүтээгдэхүүний хэрэглэгчийн эрэлт хэрэгцээ нь тухайн бүтээгдэхүүний шинж чанарыг илэрхийлдэг. Өндөр чанартай хүнсний бүтээгдэхүүн нь өндөр үнэтэй холбоотой байдаг тул орлогын хязгаарлалтын үр дүнд хэрэглэгчид өөрсдийн хэрэгцээг хангахын тулд өөр өөр шинж чанаруудын хооронд худалдаа хийх шаардлагатай болдог. Тиймээс өндөгний өөр төрлийг үнэ, үйлдвэрлэлийн арга, бүрхүүлийн өнгө зэрэг шинж чанаруудын хослол гэж тодорхойлж болно. Өндөгний хэрэглэгчид ашиг тусаа нэмэгдүүлэхийн тулд өөр өөр төрлийн өндөг худалдаж авах шийдвэр гаргахдаа шинж чанарын түвшний хослолыг солих ёстай. Гэсэн хэдий ч хүнсний аюулгүй байдал, амьтанд ээлтэй, эрүүл мэндэд тустай зэрэг хүнсний чанарын зарим шинж чанарыг хэрэглэгчдэд баталгаажулахад хэцүү байдаг. Тиймээс, хэрэглэгчид хоол хүнсний шинж чанаруудын талаарх хандлага, ойлголт нь тэдний төлж буй шинж чанартай хэр зэрэг зөв тохирич байгаагаас шалтгаалан бага мэдээлэлтэй худалдан авалтын шийдвэр гаргаснаар ашиг тусаа алдаж болзошгүй юм. Дарби ба Карни (1973) болон Нелсон (1970) нарын үзэж байгаагаар бүтээгдэхүүний шинж чанаруудыг хайлт, туршлага болон аюулгүй байдал гэж ангиж болно. Хайлтын шинж чанаруудыг хэрэглэгчид худалдан авахаасаа өмнө өнгө, хэмжээ гэх мэт ажиглаж, үнэлж болно. Хэрэглэгчид амт, хоол хийх байдлаар бүтээгдэхүүнийг хэрэглэж дуустал туршлагын шинж чанарыг үнэлэх боломжгүй. Аюулгүй байдал нь амьтанд ээлтэй болон хүнсний аюулгүй байдал гэх мэт худалдан авах, хэрэглэхээс өмнө эсвэл дараа нь хэрэглэгчид илрүүлж, үнэлж чадахгүй байгаа шинж чанарууд юм. Хайлтын зардал хэт өндөр, эсвэл аюулгүй байгаа эсэхийг үнэлэхэд бэрхшээлтэй байдаг тул хэрэглэгчид хүнсний чанарын хүлээлтийг бий болгохын тулд чанарын үзүүлэлт (жишээ нь, шошго, баталгаажуулалт) үнэ болон өмнөх худалдан авалтын туршлагад найддаг. (Caswell, Julie A., 2001)

Grolleau болон Caswell (2005) хэрэглэгчид байгаль орчинд ээлтэй байдлын шинж чанар болон байгаль орчинд ээлтэй байх арга бүхий бүтээгдэхүүний хайлт, туршлагын шинж чанаруудын хоорондоо уялдаа холбоотой болохыг тогтоожээ. Жишээлбэл, зарим хэрэглэгчид эко шошготой хүнсний бүтээгдэхүүнийг илүү амттай гэж үздэг. Феарне, Лавелл (1996) нар үнэ төлбөргүй өндгийг хэрэглэгчдийн дийлэнх нь илүү амттай гэж үздэг болохыг тогтоожээ. Романовскагийн (2009) судалгаагаар чөлөөтэй орчинд өссөн өндөгнүүд нь илүү байгалийн гаралтай, антибиотик эмчилгээ хийлгээгүй, амт нь илүү амттай гэж хариулсан байна. Үүний нэгэн адил, өөр нэг судалгаагаар орон нутагт тарьж ургуулсан алимыг зарим судалгаанд оролцогчид хатуу, хортон шавьж, өвчингүй, сайхан амттай гэж үздэг (Denton et al. 2009). Хэдийгээр хэрэглэгчид ойлголтын гажуудлыг сайн мэддэг байсан ч худалдан авалтын дараа эсвэл шинэ мэдээллийн эх сурвалжийн тусламжтайгаар хэрэглэгчид аюулгүй байдлын талаарх ойлголтоо тохирулахад хэцүү хэвээр байна. (Caswell, Julie A., 2002) Иймээс өндөгний чанарын талаарх хэрэглэгчдийн төсөөллийг өндөгний аюулгүй байдал дээр тулгуурлан эмпирик шинжилгээнд тусгах шаардлагатай байна.

ХЭРЭГЛЭГЧИЙН ХУДАЛДАН АВАХАД БЭЛЭН БАЙДАЛ

Баталгаажуулалт болон мэдээллийн нээлттэй байдал нь асуудлыг хөнгөвчлөх чадвартай бөгөөд хэрэглэгчдэд найдвартай бүтээгдэхүүний чанарын хүлээлтэй нийцсэн сонголт хийх боломжийг олгодог.

Баталгаажуулалт эсвэл баталгаажуулалтаар дамжуулан баталгаат шинж чанаруудыг хайлтын шинж чанарууд болгон хувиргах боломжтой бөгөөд энэ нь чанарын үнэлгээ болон

худалдан авагч, худалдагч хоорондын харилцааны үйл явцыг хөнгөвчлөх болно. (Umberger, Wendy J., 2003)

Аюулгүй байдал (жишээ нь, өсөлтийн даавар агуулаагүй), шим тэжээлийг баяжуулах (жишээ нь витамин, омега-3 сайжруулсан гэх мэт) зэрэг бүтээгдэхүүний чанарын баталгааг баталгаажуулсны төлөө зарим хэрэглэгчдийн сегментүүд тухайн өндгийг худалдан авахад бэлэн байгааг олон тооны судалгааны ажил харуулж байна.

Хэрэглэгчийн мэдлэг, мэдээлэл боловсруулах, мэдээллийн эх сурвалжийн талаарх ойлголтыг харгалзахгүйгээр баталгаатай байдлын талаархи мэдээллийг хэрэглэгчдэд өгөх нь мэдээллийн тэгш бус байдлыг багасгахад нөлөөлж байж болзошгүй тул судалж байх хэрэгтэй байдаг байна. (Caswell, J. A, 1998)

Хэрэглэгчийн итгэл үнэмшилийн шинж чанарыг үнэлэхэд баталгаажуулалт хэрхэн нөлөөлж байгааг судалсан өндөгний судалгаа маш цөөхөн байдаг. Судлаачид баталгаажсан болон төрөлжсөн өндөгнүүд байгаа үед баталгаагүй төрөлжсөн өндөгний ээрэг эсвэл сөрөг нөлөө байдаггүйг тогтоосон бөгөөд энэ нь баталгаажсан төрөлжсөн өндөгний олдкоос үүдэлтэй түүврийн хэмжээ бага эсвэл гадны нөлөөлөлтэй холбоотой байж болох юм. Өнөөдрийг хүртэл өндөгний баталгаажуулалт нь хэрэглэгчдийн худалдан авахад бэлэн байгаа байдал хэрхэн нөлөөлж байгааг шалгасан судалгаа бага байна. Иймээс бид хэрэглэгчийн худалдан авахад бэлэн байгаа байдал дээр тулгуурлан энэ талаарх судлах шаардлагатай байна.

МОНГОЛ УЛСЫН ӨНДӨГНИЙ ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

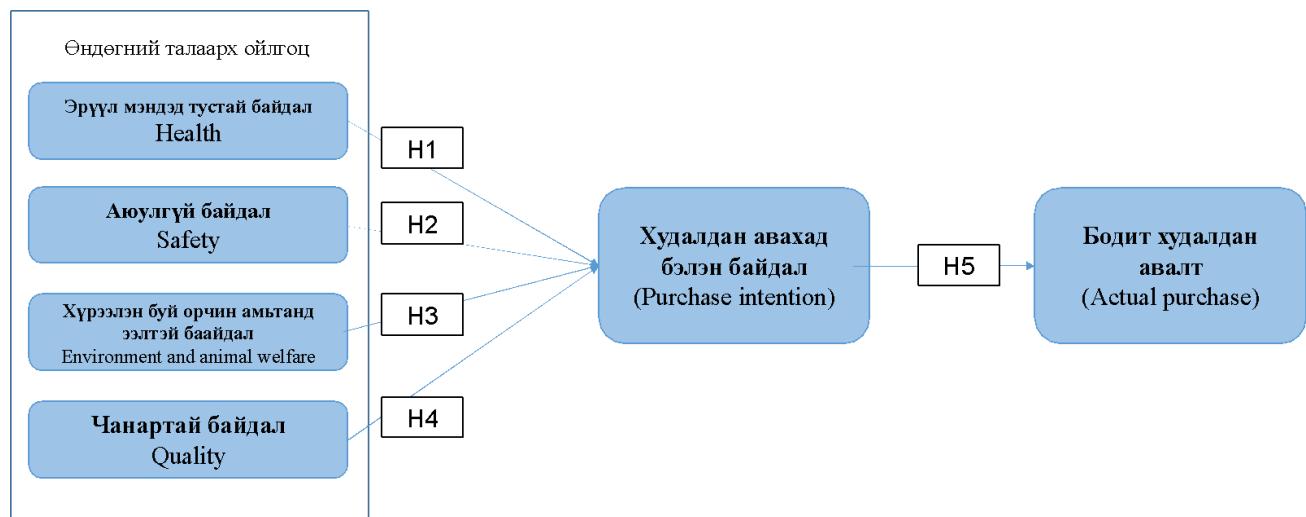
Манай улсын хувьд шувууны аж ахуй нь хожим хөгжсөн хөдөө аж ахуйн залуу салбар. 1960 оны дунд үе хүртэл үндсэндээ шувууны аж ахуйн тухай маш бага мэдээлэлтэй, энэ аж ахуй манай улсад огт хөгжөөгүй, нутгийн хүмүүс хэрэглэж заншаагүй, тэр үеийн Монголд аж төрж байсан Оросууд болон гадаадынхан мөн төр засгийн хэрэгцээнд гаднаас захиж авчруулж хэрэглэдэг байсантай холбоотой юм. Манайд шувуун фабрик байгуулагдсан хойно ч энэ аж ахуйн өндөг нь зөвхөн хотын хүн амын цөөн хэсэгт хүртээгддэг, иргэн бүр өргөн дэлгэр хэрэглээд байdag хүнсний бүтээгдэхүүн биш байлаа. Энэ байдал чөлөөт зах зээлийн эдийн засагт шилжсэн 1990-д оны дунд үе хүртэл үргэлжилсэн гэж хэлж болно. Манай улсын шувууны аж ахуйн хөгжил 1960-д оноос эхэлсэн. 1963 онд анхны шувууны аж ахуй Шувуун фабрик нэртэйгээр байгуулагдаж үйл ажиллагаагаа эхэлжээ. Энэ фабрик нь 30,000 өндөглөгч шувууны хүчин чадалтай, жилдээ 4.5 сая ширхэг өндөг, 70 тонн мах үйлдвэрлэх болсон байна. 1973 онд ЗХУ - н техник эдийн засгийн үндэслэлээр 100,000 өндөглөгчтэй болгох өргөтгөл хийж, үүний ур дунд жилд 22.6 сая ширхэг өндөг, 250 тонн тахианы мах үйлдвэрлэх хүчин чадалтай болжээ. Өндөг нь хэдийгээр Монголчуудын хүнсний хэрэглээний өчүүхэн хэсгийг эзэлж ирсэн боловч сүүлийн үед энэ тоо хэмжээ нэлээд өссөн нь ард түмний амьжиргааны түвшин дээшилж байгаа, мөн чөлөөт зах зээлийн эдийн засаг хэрэгжсэний үр дунд хот, хөдөөгийн хүнсний бүтээгдэхүүний хангамж сайжирч, сонголт өргөн болсон, гадаад, дотоод худалдаа хөгжснеер импортын өндөг орж ирдэг болсон, хувийн жижиг шувууны аж ахуйнууд олноор бий болсноор өндөгний үйлдвэрлэл нэмэгдсэн нь ард түмнийг энэ хүнсний бүтээгдэхүүнийг өргөнөөр хэрэглэх эрэлт хэрэгцээг бий болгосон юм. Импортын өндөгний хувьд манай улс ОХУ-н тэргүүлэх шувууны аж ахуй Белореченское-ээс өндөг авч хэрэглэдэг байна.

Улаанбаатар хотын хэмжээнд нийт 612.3 мянган ширхэг шувуу бүртгэлтэй байгаа бол үүний 398.53 мянган ширхэг нь өндөглөгч шувуу байна. Уг тоо сүүлийн жилүүдэд өөрчлөлт ихтэй байгаа нь өндөгний зах зээлд импортын өндөгний байр суурь нэмэгдсэн, дотоодын зах зээлд жижиг үйлдвэрүүд оршин тогтоход өрсөлдөөн их хэмжээгээр нэмэгдсэн зэрэг нь нөлөөлж байна. Монгол улсад 2021 оны байдлаар нийт 15,697,000 сая ам.долларын өртөг бүхий 195,761,000 ширхэг өндгийг импортоор оруулж ирэн хэрэглэсэн бөгөөд уг дүн нь өмнөх оноос даруй 16.8% өссөн. Дотоодын өндөгний үйлдвэрлэл эрхэлдэг байгууллагуудын хувьд 2021 онд 191 сая ширхэг өндөг үйлдвэрлэсэн бөгөөд өмнөх онтой харьцуулахад 2.6%-аар өссөн байгаа нь хүн амын хэрэглээний бүтцэд өндөгний эзлэх байр суурь нэмэгдсэн байна.

СУДАЛГААНЫ ДИЗАЙН

Энэхүү судалгааны загвар нь органик бүтээгдэхүүний ойлгоц, органик бүтээгдэхүүн худалдан авахад оролцох оролцоо болон бодит худалдан авах зан төлөв гэсэн бүрдэл хэсэгтэй боловсруулагдсан бөгөөд доорх загварын дагуу судалгааг хийж гүйцэтгэсэн.

Зураг 1 Судалгаанд ашигласан загвар

Эх сурвалж: (Mohd Shoki Bin, Chiew Shi Wee, 2013)

СУДАЛГААНЫ ТААМАГЛАЛ

Хүснэгт 1 Судалгааны ажлын таамаглал

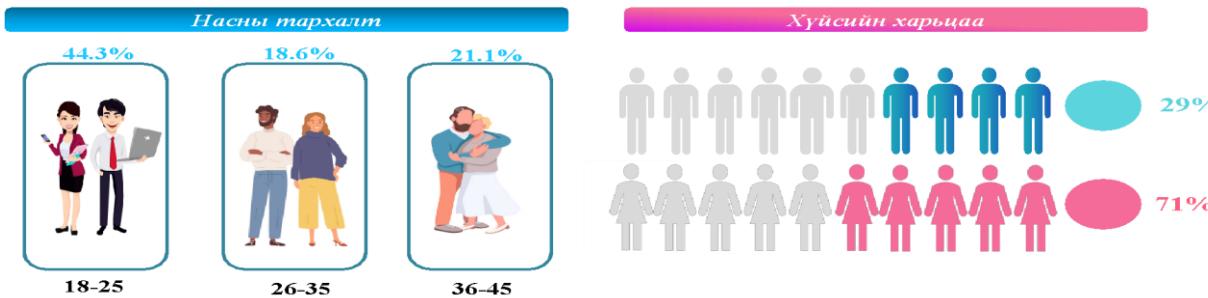
H1: Өндөг нь эрүүл мэндэд тустай байдлыг (Health) мэдэх нь худалдан авахад бэлэн байдалд эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг.
H2: Өндөг нь аюулгүй гэдгийг (Safety) мэдэх нь худалдан авахад бэлэн байдалд эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг.
H3: Өндөг нь хүрээлэн буй орчин болон амьтанд эзлтэй гэдгийг (Environment and animal welfare) мэдэх нь худалдан авахад бэлэн байдалд эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг.
H4: Өндөг нь чанартай гэдгийг (Quality) мэдэх нь худалдан авахад бэлэн байдалд эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг.
H5: Өндгийг худалдан авахад бэлэн байдал (Health) өндгийг бодитоор худалдан авах зан төлөвлөт эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Судалгаанд хамрагдсын ерөнхий мэдээлэл

Энэхүү судалгаанд хамрагдсан нийт хүмүүсийн хувийн мэдээллийг авч үзвэл дийлэнхи нь буюу 44.3 хувь нь 18-25 насны залуучууд байна. Харин хүйсийн харьцааны хувьд Уг судалгаанд оролцогчдоос дийлэнх буюу 70.7% нь эмэгтэй, үлдсэн 29.3% эрэгтэй байна.

Зураг 2 Судалгаанд оролцогчдын нас болон хүйсийн харьцаа

Судалгаанд оролцогчдын ажил эрхлэлт болон гэр бүлийн байдлыг авч үзэхэд дийлэнхи нь буюу 29.8 хувь нь бизнесийн байгууллагад ажилладаг байсан ба ам бүлийн хувьд 46.8 хувь нь 4-5 ам бүлтэй байв.

Зураг 3 Судалгаанд оролцогчдын ажил эрхлэлт болон ам бүлийн тоо

Харин судалгаанд хамрагдсан нийт хүмүүсийн олонхийн буюу 55% нь 1-5 жил ажилласан бөгөөд 6-10жил ажилласан нь 11.4%, 11-15 жил нь 16.4% бол үлдсэн 16-с дээш жил нь 17.3% ажилласан байна. Мөн түүнчлэн сарын дундаж орлого нь 1000,001₮ - 2,000,000₮ орлоготой хүмүүс ихэнх хувийг эзэлж байгаа буюу 31.1% байна.

Зураг 4 Судалгаанд оролцогчдын ажилласан жил болон орхийн орлого

Судалгаанд хамрагсадын дийлэнх нь дээд боловсролтой 56.4% ба бүрэн дунд 22.3% боловсролтой байна. Харин магистр ба доктор зэрэгтэй хүмүүс 18.9 байсан бол 25.7 хувь буюу дийлэнхи нь Баянзүрх дүүрэгт амьдардаг гэсэн үзүүлэлт харагдаж байгаа юм.

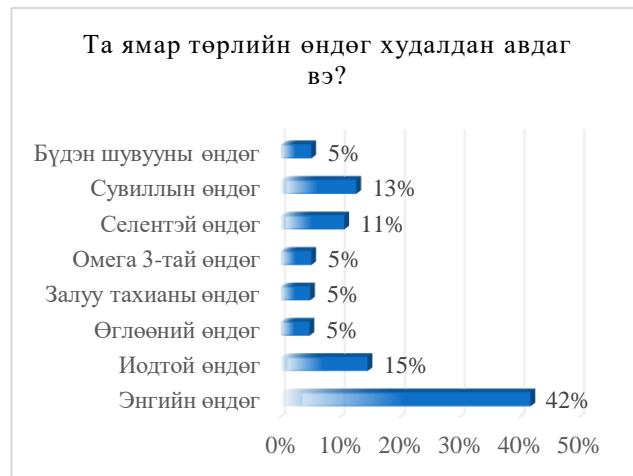
Зураг 5 Судалгаанд оролцогчдын боловсролын зэрэг болон ориши суугаа хаяг байршил

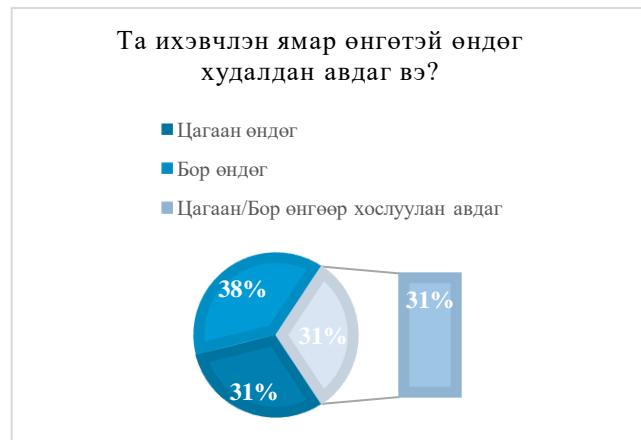
Давтамжийн шинжилгээний хэсэг

Өндөг хэрэглэгчдийн зан төлөвийн шинжилгээний үр дүн: Судалгаанд оролцогчдын ихэнхидээ ямар төрлийн өндөг худалдан авдагийг тодорхойлбол 42 хувь нь энгийн өндөг худалдан авч хэрэглэдэг бөгөөд үүний дараагаар Иодтой өндөг 15 хувь нь худалдан авдаг гэж хариулсан байна. Харин өндөгний өнгөний хувьд судалгаанд хамрагдагсдын 38.2 хувь нь бор өндөг худалдан авдаг гэсэн үр дүн харагдаж байна.

Зураг 6 Та ямар төрлийн өндөг худалдан авдаг вэ?

Зураг 7 Та ихэвчлэн ямар өнгөтэй өндөг худалдан авдаг вэ?

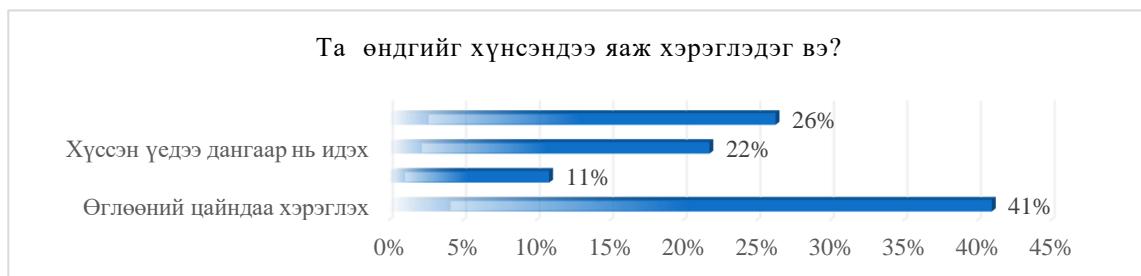
Харин судалгааны үр дүнгээс харахад өндөг хэрэглэгчид өндгийг хэрэглэх гол зорилго нь 28 хувь нь хоолонд ашиглах болон 25 хувь нь өргөн хэрэглээний хүнсний бүтээгдэхүүн болгож хэрэглэх гэсэн хариулт өгчээ.

Зураг 8 Та ямар зорилгоор өндөгийг хэрэглэдэг вэ?

Судалгаанд хамрагсадын дийлэнх нь 41 хувь нь өглөөний цайндаа хэрэглэх байдлаар өндгийн хүнсэндээ хэрэглэдэг, 26 хувь нь төрөл бүрийн салад-нд, 22 хувь нь хүссэн үедээ дангаар нь иддэг бол үлдсэн 11 хувь нь нарийн боов хийхэд хэрэглэдэг гэсэн үзүүлэлт харагдаж байна.

Зураг 9 Та өндгийг хүнсэндээ яаж хэрэглэдэг вэ?

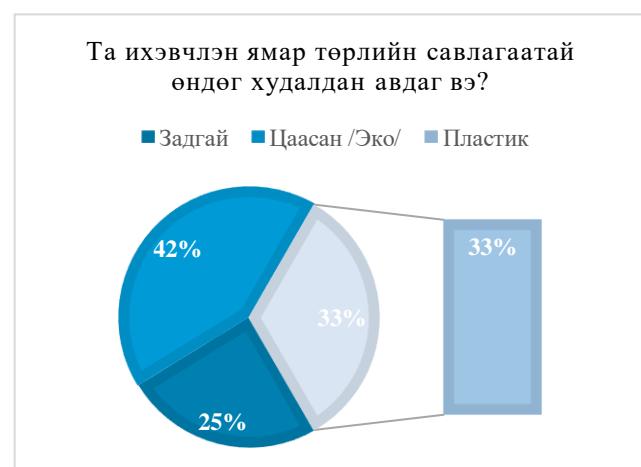

Тус судалгаанд оролцогчдын 58.9 хувь нь өндгийг 7 хоногт 1-2 удаа хэрэглэгдэг бол 31.4 хувь нь өдөр бүр өндгийг хэрэглэдэг байна. Харин судалгаанд хамрагсад ихэвчлэн 42 хувь нь цасан /Эко/ төрлийн савлагаатай өндгийг худалдан авдаг гэсэн үзүүлэлт харагдаж байна.

Зураг 10 Та долоо хоногт дунджаар хэдэн удаа ондог хэрэглэдэг вэ?

Зураг 11 Та ихэвчлэн ямар төрлийн савлагаатай ондог худалдан авдаг вэ?

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд судалгаанд хамрагдагсдын дийлэнх нь 35.5 хувь нь савлагаандаа 30 ширхэгээр савлагдсан өндгийг худалдаж авдаг болох нь харагдаж байна. Мөн 1 удаа өндөг худалдан авахдаа 37 хувь буюу 10,001₮-с дээш төгрөг зарцуулдаг гэсэн хариулт нь өндөр хувь эзэлж байгаа юм.

Зураг 12 Та ихэвчлэн ямар хэмжээгээр савлагдсан ондөг худалдан авдаг вэ?

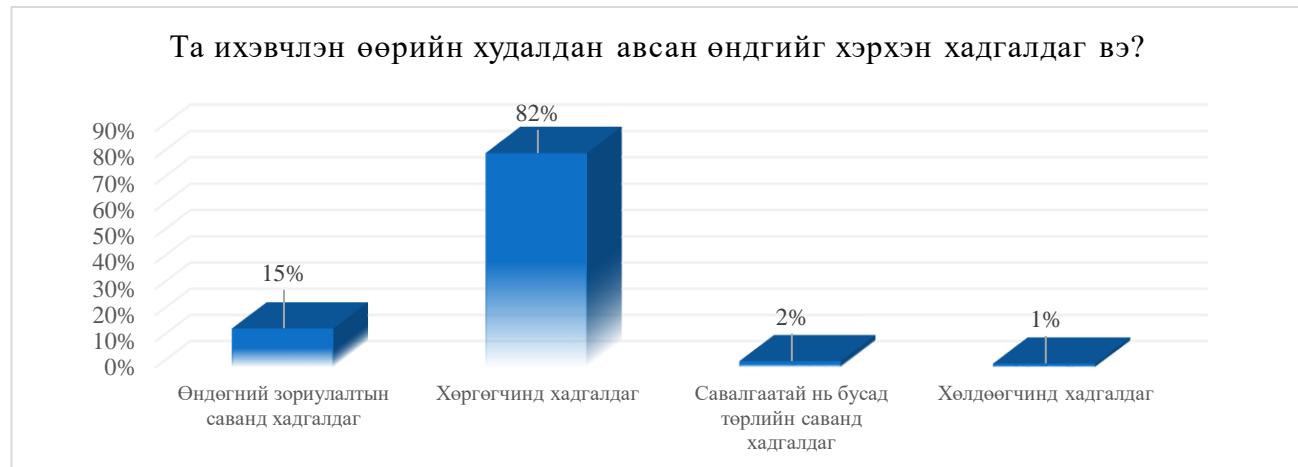

Зураг 13 Та 1 удаа ондөг худалдан авахдаа дунджаар хэдэн төгрөг зарцуулдаг вэ?

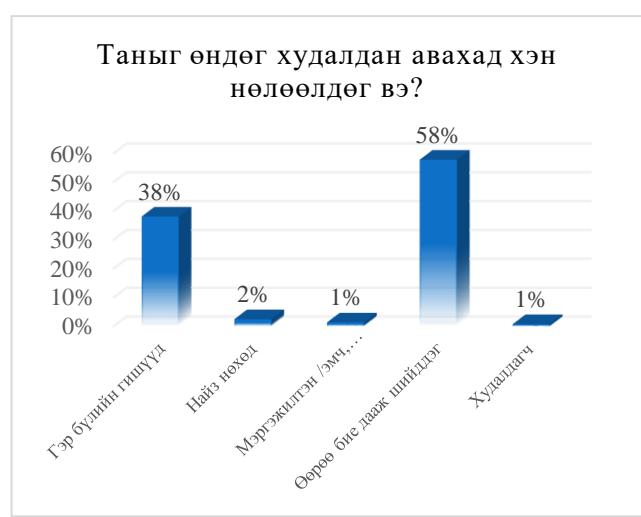
Харин судалгаанд хамрагдагсдын 82 хувь нь ондөг худалдан аваад хөргөгчинд хадгалдаг гэсэн үр дүн гарсан мөн судалгаанд оролцогчдын 15 хувь нь худалдан авсан ондөгөө ондөгний зориулалтын сааванд хадгалдаг гэсэн үр дүн харагдаж байна.

Зураг 14 Та ихэвчлэн өөрийн худалдан авсан ондгийг хэрхэн хадгалдаг вэ?

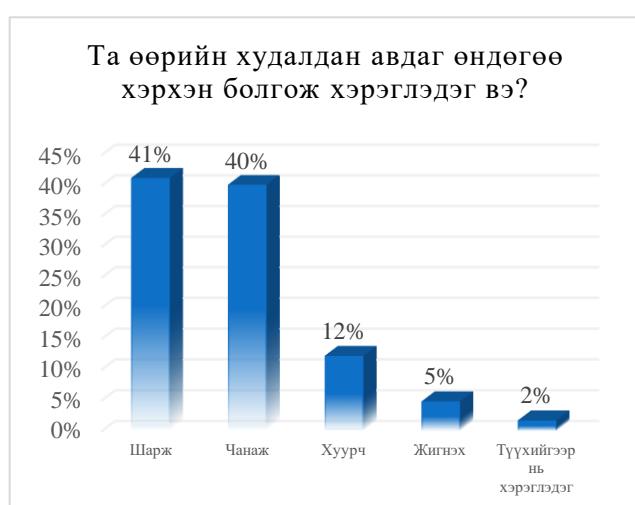

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд судалгаанд хамрагдагсдын ондөг худалдан аваад хэн нөлөөлдгийг тодорхойлоход өөрөө бие дааж шийддэг гэсэн хариулт ондөр хувь /58%/ эзэлж байгаа юм. Харин худалдан авдан ондөгөө 41 хувь нь шарж, 40 хувь нь чанаж, 12 хувь нь хуурч хэрэглэдэг бол үлдсэн нь жигнэх болон түүхийгээр нь хэрэглэдэг байна.

Зураг 15 Таныг өндөг худалдан авахад хэн нөлөөлдөг вэ?

Зураг 16 Та өөрийн худалдан авдаг өндөгөө хэрхэн болгож хэрэглэдэг вэ?

Өндөгний талаар мэдээллийг хаанаас авдаг талаар асуултад судалгаанд оролцогчдын 32 хувь нь өндөгний талаарх мэдээллийг Монгол улсад эрчимтэй хөгжиж буй олон нийтийн сүлжээнээс /FB, Youtube, Twitter гэх мэт/ авдаг бөгөөд үүний дараагаар 22 хувь нь телевизийн зар сурталчилгаа гэсэн хариултыг өгсөн байна.

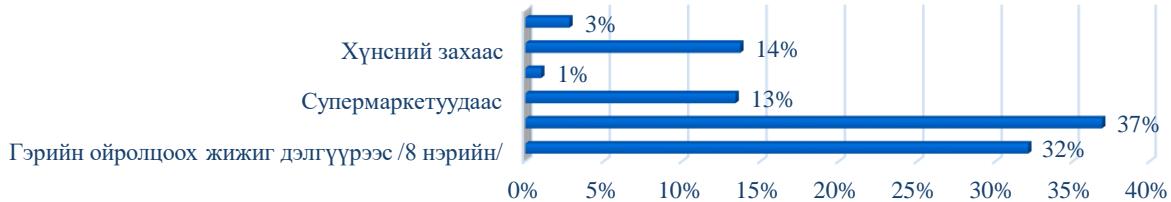
Зураг 17 Та өндөгний талаарх мэдээллийг ямар эх сурвалжаас авдаг вэ?

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд судалгаанд хамрагдагсодаас хаанаас өндөг худалдан авдгийг тодорхойлоход судалгаанд хамрагдагсдын дийлэнх нь сүлжээ супермаркетууд болон гэрийн ойролцоо жижиг дэлгүүрээс өндөг авдаг гэсэн хариулт өндөр хувь эзэлж байгаа юм.

Зураг 18 Та ихэвчлэн өндгийг хаанаас худалдан авдаг вэ?

Та ихэвчлэн өндгийг хаанаас худалдан авдаг вэ?

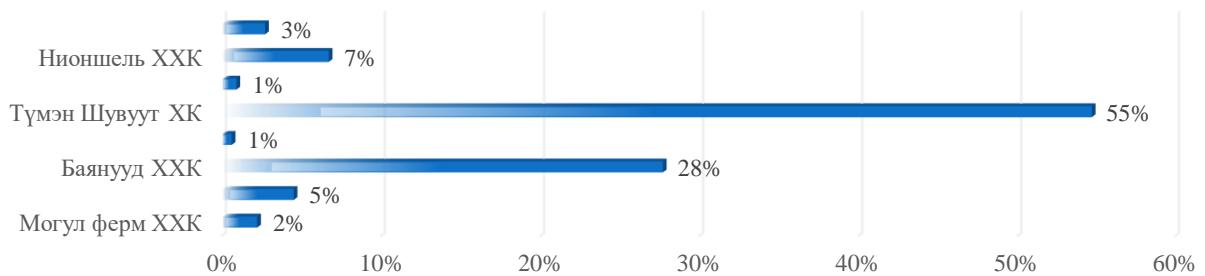

Өндөг хэрэглэгчдээс ямар компанийн өндөг хэрэглэдгийг тодорхойлоход дийлэнх нь 55 хувь нь Түмэн шувуут ХК болон 28 % нь Баянууд ХХК-ны өндөг хэрэглэдэг гэж хариулсан байна.

Харин хамгийн их худалдан авдаг өндөгний 3 хүртэл брэндийг нэрлэх асуултанд судалгаанд оролцогчдын ихэнхи нь мэдэхгүй эсвэл санахгүй байна гэсэн хариулт өгсөн төдийгүй худалдан авдаг бүтээгдэхүүнийхээ брэндийг бус зөвхөн үйлдвэрлэгчийг сайн санаж байгаа нь харагдаж байсан юм. Энэ асуултанд хариулахдаа хамгийн олон хүн дурьдсан өндөгний үйлдвэрлэгчид нь “Түмэн шувуут ХК”, “Баян ХХК”, “Нионшель ХК” нар байсан бөгөөд брэндүүдийн хувьд “Баян”, “Өглөөний өндөг”, “НВЦ” зэрэг брэндүүд байсан.

Зураг 19 Та ямар компанийн өндөг хэрэглэдэг вэ?

Та ямар компанийн өндөг хэрэглэдэг вэ?

Судалгааны асуулгагд өндөг худалдан авахдаа чухалчилан үздэг хүчин зүйлсийг тодорхойлох зорилгоор 17 хувьсагч бүхий шкаал асуултыг оруулж өгсөн бөгөөд тус асуултад хэрэглэгчдийн өгсөн хариултуудын давтамж, дундаж утга болон стандарт хазайлтыг тооцон гаргав.

Хүснэгт 2: Өндөг худалдан авахдаа чухалчилан үздэг хүчин зүйлс

№	Хүчин зүйлс	Дундаж утга	Стандарт хазайлт	Давтамж				
				Огт нөлөөлөхгүй	▼			Маш их нөлөөлнө
1	Өндөгний амт	3.62	1.21	8.2%	7.5%	27.3%	28%	29.1%
2	Өндөгний өнгө	3.37	1.34	14.1%	10%	27%	23%	25.9%
3	Өмнөх түришлага /хэрэглэж дадсан байдал /	4.00	1.10	4.5%	5.5%	17%	31.6%	41.4%
4	Өндөгний үнэ	3.76	1.23	7.7%	8.4%	19.5%	29.1%	35.2%
5	Өндөгний баяжуулсан байдал /иод, селен, омега3 /	3.63	1.21	8.2%	7%	28.4%	26.4%	30%
6	Үйлдвэрлэгчийн байр суурь нь	3.88	1.20	6.1%	7.5%	18.4%	27.7%	40.2%
7	Өндөгний брэндийн танигдалт	4.64	0.74	6.1%	8.9%	19.1%	27.3%	38.6%
8	Бусад хүмүүсийн зөвлөгөө	3.83	1.21	17.7%	16.4%	30.2%	21.8%	13.9%
9	MNS ISO/IEC 17025 стандарт хангасан байдал	2.98	1.28	6.6%	8%	21.8%	25%	38.6%
10	Хөнгөлөлт, урамшиуулалт	3.81	1.22	13.6%	14.3%	19.3%	25.2%	27.5%
11	Өндөгний хадгалах хугацаа	3.39	1.38	2.5%	2.3%	10.9%	17.3%	67%
12	Үйлвэрлэсэн он сар	4.44	0.95	1.1%	1.6%	4.3%	17.7%	75.2%
13	Өндөгний гарал угсаа	4.16	1.05	2.5%	5.7%	15.9%	24.8%	51.1%
14	Хаяг шошиг оршиж шаардлагатай бүх мэдээллийг тусгасан байдал	4.08	1.11	3.4%	6.1%	19.1%	22%	49.3%
15	Өндөгний хэмжээ /том жижиг/, эжин	4.07	1.02	2.3%	5%	20.2%	28.2%	44.3%
16	Гэр булийн бусад гишүүдийн сонголт	3.44	1.32	11.6%	13.4%	21.4%	26.8%	26.8%
17	Сав баглаа боодлын чанартай байдал	3.84	1.08	2.7%	8.9%	24.1%	30%	34.3%

Өндөг худалдан авахдаа чухалчилдаг хүчин зүйлсийг тодорхойлох хувьсагч бүхий шкаал асуултад судалгаанд хамрагдсан нийт хэрэглэгчдийн хариултуудын дундаж утгыг олж хамгийн их чухалчилан худалдан авдаг 5 хүчин зүйлийг тодорхойлон дараах хүснэгтэд тусгалаа.

Хүснэгт 3: Өндөг худалдан авахдаа чухалчилан үздэг хамгийн чухал 5 хүчин зүйлс

Өндөг		
1	Өндөгний брэндийн танигдалт	(4.64)
2	Үйлдвэрлэсэн он сар	(4.44)
3	Өндөгний гарал угсаа	(4.16)
4	Хаяг шошго дээр шаардлагатай бүх мэдээллийг тусгасан байдал	(4.08)
5	Өндөгний хэмжээ /том жижиг/, жин	(4.07)

Дараах үр дүнгээс харахад өндөг худалдан авахад тухайн өндөгний брэндийн танигдалт хамгийн их нөлөөлдөг байна. Үүний дараагаар үйлдвэрлэсэн он саар өдөр, өндөгний гарал угсаа, хаяг шошго дээр шаардлагатай бүх мэдээллийг тусгасан байдал болон өндөгний хэмжээ зэрэг нь сонголт хийхэд хамгийн их нөлөөлдөг 5 хүчин зүйлсэд багтсан байна.

Хүснэгт 4 Өндөг худалдан авахдаа хаяг шошго дээрх мэдээллийн юуг чухалчилан хардаг

Хаяг шошго дээрх мэдээлэл	Давтамж		Дундаж утга	Стандарт хазайлт
	Тийм	Үгүй		
	Илчлэгийн хэмжээ	44%	56%	1.56
	Тослогийн хэмжээ	34%	66%	1.66
	Ургийн хэмжээ	54%	46%	1.46
	Нүүрс усны хэмжээ	41%	59%	1.59
	Амин дэмийн агууламж	52%	48%	1.48
	Хадгалах хугацаа, нөхцөл	84%	16%	1.16
	Өндөгний брэндийн мэдээлэл	63%	38%	1.38
	Үйлдвэрлэгчийн мэдээлэл	68%	33%	1.33

	Чанарын тэмдэгүүд	57%	43%	1.43	0.495
	Үйлдвэрлэсэн хугацаа	89%	11%	1.11	0.315

Хэрэглэгчид худалдан авалт хийхдээ өндөгний хаяг шошго дээрх мэдээллийг хэр их чухалчилан хардагийг тодорхойлоход үйлдвэрлэсэн хугацааг 89 хувь буюу хамгийн их хардаг болох нь харагдаж байна. Харин дараа нь хадгалах хугацаа, нөхцөлийн талаарх мэдээллийг 84 хувь хардаг гэжээ. Харин нүүрс усны хэмжээ /59%/ болон тослогийн хэмжээг /66%/ хамгийн бага хардаг нь судалдаанд хамрагдагсдын ихэнх хувь нь үгүй гэж хариулснаас мэдэгдэж байна.

ХҮЧИН ЗҮЙЛИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

Найдвартай байдлын шинжилгээ: Нийт 28 хэмжигдэхүүн бүхий үндсэн 6 хүчин зүйл тус бүрт найдвартай байдлыг тооцож үзэхэд дараах байдлаар гарсан байна. Guilford (1965)-ийн батлан санал болгосноор Cronbach's α нь 0.7-оос дээш байвал уг асуултууд тухайн хүчин зүйлийг тодорхойлох өндөр хамааралтай буюу бодит байдалтай байдаг гэж үзсэн. Хэрэглэгчийн өндөг худалдан авах зан төлөвт нөлөөлөх 6 хүчин зүйлийн 28 хувьсагчийн найдвартай байдлыг шалгахын тулд Кронбахын Альфаг (Cronbach's Alpha) ашигласан.

Хүснэгт 5 Найдвартай байдлын шинжилгээ

Хүчин зүйлс	N of items	Кронбахын альфа
Эрүүл мэндэд тустай байдал (Health)	4	0.867
Аюулгүй байдал (Safety)	6	0.813
Хүрээлэн буй орчин амьтанд ээлтэй баайдал (Environment and animal welfare)	5	0.936
Чанартай байдал (Quality)	3	0.807
Худалдан авахад бэлэн байдал (Purchase intention)	4	0.896

Бодит худалдан авалт (Actual purchase)	6	0.937
Нийт	28	0.961

Cronbach's Alpha (Кронбахын альфа): 1951 онд Ли Кронбахын боловсруулсан “Кронбахын альфа” нь найдвартай байдал ба дотоод тогтвортой байдлыг хэмждэг. Түүнчлэн “Кронбахын альфа” нь олон асуулттай “ликерт” шкалын судалгааг найдвартай эсэхийг шалгадаг байна. “Кронбахын альфа”-ийн хувьд $0.8 > \alpha \geq 0.7$ үед найдвартай байдлын төвшин хүлээн зөвшөөрөгдсөн, $0.9 > \alpha \geq 0.8$ үед сайн, $\alpha \geq 0.9$ маш сайн гэж үздэг. Cronbach's Alpha = 0.961 байгаа нь найдвартай байдлын хувьд хангалттай түвшинд байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 6 Кронбахын альфа тест

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.923
	Approx. Chi-Square	5417.650
Bartlett's Test of Sphericity	df	210
	Sig.	.000

KMO (Kaiser, Meyer, Olkin): 1970 онд Кайзер, Мейер, Олкин нар “дээж авах хүрэлцээний хэмжүүр” тестийг боловсруулсан бөгөөд энэ нь факторын шинжилгээний стандарт туршилтын журам болжээ.

Bartlett's Test: Морис Стивенсон Бартлетт нь 1937 онд уг тестийг боловсруулсан бөгөөд “Bartlett's Test” нь бүх дээжийн хувьд хэлбэлзэл тэнцүү байгааг шалгахад ашигладаг. Фактор шинжилгээний KMO and Bartlett's Test хийж тухайн факторыг үүсгэж буй түүврийн хэмжээ оновчтой байгаа эсэхийг тодорхойлдог. Энэхүү хүчин зүйл нь $0 < x < 1$ хооронд утгаа авах ба $0.5 < x < 1$ байх нь түүврийн хэмжээ хангалттай байгааг илэрхийлдэг. Дээрх хүснэгтээс харахад түүврийн хэмжээ хангалттай байгааг KMO коэффициент 0.923, мөн ач холбогдлын зэрэг нь 0 гарсан байгаа нь хүчин зүйлийн шинжилгээ хийхэд түүврийн тоо хангалттай бөгөөд хүчин зүйлсүүд ач холбогдолтой байгааг тус тус илтгэж байна.

Хүчин зүйлийн шинжилгээг хэрэглэгчийн өндөг худалдан авах зан төлөвт нөлөөлөх 6 хүчин зүйлийн 28 хувьсагч дээр хийсэн ба үүнээс эрүүл мэндэд тустай байдал (Health) 4, Аюулгүй байдал (Safety) 4, Чанартай байдал (Quality) 1, Худалдан авахад бэлэн байдал (Purchase intention) 1 хувьсагч, Бодит худалдан авалтын (Actual purchase) 2 хувьсагч болон 1 хүчин зүйлийн хамаарал бага байсан тул хасч, 5 хүчин зүйлийн 16 хувьсагч дээр шинжилгээ хийж бүлэглэн харуулав.

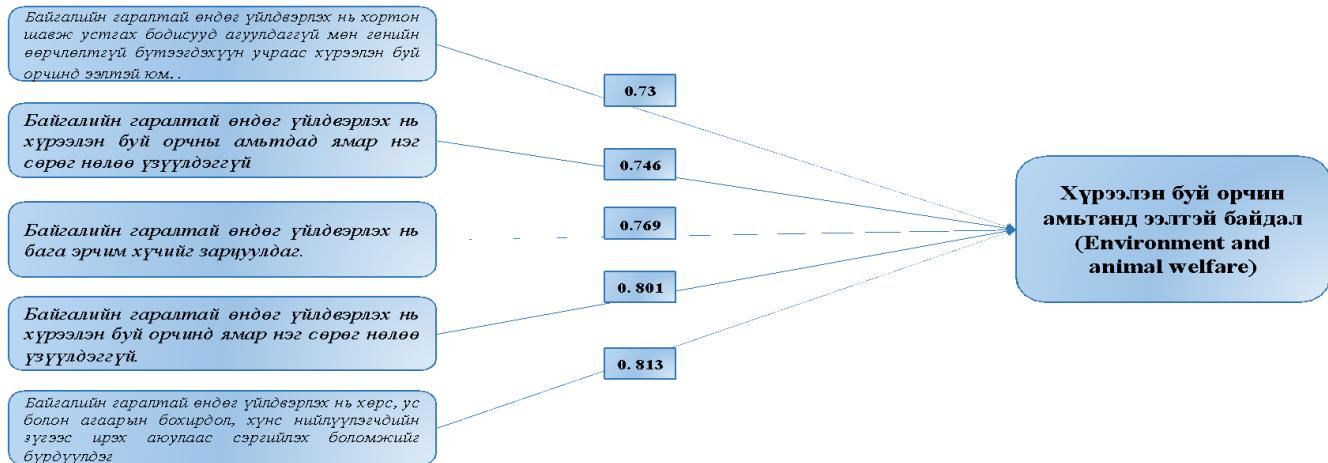
Хүснэгт 7 Хүчин зүйлийн шинжилгээ

Rotated Component Matrixa

	Component				
	1	2	3	4	5
EA2_ хөрс, ус болон агаарын бохирдол, хүнс нийлүүлэгчдийн зүгээс ирэх аюулаас сэргийлэх боломжийг бүрдүүлдэг	0.813				
EA1_ Байгалийн гаралтай өндөг үйлдвэрлэх нь хүрээлэн буй орчинд ямар нэг сөрөг нөлөө үзүүлдэггүй.	0.801				
EA4_ Байгалийн гаралтай өндөг үйлдвэрлэх нь бага эрчим хүчийг зарцуулдаг.	0.769				
EA5_ Байгалийн гаралтай өндөг үйлдвэрлэх нь хүрээлэн буй орчны амьтдад ямар нэг сөрөг нөлөө үзүүлдэггүй	0.746				
EA3_ Байгалийн гаралтай өндөг үйлдвэрлэх нь хортон шавж устгах бодисууд агуулдаггүй мөн генийн өөрчлөлтгүй бүтээгдэхүүн учраас хүрээлэн буй орчинд ээлтэй юм.	0.73				
APU6_Би бүтээгдэхүүний органик байдлыг нь чухалчилж, дандаа худалдан авалт хийдэг.		0.814			
APU4_Хүрээлэн буй орчин дахь амьтдад сөрөг нөлөөгүй учраас өндгийг худалдан авна.		0.737			
APU2_Би хүнсэнд хэрэглэхэд аюулгүй өндгийг дандаа худалдан авдаг		0.696			
APU3_Хүрээлэн буй орчинд ямар нэгэн сөрөг нөлөөгүй учраас өндгийг худалдан авна.		0.684			
PUI2_Би тун удахгүй өндөг худалдан авах болно.			0.807		
PUI1_Би дандаа өндөг худалдан авдаг.			0.801		
PUI3_Би эрүүл байхын тулд өндөг дандаа худалдан авдаг			0.692		
SA1_Ерөнхийдөө, хүнсний бүтээгдэхүүн аюулгүй гэж үздэг.				0.866	
SA2_Би хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдалд сэтгэл хангалуун байдаг.				0.853	
Q1_Баяжуулсан өндөг нь энгийн өндөгтэй харьцуулахад илүү чанартай байдаг.					0.834
Q3_Баяжуулсан өндөг нь илүү чанартай байдаг учраас эрүүл мэндийн эрсдлүүдийг бууруулахад түлхэц болдог.					0.811

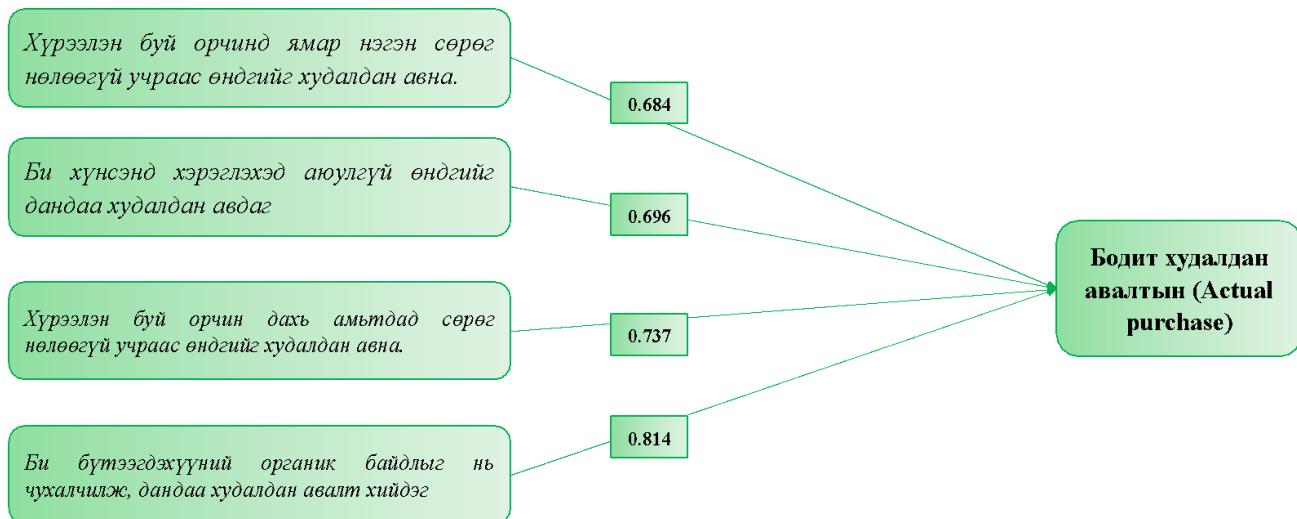
Фактор шинжилгээ хийсний дараагаар өндөг худалдан авахад нөлөөлж байгаа хүчин зүйлсийн шинжилгээг доорхи зурагнуудад дэлгэрэнгүй харуулав.

Зураг 20 Хүрээлэн буй орчин амьтанд ээлтэй байдалд нөлөөлөгч хүчин зүйлс

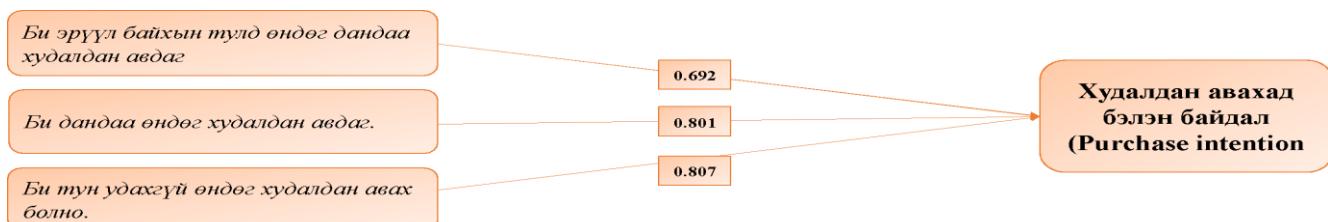
Шинжилгээний үр дүнгээс харахад нийт тайлбарлагч утгууд өндөр үзүүлэлттэй гарсан бөгөөд судалгаанд хамрагдагсдын хувьд хүрээлэн буй орчин болон амьтанд ээлтэй гэдгийг байгалийн гаралтай өндөг үйлдвэрлэх нь хөрс, ус болон агаарын бохирдол, хүнс нийлүүлэгчдийн зүгээс ирэх аюулаас сэргийлэх боломжийг бүрдүүлдэг гэдгээр илүүтэй ойлгодог байна.

Зураг 21 Бодит худалдан авалтад нөлөөлж буй хүчин зүйлс

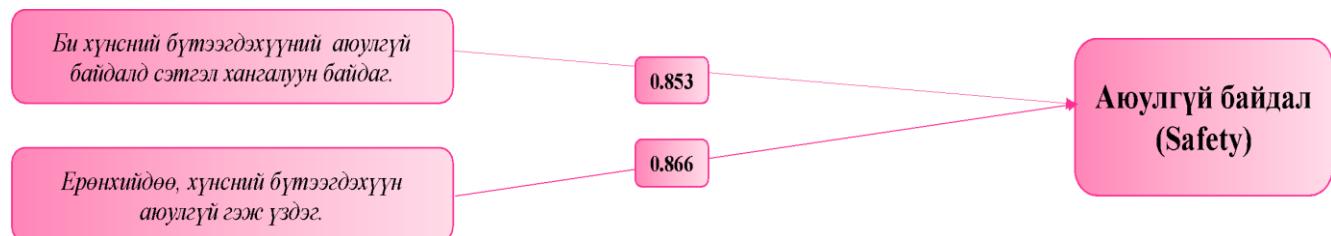
Бодит худалдан авалтын хүчин зүйлсээс 4 хувьсагч ялгарсан бөгөөд хэрэглэгчдийн бодит худалдан авалтад хүрээлэн буй орчин, амьтдаад сөрөг нөлөөгүй, хүнсэнд хэрэглэхэд аюулгүй болон бүтээгдэхүүний органик байдлыг чухалчилж дандаа худалдан авалт хийдэг нь өндөр нөлөөлж байна.

Зураг 22 Худалдан авахад бэлэн байдалд нөлөөлж буй хүчин зүйлс

Худалдан авахад бэлэн байдлын хүчин зүйлсээс 3 хувьсагч ялгаран үлдсэн ба судалгаанд оролцогчдын худалдан авах бэлэн байдалд эрүүл байхын тулд өндөг дандаа хэрэглэх, дандаа өндөг худалдан авдаг болон тун удахгүй өндөг худалдаг авах болно гэдэг нь илүү өндөр нөлөөлдөг байна.

Зураг 23 Аюулгүй байдалд нөлөөлж буй хүчин зүйлс

Харин аюулгүй байдлын хүчин зүйлийн 2 хүчин зүйл нь ялгарч үлдсэн бөгөөд хэрэглэгчид хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдалд сэтгэл хангалуун байдаг болон ерөнхийдөө хүнсний бүтээгдэхүүн аюулгүй гэж үздэгээр нь илүү ойлгодог байна.

Зураг I-24 Чанартай байдалд нөлөөлж буй хүчин зүйлс

Чанартай байдлын хүчин зүйлсээс 2 хувьсагч ялгарч үлдсэн. Судалгаанд хамрагдагсдын хувьд чанартай байдал гэдгийг баяжуулсан өндөг нь илүү чанартай байдал учраас эрүүл мэндийн эрслүүдийг бууруулахад түлхэц болдог болон энгийн өндөгнөөс баяжуулсан өндөг нь илүү чанартай гэдгээр нь түлхүү ойлгодог байна.

Корреляцийн шинжилгээ

Энэхүү корреляцын шинжилгээгээр судалж буй хүчин зүйлсийн хоорондын хамаарлын хүчийг хэмжих буюу хүчин зүйлс хоорондоо хэрхэн хамаарч байгааг Пирсоны корреляцийн коэффициентоор тодорхойлохыг зорилоо. Үүнд шинжилгээний үр дүнг танилцуулахаас өмнө Sig. нь 0.05-аас бага гарсан тохиолдолд ач холбогдолтой хэмээн үзэж хамаарлыг тодорхойлох боломжтой болно. Хэрэв корреляцийн утга эерэг гарвал эерэг хамааралтай, харин эсэргээрээ сөрөг гарвал сөрөг хамааралтай байна гэж үзнэ.

Корреляцийн коэффициентын утгаас хамааруулан түүний зэргийг дараах байдлаар ангилна. Үүнд:

- 0.00 – 0.50 – сул хамааралтай
- 0.50 – 0.75 – мэдэгдэхүйц хамааралтай
- 0.75 – 0.90 – нягт хамааралтай
- 0.90 – 1.00 – хүчтэй хамааралтай

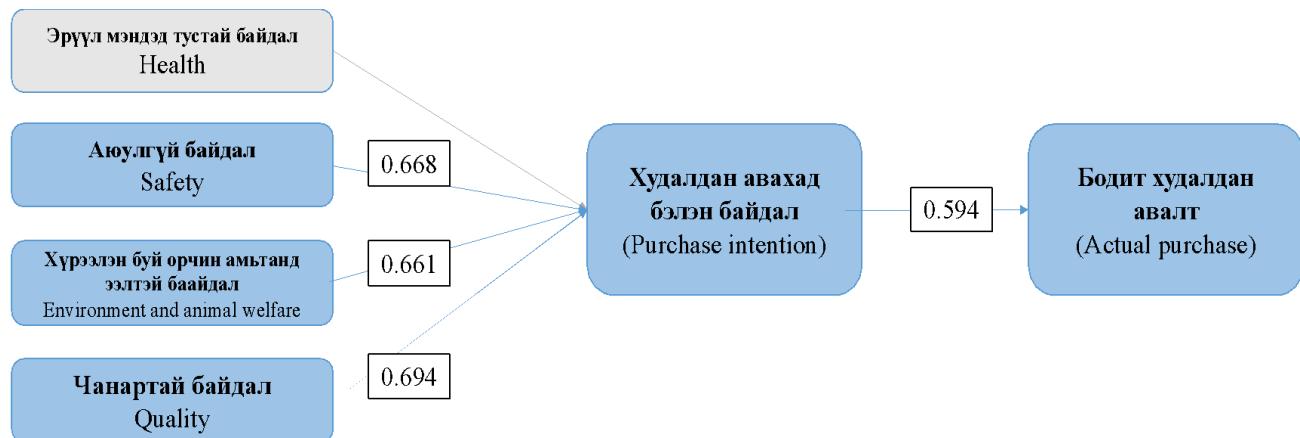
Судалж буй хүчин зүйлсийн хооронд корреляцийн шинжилгээ хийж үзэхэд бүх Sig. Утга 0.05-аас бага гарсан учир статистикийн хувьд ач холбогдолтой хэмээн үзэж, доорх хүснэгтэд нэгтгэн харуулав.

Хүчин зүйл	Аюулгүй байдал	Чанартай байдал	Хүрээлэн буй орчин амьтанд ээлтэй байдал	Худалдан авахад бэлэн байдал	Бодит худалдан авалт
Аюулгүй байдал	1				
Чанартай байдал	.693	1			
Хүрээлэн буй орчин амьтанд ээлтэй байдал	.525	.574	1		
Худалдан авахад бэлэн байдал	.668	.694	.616	1	
Бодит худалдан авалт	.466	.502	.808	.594	1

Өнгөний код: **Ногоон**- Нягт хамааралтай, **Цэнхэр**- Мэдэгдэхүйц хамааралтай, **Шар**- сүл хамааралтай

Дээрхээс үзэхэд худалдан авах хүсэл эрмэлзэлд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийн хоорондын хамаарал нягт хамааралтай, мэдэгдэхүйц хамааралтай болон сүл хамааралтай байгаа бөгөөд хүчтэй хамаарал ажиглагдсангүй. Эдгээрээс хамгийн өндөр хамааралтай байх хүчин зүйлс бол бодит худалдан авалт болон хүрээлэн буй орчин амьтанд ээлтэй байдал бөгөөд корреляцийн коэффициент нь 0.808 байна.

Зураг 25 Судалгааны загварын үр дүн

Судалгааны ажлын эхний загварт эрүүл мэндэд тустай байдал худалдан авах бэлэн байдалд нөлөөлдөг гэж авч үзсэн байсан ч хүчин зүйлийн шинжилгээний үр дүнд тус хүчин зүйл хасагдаж чанартай байдал, аюулгүй байдал, хүрээлэн буй орчин амьтанд ээлтэй байдал зэрэг хүчин зүйлс ялгарч үлдсэн. Эдгээр хүчин зүйлсээс худалдан авах бэлэн байдалд бусдаас илүү нөлөөлж буй хүчин зүйл нь чанартай байдлын хүчин зүйл (69%) байгаа юм. Харин бодит худалдан авалттай хүрээлэн буй орчин амьтанд ээлтэй байдлын хүчин зүйл илүү өндөр хамааралтай байна.

Судалгааны үр дүн дээр үндэслэж дэвшүүлсэн таамаглал батлагдсан эсэхийг дараах байдлаар харуулав.

H1: Өндөг нь эрүүл мэндэд тустай байдлыг (Health) мэдэх нь худалдан авахад бэлэн байдалд эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг. Батлагдаагүй. Хүчин зүйлийн шинжилгээг хийх явцад эрүүл мэндэд тустай байдлын хүчин зүйл нь ялгарч гарч ирээгүй болно.

H2: Өндөг нь аюулгүй гэдгийг (Safety) мэдэх нь худалдан авахад бэлэн байдалд эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг. Энэ таамаглал батлагдсан. Өндөг худалдан авах нь аюулгүй гэдгийг мэдэх нь худалдан авах бэлэн байдалд (66%) эерэг нөлөө үзүүлдэг байна.

H3: Өндөг нь хүрээлэн буй орчин болон амьтанд ээлтэй гэдгийг (Environment and animal welfare) мэдэх нь худалдан авахад бэлэн байдалд эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг. Хүрээлэн буй орчин болон амьтанд ээлтэй байдал нь өндөг худалдан авах бэлэн байдалд мөн эрэгээр нөлөөлдөг болох нь батлагдлаа.

H4: Өндөг нь чанартай гэдгийг (Quality) мэдэх нь худалдан авахад бэлэн байдалд эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг. Батлагдсан.

H5: Өндгийг худалдан авахад бэлэн байдал (Health) өндгийг бодитоор худалдан авах зан төлөвт эерэг нөлөөлнө үзүүлдэг. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд худалдан авах бэлэн байдал нь өндгийг бодитоор худалдан авах зан төлөвт (59%) эерэг нөлөө үзүүлдэг нь батлагдсан.

Кластер шинжилгээ

Xүснэгт 9 Кластер шинжилгээний үр дүн

Бүлэг фактор	Бүлэг				F	Sig.
	1 (n=105)	2 (n=54)	3 (n=97)	4 (n=159)		
Аюулгүй байдал	-0.56645	-1.56921	0.53447	0.58095	204.743	.000
Чанартай байдал	-0.44078	-1.60007	0.28162	0.66269	181.949	.000
Хүрээлэн буй орчин амьтанд ээлтэй байдал	-0.08628	-1.67769	-0.37417	0.85503	294.625	.000
Худалдан авахад бэлэн байдал	-0.58169	-1.63227	0.28332	0.76564	287.517	.000
Бодит худалдан авалт	0.0394	-1.65727	-0.49972	0.84169	303.846	.000
Бүлгийн онцлог	Бусад үзүүлэлтүүдээс бодит худалдан авалтыг чухалчлан авч үздэг бүлэг.	Өндөг худалдан авахад нөлөөлдөг бүхий л үзүүлэлтүүдийг чухалчлан авч үздэг бүлэг.	Бусад үзүүлэлтүүдээс аюулгүй байдлыг чухалчлан авч үздэг бүлэг.	Өндөг худалдан авахад нөлөөлдөг бүхий л үзүүлэлтүүдийг чухалчлан авч үздэг бүлэг.		

Шатлан бүлэглэх шинжилгээгээр HIRE кластерын тоог тогтоосон бөгөөд үүний дараагаар шатлан бүлэглэх шинжилгээ хийхэд 4 бүлэг гарч ирсэн бөгөөд 4 дэх бүлэгт судалгаанд хамрагсадын хамгийн их буюу 38.3% нь өндөг худалдан авахад нөлөөлдөг бүхий л үзүүлэлтүүдийг чухалчлан авч үздэг бүлэг. Мөн түүнчлэн эхний бүлэгт бодит худалдан авалтыг чухалчлан авч үздэг бол 3 дэх бүлэг аюулгүй байдлыг чухалчлан авч үздэг бүлэг байсан. Хамгийн сүүлийн бүлэг болох 2 дэх бүлэгт нь өндөг худалдан авахад нөлөөлдөг бүхий л үзүүлэлтүүдийг чухалчлан авч үздэггүй бүлэг байна.

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгаа нь Улаанбаатар хотын хэмжээнд өндөг хэрэглэгчийн зан төлөвийн судалгааг хийхэд чиглэгдсэн бөгөөд тус судалгааны ажлын үр дүнд суурилан дараах дүгнэлтүүдийг хийж байна. Үүнд:

- Онолын судалгааны хэсэгтээ хэрэглэгчийн сонголтонд нөлөөлөх хүчин зүйлс, хэрэглэгчийн худалдан авахад бэлэн байдал мөн хүнсний чанарын талаарх хэрэглэгчийн ойлголтууд болон хэрэглэгчийн зан төлөвийн хэлбэрүүдийг судалсан ба онолын судалгааг дүгнэвэл:
- Хэрэглэгчийн сонголтонд нөлөөлөх хүчин зүйлс дотор нь нийгэм хүн ам зүй, эдийн засгийн хүчин зүйлүүд, худалдан авах зан үйл ба мэдлэг болон хүнсний чанарт хандах хандлага багтаж байна. Эдгээр нь хэрэглэгчийн сонголтонд нөлөөлөх түлхүүр болдог бөгөөд үүнийг судлахдаа хэрэглэгчийн худалдан авах бэлэн байдал буюу баталгаажуулалт, аюулгүй байдал, мэдлэг болон итгэл үнэмшилийн хүчин зүйлс болон хэрэглэгчийн зан төлөвийн төрлүүд зэрэг маш олон ойлголтуудыг уялдуулан судаллаа.
- Сүүлийн жилүүдэд өндөгний хэрэглээ дэлхий дахинд нэмэгдэж байгаа бөгөөд энэ төрлийн бүтээгдэхүүний ач холбогдлын талаар хэрэглэгчдийн ойлголт сайжирч эрэлт хэрэгцээ нэмэгдэж байна. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд 2021 оны байдлаар 1 хүнд ногдох өндөгний хэрэглээ 113 ширхэг болсон байна. Үүнээс харахад Монгол улсын нэг хүнд ногдох өндөгний хэрэглээ жил ирэх тусам нэмэгдэж байгаа бөгөөд Дэлхийн дунджаар нэг хүнд ногдох өндөгний хэрэглээ рүү ойртож байгааг харуулж байна.
- Өндөг хэрэглэгчид харьцангуй өндөр орлоготой иргэд байdag бөгөөд үүнээс шалтгаалан өндөг худалдан авахдаа бүтээгдэхүүний үнэд чухал ач холбогдол өгдөггүй ба зөвхөн тухайн бүтээгдэхүүний брэндийн танигдалт, гарал угсаа, хаяг шошгон дээрх шаардлагатай мэдээлэл, өндөгний жин зэрэг хүчин зүйлсэд хамгийн их анхаардаг нь судалгааны үр дүнд харагдсан. Мөн ихэнх хэрэглэгчид бусад хүмүүсийн зөвлөгөөг өндөг худалдан авахдаа огт чухалчилан авч үздэггүй байна.
- Харин тэд өндгийг байgal орчинд ээлтэй, чанартай мөн хүнсэнд хэрэглэхэд аюулгүй гэж үздэг ч эрүүл мэндэд тустай байдал дээр итгэл султай байdag нь хүчин зүйлийн судалгааны үр дүнд харагдаж байна. Эдгээр хүчин зүйлс нь өндөг хэрэглэгчдийн худалдан авах бэлэн байдалд болон бодит худалдан авалтанд тодорхой хэмжээнд нөлөөлдөг байна.
- Тус судалгаанд хамрагдсан нийт өндөг хэрэглэгчдийг онцлог шинжээс нь хамааруулан сегментүүдэд хуваан авч үзэх боломжтой байсан ба эдгээр сегментүүд нь шувуун аж ахуй явуулж буй байгууллагуудад цаашид зорилтолт зах зээлээ тодорхойлон тухайн сегментүүдэд тохирсон брэндийг бүтээх, брэндийн үнэ цэнийг хэрэглэгчдэд тохируулан бий болгох, тохирох стратегийг боловсруулах зэрэгт чухал ач холбогдолтой мэдээлэл болох боломжтой юм.

Эцэст нь өндөгний талаар хэрэглэгчийн зан төлөв талаас төвлөрсөн хийсэн судалгаа ховор тиймдээ ч энэхүү судалгааны ажил нь энэ чиглэлээр хийгдэх бүх төвшний судалгааны ажилд тодорхой хэмжээний суурь болох онцлогтой бөгөөд судалгааны ерөнхий үр дүнгээс харахад өндөгний хувьд хэрэглэгчийн 4 ялгаатай сегмент байна гэсэн дүгнэлтэнд хүрлээ.

САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Шувууны аж ахуй эрхлэгчдийн хувьд :

- Хэрэглэгчдээс задгай асуултаар байгууллагуудад хүргэх санал зөвлөмжийг асуухад өндөгний гадна талын бүрхүүлийг ариутгаж цэвэрлэхийг байгууллагуудад санал болгосон.
- Брэндийн танигдалтыг сайжруулах шаардлагатай. Улаанбаатар хотын зах зээлд нэр хүндтэй, үйл ажиллагаагаа тогтмол явуулж байгаа томоохон өндөг үйлдвэрлэгч байгууллагуудын хувьд өндөгний гарал угсааг сайн таниулах болон бүтээгдэхүүний төрлүүдийн талаарх мэдээллийг олон нийтийн сүлжээ болон зурагтаар явуулан хэрэглэгчдэд брэндээ сайн таниулах, жижиг болон зах зээлд шинээр нэвтрэгсдийн хувьд үйлдвэрүүд хэрэглэгчдэд танигдахын тулд маркетингийн идэвхжүүлэлтээ сайн хийж, сошиал маркетингийг сайн ашиглах хэрэгтэй байна.
- Хэрэглэгчдэд өндөгний чанартай байдал хамгийн чухал байгаа тул өндөгний баяжуулсан байдал дээр илүү анхааран бүтээгдэхүүний төрөлжүүлэлтийг нэмэгдүүлэх, сав баглаа боодлын хувьд хүрээлэн буй орчин болон амьтанд ээлтэй байдлыг чухалчилдаг тул өндөгнийхөө давхар 100% цаасан болгох, түүнийгээ дахин боловсруулдаг байх хэрэгтэй байна.
- Хэрэглэгчид өндгийг өглөөний цайндаа түлхүү хэрэглэдэг тул өндгийг ашиглан төрөл бүрийн өглөөний цай хэрхэн бэлдэж байгаа бичлэг дүрсийг хийж олон нийтийн сүлжээг ашиглан байрлуулах хэрэгтэй байна. Мөн түүнчлэн өндгийг өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүн болгож төрөл бүрийн салад-нд ашигладаг тул тухайн салад-г бэлдэхдээ өндөгний төрлүүдийг ашиглан олон янзаар хэрхэн бэлдэж болох талаарх мэдлэгийг хэрэглэгчдэд хүргэх хэрэгтэй байна.

Судлаач нарын хувьд :

- Фокус бүлгийн ярилцлага, ажиглалтын судалгаа, туршилтын судалгаа зэргийг хийвэл сонирхолтой байх бөгөөд илүү үр дүнтэй. Судалгааны асуулгаа оновчтой зохиож, хүчин зүйлсүүдийг нарийвчлан тодорхойлох хэрэгтэй.
- Өндөг нь өөрөө өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүн болсон тул аль нэг төрлийн бүтээгдэхүүн /селен, иод, омега-3... / дээр жишээ авч судалгаа авах

НОМЗҮЙ

Bonti-Ankomah, S., and E. K. Yiridoe. 2006. Organic and conventional food: a literature review of the economics of consumer perceptions and preferences. 2006 оны.

Campiche, J., R. B. Holcomb, and C. E. Ward. 2004. Impacts of consumer characteristics and perceptions on willingness to pay for natural beef in the southern plains. 2004 оны, Ботд. Р-1006.

Goddard, E. W, P. C. Boxall, J. P. Emunu, C. Boyd. 2007. Consumer attitudes, willingness to pay and revealed preferences for different egg production attributes: analysis of Canadian egg consumers. 2007 оны, Ботд. Project Report #07-03.

Armah, P. W, and D. Kennedy. 2000. Evaluating consumer perceptions and preferences for pasture-raised pork in the Mississippi Delta of Arkansas. *Journal of Agribusiness*. 2000 оны, Ботд. 18(3):261–273.

Caswell, J. A. 1998. How labeling of safety and process attributes affects markets for food. 27, 1998 оны, Ботд. 151-158.

Caswell, Julie A. . 2001. Analyzing Quality and Quality Assurance (Including Labeling) for Gmos. *Mospace Home*. [Холбогдсон] AgBioForum, 2001 оны 1 1. <https://mospace.umsystem.edu/xmlui/handle/10355/371>.

Caswell, Julie A. 2002. Unifying Two Frameworks for Analyzing Quality and Quality Assurance for Food Products. *SpringerLink*. [Холбогдсон] Springer US, 2002 оны 1 1. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4757-5329-5_3.

Chauhan, N. M. 2013. Consumer Behaviour and his Decision of Purchase. International Journal for Research in Management and Pharmacy. 2013 оны, Б. 3.

Darby, Michael .R. 1973. Free Competition and the Optimal Amount of Fraud: The Journal of Law and Economics. *The journal of Law and Economics*. [Холбогдсон] 1973 оны 4 1. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/466756>. 1.

Fearne, A., and D. Lavelle. 1996. Perceptions of food ‘quality’ and the power of marketing communication: results of consumer research on a branded-egg concept. *Journal of Product & Brand Management*. 5(2), 1996 оны, Ботд. 29-42.

Goddard, E. W, P. C. Boxall, J. P. Emunu, C. Boyd,. 2007. Consumer attitudes, willingness to pay and revealed preferences for different egg production attributes: analysis of Canadian egg consumers. *Department of Rural Economy, University of Alberta*. [Холбогдсон] 2007 оны.

Huang, Liou. 2013. 2013 оны, Factors Affecting Consumers Preferences for Specialty Eggs in Canada.

Huang, Liou. 2013. Factors Affecting Consumers Preferences for Specialty Eggs in Canada. 2013 оны, Б. р. 134.

Mohd Shoki Bin, Chiew Shi Wee. 2013. Consumers Perception, Purchase Intention and Actual Purchase Behavior of Organic Food Products. 2013 оны.

Phan-Huy, S. A, and R. B. Fawaz. 2003. Swiss market for meat from animal-friendly production—responses of public and private actors in Switzerland. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2003 оны, Ботд. 16(2):119–136.

Romanowska, P. E. 2009. Consumer preferences and willingness to pay for certification of eggs. *M.Sc. Thesis*. [Холбогдсон] Department of Rural Economy, University of Alberta, 2009 оны.

Umberger, Wendy J. 2003. Country-of-Origin Labeling of Beef Products: U.S. Consumers' Perceptions. *AgEcon Search*. [Холбогдсон] 2003 оны 1 1. <https://ageconsearch.umn.edu/record/27050/>.

WATTPOULTRY. 2019. The World's Leading Broiler, Turkey and Egg Producers. [Холбогдсон] Simons, Piet. Egg Signals a Practical Guide to Improving Egg Quality. Roodbont, 2019 оны. <https://www.wattagnet.com/directories/80-the-world-s-leading-broiler-turkey-and-egg-producers>.

2022. Статискийн мэдээллийн нэгдсэн сан. *Хүн ам зүйн статистик*. [Холбогдсон] 2022 оны March 15.

https://www.1212.mn/tables.aspx?tbl_id=DT_NSO_0300_027V1&RESIDENT_select_all=0&RESIDENTSingleSelect=_2&YearY_select_all=0&YearYSingleSelect=_2021&viewtype=table.

ОЮУТНУУДЫН АЖИЛ ЭРХЛЭЛТ БОЛОН СУРЛАГЫН ЧАНАРЫН ХАМААРАЛ

Э.Отгонсүрэн, Э.Цэндсүрэн

ХУРААНГҮЙ

Оюутны хөдөлмөр эрхлэлт нь оюутнуудын хувьд ирээдүйд ажлын байранд гарагад хариуцлагатай, туршлагатай, багаар ажиллах чадварыг дээшлүүлэх боломжтой. Тухайн сэдвийн хүрээнд оюутнуудын дийлэнх эрхэлж буй ажлын эх сурвалжийг тодорхойлж, ямар шалтгааны улмаас ажил эрхэлж байгаа болон ажил эрхэлсэн цагаас хойш оюутны сурлагын чанарт хэрхэн нөлөөлсөн зэргийг судлан, тодорхой таамаглал дэвшүүлэн шалгаж үр дүнг тодорхойлоо.

Түлхүүр уг: Цагийн ажил, голч дүн, оюутан, ажил болон гэр хоорондох зай

ОРШИЛ

Аливаа улсын хөгжил дэвишил цаашлаад нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд нөлөөлөгч гол хүчин зүйл бол оюутан залуус болон залуу боловсон хүчний мэдлэг, чадвар байдаг билээ. Тийм ч утгаараа Монгол улсын оюутан залуусын ажил, хөдөлмөр эрхлэлт нь тэднийг сурч хөгжихөд нөлөөлж байгаа эсэхийг судлах шаардлагатай байна.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО

Бакалаврын түвшин /өдрийн хөтөлбөр/ оюутны цагийн ажил, хөдөлмөр эрхлэлт ямар шалтгаанаас үүдэн гарч байгааг тогтоож, цагийн ажил хийх нь тэдний сурлагын чанарт нөлөөлж буй эсэхийг тодорхойло.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛТ

Оюутнуудын хэдэн хувь нь хичээлийн хажуугаар хөдөлмөр эрхэлдэгийг тодорхойлох.

Оюутнуудын хийдэг хамгийн түгээмэл ажлын байрыг тодорхойлох.

Оюутны хөдөлмөр эрхлэх болсон шалтгааныг тогтоох.

Оюутны ажил эрхлэлт голч дүнд хэрхэн нөлөөлсөнийг судлах.

Сурлагын чанар болон ажилладаг цагийн хэмжээний хооронд хамааралтай эсэхийг тогтоох

Оюутны эрхэлдэг ажлын байр болон гэр хүртэлх зай оюутны сурлагын голч дүнд нөлөөлдөг эсэхийг тодорхойлох.

СУДАЛГААНЫ БАЙДАЛ

Монголын Залуучуудын Холбооны 100 жилийн ойг угтаж “ЗАЛУУЧУУДЫН БОЛОВСРОЛД ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ ШИЙДЭЛ, АРГА ЗАМ” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлын зарим судалгааг олж уншсан. Тухайлал: манай улсад оюутны хөдөлмөр эрхлэлт түүний нөхцөл байдлын хүрээнд судалсан хэд хэдэн судалгааны ажлууд байдаг бөгөөд 2015 онд МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны Салбарын Б.Оюундарь, Б.Өлзиймандал, Н.Хажидсүрэн, Н.Хишигт тус судалгаанд оюутнууд хөдөлмөр эрхлэлтийн шалтгааныг хөндсөн ба энэхүү судалгааг онцлон уншиж танилцсан.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Энэхүү судалгааны мэдээллийг асуулгын аргаар цуглуулахдаа авсан бөгөөд судалгаанд нийт 148 оюутан хамрагдсан. Асуулгаа GOOGLE FORM-оор авч MS-EXCEL болон SPSS программыг ашиглан боловсруулалт хийсэн.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

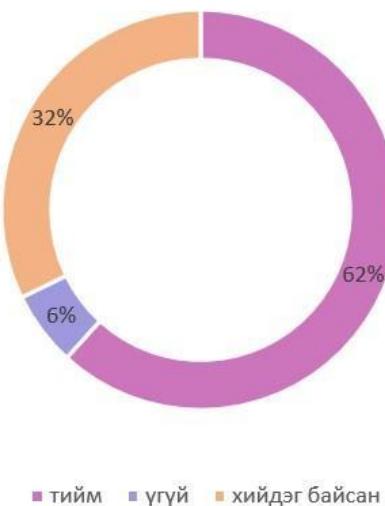
Оюутны курс * Оюутны хүйс Crosstabulation

Count

	1	Оюутны хүйс		Total
		Эр	Эм	
Оюутны курс	1	31	23	54
	2	18	24	42
	3	15	20	35
	4	7	10	17
Total		71	77	148

Энэхүү судалгаанд хамрагдсан оюутнуудыг хүйс болон курсээр нь харьцуулан авч үзвэл уг судалгаанд 36.2 хувийг 1-р курсын оюутнууд түлхүү эзлэж байгаа бол 28.2 хувийн үзүүлэлтийг 2-курсынхан эзлэж байна. Харин 12.1 хувь болон 23.5 хувийг тус тус 3,4-р курсийнхан эзлэж байна.

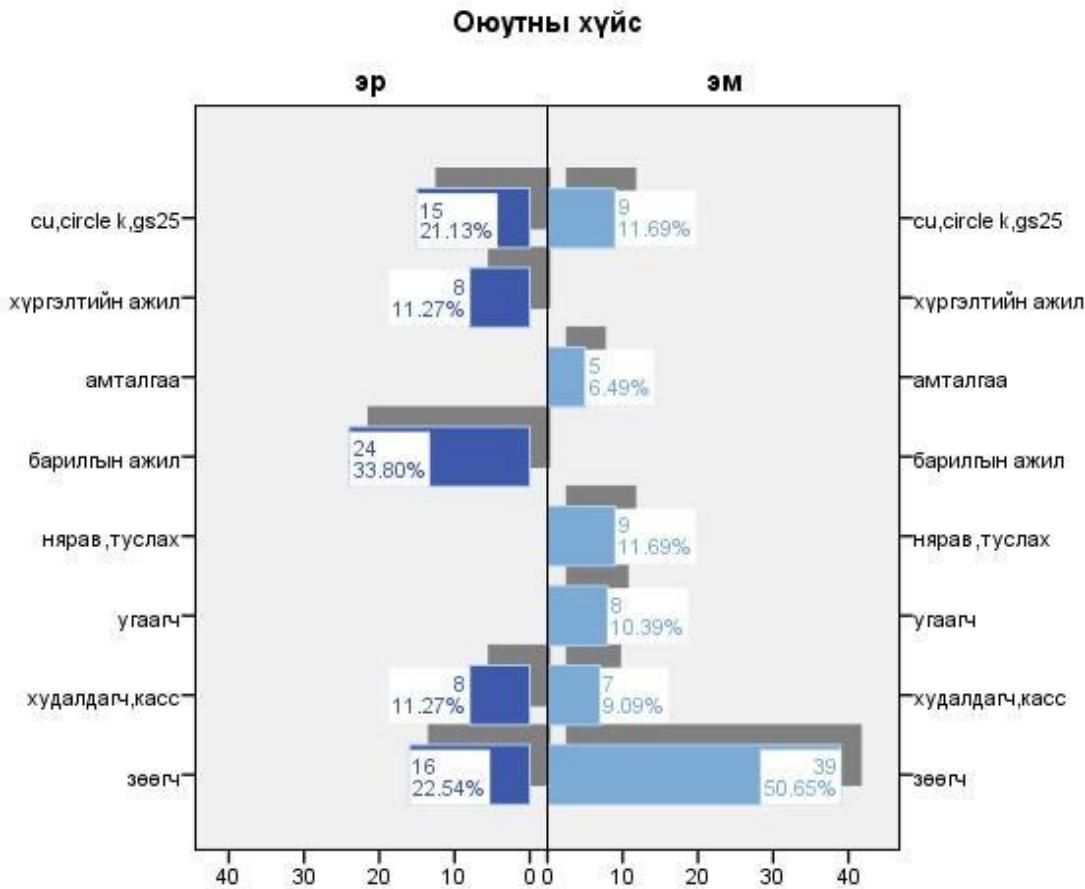
1. Оюутнуудын хэдэн хувь нь хичээлийн бус цагаар цагийн ажил эрхэлдэг эсэхийг тодорхойлбол:

Зураг1. Хичээлийн бус цагаар ажил хийдэг эсэх

Судалгаанд оролцсон нийт 148 оюутны 62% нь хичээлийн бус цагаар ажил эрхэлдэг байна. Харин 32% нь өмнө нь ажил эрхэлж байсан ба үлдсэн 6% огт ажил хийдэггүй байна.

2. Оюутнуудын ажил эрхэлж буй хамгийн түгээмэл ажлын байр.

Зураг2. Түгээмэл ажлын байр

Нийт судалгаанд хамрагдсан эрэгтэй оюутнуудын хувьд дийлэнх хувь болох 33.8% нь барилгын ажил, 22.54% нь зөөгч, 21.13% нь cu circle k,gs25 эрхэлдэг бол эмэгтэй оюутны хувьд 50.65% нь зөөгчийн ажил хийдэг байна. Судалгааны дүнгээс үзэхэд ресторан болон баар, караоке гэх мэт үйлчилгээний газрын оройн цагийн зөөгчийн ажлыг оюутнууд хийдэг байна. Биеийн хүч шаардсан ажлыг түлхүү эрэгтэй оюутнууд хийдэг.

Эрхэлж буй цагийн ажлын байр болон хүйсийн хамаарал тодорхойлж үзэхэд:

H0-Оюутны хүйс эрхэлдэг ажлын төрөлд хамааралгүй

H1- Оюутны хүйс эрхэлдэг ажлын төрөлд хамааралтай гэсэн таамаглал дэвшигүүлэн “хи квадрат тестийн аргаар” шинжилж үзэхэд:

Хүснэгт1. Түгээмэл ажлын байр, хи квадрат тооцоолол

Эрхэлдэг ажил	Бодит давтамж- f_0			Хүлээгдэж буй давтамж - f_e			$\frac{(f_0 - f_e)^2}{f_e}$
	ЭР	ЭМ	ДҮН	ЭР	ЭМ	ДҮН	
зөөгч	16	39	55	26.4	28.6	55	8
Худалдагч	8	7	15	7.2	7.8	15	0
Угаагч	-	8	8	3.8	4.2	8	7
Нярав	-	9	9	4.3	4.7	9	8
Барилгын туслах	24	-	24	11.5	12.5	24	26

Амталгаа		5	5	2.4	2.6	5	5
Хүргэлтийн ажилтан	8		8	3.9	4.1	8	9
CU,CIRCLE K,GS25	15	9	24	11.5	12.4	24	2
ДҮН	71	77	148	71	77	148	$\chi^2=65$

Хүлээгдэж буй давмтамжийг “Пирсоны X^2 тархалтын хүснэгт”-ийн тооцоолох аргыг ашигласан болно.

$\chi^2 = \sum \frac{(f_0 - f_e)^2}{f_e}$ энд: f_0 - ажиглалтын давталт, f_e - хүлээгдэж буй давталт

Чөлөөний зэрэг: $df = (r - 1) \cdot (c - 1) = (8 - 1) \cdot (2 - 1) = 7$

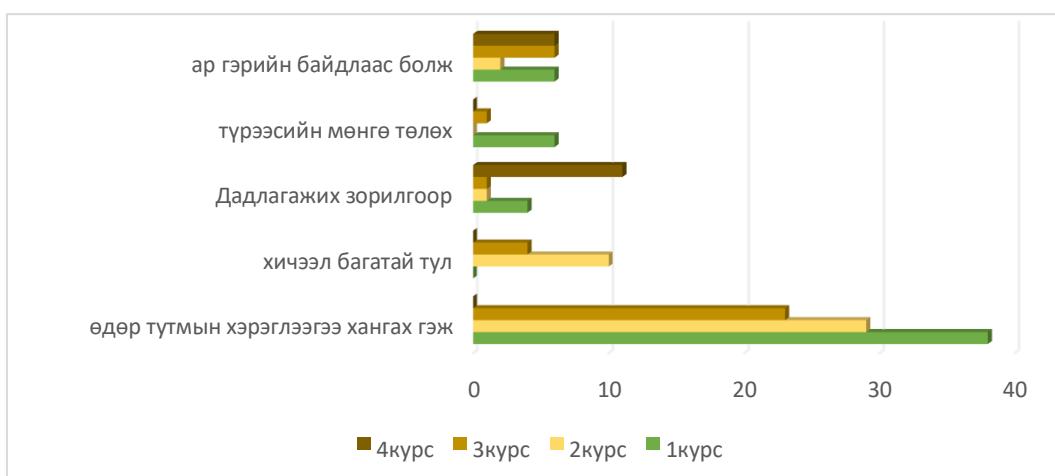
$\alpha = 0.05$ ба $df = 7$ харгалзах таблицын утга $\chi^2 = 3.3$

$\chi_{\text{кр}}^2 = \chi_{0.05,7}^2 = 3.30 < \chi_{\text{тооп}}^2 = 65$ байна. Иймээс хи квадрат шинжүүрийн дүрэм ёсоор **H0** таамаглал няцаагдана.

ДҮГНЭЛТ

Хи квадрат тест нь хоёр хувьсагч хорондоо хамааралгүй гэсэн үндсэн таамаглалыг шалгадаг бөгөөд **H0** таамаглал няцаагдаж, хоёр үзүүлэлтийн хооронд статистикийн ач холбогдол бүхий хамаарал байна. Өөрөөр хэлбэл, оюутны хүйс эрхэлдэг ажлын төрөлд хамааралтай байна. Тиймээс эрэгтэй оюутнууд биеийн хүчний ажил илүү эрхэлдэг бол эмэгтэй оюутнууд зөөгч болон арай биеийн хүчний бус ажил эрхэлдэг гэсэн дүгнэлт батлагдлаа. Хамгийн түгээмэл ажлын байр нь зөөгчийн цагийн ажил байна.

3. Оюутнуудын хичээлийн бус цагаар цагийн ажил, хөдөлмөр эрхэлдэг шалтгааныг тодорхойлох:

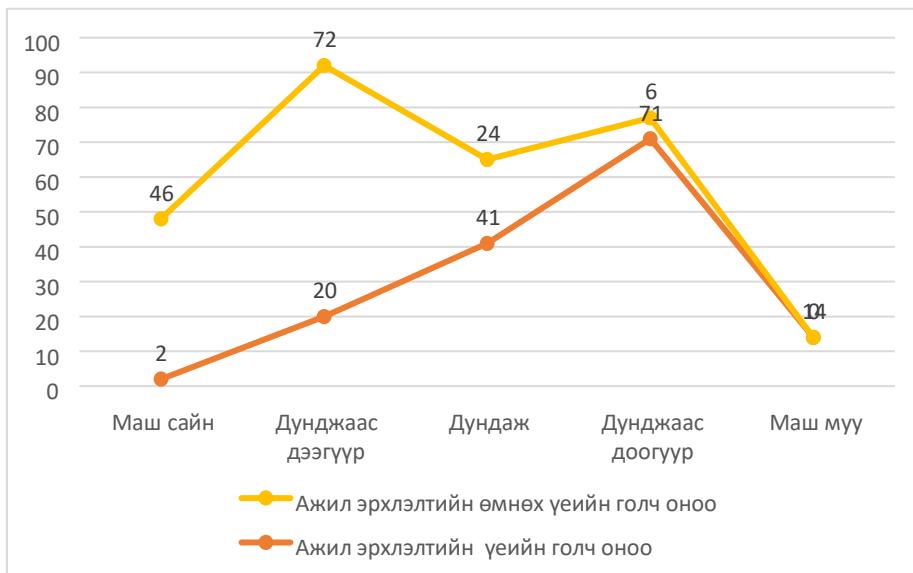

Зураг3.Ажил хийх болсон шалтгаан

Оюутны цагийн ажил эрхлэх гол шалтгааныг суралцдаг курсийн хамааруулж үзэхэд 1, 2, 3-р курсийн оюутан ялгаагүй “өдөр тутмын хэрэглээгээ хангах”-ын тулд ажил эрхэлдэг бол 4-р курсийн оюутнуудын хувьд суралцаж буй мэргэжилдээ дадлагажих зорилгтой ажил эрхэлдэг байна.

4. Оюутны ажил эрхлэлт голч дүнд хэрхэн нөлөөлсөнийг судлах.

Судалгаанд хамрагдсан нийт 148 оюутны 48.3% нь дунджаас дээгүүр түвшинтэй байсан бол ажил эрхэлж эхэлсэнээс хойш сурлагын түвшин нь 52 пунктээр буурсан. Харин дунджаас доогуур түвшинтэй оюутан огцом өссөн.

Зураг4. Ажил эрхлэлтийн омнох ба ажил эрхлэлийн үеийн голч оноо

5. Өдрийн хэдэн цагийг ажил болон хичээл дээрээ зарцуулдаг болохыг судлах

Хүснэгт2. Ажилладаг цаг болон курсийн хамаарал

Оюутны курс * ажил дээрээ ойролцоогоор хэдэн цагийн зарцуулдаг Crosstabulation						
Count						
		ажил дээрээ ойролцоогоор хэдэн цагийн зарцуулдаг				Total
		2-4цаг	4-6цаг	6-8цаг	8-аас дээш цаг	
Оюутны курс	1	1	0	37	16	54
	2	6	16	16	4	42
	3	4	13	11	7	35
	4	0	0	6	11	17
Total		11	29	70	38	148

Энэхүү харьцуулсан хүснэгтээс харвал оюутнууд ажилладаг цаг нь сургууль дээр байдаг цагаасаа 2 цагаар илүү байдаг нь харагдаж байна.

Оюутны ажил дээрээ өнгөрүүлдэг цаг нь оюутны голч дунд хамааралтай эсэхийг голч дунг - У (үр дүнгийн үзүүлэлт), ажилладаг цагийг-X (нөлөөлөх хүчин зүйл) гэсэн хувьсагчуудаар сонгон **Хоёр хүчин зүйлийн шугаман регрессийн шинжилгээ** хийж, SPSS программ дээр боловсруулалт хийж үр дүнг тооцвол:

Хүснэгт3. Шугаман регрессийн шинжилгээний тооцоолол

Model Summary						
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate		
1	.897 ^a	.804	.803	.396		
ANOVA ^a						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	94.110	1	94.110	600.450	.000 ^b
	Residual	22.883	146	.157		
	Total	116.993	147			

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	.197	.139		1.416	.159
	Ажилладаг цаг	-.464	.019	.897	24.504	.000

Регрессийн тэгшитгэл: $Y=0.197-0.464x$ гарч оюутны ажиллах цагийг 1цагаар нэмэгдүүлэхэд тухайн оюутны сурлагын чанар 46 хувиар буурна.

R=0.897 Голч дүн болон ажилладаг цагийн хооронд хүчтэй хамааралтай. Детерминацын коэффициент R²=0.804 буюу голч дүнгийн өөрчлөлтийн 80% нь оюутны ажил хийг цагийн хэмжээгээр тайлбарлагдаж байна.

Регрессийн коэффициентийн ах холбогдол sig(t)=0.00, тэгшитгэлийн ач холбогдолыг тодорхойлох SigF=0.00 гарч оюутны сурлагын голч дүнд оюутны ажил хийдэг хэмжээ урвуу хамааралтай болох нь батлагдлаа.

ДҮГНЭЛТ

Зорилго:

Энэхүү судалгаа нь бакалаврын түвшин /өдрийн хөтөлбөр/ оюутны хүрээнд хийгдсэн бөгөөд хамрагдсан 148 оюутны 50 хувиас дээш болох 92 оюутан хичээлийн бус цагаас хөдөлмөр эрхэлдэг.

Тэдний 72.5 хувь нь өдөр тутмын хэрэглээгээ хангах зорилгоор эмэгтэй оюутан түлхүү зөөгчийн ажлыг, эрэгтэй оюутны хувьд биесийн хүч шаардсан ажил дийлэнх нь тус бүр 6-8 цагийн турш ихэвчлэн хийдэг байна.

Энэхүү судалгааны үр дүнд хичээлийн бус цагаар хөдөлмөр эрхлэх нь сурлагын чанарыг 46 хувиар бууруулдаг ба оюутны ажлын байр гэр хүртэлх хоорондын зайд буюу 5кмээс дээш байдаг тул хичээл хийх цагаас хомслож сурлагын дүнг бууруулж байна гэж дүгнэлтэнд хүрлээ. **Зөвлөмж**

- Оюутан өөрөө цагийн ажил эрхлэх хугацаа болон ажлын цагаа зохицуулах
- Оюутны зөвлөл болон мэргэжлийн хүмүүсээс зөвлөгөө авах
- Ахлах курсийн оюутнуудаасаа туршлага судлах

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. https://prezi.com/v8d_qjdm2k64/presentation/
2. https://www.scribd.com/document/552553085/%D0%9E%D0%AE%D0%A3%D0%A2%D0%9D%D0%AB-%D0%AD%D0%A8%D0%A5-Example#fullscreen&from_embed

**УЛААНБААТАР ХОТЫН ХУУЧИН ХУВЦАСНЫ ДЭЛГҮҮРЭЭР (THRIFT SHOP)
ҮЙЛЧЛУУЛЭГЧДИЙН ЗАН ТӨЛӨВИЙН СУДАЛГАА**

Б. Мандхай

ХУРААНГУЙ

Хувцас загварын салбар хурдацтай хөгжиж эхэлснээр залуучууд хувцасны шүүгээнд дүүрсэн ч өмсөх зүйлгүй байх нь элбэг. Өдөр бүр шинэ хувцас өмсөх хүсэл эрмэлзэл нь илүү их хэмжээгээр хувцас худалдан авч мөн хаяхад хүргэдэг гол хүчин зүйл юм. Тогтвортой байдал нь байгаль орчны хувьд ч, нийгмийн бусад талуудын хувьд ч маш чухал гэж үздэг. Олон брэндүүд үүнийг бизнестээ аль хэдийн оруулж ажиллаж байгаа. Тиймээс энэхүү судалгааны ажил нь хуучин хувцасны дэлгүүрээр үйлчлүүлэгчийн зан төлөв, тогтвортой загварын бүтээгдэхүүний талаарх тэдний үнэ цэнэ, итгэл үнэмшлийг судалсан болно.

Түүхүүр үсэс: Хэрэглэгчийн зан төлөв, хэрэглэгчийн худалдан авалт, загварын салбар, хуучин хувцас, "thrift shop".

ОРШИЛ

Хувцасны үйлдвэрлэлтэй холбоотой нэн түрүүнд яригдах ёстой нийгмийн асуудлууд бол усны бохирдол, усны хомстол, цөлжилт. Дэлхийд 750 сая хүн өнөөдөр цэвэр усны нөөцгүй байна. Гэтэл бид шинэ хувцас үйлдвэрлэлтэд жил бүр 1.5 их наяд литр усыг зөвхөн материал ургуулахад зарцуулж байгаа. Зарим хүмүүс хэрэгцээнээсээ илүү их хувцас худалдан авч, төдий чинээгээрээ элэгдэж дуусгаагүй олон хувцсыг хог хаягдал болгож үлддэг. "Thrift shop" нь хуучин хувцас болон бусад зүйлсийг хямд үнээр худалдан авч хямд үнээр цааш худалдаалдаг. Улаанбаатар хотын хувцас загварын салбарт шинээр үүсэж байгаа энэ зах зээл нь өөрийн гэсэн хэрэглэгчдээ үүсгэж хог хаягдлыг багасгахад хувь нэмэр оруулж, санхүүгийн хувьд хэмнэлттэй худалдаа хийж "багасгах, дахин ашиглах, дахин боловсруулах" гэсэн уриаг хэрэгжүүлэх байр суурь эзэлдэг. Тойрог дэлгүүрийн жишээ нь дээр гэхэд 1 жил 8 сарын хугацаанд 2тн хувцсыг бусад худалдаалж байгальд ээлтэй сонголтыг бий болгосон. Хоёр жилийн хугацаанд онлайн болон бодит нийлсэн 15 ба түүнээс дээш хуучин хувцас эдлэл худалдаалдаг дэлгүүрүүд байна. Одоогийн байдлаар энэ чиглэлийн менежерүүд нь зах зээл сегментүүдээ болон хэрэглэгчийн зан төлөвтэй холбоотой судалгааг хийгээгүй ба Монголд судлагдсан ажил байхгүй байгаа учир үүний талаар судалгааны ажил хийх нь хэрэгцээтэй хэмээн үзэж байна.

Жилээс жилд өргөжин тэлж, үйл ажиллагааны цар хүрээгээр дэлхийн бүхий л төрлийн хүмүүсийг хамарч чадаж байгаа салбар бол хувцас загварын салбар билээ. Хувцас бол хүмүүсийн амьдралын чухал хэрэгслүүдийн нэг байдаг. Тиймдээ ч энэ салбарын зах зээлийн хувьд өргөн, тогтвортой үйл ажиллагаа явуулахад харьцангуй боломж өндөртэй. Эрэлт хэрэгцээ, боломж өндөр байгаатай зэрэгцэн "thrift shop" мөн адил хэрэглэгчдийн тоогоороо өсөх хандлагатай байгаа тул үйлчлүүлэгчдийн худалдан авах хүсэл эрмэлзэлд юу нелөөлдгийг судлан, хэрэгцээтэй мэдээллээр хангах, хэрэглэгчдийн зан төлөвийг тодорхойлсноор цаашид хийгдэх маркетингийн сувгуудын идэвхжүүлэлтийг оновчтой үр дүнд хүргэх боломж байгаа нь энэхүү судалгааны зорилго оршино.

СУДАЛГААНЫ ХАМРАХ ХҮРЭЭ

Улаанбаатар хотын Сансар, Баянцээлийн ард байрладаг "Соёл-Эрэдэнэ" хуучин хувцасны дэлгүүр, Хүнсний 1-ийн "Мяраан" хуучин хувцасны дэлгүүр, Хүүхдийн 100, Өгөөжийн замын

эсрэг талд “Тойрог” мөн бусад цахим хуучин хувцасны дэлгүүрээр үйлчлүүлдэг, үйлчлүүлж байсан иргэдийг судалгааны өгөгдөл цуглуулахад хамруулна.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО

Энэхүү судалгааны зорилго нь хуучин эдлэл, хэрэглэлээ борлуулдаг дэлгүүрийн талаарх ойлголтыг судлах, дотоодын зах зээлд тус хэрэглээний соёл бий болж байгааг тодорхойлох, хэрэглэгчдийн худалдан авах зан төлөвийг судлах, хуучин хувцасны хэрэглээ бий болоход ямар хүчин зүйл нөлөөлдөг болохыг хэмжихийг зорив.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛТ

Дээрх зорилгынхоо хүрээнд дараах зорилтуудыг дэвшүүлсэн. Үүнд:

- Хувцас загварын хэмнэл, Хувцасны хаягдал, “Thrift shop” ойлголтыг судлах,
- Хэрэглэгчийн зан төлөвийн талаар онолын судалгаа хийх,
- Онолын судалгаан дээр тулгуурлан “Thrift shop”-оор үйлчлүүлдэг хэрэглэгчийн зан төлөвийн тодорхой судалгааны загварууд болох ТРВ болон OSSM харьцуулан судлах,
- Хэрэглэгчдийн хэрэглэсэн буюу хуучин хувцас, эдлэл худалдан авах зан төлөвт нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг судлах,
- “Thrift shop” үйлчлүүлэгчийн Улаанбаатар хотын хуучин хувцасны дэлгүүрээр үйлчлүүлдэг, үйлчлүүлж байсан иргэдийг сонгож судалгаанд хамруулж, дүн шинжилгээ хийж тодорхойлох,
- Энэ төрлийн бизнес эрхэлдэг менежерүүдэд маркетингийн санал зөвлөмж боловсруулах.

ОНОЛЫН ХЭСЭГ

Хэрэглэгчийн зан төлөвийн тухай ойлголт

Маркетерууд хэрэглэгчдийг хэрхэн сэтгэж, мэдэрч, үйлдэж байгааг сайтар ойлгож, зорилтот бүх хэрэглэгчдэд тодорхой үнэ цэнийг өгөх ёстой. Амжилттай маркетинг нь компаниудыг өөрийн хэрэглэгчидтэйгээ бүрэн дүүрэн холбоотой байхыг шаарддаг. Хэрэглэгч гэдэг нь компанийн эцсийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг шууд болон шууд бус замаар худалдан авч буй хүн болон бүлэг хүмүүсийг хэлнэ. Маркетингийн цогц үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлэх нь үйлчлүүлэгчдийн талаар бүрэн ойлголттой байхыг шаарддаг. Өөрөөр хэлбэл, үйлчлүүлэгчдийнхээ өдөр тутмын амьдрал, амьдралынхаа туршид гарч буй өөрчлөлтийг 360 градусаар харах хэрэгтэй бөгөөд ингэснээр үргэлж зөв хэрэглэгчдэд зөв аргаар зөв бүтээгдэхүүнээ борлуулна. (Kotler K. , 2015)

Хэрэглэгчийн худалдан авалтанд нөлөөлөх хүчин зүйлс

Хэрэглэгчийн худалдан авалт хийх үйлдэлд нөлөөлөх байдлаараа маш өргөн хүрээнд ангилагдах боломжтой байдаг. Тодорхой нэг бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг худалдан авах сонголт хийхэд ямар хүчин зүйлс нөлөөлж буйг ихэвчлэн маркетерууд судалж, шинжилдэг бөгөөд үүнийг л хэрэглэгчдийн зан төлөв гэж нэрлээд байгаа юм. Хэрэглэгчийн сонголтоо хийх үйл явц дийлэнх тохиолдолд түүний сэтгэл хөдлөл болон хэрэгцээ шаардлагаас хамаардаг.

Хүн бүр хувийн онцлог шинжүүдтэй ба тэдгээр нь худалдан авах зан төлөвт нөлөөлдөг. Хувь хүний зан төлөв гэдэг нь худалдан авах зан төлөвийг багтаасан хүрээлэн буй орчны өдөөлтүүдэд харьцангуй тогтвортой, туйлбартай хариу үйлдэл үзүүлэхэд хүргэдэг хүний

сэтгэл зүйн ялгаатай шинж чанаруудыг хэлнэ. Бид өөртөө итгэх итгэл, давамгай байдал, бие даасан байдал, хүндэтгэл, нийтэч чанар, өөрийгөө хамгаалах, дасан зохицох чадвар зэрэг онцлог шинжүүдээр хувь хүний зан төлөвөө тодорхойлдог.

Худалдан авагчид худалдан авалт хийх бүрдээ ерөнхийдөө үе шаттайгаар шийдвэр гаргадаг. Худалдан авах үйл явц нь хэрэгцээг хүлээн зөвшөөрөхөөс эхэлдэг. Энэ үе шатанд худалдан авагч нь ямар нэгэн асуудал, хэрэгцээг хүлээн зөвшөөрч, эсвэл маркетингийн өдөөлтөд хариу үйлдэл үзүүлдэг. Дараа нь хэрэглэгч шийдвэр гаргахад хэрэгцээг хангах бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг хялбархан олж авах боломжтой бол худалдан авах шийдвэр нэн даруй гарах магадлалтай. Хэрэв тийм биш бол мэдээлэл хайх процесс эхэлнэ. Үйлчлүүлэгч хувийн эх сурвалж (гэр бүл, найз нөхөд), арилжааны эх сурвалж (зар сурталчилгаа, жижиглэнгийн худалдаа), олон нийтийн эх сурвалж (сонин, сэтгүүл, радио, телевиз, интернет) гэсэн хэд хэдэн эх сурвалжаас мэдээлэл авах боломжтой. Эдгээр мэдээллийн эх сурвалж бүрийн ашиг тус, нөлөөллийн зэрэг нь бүтээгдэхүүн болон хэрэглэгчээс хамаарч өөр өөр байдаг. (Keller Kotler, 2015)

Өнөөгийн нийгэмд хуучин хувцас худалдан авагчийн зан төлөвийн нөлөө

Котлер, Армстронг (2014)-ийн үзэж байгаагаар хэрэглэгчид бие махбодын, нийгмийн болон хувь хүний тодорхой хэрэгцээтэй байдаг. Биесийн хэрэгцээ нь орон байр, хоол хүнс, нийгмийн хэрэгцээ нь харьялал, хайр халамжийг хангах явдал. Мэдлэг, шинэ туршлага олж авах нь хувь хүний хэрэгцээний жишээ юм. Гэсэн хэдий ч эдгээр хэрэгцээ нь хүний мөн чанарын нэг хэсэг учраас маркетеруудын нөлөөнд автдаггүй. Загвар нь энэ бүх гурван шаардлагын нэг хэсэг болно. Жишээлбэл, хувцас нь хамгаалалт, дулааныг өгдөг ч тодорхой бүлэг, соёлд харьялагдах, өөрийгөө үнэлэх үнэлэмжийг нэмэгдүүлэх хэрэгсэл болдог. Дараа нь хувцас нь хувь хүний хэрэгцээ байж болох ба хүмүүсийн хувцас загварын талаар ямар бодолтой байгаа нь тэдний худалдан авах зуршилд нөлөөлдөг.

Хувцас үйлдвэрлэл бол дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлтөд хамгийн их нөлөө үзүүлж буй салбар. Хүн төрөлхтөн жил бүр 80 тэрбум шинэ хувцас үйлдвэрлэж байгаа бөгөөд энэ нөхцөл байдлыг өөрчлөхгүй бол 2030 он гэхэд хувцас үйлдвэрлэлийн салбараас гарч буй нүүрстөрөгчийн хэмжээ 2.5 тэрбум тоннд хүрэх төлөвтэй байна. Энэ нь 230 сая машины нэг жилд ялгаруулдаг утаатай тэнцэх хорт бодис юм. Тиймээс бид бага худалдан авч удаан хэрэглэх, хуучирсан хувцсаа хаяхын оронд хандивлах нь хүрээлэн буй орчноо хамгаалахад оруулж буй чухал хувь нэмэр юм. Их Британи улс л гэхэд 2017 онд 11 мянган хандивын дэлгүүрээр дамжуулж 330 мянган тонн хувцсыг газарт булахаас сэргийлж, хэрэгцээт хүмүүст хандивлажээ.

2015 оны судалгаагаар хувцас үйлдвэрлэхэд зарцуулагдаж буй зүйлсийн 97% нь дахин ашиглагдах боломжгүй, үүний ердөө 3% нь дахин боловсруулсан материал байна. Дахин боловсруулсан утас нь нөөцөд үзүүлэх дарамтыг бууруулж, хог хаягдлын менежментийн өсөн нэмэгдэж буй асуудлыг шийдэж өгдөг тул илүү тогтвортой сонголт болох нь батлагдсан. Ус бол загварын салбарын гол нөөц юм. Бараг бүх хувцсыг будах, өнгөлөх үйл явцад хэрэглэгддэг. Ганц цамц үйлдвэрлэхэд 2700 литр ус шаардагдана. Ялангуяа хөвөн нь уснаас ихээхэн хамааралтай боловч ихэвчлэн усны нөөц хомс байdag халуун, хуурай газар ургадаг.

Хуучин хувцас худалдаалдаг дэлгүүр нь хямд үнэ, өвөрмөц зүйлсийг хайж олохын тулд хэсдэг дэлгүүр. Хаанаас ч олохгүй хувцас болон бусад зүйлсийг хуучин хувцасны дэлгүүрээс олж болно. Өвөрмөц хувцасны шүүгээ, хэв маягийг бий болгохыг хүсвэл бүх төрлийн сонирхолтой, өвөрмөц зүйлсийг хуучин хувцасны дэлгүүрүүдээс олох, дэлгүүрээс худалдан авалт хийхдээ хогоо хогийн цэгт хаяхгүй байхын тулд байгаль орчныг сайжруулж байгаа хэрэг юм. (Barbara Borusiak, Andrzej Szymkowiak, Elena Horska, 2020.1.24)

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

Сэдвийн судлагдсан байдлын хүрээнд судлаач Жастин Пол, Барбара Борусяк нарыг судалгаандаа ашигласан загваруудын талаар хүргэнэ.

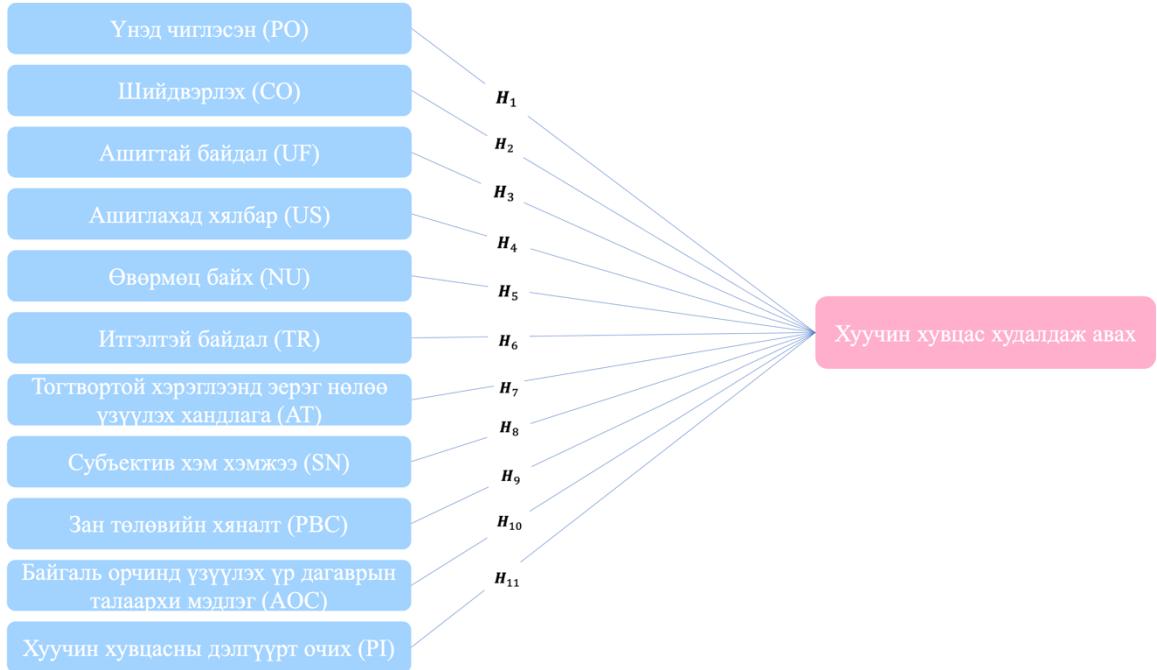
Энэхүү судалгааны загвар нь 2020 онд нийтлэгдсэн “Тогтвортой хэрэглээг бий болгохын төлөө: хуучин хувцас худалдаж авах сэдэл” судалгааны ажилд ашиглагдсан. Хуучин хувцас худалдаж авах сэдэл нь маш нарийн шинж чанартай болохыг харуулсан бөгөөд хэрэглэгчдийн дунд хийсэн судалгаагаар хуучин хувцас хэрэглэх хүсэлд нөлөөлдөг гурван үндсэн хүчин зүйлийг авч үзсэн: үнэ цэнэ (таашаал, эдийн засаг, хүрээлэн буй орчин, өвөрмөц байдал), хүлээн зөвшөөрөгдсөн байдал, субъектив хэм хэмжээ. Төлөвлөсөн зан төлөвийн онолыг (TPB), Норм идэвхжүүлэлтийн загвар (NAM) ашиглан тайлбарласан байна. Зурагт харагдаж байгаачлан төлөвлөгөөт зан үйлийн онол болон норм идэвхжүүлэлтийн загварыг хоёуланг нь SHP худалдан авах хүсэл эрмэлзэл болон хуучин дэлгүүрээр зочлох хүрээ болгон ашиглах арга нь зорилгод нөлөөлж байна. Үр дүнгийн шинжилгээ нь TPB загвар болон NAM дээр суурилсан онолын хооронд сайн тохирч байгааг харуулсан.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Асуулгын судалгаа	
Судалгааны зорилго	Улаанбаатар хотын төвийн 6 дүүргийн хүрээнд хуучин хувцас хэрэглэгчийн зан төлөвийн судалгааг хийхийг зориллоо.
Судалгааны өгөгдөл цуглуулах	Өгөгдөл цуглуулахдаа цахим болон биечлэн мэдээллээ цуглуулна. Цахимаар өгөгдөл цуглуулахдаа Google Forms-р, биечлэн өгөгдөл цуглуулахдаа асуултыг тавьж оновчтой хариултын сонголтуудыг хэлж өгнө. Улаанбаатар хотын хуучин хувцасны дэлгүүрээр үйлчлүүлдэг хэрэглээний зан төлөвийг тодорхойлох 9 асуулт (Жастин Пол, 2019), хэрэглэгчийн сонголтонд нөлөөлөх хүчин зүйлс болон хандлагыг тодорхойлох 11 шкаал асуулт Жастин Пол (2019), Tien Tran (2021), болон хувийн мэдээллийн 7 асуултаас тус тус бүрдсэн.
Судалгаанд шаардлагатай хэрэгсэл	Цахим хэлбэрээр авахдаа- Google Forms, Биечлэн авахдаа- Гар утас, таблет, зөөврийн компьютер Өгөдлийн хэмжигдэхүүн- Энэхүү судалгааны ажилд Ajzen судлаачийн Төлөвлөсөн зан төлөвийн онол (TPB- Theory of Planned Behavior) ашиглан хэрэглэгчдийн хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах, хуучин дэлгүүрээр зочлох хүсэл эрмэлзлийг судална. Хувь хүний хэм хэмжээний мөн чанарыг илүү сайн ойлгохын тулд нэмэлт хувьсагчдыг оруулсан нь Schwartz судлаачийн Нормыг идэвхжүүлэх загвараас (NAM) гаргаж авсан байгаль орчинд ээлтэй зан үйлийн хувьсагчийг судалгааны загварт оруулан тодорхойлсон.

Дэвшүүлж буй судалгааны загвар:

Судлаач Justin Paul-ын 2019 онд хийсэн “Хоёр дахь эдлэлийн (secondhand) онлайн худалдан авалт хийх сэдэл, үзэл баримтлал, цар хүрээг хөгжүүлэх” судалгаа мөн судлаач Tien Tran 2021 онд хийсэн “Тогтвортой загварын салбарын хэрэглэгчийн зан төлөвийн судалгаа” гэх 2 судалгааны ажил дээр тулгуурлан судалгааны загварыг боловсруулсан.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Судалгаанд оролцогчдын хувийн мэдээлэл

Үзүүлэлт	Давтамж	Эзлэх хувь
Нас		
15-19	130	32.3%
20-24	214	52.2%
25-29	40	10%
30-34	12	5.3%
35-39	3	3%
40 болон түүнээс дээш	3	0.7%
Хүйс		
Эрэгтэй	125	31.1%
Эмэгтэй	277	68.9%
Боловсролын түвшин		
Бага	1	0.2%

Бүрэн бус дунд	17	4.2%
Бүрэн дунд	136	33.8%
Техникийн болон мэргэжлийн боловсрол Дипломын боловсрол (коллеж)	10	2.5%
Тусгай мэргэжлийн дунд, бүрэн бус дээд боловсрол	5	1.2%
Бакалавр	215	53.5%
Магистр болон түүнээс дээш	18	4.5%
Орлогын түвшин /сарын/		
500,000₮ хүртэлх	180	44.8%
500,001₮-1,000,000₮	105	26.1%
1,000,001₮-1,500,000₮	51	12.7%
1,500,001₮-2,000,000₮	41	10.2%
2,000,001₮- с дээш	25	6.2%
Ам бүлийн тоо		
1	41	10.2%
2-3	108	26.9%
4-5	193	48%
6 болон түүнээс дээш	60	14.9%
Ажил эрхлэлт		
ЕБС-ийн сурагч	71	17.7%
Оюутган	188	46.8%
Ажилгүй	2	0.5%
Бизнесийн байгууллага	58	14.4%
Төрийн байгууллага	4	1%

ТББ	6	1.5%
Хувиараа бизнес эрхэлдэг	46	11.4%
Бусад	27	6.7%
Амьдардаг дүүрэг		
Сүхбаатар	31	7.7%
Баянзүрх	125	31.1%
Чингэлтэй	34	8.5%
Хан-Уул	67	16.7%
Баянгол	75	18.7%
Сонгинохайрхан	45	11.2%
Бусад	25	6.2%

Найдвартай байдлын шинжилгээ:

Шкал асуултуудын найдвартай байдлыг Кронбахын альфа коэффициентээр шалгахад бүгд 0.6-с дээш буюу найдвартай гэж үзэж болохоор байна.

Хүчин зүйл	Асуултын тоо	Кронбахын альфа
Үнэд чиглэсэн (PO)	4	.845
Шийдвэрлэх (CO)	5	.808
Ашигтай байдал (UF)	4	.849
Ашиглахад хялбар (US)	4	.879
Өвөрмөц байх (NU)	7	.918
Итгэлтэй байдал (TR)	5	.695
Тогтвортой хэрэглээнд эерэг нөлөө үзүүлэх хандлага (AT)	3	.947
Субъектив хэм хэмжсэ (SN)	4	.807
Зан төлөвийн хяналт (PBC)	5	.789

Байгаль орчинд үзүүлэх үр дагаврын талаархи мэдлэг (AOS)	4	.915
Хуучин хувцасны дэлгүүрт очих (PI)	5	.920
Нийт	50	0.920

Үүний дараа судалгааны загварын зорилгоор хүчин зүйлийн шинжилгээ хийхэд дараах үр дүн гарсан болно.

Хүчин зүйлийн шинжилгээ:

Хүчин зүйлийн шинжилгээг хийхийн тулд эхлээд түүврийн хувьд эх олонлогийг төлөөлөх чадварыг КМО коэффициентээр хэмжих бөгөөд энэ нь 0.61-с дээш байсан тохиолдолд хангалттай гэж үздэг. Мөн таамаглалын үр дүнд Sig нь 0.05-с бага гарсан тохиолдолд шинжилгээний үр дүнг статистикийн хувьд ач холбогдолтой буюу эсрэг таамаглал болох хувьсагчид нь хоорондоо ялгаатай буюу тодорхой хүчин зүйлсүүдийг илэрхийлж байна гэж үздэг. Хүчин зүйлийн шинжилгээний үр дүнд факторлогдохгүй байсан хувьсагчдыг хасалт хийж, зөвхөн факторлогдсон хувьсагчдын хувьд доорх үр дүнг гаргалаа.

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.920
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	10432.283
	df	741
	Sig.	.000

Дээрхээс харахад түүврийн хувьд хангалттай төлөөлөх (0.920) чадвартай, статистикийн хувьд (0.0) ач холбогдолтой гэдэг нь харагдаж байна.

Хүчин зүйлийн шинжилгээний үр дүнд нийт 50 хувьсагчаас Тогтвортой хэрэглээнд нөлөөлөх эерэг хандлага (AT) болон Үр дагавар (AOS) 2 нэгдэж нэг болж, Шийдвэрлэх баримжаа (CO)-г илэрхийлэх 5 хувьсагч, Зан төлөвийн хяналт (PBC) 3 хувьсагч, Итгэлтэй байдал (T) 3 хувьсагч хасагдаж, үлдсэн 39 хувьсагч нь 11 хүчин зүйлийг доорх байдлаар илэрхийлж байна.

Rotated Component Matrix ^a	Component								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
AT3_Хуучин эд зүйл худалдаж авах нь байгалийн баялгийн үрэлгэн байдлыг багасгахад тусална гэдэгт би итгэдэг.	.877								

AT4_Xуучин бүтээгдэхүүн худалдаж авах нь байгаль орчны доройтлыг бууруудаад тусалдаг.	.861							
AT2_Xуучин эд зүйл худалдаж авах нь байгалийн баялгийн үрэлгэн байдлыг багасгахад тусална гэдэгт би итгэдэг.	.837							
AT5_Xуучин бүтээгдэхүүн худалдаж авах нь байгалийн баялгийн нөөц шавхагдахаас сэргийлдэг гэдэгт би итгэдэг.	.833							
AT1_Xуучин эд зүйл худалдаж авснаар бохирдлыг бууруулаад зогсохгүй байгаль орчныг сайжруулахад тустай гэдэгт би итгэдэг.	.810							
AT6_Xуучин бүтээгдэхүүн худалдаалдаг салбар нь орчны доройтлыг бууруулахад туслана.	.741							
AT7_Xуучин бүтээгдэхүүний тоо хэмжээ ихэсэх нь уур амьсгалын өөрчлөлтөнд нөлөөлж болно.	.735							
NU7_Би хүн болгонд байхгүй хуучин эд зүйлсийг худалдаж авдаг.		.801						
NU3_Би илүү өвөрмөц дүр төрхийг бий болгохын тулд хуучин эд зүйлсийг худалдаж авдаг.		.806						
NU5_Xуучин эдлэл худалдаж авах нь хаанаас ч одохгүй зүйлээ олох явдал.		.749						
NU4_Таалагдсан хуучин бүтээгдэхүүн худалдаж авах нь миний өвөрмөц байдлыг илэрхийлдэг.		.773						
NU2_Би бусдаас ялгаатай байхын тулд хуучин хувцасны дэлгүүрээс бүтээгдэхүүн худалдаж авдаг.		.741						
NU6_Өвөрмөц хуучин эд зүйлсийг худалдаж авахдаа би баяртай байдаг.		.695						
NU1_Xуучин бүтээгдэхүүн худалдаж авснаар би хувь хүнийхээ онцлогийг илэрхийлж чадна.		.569						
PI3_Би хуучин хувцасны дэлгүүрээр очихоор төлөвлөж байгаа.			.781					

PI4_Би байнга үйлчлүүлдэг хуучин хувцасны дэлгүүрлүү дахиж очиж үйлчлүүлнэ.			.762				
PI2_Би хуучин бүтээгдэхүүн худалдаж авдаг, авсаар ч байх болно.			.731				
PI1_Би хуучин бүтээгдэхүүнийг цаашид байнга худалдаж авна.			.742				
PI5_Миний таньдаг хүн хуучин хувцасны дэлгүүрээс ямар нэг зүйл худалдаж авсан бол би тэр дэлгүүрээс худалдан авалт хийнэ.			.669				
US2_Хуучин бүтээгдэхүүн худалдаалдаг онлайн дэлгүүрээр худалдаа хийх нь амархан.				.803			
US3_Хуучин бүтээгдэхүүн худалдаалдаг онлайн дэлгүүрээр би хүссэнээрээ дэлгүүр хэсэх боломжтой.				.779			
US1_Хуучин бүтээгдэхүүн худалдаалдаг онлайн дэлгүүр нь ойлгомжтой бас тодорхой.				.763			
US4_Хуучин бүтээгдэхүүн худалдаалдаг онлайн дэлгүүр нь хүчин чармайлт бага шаарддаг.				.727			
PO3_Би хуучин бүтээгдэхүүнийг хямд байдаг учраас худалдаж авдаг					.809		
PO1_Би бага мөнгө төлж байгаа болохоор хуучин хувцас эдлэл худалдаж авах дуртай					.760		
PO2_Би хуучин хувцас, бусад бараа бүтээгдэхүүн худалдаж авснаар зардлаа хэмнэдэг санагддаг					.766		
PO4_Би хуучин эдллийн дэлгүүрээс бага мөнгөөр их зүйл худалдаж авах боломжтой					.722		
SN4_Хуучин хувцас худалдаж авах шийдвэрт миний ойр дотны хүмүүс (хүрээлэл) нөлөөлдөг.						.876	
SN1_Хуучин хувцас худалдаж авах шийдвэрт найзууд маань нөлөөлдөг.						.819	
SN2_Хуучин хувцас худалдаж авах шийдвэрт гэрийхэн маань нөлөөлдөг.						.749	

SN3_Xуучин хувцас худалдаж авах шийдвэрт нийгэм надад нөлөөлдөг.						.630		
U1_Xуучин хувцас худалдаалдаг онлайн дэлгүүрээс худалдан авалт хийснээр миний худалдан авалтын бүтээмжийг сайжруулдаг.						.722		
U4_Xуучин хувцасны онлайн дэлгүүрээр худалдан авалт хийх нь миний худалдан авалт хийх чадварыг нэмэгдүүлдэг.						.733		
U2_Xуучин хувцас худалдаалдаг онлайн дэлгүүрүүдийн бүтээгдэхүүний үнийн харьцуулалт хийх боломжтой.						.620		
U3_Xуучин хувцас худалдаалдаг онлайн дэлгүүр нь олон төрлийн бүтээгдэхүүнээс хүссэн зүйлээ худалдан авахад тусалдаг.						.583		
T5_Xуучин хувцасны дэлгүүрээс тааламжгүй худалдан авалт хийсэн учраас дахиж худалдан авалт хиймэр байдагтүй.							.808	
T4_Онлайнаар хуучин хувцасны дэлгүүрээс худалдан авалт хийхдээ бараага хурдан авах эсэхдээ санаа зовдог.							.806	
PBC3_Би ямар нэгэн зүйл сонгож явах цаг байхгүй үед хуучин бүтээгдэхүүн худалдаж авдаг.								.770
PBC4_Би хувцаснууд нь хаанаас (аль улсад үйлдвэрлэсэн, хаанаас ирсэн) болохыг мэддэг.								.434

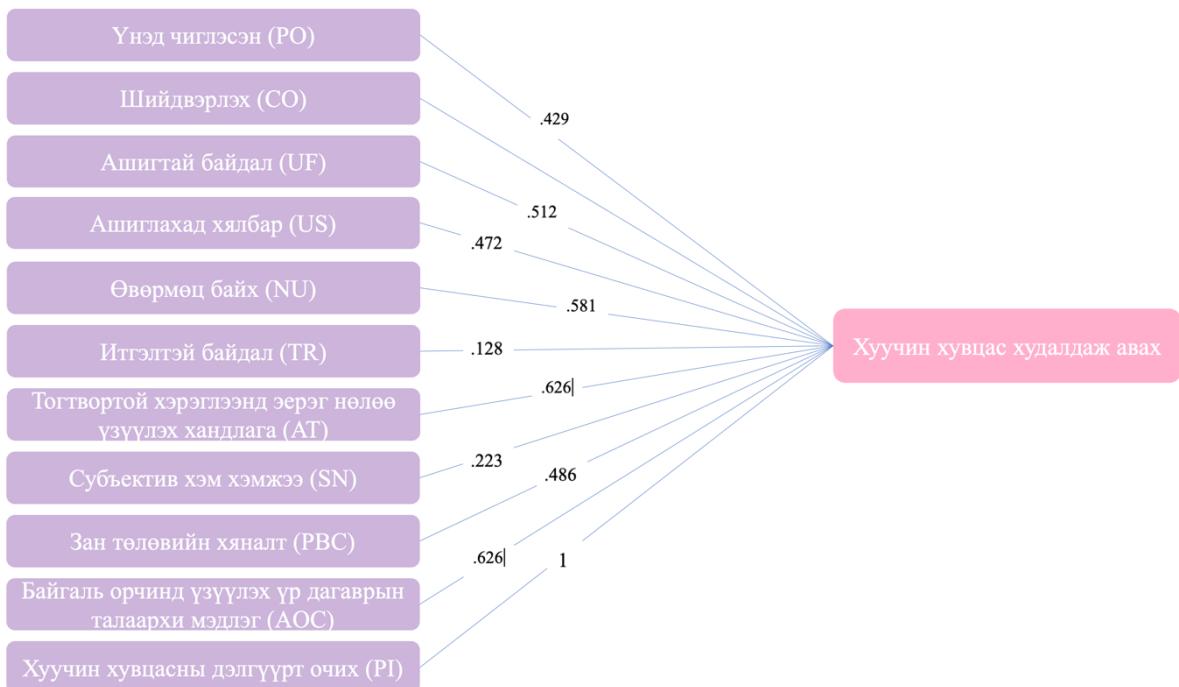
Корреляци шинжилгээ:

	AT	PO	UF	NU	US	PI	SN	PBC	TR
AT	1	.355	.473	.426	.422	.626	.142	.416	.102
PO	.355	1	.473	.372	.405	.429	.291	.355	.250
UF	.473	.473	1	.602	.612	.512	.283	.455	.183
NU	.426	.372	.602	1	.479	.581	.323	.508	.177
US	.422	.405	.612	.479	1	.472	.284	.439	.136
PI	.626	.429	.512	.581	.472	1	.223	.486	.128

SN	.142	.291	.283	.323	.284	.223	1	.218	.198
PBC	.416	.355	.455	.508	.439	.486	.218	1	.248
TR	.102	.250	.183	.177	.136	.128	.198	.248	1

Шинжилгээ хийх явцад дэвшүүлсэн таамаглалуудаа шалгах, хүчин зүйлүүдийн хоорондын харилцаа хамаарлыг шалгахын тулд Пирсоны корреляцийн шинжилгээг гүйцэтгэсэн. Үр дүнд бүх хүчин зүйлийн статистик ач холбогдол Sig утга .000 бөгөөд статистикийн хувьд ач холбогдолтой гэж үзэв. Доорх хүснэгтэд Корреляцийн шинжилгээний хамаарлын утгуудыг харуулсан.

Корреляцийн шинжилгээний хүрээнд гарсан хамаарлын тоон утгуудыг судалгааны загвартаа дараах байдлаар тусгалаа.

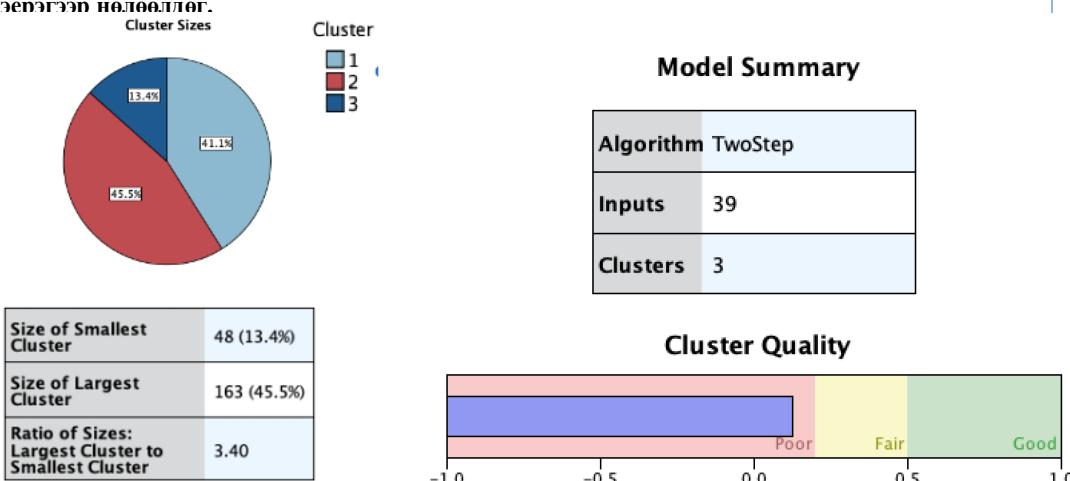
Корреляцийн шинжилгээний үр дүнд хүчин зүйлүүд хоорондын хамаарлын тоон утга бүгд эерэг гарсан. Иймд бүх хүчин зүйл хоорондоо хүчтэй болон сул эерэг хамааралтай байна. Мөн статистик ач холбогдол Sig утга 0.000 гарсан учир статистик ач холбогдолтой гэж үзлээ. Доор хүснэгтэд судалгааны загварын дагуу дэвшүүлсэн таамаглалуудыг харуулсан бөгөөд бүх таамаглал батлагдсан.

Судалгааны таамаглал:

H_1	Хуучин хувцас худалдан авах субъектив норм нь хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах зорилгод .223 буюу сүл эерэгээр нөлөөлдөг.	Батлагдсан
H_2	Хуучин хувцас худалдаж авах тогтвортой хэрэглээнд үзүүлэх нөлөөллийн хандлага нь хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах зорилгод .626 буюу хүчтэй эерэгээр нөлөөлдөг.	Батлагдсан
H_3	Хуучин хувцас худалдаж авах зан төлөвийн хяналт нь хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах зорилгод .486 буюу мэдэгдэхүйц эерэгээр нөлөөлдөг.	Батлагдсан

H_4	Хуучин хувцас худалдаж авахт үнэ нь хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах зорилгод .429 буюу мэдэгдэхүйц эерэгээр нөлөөлдөг.	Батлагдсан
H_5	Хуучин хувцас худалдаж авах ашигтай байдал нь хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах зорилгод .512 буюу хүчтэй эерэгээр нөлөөлдөг.	Батлагдсан
H_6	Онлайнаар хуучин хувцас худалдаж авахад ашиглахад хялбар байдал нь хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах зорилгод .472 буюу мэдэгдэхүйц эерэгээр нөлөөлдөг.	Батлагдсан
H_7	Хуучин өвөрмөц хувцас худалдаж авах нь хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах зорилгод .581 буюу хүчтэй эерэгээр нөлөөлдөг.	Батлагдсан
H_8	Онлайнаар хуучин хувцас худалдаж авахад итгэлтэй байдал нь хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах зорилгод .128 буюу сул эерэгээр нөлөөлдөг.	Батлагдсан
H_9	Хуучин хувцас худалдаж авах шийдвэрт нь хуучин бүтээгдэхүүн худалдан авах зорилгод эзлэгээр нөлөөлдөг.	Хасагдсан

K.

Хүчин зүйлийн шинжилгээнд нийт 50 хувьсагчаас 11 хувьсагч хасагдаж нийт 39 хувьсагчийг Two Step кластер тодорхойлох шинжилгээ гүйцэтгэсэн. Үр дүнд нийт 3 кластераар хуваагдсан ба хоорондын ялгаа нь тийм ч их биш байна. Үүссэн 3 кластерийн хэмжээ харьцангуй ялгаатай нь дээрх зурагнаас харагдаж байна. Кластеруудын хамгийн бага эзлэхүүнтэй нь 13.4%-тай бол хамгийн том эзлэхүүнтэй нь 45.5%-тай байна.

ДҮГНЭЛТ

Улаанбаатар хотын хууян хувцас эдлэл худалдаалдаг дэлгүүрийн 402 хэрэглэгчийн жишээн дээр энэхүү судалгаагаа хийж гүйцэтгэлээ. Өгөгдлийн шинжилгээний хүрээнд давтамжийн шинжилгээ (Frequency), найдвартай байдлын шинжилгээ (Reliability test), хүчин зүйлийн (Factor analysis) шинжилгээ тус тус хийж дараах дүгнэлтэнд хүрлээ.

Хуучин хувцас эдлэл худалдаалдаг дээлгүүрээр үйлчлүүлэх зан төлөвийн хувьд:

- Үйлчлүүлэгчид сардаа 1-2 удаа 30'000 хүртэлх мөнгөн дүнгээр худалдан авалт хийдэг.
- Бага мөнгө төлж байгаа учраас хуучин хувцас эдлэл худалдан авдаг.
- Хамгийн их үйлчлүүлэгчтэй “thrift shop” бол Тойрог 34,9%, Соёл-Эрдэнэ 9,5% нар юм.
- Дэлгүүрийн бүтээгдэхүүний тухай мэдээллийг 75,6% инстаграмнаас авдаг байна.

Хуучин хувцас эдлэл худалдаалдаг дээлгүүрийн хандлагад нөлөөлөх хүчин зүйлсийн хувьд:

- Хэрэглэгчдийн хувьд **Тогтвортой хэрэглээнд нөлөөлөх эерэг хандлага (AT)** үйлчилгээг авч байхад хуучин эд зүйл худалдаж авах нь байгалийн баялгийн хэмнэхэд тусална гэдэгт (0.877) байдлаар илүүтэй итгэдэг байна.
- **Өвөрмөц (NU)** гэдгийг илүү өвөрмөц дүр төрхийг бий болгохын тулд хуучин эд зүйлсийг (0.806) худалдаж авдаг.
- Хуучин хувцас **Худалдан авах хүсэл (PI)** нь хуучин хувцасны дэлгүүрээр очихоор төлөвлөж байгаа (0.781) гэсэн байна.
- Хэрэглэгчид хуучин бүтээгдэхүүн худалдаалдаг онлайн дэлгүүрээр худалдаа хийх нь амархан (.803) хэмээн **Ашигдахад хялбар (US)** байдлыг ойлгодог байна.
- Харин **Үнийн баримжаа (PO)** гэдгийг хуучин бүтээгдэхүүн хямд байдаг учраас худалдаж авдаг (0.809) гэсэн байдлаар ойлгодог байна.
- Хуучин хувцас худалдаж авах шийдвэрт **Субъектив хэмжээ (SN)-р** ойр дотны хүмүүс (хүрээлэл) нөлөөлдөг (.876) гэсэн байдлаар хүрдэг.
- **Ашигтай байдал (U)** нь хуучин хувцас худалдаалдаг онлайн дэлгүүрээс худалдан авалт хийснээр миний худалдан авалт хийх чадварыг нэмэгдүүлдэг (.733) хэмээсэн.
- **Зан төлөвийн хяналт (PBC)** хувьд ямар нэгэн зүйл сонгож явах цаг байхгүй үед хуучин бүтээгдэхүүн худалдаж авдаг (.770) гэсэн ойлголттой байна.
- **Үйлчлүүлэгчид Итгэлтэй байдал (TR)** тал дээр хуучин хувцасны дэлгүүрээс тааламжгүй худалдан авалт хийсэн учраас дахиж худалдан авалт хиймээр байдаггүй (.858) гэсэн ойлголттой байна.

НОМ ЗҮЙ

Монгол хэл дээрх эх сурвалжууд

Я.Отгонсүрэн. (2008). *Үйлчилгээний маркетинг*. Улаанбаатар.

Үндэсний статистикийн хороо. (1995-2004). *Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл*.

Улаанбаатар: Адмон ХХК.

Гадаад хэл дээрх эх сурвалжууд

Hoffman, K. D. (2010). *Services Marketing Concepts, Strategies, & Cases*.

Kotler, P. (1967). *Marketing management*.

Wikipedia. (2020 оны January 3). *Security First Network Bank*. en.wikipedia.org:

https://en.wikipedia.org/wiki/Security_First_Network_Bank-ээс Гаргасан

Wikipedia. (2020 оны November 5). *Online banking*. en.wikipedia.org:

https://en.wikipedia.org/wiki/Online_banking#History-ээс Гаргасан

Kotler, K. (2015).

Keller Kotler. (2015).

Barbara Borusiak, Andrzej Szymkowiak, Elena Horska. (2020.1.24). Towards Building Sustainable Consumption: A Study of Second-Hand Buying Intentions. 4.

**КРИПТОВАЛЮТЫН СУРГАЛТЫН ХЭРЭГЦЭЭ ШААРДЛАГА БА
ОЮУТНУУДЫН ХАНДЛАГА**
Г.Лхамсүрэн, Б.Болормаа, Ц.Нандин-Эрдэнэ

ХУРААНГҮЙ

Сүүлийн жилүүдэд криптовалютын зах зээлийн хөгжил хурдахын хэрээр манай улсад койн-токенууд ихээр гарах болсноос үүдэн иргэд, олон нийт крипто валют, арилжааг сонирхон энэхүү зах зээл рүү орох болсон. Арилжаа болоод цахим мөнгөний ойлголт, энэ төрлийн санхүүгийн боловсролын хэрэгцээ шаардлага байна гэж үзэн судалгаа хийлээ.

Энэхүү судалгааны ажил нь криптовалют, үндсэн технологи блокчейний талаар болон гадаад орны туршлагуудаас судлан, криптовалют түүний арилжааны талаарх сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлоход гол зорилго оршино.

Судалгааг хийж гүйцэтгэхдээ анкетын аргыг ашиглан түүвэр бүрдүүлж авсан ба хамаарлын шинжилгээ болон олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээг тус тус хийж гүйцэтгэсэн.

Криптовалют нь блокчейн технологи дээр суурилдаг тул энэ талаарх мэдлэгийг олж авсанаар цаашид мэдээллийн систем дээр суурилсан боловсролыг олж авах, цахим халдлагад өртөхгүй байх нэг суурь болно.

Улс орны хувьд цахим мөнгөний талаарх ойлголт, мэдлэгийг системтэй байдлаар олгох нь хууль бус үйл ажиллагаа, терроризмаас сэргийлэхэд чухал хувь нэмэртэй. Манай улс “Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийн тухай хууль”-ийг 2021 оны 12 сарын 17-нд баталсан нь крипто салбарыг дэмжих эхлэл болж байна. Цаашид их, дээд сургуулиудын сургалтын системд криптовалют, блокчейний талаар нэвтрүүлэх нь ирээдүйн цахим шилжилтэд иргэдээ бэлтгэж буй нэг хэлбэр юм.

Түлхүүр угс: Криптовалют, Блокчейн, Арилжаа, Сургалт, Оюутнууд

СУДАЛГААНЫ ҮНДЭСЛЭЛ

Монголын хөрөнгийн зах зээлд оролцож буй хөрөнгө оруулагчид криптовалютын зах зээлд оролцох хандлага сүүлийн жилүүдэд ихээхэн нэмэгдсэн. 2019 оны 4-р сард анх Ардкойн IEO хийснээс хойш 2 жилийн дараа буюу 2021 оны 4-р сард Ай Си Ти группын Ай Си Ти Жи токен монголд криптовалютын зах зээл маш эрчимтэй хөгжиж, шинэ койнууд ар араасаа IEO хийх болсон. 2021 оны тоон мэдээллээр Койн Хаб крипто бирж нь 2021 оны 6-р сард байгуулагдсан 1 сарын хугацаанд 14 мянган хэрэглэгчтэй болжээ. Мөн тус оны эхний хагас жилийн байдлаар дотоодын 4 крипто биржээр нийтдээ ₮1.9 их наядын арилжаа хийгджээ (Lemon Press, 2021). Үүнээс харахад криптовалютын зах зээл нь маш эрэлттэй байгаа ба зөв тоглогч, арилжаачин байхын тулд энэ төрлийн санхүүгийн мэдлэг зайлшгүй шаардлагатай байна. Мэдлэггүйгээр арилжаанд оролцох, криптовалют их хэмжээгээр худалдан авах, худалдах гэх мэт үзэгдэл нийгэмд ихээхэн гарч байна. Үүний улмаас оролцогчид их хэмжээний хохирол амсах, алдагдалд орох гэх мэт ихээхэн эрсдэлийг хүлээж байгаа нь хөрөнгө оруулалтын оновчгүй шийдвэр гаргалтанд криптовалютын талаар мэдлэггүй байдал, судалгаагүй оролцох зэрэг хүчин зүйлс нөлөөлж байгаа тул оюутнуудын криптовалютын талаарх өнөөгийн мэдлэгийг судлахыг зорьсон.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО

Оюутнуудын криптовалютын өнөөгийн хандлагыг судалж, криптовалютын талаарх мэдлэгийн хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлоход уг судалгааны ажлын гол зорилго болно.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛТ

Судалгааны ажлын хүрээнд судалгааны ажлын зорилгоо биелүүлэхийн тулд дараах зорилтуудыг дэвшүүллээ.

- Блокчейн технологи болон түүнд суурилсан криптовалютууд, тэдгээрийг төрлүүдийг судлан онолын ойлголтуудыг талаар суурь судалгаа хийх
- Салбарын өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага, хэтийн төлөвийг судлах
- Оюутнуудын криптовалютын талаарх ойлголт, мэдлэгийг асуулгын аргаар тодорхойлох
- Шинжилгээний хэсэгт арилжаа хийхэд энэ талаарх мэдлэг нөлөөлдөг эсэх, криптовалютын талаар боловсролыг системтэйгээр олгох шаардлагатай байгаа эсэхийг шинжлэх
- Дүгнэлт, санал зөвлөмжийг боловсруулах

СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

2008 онд анх блокчэйн технологийг ашиглаж биткойныг гаргаж ирснээр зах зээлд оролцогч бүр аливаа гүйлгээний хувьд бие даасан хяналтыг хэрэгжүүлэх боломжтой болж криптовалютын ойлголт гарч ирсэн байдаг. Энэ нь нийтийн итгэлийг хүлээсэн, үнэ цэнэ бүхий, төвлөрсөн бүртгэлд суурилаагүй валют юм. Оюутнуудын криптовалют, блокчайнд хандах хандлага, сонирхол нэмэгдэж байгаа энэ үед крипто болон блокчейний сургалтууд ч мөн нэмэгдэж байна.

Дотоод

Сүүлийн үед хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдээр цахим мөнгөний талаар зохион байгуулалттай, төлбөртэй нэвтрүүлгүүд гарч, хэрэглэгчдийг татсаар байгаа бөгөөд бодлогын шийдвэр гаргагчид яаралтай анхааруулга, зөвлөмжийг бэлтгэн олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслүүдээр цацаж, ард иргэдийг мэдлэг мэдээлэлгүй энэ салбарт орохос урьдчилан сэргийлэх хэрэгтэй байна. Блокчейн технологийг ямар салбарт, хаана ашиглаж болох, хүний үйл ажиллагааг багасган, зардлыг бууруулахаар янз бүрийн үйл ажиллагаанд гадаад орнууд судалгаа, шинжилгээ хийсээр байна. Иймд манай оронд мөн адил энэ талаар илүү нарийвчилсан судалгаа, шинжилгээ хийх хэрэгтэй. Мөн ил тод байдлын хуультай холбоотойгоор одоогийн хэмжээнд блокчейн технологийг нилээн өргөн хүрээнд ашиглах боломжтой байна (Д.Оюумаа, 2018).

Хараат бус зан төлөвтэй хөрөнгө оруулагч нар нь өөрсдийн үзэл бодолдоо итгэл үнэмшилтэй байдаг тул байнгын өөрийгөө хөгжүүлэх сургалтанд хамрагдах, мэдлэг мэдээллийг цуглуулж, байнга сайжрах хэрэгтэй (Э.Ариунзаяа, 2021).

Монголын Маркетинг Консалтинг Агентлагийн бэлтгэн гүйцэтгэсэн иргэдийн хөрөнгө оруулалт, блокчэйн технологи, криптовалютын талаарх ойлголт, хандлага, мэдлэгийг тодруулах судалгаанд “Блокчейн технологи, криптовалютын талаар хангалтай судалж оролцдог гэж 15 хувь нь хариулсан бол 35 хувь нь арилжаанд оролцохдоо нарийн дун шинжилгээ хийдэггүй” гэж хариулсан бол койн худалдаж авахдаа арилжааны хэмжээ, санхүүгийн чадамж, өмнөх үнийн түүхээс илүүтэй инфлюсерүүдийн хандлагыг харгалзан үздэг гэжээ (MMCG, 2021).

Гадаад

Төрөл бүрийн мэргэжлийн оюутнууд крипто болон блокчэйн хичээлүүдийг сонирхож байгаа бөгөөд их дээд сургуулиуд төрөл бүрийн тэнхимүүдэд энэ төрлийн хичээлүүдийг нэмж байна (Coinbase, 2018). 1 жилийн дараа дахин судалж үзэхэд крипто болон блокчэйн ангиудын бараг 70 хувь нь хууль зүй, хүмүүнлэгийн ухаан, эдийн засаг зэрэг компьютерийн шинжлэх ухаанаас гадна тэнхимийн оюутнууд байжээ (Coinbase, 2019)

Блокчейн нь эдийн засгийн хөдөлгөөн, нийгмийн тэгш байдлыг бий болгож чаддаг ч энэ нь нэг талыг барьсан, хэсэгхэн хүмүүст л хүрээд байвал хамгийн хэрэгшээтэй хүмүүстээ хүрэхгүй. Блокчейн технологийн нэг хэсэг байх боломжийг олгохын тулд хөгжингүй тэргүүлж чиглэлүүдийг бодлогоор нь хүн амын хэрэгцээнд нийцүүлэн өөрчлөх ёстой (American Council on Education, 2021).

Хүснэгт: Монгол улсад судлагдсан байдал

№	Судлаачийн нэр	Судалгааны ажлын нэр	Судалгааны үр дүн
1	Д.Оюумаа, СЭЗИС /Мастерын зэрэг горилсон судалгааны ажил/, 2018	Цахим мөнгө олборлолт ба түүний Монголд хөгжих боломж	Манай оронд криптовалют, блокчейний талаар судалгаа, шинжилгээний ажлуудыг байнга хийж, шинэчилж байх хэрэгтэй.
2	Б.Улсболд, Ч.Авидмаа, Б.Батхүү, Г.Наранцэцэг, Э.Тамир, 2021	Монгол улс дахь криптовалютын орчны судалгаа	Монголын залуучууд криптовалютын талаар юу мэддэг вэ? гээн асуултын хүрээнд судалгаа хийж, судалгааныхаа дүн дээр суурilan криптовалютын талаар Монгол улсад баримтлах бодлогын зөвлөмж боловсруулах оролдлого хийсэн.
3	Э.Ариунзаяа, СЭЗИС /Мастерын зэрэг горилсон судалгааны ажил/, 2021	Хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргалтыг зан төлөвийн санхүүгийн ойлголтоор тайлбарлах нь	Криптовалютын арилжаанд оролцогч нарын хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргалтад нөлөөлж буй зан төлөвийн гажуудлыг тодорхойлох анкетын асуултгыг боловсруулан дүн шинжилгээ хийж дотоодын крипто зах зээлд оролцогчдийн мэдээлэлтэй байдал, тэдгээрийн хандлагыг судлах
4	MMCG/Mongolian Marketing Consulting Agency, 2021	Иргэдийн хөрөнгө оруулалт, блокчэйн технологи, криптовалютын талаарх ойлголт, хандлага, мэдлэг	Судалгаанд 16-55 насны 1000 оролцогчыг хамруулж тэдний хөрөнгө оруулалтын талаарх ойлголт, түүнд хандах хандлага болон крипто валют койн арилжааны талаарх ойлголтыг судалсан ба криптовалют арилжаанд анхлан суралцааг, массын анхаарал татсан койныг л худалдан авдаг гэсэн үр дүн гарчээ.

Хүснэгт : Олон улсад судлагдсан байдал

№	Судлаач, он	Судалгааны ажлын нэр	Судалгааны үр дүн
1	Özen, E., Grima, S. and Gonzi, R.D. (Ed.) New Challenges for Future Sustainability and Wellbeing (Emerald Studies in Finance, Insurance, and Risk Management), 2021	Хүлээгдэж буй эрсдэл, хандлага, ашиглах санаа зорилгын хоорондын харилцан үйлчлэл: Биткойныг крипто валют болгон ашиглах тухай эмпирик судалгаа	Судалгааны үр дүн нь эрсдлийн онолын хүрээнд хувь хүмүүсийн санхүүгийн зан үйлийг тайлбарлах замаар суралцах нь зүйтэй хэмээн дүгнэсэн байна.
2	American Council on Education, 2021	The education blockchain initiative	Энэхүү тайланд Боловсролын блокчейн санаачилга (EBI)-ын

		зорилтууд, Блокчейн инновацийн сорилт (BIC)-ын зорилго, гол үр дүн, ажлын үр дүнг нэгтгэн харуулав.
--	--	---

ОНОЛЫН СУДАЛГАА

Криптовалют

Криптовалют нь криптографаар баталгаажсан, компьютерийн сүлжээгээр дамжуулан арилжааны хэрэгсэл болгон ашигладаг төвлөрсөн бус дижитал валют юм. Тиймээс үүнийг дэмжих, хадгалахад засгийн газар, арилжааны банк гэх мэт төв байгууллага оролцохгүй. Криптограф нь маш өндөр хэмжээний тоо бодож, компьютерууд хоорондоо холбогдон мэдээлэл солилцдог технологи юм.

Койн - Өөрийн блокчейн сүлжээн дээр тулгуурлан гарч буй криптовалют юм.

Токен - Бусдын блокчейн сүлжээн дээр тулгуурлан гарч буй криптовалют

Крипто арилжаа

Криптовалютын арилжаа нь арилжааны дансаар дамжуулан криптовалютын үнийн хөдөлгөөнийг таамаглах, эсвэл биржээр дамжуулан криптовалют худалдан авч, зарах үйлдэл юм.

Крипто бирж

Крипто бирж нь криптовалют худалдаж авах, зарах боломжтой платформ юм. Бирж дээр нэг крипто негөөгөөр арилжих эсвэл ердийн валют болгон хөрвүүлэн авах боломжтой.

Арилжаачин (Trader)

Аливаа санхүүгийн зах зээлд өөрийн болон өөр хүн, байгууллагын нэрийн өмнөөс санхүүгийн хөрөнгийг худалдах, худалдан авах үйл ажиллагаа эрхэлдэг хувь хүн юм. Арилжаачин болон хөрөнгө оруулагч хоёрын гол ялгаа нь тухайн хүн тухайн хөрөнгийг эзэмшиж байх хугацаа юм. Хөрөнгө оруулагчид урт хугацааны хугацаатай байх хандлагатай байдаг бол арилжаачид богино хугацаанд хөрөнгөө арилжаалах, хөрвүүлэх хандлагатай байдаг.

Биткойн

Ямар нэгэн банк болон төв байгууллагын зохицуулалтгүй цахим валют. Энгийн төлбөрийн хэрэгслээс ялгаатай нь нээлттэй эх сурвалжтай буюу гүйлгээ хийгдэх болон хэн хэчинээн биткойн эзэмшиж байгааг хүн бүр харах боломжтой байдаг.

2009 онд анх бий болж хэрэглээнд нэвтрэсэн анхны криптовалют байсан бөгөөд одоог хүртэл хамгийн их арилжаалагддаг. Уг валютыг Сатоши Накамото бүтээсэн бөгөөд хувь хүн эсвэл бүлэг хүмүүс эсэх нь одоог хүртэл тодорхойгүй байдаг.

Этэриум

Этэриум бол ухаалаг гэрээний функцтэй, төвлөрсөн бус блокчейнд суурилсан программ хангамж юм. Энэ нь нээлттэй эх үүсвэр бөгөөд дэлхийн хоёр дахь том криптовалют болох Этэрийг дэмжихэд ашиглагддаг.

Этэриум нь 2016 онд Этэриум, Этэриум Классик гэсэн хоёр өөр гинжин блоконд хуваагдсан. Үүний учир нь тухайн жилд нэгэн хакер DAO гэх төслийн алдааг ашиглаж 50 сая долларын этэрийг хакердаж авсантай холбоотой юм.

Этэр

Этер бол этэриум сүлжээн дэх гүйлгээний токен юм. Этэриум сүлжээнд холбогдсон бүх программууд болон үйлчилгээнүүд нь төлбөр шаарддаг ба төлбөрийн хэрэгсэл нь этэр юм.

Этэрийг этэриум сүлжээний криптовалют гэж ойлгож болох ч зүйрлэвэл сүлжээний "түлш" гэж нэрлэх нь илүү зөв юм. Этэр нь сүлжээн дэх бүх гүйлгээг хянаж, хөнгөвчилдөг. Энэ үйл

явл нь ердийн криптовалютын үйл ажиллагаанаас эрс ялгаатай хэдий ч этэр нь биткойн гэх мэт бусад криптовалюттай төстэй шинж чанартай байдаг.

Блокчейн технологи

Блокчэйн нь шифрлэгдсэн блок өгөгдлүүдийг хадгалж, дараа нь өгөгдлийн он цагийн дарааллаар нэг эх сурвалжийг бүрдүүлдэг мэдээллийн сан юм. Дижитал хөрөнгийг хуулбарлах эсвэл шилжүүлэхийн оронд тарааж, хөрөнгийн өөрчлөгдөшгүй бүртгэлийг бий болгодог. Хөрөнгийн төвлөрийг сааруулсан бөгөөд энэ нь олон нийтэд бодит цагийн хүртээмж, ил тод байдлыг хангах боломжийг олгодог. Өөрчлөлтийн ил тод дэвтэр нь баримт бичгийн бүрэн бүтэн байдлыг хадгалж, хөрөнгөд итгэх итгэлийг бий болгодог.

Өөрөөр хэлвэл бүртгэлийн санг хэрхэн үүсгэж хөтлөх тухай дүрэм стандарт бөгөөд технологи бүр нь оролцооны янз бүрийн дүрэм, өөр өөр сүлжээний дүрэм журамтай байдаг ба өгөгдлийг хадгалах өөр өөр аргатай. "Блок"-д хадгалагдсан, улмаар байнгын "гинж" үүсгэхийн тулд хоорондоо холбогдсон мэдээлэл ба блокуудыг өөр өөрөөр байршуулан гинжин хэлхээ үүсгэж ажлуулдаг.

Салбарын өнөөгийн байдал

Крипто зах зээлийн түүх

Сатоши Накамото 2009 онд биткойны протоколыг үүсгэсэн бөгөөд тэр жилдээ нээлттэй эхийн программ хангамж болгон гаргасан байна. Биткойны анхны гүйлгээ 2009 оны 1-р сарын 12-нд Накамото, Хал Финни хоёрын хооронд болжээ.

2010 оны эхэн үед зах зээл дээрх цорын ганц криптовалют Биткойн байв. Тэр үед түүний үнэ хэдхэн цент байсан ба дараагийн хэдэн жилийн хугацаанд шинэ дижитал валютууд зах зээлд нэвтэрч, тэдний үнэ биткойныхтой зэрэгцэн өсч, буурчээ.

Тогтвортгүй байдлын энэ хугацаанд олон хүмүүс криптомод хөрөнгө оруулах итгэлээ алдсан ч 2017 оны сүүлчээс эхлэн криптонацид урьд өмнө байгаагүй өсөлт ажиглагдаж эхэлжээ. Бүх криптовалютуудын зах зээлийн нийт үнэлгээ 2018 оны 1-р сард 820 тэрбум долларт хүрч, крипто зах зээл бүхэлдээ тогтвортой өсөлтийг бий болгож эхэлсэн юм.

Гадаадад

"CoinDesk" нь блокчейны чиглэлээр сургалтаа явуулдаг их дээд сургуулиудыг эрэмбэлсэн байдал:

2022 оны гуравдугаар сарын байдлаар дэлхийн крипто зах зээл дээр 18,000 гаруй криптовалют байгаа гэсэн мэдээлэл байна. Криптовалютаар арилжаа хийхдээ заавал боловсрол шаардлагт ч дэлхийн олон их сургуулийн боловсролын системд нэвтрээд байна. Үүний талаарх судалгааг крипто талаар мэргэшсэн мэдээллийн сайт болох "CoinDesk" нь блокчейны чиглэлээр сургалтаа явуулдаг их дээд сургуулиудыг 2021 оны 3 дугаар сард жагсаан өөрийн вебсайт дээрээ нийтэлсэн байна. Энэхүү судалгааг CoinDesk, Stanford University, Massachusetts Institute of Technology (MIT) нарын судлаачид хамтран 5 хүчин зүйлсээр 230 орноос шилдэг 20 их сургуулийг эрэмбэлсэн.

Дэлхийн зарим улс орнуудын криптовалютын талаарх хуулийн зохицуулалт

Швейцарь улсад хууль ёсны буюу зарим нөхцөлд төлбөрийн хэрэгсэл гэж хүлээн зөвшөөрдөг байна. Харин АНУ, Сингапур, Мальта, Латин Америкийн орнуудад хууль ёсны төлбөрийн хэрэгсэлд хараахан тооцоогүй байгаа бол Японд хууль ёсны өмч гэж үздэг байна.

Монголд

Монгол улсад Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийн тухай хуулийн төслийг 2021 оны 12 сарын 17 өдөр баталсан ба хууль баталснаас хойш дөрвөн сарын хугацаанд ямар нэгэн бүртгэлгүй, виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлдэг байгууллагууд хуулийн төсөл батлахаас өмнө үйл ажиллагаагаа эхэлсэн бол дөрвөн сарын хугацаа дараах гурван сарын хугацаанд хуульд заасан шаардлагын хангаж, бүртгүүлнэ хэмээн заасан.

Хуулийн үйлчлэх хүрээ нь

3.1. Энэ хуулиар Монгол Улсад бүртгэлтэй компани Монгол Улсад болон Монгол Улсаас гадаад улс руу энэ хуульд заасан виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулна.

3.2. Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгч болон түүний харилцагчийн хооронд хийгдсэн гэрээ, хэлцлээс үүсэх маргаантай холбогдсон харилцааг энэ хуулиар зохицуулахгүй.

Хууль тогтоомж зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага

16.1. Энэ хуулийг зөрчсөн хүн, хуулийн этгээдэд Эрүүгийн хууль, эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.

Арилжаа хийдэг биржүүд

Монголд крипто арилжааны үйл ажиллагаа явуулж эхэлсэн Trade.mn, DAX, ComplEx, CoinHub, Corex Exchange, Capex Exchange, National Crypto Exchange, EBIT Exchange, Stock Exchange, Retex Exchange, My Coin Exchange, CoinSea Exchange гэсэн биржүүд ажиллаж байгаа ба AvaTrade нь CFD арилжаа болон Форекс арилжаа зэргийг хийдэг.

СУДАЛГААНЫ ДИЗАЙН

Энэхүү судалгааны ажлын дизайны хувьд эмпирик арга зүйн судалгааг ашиглан тодорхой үндэслэл дээр бэлтгэсэн санал асуулгыг ашиглан бакалаврын түвшний оюутнуудаас судалгааг авч криптовалютын талаарх мэдлэг, түүнд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийн хамаарлыг тодорхойлно.

СУДАЛГААНЫ ХАМРАХ ХҮРЭЭ

Монгол улсын их сургуулиудын бакалаврын түвшинд суралцаж буй оюутнууд

СУДАЛГААНЫ ТҮҮВЭР

Монгол улсан 2021 оны байдлаар их сургуулийн бакалаврын түвшинд нийт 130900 оюутан суралцаж байгаа ба үүнд 95 хувийн итгэх магадлалтайгаар эх олонлогийг төлөөлж чадах 388 оюутныг санамсаргүй түүврийн аргаар судалгаанд оролцуулж санал асуулга авсан болно.

Зураг : Судалгааны түүврийн хэмжээ тогтоох

The screenshot shows a software interface titled 'Determine Sample Size'. It has three input fields: 'Confidence Level' (set to 95%), 'Confidence Interval' (set to 5), and 'Population' (set to 130900). Below these is a 'Calculate' button. At the bottom, it displays 'Sample size needed: 383'.

Өгөгдөл цуглуулах болон шинжилгээ хийх арга

Судалгааг хийхдээ иргэдээс анкетын аргаар онлайн форм ашиглан явуулсан. Судалгааны анкет нь дараах 2 хэсгээс бүрдэнэ. Үүнд:

- Ерөнхий мэдээлэл
- Нэгдүгээр хэсэг. Криптовалютад хандах хандлага ба арилжааны туршлага
- Хоёрдугаар хэсэг. Криптовалютын талаарх сургалт

Иргэдээс авсан анкетийн өгөгдлүүдийг SPSS болон Eviews програмуудыг ашиглан олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээ болон хугацаан цувааны шинжилгээг хийх болно.

ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХЭСЭГ

Ерөнхий мэдээлэл

Судалгаанд их, дээд сургуулийн бакалаврын түвшинд суралцдаг нийт 388 оюутныг оролцуулан авсан ба 55% нь буюу 213 оролцогч эмэгтэй, 44% нь буюу эрэгтэй 172 оролцогч эмэгтэй, 1% нь бусад гэсэн хүйсийн ангилалтай байна. Мөн 1-р курсийн 94, 2-р курсийн 133, 3-р курсийн 76, 4-р курсийн 70, 5 ба түүнээс дээш курсийн 15 оюутан тус тус судалгаанд хамрагджээ.

Зураг : Хамаарлын шинжилгээ-1

Та криптовалютын талаар ямар түвшний мэдлэгтэй вэ?				
Та хэддүгээр курсд суралцдаг вэ?	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
1	Анхлан суралцагч	36	38.3	38.3
	Блокчейн технологийг ойлгодог	19	20.2	58.5
	Сайн судалсан	2	2.1	60.6
	Огт мэдэхгүй	37	39.4	100.0
	Total	94	100.0	100.0
2	Анхлан суралцагч	63	47.4	47.4
	Блокчейн технологийг ойлгодог	25	18.8	66.2
	Сайн судалсан	11	8.3	74.4
	Огт мэдэхгүй	34	25.6	100.0
	Total	133	100.0	100.0
3	Анхлан суралцагч	28	36.8	36.8
	Блокчейн технологийг ойлгодог	21	27.6	64.5
	Сайн судалсан	3	3.9	68.4
	Мэргэжлийн түвшинд мэдлэгтэй	3	3.9	72.4
	Огт мэдэхгүй	21	27.6	100.0
4	Total	76	100.0	100.0
	Анхлан суралцагч	23	32.9	32.9
	Блокчейн технологийг ойлгодог	18	25.7	58.6
	Сайн судалсан	10	14.3	72.9
	Мэргэжлийн түвшинд мэдлэгтэй	1	1.4	74.3
5 ба түүнээс дээш	Огт мэдэхгүй	18	25.7	100.0
	Total	70	100.0	100.0
	Анхлан суралцагч	4	26.7	26.7
	Блокчейн технологийг ойлгодог	4	26.7	53.3
	Сайн судалсан	2	13.3	66.7
5 ба түүнээс дээш	Огт мэдэхгүй	5	33.3	100.0
	Total	15	100.0	100.0

Нийт судалгаанд хамрагсадын криптовалютын талаарх мэдлэгийн түвшинг тодорхойлох асуултад 1-р курст суралцагчдын 38,3% нь анхлан суралцагч буюу нийт масс дээр яригдаж буй эсвэл бусдын санал болгосон криптовалют худалдаж авдаг гэсэн түвшинд байна. Харин 5 ба түүнээс дээш түвшинд суралцагчидын 26,7% нь анхлан суралцагч гэж хариулсан байна.

Зураг : Криптовалютын талаарх ойлголт

\$Ойлголт Frequencies

\$Ойлголт ^a	Responses N	Percent of Cases	
		Percent	N
Хөрөнгө оруулалтын хэрэгсэл	156	22.7%	40.2%
Төлбөр тооцоо, арилжааны хэрэгсэл	134	19.5%	34.5%
Койн, биткойн	168	24.5%	43.3%
Цахим мөнгө	179	26.1%	46.1%
Мэдэхгүй	49	7.1%	12.6%
Total	686	100.0%	176.8%

Криптовалютыг юу гэж ойлгодог талаарх асуултад нийт 388 хүн судалгаанд хамрагдснаас давтагдсан тоогоор нийт 686 хариулт сонгогдсон байна. Үүнд дийлэнх оюутнууд криптовалютыг цахим мөнгө болон койн, биткойн гэж ойлгодог гэсэн хариултыг сонгожээ. Харин 7.1% нь үүний талаар огт мэдэхгүй гэж хариулсан байна.

Correlations

		Та криптовалютын талаар ямар түвшний мэдлэгтэй вэ?	Та анх ямар зорилгоор арилжаа хийж байсан бэ?	Та криптовалютын арилжаанд оролцдог уу?	Таны криптовалютын арилжаа ямар үр дүнтэй байгаа вэ?
Та криптовалютын талаар ямар түвшний мэдлэгтэй вэ?	Pearson Correlation	1	.314 **	.403 **	.275 **
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000
	N	388	388	388	388
Та анх ямар зорилгоор арилжаа хийж байсан бэ?	Pearson Correlation	.314 **	1	.731 **	.733 **
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000
	N	388	388	388	388
Та криптовалютын арилжаанд оролцдог уу?	Pearson Correlation	.403 **	.731 **	1	.637 **
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000
	N	388	388	388	388
Таны криптовалютын арилжаа ямар үр дүнтэй байгаа вэ?	Pearson Correlation	.275 **	.733 **	.637 **	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	
	N	388	388	388	388

Криптовалютын талаарх асуулгүүдад хамаарлын шинжилгээ хийхэд криптовалютын тухай мэдлэгийн түвшин нь арилжаанд оролцох оролцоо нь эерэг хамааралтай ба бусад үзүүлэлтүүдтэй харьцуулахад илүү хамааралтай байна. Харин анх ямар зорилгоор арилжаанд оролцож байсан нь арилжааны үр дүнтэй 0,733 буюу эерэг шууд хамааралтай гарсан. Тиймээс анх арилжаанд оролцох зорилгоос хамаарч тухайн арилжаа ашигтай эсвэл алдагдалтай байх нь хамаарч байгаа ба криптовалютын мэдлэгийн түвшингээс хамаарч арилжаанд оролцох эсэх нь шийддэг байна.

Correlations

		Танай сургуулийн хичээлийн хөтөлбөрт криптовалютын талаар тусгагдсан байдаг уу?	Хичээл дээр үзсэн санхүүгийн мэдлэгээ ашиглан та арилжаанд ордог уу?	Таны мэргэжил санхүүгийн мэргэжилтэй хэр холбоотой вэ?
Танай сургуулийн хичээлийн хөтөлбөрт криптовалютын талаар тусгагдсан байдаг уу?	Pearson Correlation	1	.330 **	.326 **
	Sig. (2-tailed)		.000	.000
	N	388	336	388
Хичээл дээр үзсэн санхүүгийн мэдлэгээ ашиглан та арилжаанд ордог уу?	Pearson Correlation	.330 **	1	.268 **
	Sig. (2-tailed)	.000		.000
	N	336	336	336
Таны мэргэжил санхүүгийн мэргэжилтэй хэр холбоотой вэ?	Pearson Correlation	.326 **	.268 **	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	
	N	388	336	388

Дээрх үр дүнгээс үзэхэд криптовалютын сургалтанд хамрагдаж байсан эсэх нь санхүүгийн мэргэжилтэй сөрөг хамааралтай буюу -0.192 байна. Санхүүгийн мэргэжлээр суралцдаг оюутнууд нь хичээл дээр үзсэн санхүүгийн мэдлэгээ ашиглан арилжаанд оролцдог эсэх нь эерэг хамааралтай буюу 0.268 байна. Криптовалютын талаарх сургалт нь арилжааны үр дүнтэй эерэг хамааралтай буюу арилжааны үр дүн сургалтын үр дүнгээс шууд хамаарч байна. Тиймээс криптовалютын талаарх сургалгалтанд хамрагдах эсэх нь мэргэжлээс хамаарахгүй байна.

		\$Сурвалж*								
		\$Сурвалж*								
Таны хүйс		Гэр бул, найз нөхөд, танилцууд	Төлөвийз, радио, сонин, сэтгүүл, мэдээллийн хөтөлбөрүүд	Сошиал медиа (facebook, instagram, twitter, linkedin...)	Мэргэжлийн цахим хуудас (вэб сайт)	Хичээл, сурх бичгээс	Мэдээлэл авч байгаагүй	Youtube	Total	
Эрэгтэй	Таны криптовалютын арилжаа ямар үр дүнтэй байгаа вэ?	Ашигтай байгаа	12	8	14	20	2	1	7	32
		Ашигтай зарсан	9	9	25	10	4	1	6	30
		Алдагдалтай зарсан	4	1	8	4	1	0	4	11
		Алдагдалтай байгаа	4	1	7	3	0	0	1	8
		Ямар нэг өөрчлөлт гаралзуй	7	6	10	7	2	0	8	17
		Арилжаа хийдэгүй	16	14	55	21	8	16	19	74
Total			52	39	119	65	17	18	45	172
Эмэлтэй	Таны криптовалютын арилжаа ямар үр дүнтэй байгаа вэ?	Ашигтай байгаа	7	1	12	14	4	0	3	19
		Ашигтай зарсан	7	3	12	6	3	1	3	13
		Алдагдалтай зарсан	3	1	8	3	0	0	1	10
		Алдагдалтай байгаа	6	3	12	5	3	0	1	13
		Ямар нэг өөрчлөлт гаралзуй	5	5	12	5	1	0	2	14
		Арилжаа хийдэгүй	37	26	91	21	13	38	20	143
Total			65	39	147	54	24	39	30	212

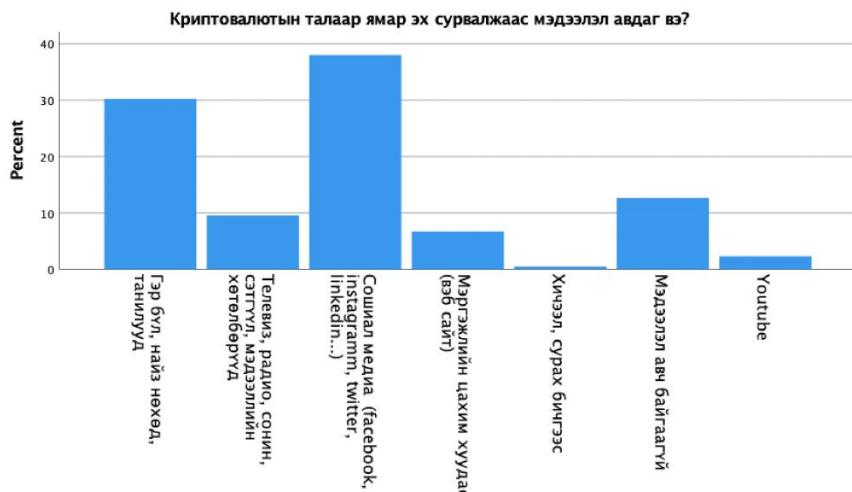
Судалгаанд хамрагдсан нийт эрэгтэйчүүдийн хувьд арилжаанд 43% нь оролцдоггүй, 57% нь оролцдог байна. Харин эмэгтэйчүүдийн хувьд 67,6% арилжаанд оролцдоггүй, 32,4% нь арилжаанд оролцдог. Одоогоор ашигтай арилжаагаа хийж байгаа судалгаанд хамрагсад нь мэргэжлийн цахим хуудас (вэб сайт)-наас мэдээллээ авдаг байна. Бусад тохиолдолд сошиал медиаг эх сурвалжaa болгон ашиглаж байна. Арилжаа хийдэг эрэгтэйчүүдийн 36% нь ашигтай байгаа болон ашигтай зарсан бол 11,1% нь алдагдалтай ажилласан байна. Мөн 9,9% нь ямар ч өөрчлөлт гаралзуй байна. крипто арилжаа хийдэггүй, 32,4% нь арилжаа хийдэг байна. Арилжаа хийдэг эрэгтэйчүүдийн 15% нь ашигтай байгаа болон ашигтай зарсан бол 10,8% нь алдагдалтай ажилласан байна. Мөн 6,6% нь ямар ч өөрчлөлт гаралзуй байна.

Зураг : Хамаарлын шинжилгээ-5

		Зорилго'дүн Crosstabulation							
		Таны криптовалютын арилжаа ямар үр дүнтэй байгаа вэ?							
		Ашигтай байгаа	Ашигтай зарсан	Алдагдалта й зарсан	Алдагдалт ай байгаа	Ямар нэг өөрчлөлт гаралзуй	Арилжаа хийдэгүй	Total	
Та анх ямар зорилгоор арилжаа хийж байсан бэ?	Санхүүгийн хувьд хараат бус болох зорилгоор	36	23	12	15	14	14	114	
	Төлбөр тооцооны хэрэгсэл хэлбэрээр авсан	8	8	3	2	2	3	26	
	Бусад хүмүүсийн хүснэгтээр	3	8	5	3	9	2	30	
	Урамшуулал болгож авсан	4	4	1	0	6	3	18	
	Арилжаа хийж байгаагүй	0	0	0	1	1	198	200	
Total		51	43	21	21	32	220	388	

Нийт арилжаанд оролцдог оюутнуудын анх арилжаанд оролцсон зорилго нь арилжааны үр дүнтэй хэрхэн холбогдож буйг судлахад арилжаанд оролцдог оюутнуудын 60,6% нь санхүүгийн хувьд хараат бус болох зорилгоор арилжаанд оролцдог ба 31,6% нь ашигтай ажиллаж байна. Мөн 16% нь бусад хүмүүсийн хүснэгтээр анх арилжаанд оролцдог бол тэдний 27% нь ашигтай зарсан эсвэл ямар нэгэн өөрчлөлт гардаггүй байна.

Зураг : Криптовалютын талаарх мэдээллийн эх сурвалж

Зураг : Криптовалютын сургалт авах суваг

Сүүлийн 2 зургийг харьцуулан харвал судалгаанд оролцогчид криптовалютын талаарх мэдээллийг сошиал медиагаас түлхүү авдаг ба харин криптовалютын талаарх сургалтыг их, дээд сургуулийн сонгон суралцах хичээлээр авах хүсэлтэй байгааг харж болно.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

2019 оноос хойш Ардкоин зах зээлд гарч криптовалют Монголд хөгжих эхлэлийг тавьснаар энэ зах зээл хүрээгээ тэлж ард иргэд криптовалютыг сонирхох, худалдан авах, худалдах нь нэмэгдэж блокчейн суурьтай криптовалютын мэдлэгийг олон нийтэд түгээх хэрэгцээ шаардлага бий болж байна.

Энэхүү судалгаагаар их дээд сургуулийн бакалаврын түвшинд суралцаж буй оюутнуудын криптовалютын талаарх хандлагыг тодорхойлж, арилжаа хийхэд криптовалютын талаарх мэдлэг нөлөөлдөг эсэх болон криптовалютын талаарх мэдлэгийг системтэйгээр олгох, санал зөвлөмж боловсруулахыг зорилоо. Олон улсын хэмжээнд криптовалютын арилжаа хийхэд академик мэдлэг шаарддаггүй ч дэлхийн улс орнууд боловсролын системдээ нэвтрүүлсээр байна. Мөн криптовалютыг төлбөр тооцооны хэрэгсэл биш гэж үздэг ч хууль ёсны өмч хэмээн үзэж хуулийн зохицуулалт хийсэн байна.

Олон улсын шилдэг их, дээд сургуулиудын туршлагаас үзэхэд блокчейн технологид суурилсан криптовалютын талаарх хичээлийг үзэхээр сонгосон оюутнуудын тоо мэргэжлийн хичээлийн анги сонгосон оюутнуудын тоотой эн зэрэгцэж байгаа нь энэ төрлийн хичээлийн эрэлт хэрэгцээ хэр их байгааг харуулж байна.

Судалгааны хэсгээс дүгнэхэд нийт судалгаанд оролцогод криптовалютыг койн, биткойн болон цахим мөнгө гэж ойлгодог ба анхлан суралцагч түвшний мэдлэгтэй байна. Криптовалютын талаар тодорхой мэдээлэлгүй ч арилжаанд орж байна. Хамаарлын шинжилгээгээр криптовалютын арилжаанд оролцох оролцоонд мэдлэгийн тувшин эзрэг нөлөө үзүүлдэг бөгөөд оюутнууд мэдлэгээсээ хамааруулан арилжаанд оролдог болохыг харуулсан. Мөн криптовалютын арилжаанд анх оролцсон зорилго нь арилжааны үр дүнд хүчтэй нөлөөлдөг ба анх арилжаа хийх зорилгоосоо хамаарч арилжаа үр дүнтэй байх эсэх нь шууд хамааралтай гарсан. Анх арилжаанд оролцох зорилго нь тухайн хүнд хэр чухал вэ гэдгээ шалтгаалан тухайн оюутны криптовалютын арилжаанд оролцох идэвх болон ашигт ажиллагаа нь нэмэгддэг байна. Криптовалютын сургалт, зөвлөгөөнд мэргэжил үл харгалzan хамрагдах сонирхолтой ба суралцсан мэдлэгээ практик дээр хэрэгжүүлдэг болох нь харагдсан мэдлэгээ нэмэгдүүлэн их сургуулийн сонгон суралцах хичээлээр гүнзгийрүүлэн судлах эрмэлзэлтэй байгаа нь судалгааны үр дүнгээс харагдаж байна.

Криптовалютын арилжаанд орохдоо буюу аливаа нэг эдийн засгийн шийдвэр гаргалт хийхдээ үндэслэлтэй, статистик тоо баримттай, тухайн салбарын талаар сайн мэддэг байж шийдвэр гаргалт хийх хэрэгтэй байна. Нэг удаагийн азанд найдсан шийдвэр гаргалтаар ашиг олж болох ч цаашид алдагдал хүлээх нь магадлалтай. Хувь хүн өөрийнхөө санхүүгийн боловсролыг дээшлүүлэх эсвэл мэргэжлийн байгууллагуудаас зөвлөгөө авах боломжтой.

Цаашид криптовалют болон блокчейний талаарх хичээлийг боловсролын системд уялдуулан нэвтрүүлж өгөх шаардлагатай ба мэргэжил харгалзахгүй сонгон суралцах хичээлд нэмэх хэрэгтэй юм. Мөн криптовалютын талаар санхүүгийн байгууллагууд болон бусад холбогдох байгууллагууд youtube суваг болон сошиал медиа ашиглан мэдээ мэдээлэл, заавар зөвлөмжийг хүргэх хэрэгтэй. Үүнийг текст бага, хөдөлгөөнт зураг болон бодит байдал дээр гарсан алдаа, оноог нээлттэй илэрхийлсэн зураг, бичлэг хэлбэрээр нас, мэргэжил харгалзахгүй олгох үйл ажиллагаа зохион байгуулах шаардлагатай байна.

Олон нийтэд энэхүү сэдвээр сургалт орохдоо “Олон нийтийн санхүүгийн мэдлэгийг дээшлүүлэх үндэсний хөтөлбөр”-т тусган, шингээж өгвөл орон даяар нас, хүйс, мэргэжил үл харгалzan тэгш хүрэх боломжтой.

НОМ ЗҮЙ

“Монголын Криpto Биржүүдийг Шинжээд Үзье.” *Lemon Press*, 8 Aug. 2021, https://lemonpress.mn/news/crypto_exchanges/.

Лювис, Э. (2018). Биткойн ба блокчэйний тухай үндсэн ойлголтууд.

“Bitcoin - Open Source P2P Money.” *Bitcoin - Open Source P2P Money*, <https://bitcoin.org/en/>.

Reiff, Nathan. “Bitcoin vs. Ethereum: What’s the Difference?” *Investopedia*, Investopedia, 14 Mar. 2016, [https://www.investopedia.com/articles/investing/031416/bitcoin-vs-ethereum-driven-different-purposes.asp#:~:text=Ether%20\(ETH\)%2C%20the%20cryptocurrency.and%20bitcoin%20are%20only%20natural](https://www.investopedia.com/articles/investing/031416/bitcoin-vs-ethereum-driven-different-purposes.asp#:~:text=Ether%20(ETH)%2C%20the%20cryptocurrency.and%20bitcoin%20are%20only%20natural).

Frankenfield, Jake. “Ether (ETH) Definition.” *Investopedia*, Investopedia, 8 May 2018, <https://www.investopedia.com/terms/e/ether-cryptocurrency.asp>.

“What Is Blockchain Technology? How Does It Work? | Built In.” *Built In*, Retrieved from <https://builtin.com/blockchain>

“Oxford Blockchain Strategy Programme | Saïd Business School.” *Leadership in Extraordinary Times / Saïd Business School*, <https://www.sbs.ox.ac.uk/programmes/executive-education/online-programmes/oxford-blockchain-strategy-programme>. Accessed 1 May 2022.

Locke, Taylor. “Want to Study Crypto? Top 20 Universities for Blockchain: CoinDesk.” *CNBC*, CNBC, 7 Oct. 2021, <https://www.cnbc.com/want-to-study-crypto-top-20-universities-for-blockchain-coindesk.html>.

OECD. *OECD Consumer Insights Survey on Cryptoassets.* 2019,
<https://www.oecd.org/financial/education/consumer-insights-survey-on-cryptoassets.pdf>.
Foley & Lardner LLP. *2018 Cryptocurrency Survey.* 2018,
https://www.foley.com/en/files/uploads/Foley-Cryptocurrency-Survey.pdf?fbclid=IwAR0oiBVRHHewT2rU4aHi9QQE_dhRFzBg0yr1jKJOgzAkeWy4BawzapZElc.
“ВИРТУАЛ ХӨРӨНГИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ ҮЗҮҮЛЭГЧИЙН ТУХАЙ.” Эрх 3үйн
Мэдээллийн Нэгдсэн Систем, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16390242606091>.

*Мэдээллийн системийн аюулгүй байдал
Д.Ану, Б.Энхжин*

ХУРААНГҮЙ

Бидний оршиж буй одоо цаг үед мэдээлэл технологи хурдацтай хөгжиж байгаа билээ. Мэдээллийн технологийн үнэт зүйл нь аюулгүй байдал юм. Мэдээллийн аюулгүй байдалд халдан хулгайллах, ашиглаж мөнгө олох сонирхолтой хүмүүс ихээр нэмэгдэж байна. Хувь хүний мэдээлэл, их сургуулийн сүлжээний мэдээлэл гэх зэрэг мэдээллүүдийг ашиглан олон эмзэг байдлыг үүсгэх боломжтой учир мэдээллийн аюулгүй байдал гэх зүйл хүчтэйгээр хэлэлцэгдэж байгаа тул түүнээс сэргийлэх арга, аргачлалуудыг судлан энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүлэлээ боловсрууллаа.

Түлхүүр уг:

МАБ- Мэдээллийн аюулгүй байдал

МС- Мэдээллийн систем

Man In The Middle- Халдлагын судалгаа

HIDS- Хостод суурисан халдлага илрүүлэх систем

DIDS- Төвлөрсөн удирдлагатай халдлага илрүүлэх систем

IDS- Халдлага илрүүлэх систем

IPS- Халдлага эсэргүүцэх систем

COBIT- Control Objectives for Information and Related Technologies

NIST- National Institute of Standards & Technology

ISACA- Information Systems Audit and Control Association

Оршил

Техник технологи үсрэнгүй хөгжиж буй энэ үед гар утас, компьютер, интернэтгүйгээр бидний амьдралыг төсөөлшгүй. Мэдээлэл гэдэг бол өнөөгийн нийгэмд цөмийн зэвсэг мэт юуг ч сүйтгэж чадахаар асар их хүчтэй зэвсэг болж байна. Мэдээлэл нь илэрхийлэгдэж байгаа хэлбэр эсвэл дамжуулж байгаа болон хадгалж байгаа хэрэгслүүдээс үл хамаарч зохих ёсоор үргэлж хамгаалагдсан байх хэрэгтэй. Тийм ч учраас мэдээллийг хуулах, бусдад ил болгох, устгах, өөрчлөх зэргээр хувь хүн болон албан байгууллагын нэр төрд халдах, хууран мэхлэх, хувийн нууцыг хулгайллах гэх мэтээр хохироож байгаа тул мэдээллийн системийн аюулгүй байдлын талаар судалж, түүнтэй холбоотой түгээмэл цахим гэмт хэрэг болон түүнээс сэргийлэх арга, аргачлалуудыг судалж авч үзнэ.

Мэдээллийн системийн аюулгүй байдал.

Мэдээллийн системийг байгалийн гамшиг, системийн уналт, гэмт хэрэг, зүй бус хэрэглээ болон бусад аюулаас хамгаалсан, энэ талаарх баримтлах бодлоготой байх шаардлагатай байдаг. Үүнд мэдээллийн нууцлал(гуравдагч этгээдэд нууц мэдээллийг задрахаас хамгаалах), бэлэн байдал(системийн доголдол, зүй бус хэрэглээнээс үүдэн мэдээллийн цогц шинж чанар

алдагдахаас сэргийлэх), бэлэн байдал(шаардлагатай үед хэрэгцээт мэдээлэл бэлэн байж, нөөцийг найдвартай эх үүсвэрээр хангах) зэрэг асуудлыг багтаан авч үздэг.

Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах хүрээ

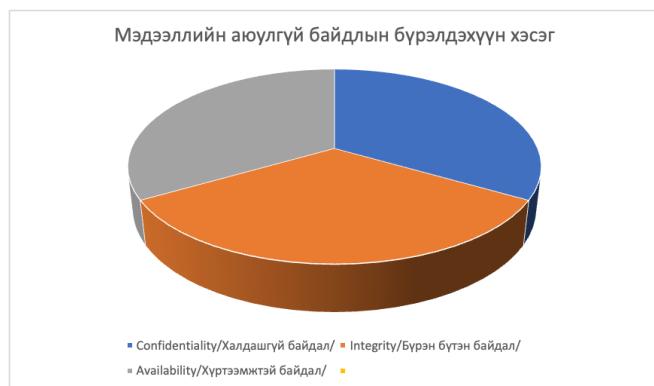
1. Биет хамгаалалт - орчны болон объектийн физик аюулаас, хууль бус хандалтаас үүсэх эрсдлийг багасгахын тулд тоног төхөөрмжийг байрлуулж, хамгаалсан байх ёстой.
 - Харуул, хамгаалалт, үнэмлэх, карт, түлхүүр, лац, бүртгэл
 - Камерын систем, газардуулагч, галын хор Гал, ус, цахилгааны аюулаас сэргийлэх дохиоллын систем
 - Гадаад орчны аюулгүй байдал, байгалийн хүчин зүйлс, нийгмийн эмх замбараагүй байдалд бэлэн байх
2. Хувийн хамгаалалт - Байгууллагын ажилтан бүрийн мэдээллийн аюулгүйбайдлын талаархи мэдлэг, түүнийг зохицуулах арга ажиллагаа.
 - МАБ-ын үнэ цэнийг мэдэх
 - МАБ-ын бодлого, дүрэм, журмыг дагаж мөрдөх
 - Нууцлалыг чанд хадгалах
 - МАБ-ын зөрчил, цоорхойг удирдлагадаа шуурхай мэдээлэх
 - Удирдагчдын манлайлал
 - МАБ-ын дүн шинжилгээ, МАБ-ын удирдлагын систем, МАБ-ын ажилтан
3. Бодлого зохицуулалтын хамгаалалт - Байгууллагын МАБ-ын чиглэлээрболовсруулсан бодлого, дүрэм, журмыг олон улсын стандарт болон холбогдох хууль тогтоолтой нийцүүлэх ёстой.
4. МАБ-ын бодлого, журам, дүрэм, шаардлага, зааварчилгaa
5. МАБ-ын хууль, стратеги, стандарт
6. MNS-27002.2007 - МАБ-ын удирдлагын үйл ажиллагааны дүрэм
7. MNS-27001.2009 - МАБ-ын удирдлагын тогтолцоонд тавигдах шаардлагууд
8. МАБ-ын судалгаа, төсөв, эрсдлийн үнэлгээ, хөндлөнгийн хяналт

Зураг 1. МАБ-ын хангах хэрэгсэл

Мэдээллийн аюулгүй байдлын цогц арга хэмжээний гол зорилго нь мэдээллийн харилцаанд оролцогч талуудын эрх ашгийг хамгаалахад оршино. Эдгээр сонирхол нь маш олон янз боловч үндсэн гурван тулгуурладаг.

Зураг 2. МАБ-ын бүрэлдэхүүн хэсэг

Мэдээллийн тэнцвэртэй аюулгүй байдлыг хангах нь.

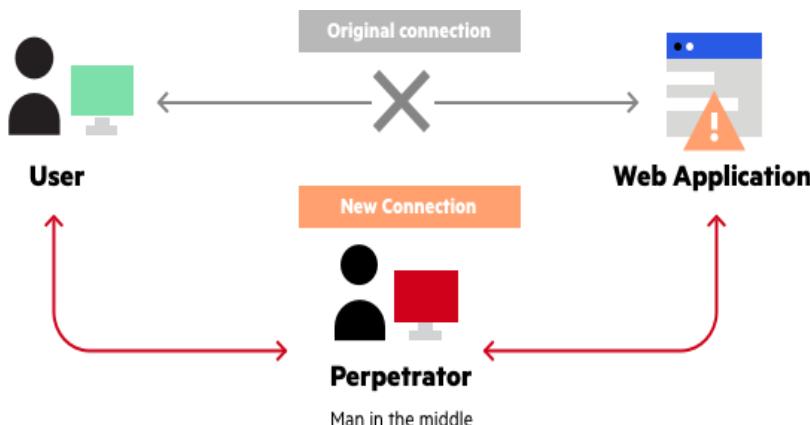
- Аюулгүй байдал, хандалтын хооронд тэнцвэртэй байх ёстой
- Тэнцвэртэй байхын тулд аюулгүй байдлын түвшин нь хүртээмжтэй, аюулаас хамгаалагдсан байх ёстой.

Үндсэн хэсэг /Судалгаа, шинжилгээний хэсэг/

Man In The Middle халдлагын судалгаа.

Энэхүү халдлага нь 1980 оны үеэс тархаж эхэлсэн бөгөөд мэдээллийг сүлжээний урсгалаар дамжих үед замаас нь хулгайлдаг халдлага билээ. Зураг дээр байгаа шиг User болон Web Application хоёрын хоорондоо солилцох мэдээллийг замаас нь хулгайлах гэсэн зарчмаар ажилладаг.

Зураг 3. Man In The Middle аргын процесс

Man In The Middle халдлага нь чимээгүй явагддаг ба мэдэхэд хэцүү төрлийн халдлагуудын нэг. Уг халдлагын түгээмэл арга бол халдагчид захиалгат Wi-Fi холболтыг бий болгох явдал юм. Хэрэглэгчид Wi-Fi сүлжээгээ асаахад нууц үг шаардахгүй сүлжээнүүд бэлэн байдаг

бөгөөд эрсдэлийг тооцолгүй нэвтэрдэг. Гэвч хуурамч сүлжээнд холбогдоны дараа халдагч мэдээлэл хулгайлах боломжтой болдог. Халдагч хуурамч Wi-Fi хандалтын цэгүүдийг хялбархан үүсгэж, ингэснээр холбогдохыг оролдож буй хэрэглэгч бүрийн хувийн мэдээлэлд нэвтрэх боломжийг олж авдаг. Энэ халдлагад өртөснөөр төхөөрөмж дээр хадгалагдсан нэр болон нууц үгийг хулгайлах, төхөөрөмжөөрөө дамжин интернэтэд холбогдсон байхад интернэт болон төхөөрөмж хоёрын дунд явагдаж буй бүхий л мэдээллийн урсгалыг дундаас нь харах боломжийг бий болгодог.

Уг халдлагаас хэрхэн хамгаалах талаар дараах аргуудыг зөвлөж байна.

- IP spoofing.

IP хаягийг хууран мэхлэх халдлагад халдагч өөрийгөө далдлахын тулд хуурамч эх хаягаас IP пакет илгээдэг. Ихэвчлэн төхөөрөмжийг хууль ёсны эх үүсвэрийн IP хаягаас ирсэн мэт харагдуулдаг.

- DNS spoofing.

Энэ нь ихэвчлэн DNS бүртгэлийг өөрчилснөөр онлайн траффикийг өөр сервер рүү чиглүүлж сайтад орж ирж буй өгөгдлийг хакердаж хуурамч сервер рүү чиглүүлэх замаар хийгддэг.

- HTTPS spoofing.

Халдагч нь зорилтот вэб сайttай ижил төстэй домейныг ашигладаг бөгөөд энэ аргыг “homograph attack” гэж нэрлэгддэг бөгөөд зорилтот домейны тэмдэгтүүд нь гадаад төрх байдалтай маш төстэй боловч ASCII тэмдэгтүүдээр ялгаатай байдаг бөгөөд хэрэглэгч ялгааг анзаарах магадлал багатай байдаг байна.

- SSL hijacking.

SSL hijacking үед халдагч өөр компьютер, аюулгүй сервер ашиглаж, сервер болон хэрэглэгчийн компьютер хооронд дамжиж буй бүх мэдээллийг saatuuldag.

Халдлага илрүүлэх системийн судалгаа.

HIDS. Хостод суурисан халдлага илрүүлэх систем.

Энэхүү систем нь дотоод сүлжээн дэх тухайн нэг компьютерийг хянах замаар хэрэгждэг. Халдлагыг илрүүлэх болон шалгахдаа системийн үйл ажиллагааны лог файлаас халдлагыг хайдаг. Хэрэв ямар нэг дүрмийн бус үйл ажиллагаа болох зөвшөөрөлгүй хандалт, амжилтгүй хандалт зэрэг нь лог файлаас илэрвэл дохиоллын системийг идэвхжүүлж халдлагад өртөж байгааг мэдээллэдэг байна.

DIDS. Төвлөрсөн удирдлагатай халдлага илрүүлэх систем.

Төвлөрсөн удирдлагатай халдлага илрүүлэх систем нь хостод суулгахад зориулсан халдлага илрүүлэх систем эсвэл сүлжээнд суулгахад зориулсан халдлага илрүүлэх системүүд нь

сүлжээнд тархсан байдлаар суулгагдаж нэг төв нэгжид халдлагын тухай мэдээллийг цуглуулж төв өгөгдлийн санд хадгалдаг системийг төвлөрсөн удирдлагатай халдлага илрүүлэх систем гэдэг. Сүлжээний бүх хэсэгт халдлага илрүүлэх систем тархаж суулгагдсанаар зөвхөн төв шугамаар урсах traffic болон төв шугамаар дамжихгүй traffic-уудад шинжилгээ хийх боломжтой болсноос гадна сүлжээний хэсгүүдэд шинжилгээ хийсэн мэдээллийг нэг дор цуглуулах боломжтой. Ингэснээр системийн администратор нэг доороос сүлжээг хянахад хялбар болдог.

Мэдээллийн аюулгүй байдлыг сайжруулахад чухал оролцоотой зүйл бол IDS болон IPS юм. Халдлага илрүүлэх систем (IDS), халдлага эсэргүүцэх систем (IPS)-ийг сүлжээ болон програм хангамжинд чиглэсэн халдлагууд илрүүлэх болон эсэргүүцэх төхөөрөмж болгон ашигладаг. IDS болон IPS хоёулаа сүлжээний эмзэг байдалтай давхаргад байрлаж тухайн сүлжээний траффикийг сонсдог бөгөөд өөрчлөх зөвшөөрөлгүй програмууд дээрх мэдээлэл өөрчлөгдөхөд халдлагад өртсөн үед, хост дээр хандалтын эрх нэмэгдэх, олон тооны зөвшөөрөлгүй хандалт гэх мэт мэдээллүүдэд хяналт тавьж тэдгээрт өөрчлөлт орох үед төв хяналтын системд дохио өгдөг. Ингэснээр аюулгүй байдлын шинжээч нь энэхүү дохионуудад дүгнэлт хийж тэдгээрийг таслан зогсоох болон урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах боломжтой болдог. Халдлага илрүүлэх систем нь шинж чанараасаа хамаараад төрлүүдэд хуваагддаг бөгөөд байгууллага нь өөрсдийн үйл ажиллагаа болон сүлжээнд тохирсон халдлага илрүүлэх систем ашиглах хэрэгтэй.

Корреляцийн шинжилгээ.

Бид Санхүү Эдийн Засгийн Их Сургуулийн 100 оюутнаас санамсаргүй түүврийн аргаар энэхүү судалгааг нийт 9 асуулгатайгаар корреляцийн шинжилгээг E-Views программ дээр хийллээ.

Xүснэгт 1. Корреляцийн шинжилгээ

	COURSE	HEDEN_TSAG	HEDEN_UDAA	MEDLEG	NAS
COURSE	1.000000	0.125372	-0.120543	-0.030566	0.093177
HEDEN_TSAG	0.125372	1.000000	0.421047	0.365247	0.166383
HEDEN_UDAA	-0.120543	0.421047	1.000000	0.359607	0.437536
MEDLEG	-0.030566	0.365247	0.359607	1.000000	0.187498
NAS	-0.093177	0.166383	0.437536	0.187498	1.000000

Дүгнэлт. Энэхүү шинжилгээнээс харахад оюутнуудын мэдээллийн системийн мэдлэг, нас, курс, лабораторийн компьютерийг өдөрт хэдэн цаг ашигладаг эсэх мөн долоо хоногт хэчинээн удаа үйлчлүүлдэг эсэхээс үл хамааран аюулгүй байдлын мэдлэгтэй байна гэж дүгнэллээ.

САНАЛ БОЛГОЖ БҮЙ АРГАЧЛАЛ

1. OCTAVE

Энэхүү аргачлал нь Карнег Меллон их сургуулийн дэргэдэх Програм хангамж ба инженерийн институтаас гаргасан бүтээл юм. Энэ аргачлалын гол зорилго нь байгууллагуудад мэдээллийн аюулгүй байдлыг сайжруулах мөн өөрсдийн хөгжүүлсэн системд гарч болзошгүй эрсдлүүдэд өөрсдийгөө бэлтгэхэд зориулсан арга билээ.

Алхам 1: Ерөнхий менежментийн мэдлэгийг тодорхойлох.

Алхам 2: Үйл ажиллагааны түвшний менежментийг тодорхойлох

Алхам 3: Ажилчдын мэдлэгийг тодорхойлох

Алхам 4: Эрсдэлд орох гол бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг тодорхойлох

Алхам 5: Сонгогдсон хэсгүүдийн эрсдлийг үнэлэх

Алхам 6: Эрсдлийн анализийг хөтөлж явуулах

Алхам 7: Эрсдлээс хамгаалах стратегийг боловсруулах

2. COBIT

COBIT (Control Objectives for Information and Related Technologies) нь Мэдээллийн Системийн Хяналт, Үнэлгээний нийгэмлэг "ISACA"-ээс гаргасан байгууллагын мэдээллийн технологийн засаглал болон менежментийн загвар тогтолцоо бөгөөд өөртөө олон улсын шилдэг туршлагуудыг агуулсан байдаг. Энэхүү COBIT шийдлийг ашигласнаар байгууллагад дараах ач холбогдолтой.

- Бизнесийн оновчтой шийдвэр гаргахад хэрэг болох чанартай мэдээлэлтэй байх
- Мэдээллийн технологи хөрөнгө оруулалтаа бизнесийн үнэ цэнэ бий болгох
- Технологийн үр дүнтэй хэрэглээгээр үйл ажиллагаагаа сайжруулах
- Мэдээллийн технологийн эрсдэлийг зохистой хэмжээнд барих
- Мэдээллийн технологийн үйлчилгээ, зардлыг оновчтой хэмжээнд байлгах, өөрчлөгдөншинэчлэгдэж буй хууль, дүрэм журам, гэрээ, бодлоготой нийцүүлэх

Хүснэгт 2. Аргачлалуудын харьцуулалт

Аргачлалууд	Оршин тогтнож буй жил	Бүтэлгүйтсэн байгууллагын тоо	Амжилттай хэрэгжсэн байгууллагын тоо	Юуг чухалчилдаг вэ?
NIST	13жил	3650 гаруй	8000 гаруй	Мэдээллийн технологитой холбоотой хууль, дүрэм журмыг баримталдаг.

OCTAVE	8жил	2560 гаруй	6750 гаруй	Мэдээллийн аюулгүй байдал.
COBIT	21жил	2280 гаруй	7100 гаруй	Байгууллагын мэдээллийн технологийн засаглалыг бий болгох.

СОНГОСОН АРГАЧЛАЛ

NIST /National Institute of Standards & Technology/ аргачлал.

Энэхүү аргачлал нь АНУ-ын засгийн газраас гаргасан аргачлал юм. Мөн дээд зэргийн нэр хүндтэй бөгөөд мэдээллийн технологийн эрсдлийг тодорхойлох, удирдах ба багасгах зориулалттайгаар энэ аргачлал нь зохиогдсон билээ. Сүлжээнд сууринсан халдлага илрүүлэх системийн ажиллагааны зарчим нь сүлжээний рүүтэр эсвэл хостын түвшний пакетуудыг мэдээлэлд анализ болон бүртгэл хийх замаар сэжигтэй пакетуудыг илрүүлж, дэлгэрэнгүй мэдээллийг нь лог файл руу бичдэг. Уг аргачлал нь өмнө мэдэгдсэн сүлжээний халдлагуудын шинж тэмдэгүүдээр (сигнатур) бүрдүүлсэн бөгөөд өгөгдлийн сан ашиглан пакет бүрийг нарийвчлан шалгадаг байна. Энэ төрлийн зарим халдлага илрүүлэх систем нь хэрэв халдлага илэрвэл системийн аюулгүй байдлын багийн гишүүдэд сануулгын mail илгээдэг байна.

Мэдээллийн системийн аюулгүй байдлын эрсдлийг үнэлэх үе шат. Дараах 9 дараалсан үе шатыг олон улсын стандарт технологийн NIST байгууллагаас батлан гаргасан байdag.

Алхам 1: Системийн шинж чанарыг тодорхойлох

Алхам 2: Тулгарч буй аюул заналыг олж тогтоох

Алхам 3: Системийн эмзэг байдлыг тодорхойлох

Алхам 4: Хяналтын анализ хийх

Алхам 5: Таатай боломжийг судлах

Алхам 6: Эрсдэлд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлох

Алхам 7: Эрсдлийг маш нарийвчлан тодорхойлох

Алхам 8: Хяналт хийх зөвлөгөө гаргах

Алхам 9: Бүхий л явцыг баримтжуулж хадгалах

ДҮГНЭЛТ

Мэдээллийн аюулгүй байдал мэдээлэл нь байгууллагын үйл ажиллагаа, ажил хэрэг хэвийн явуулахад шаардагдах гол үнэ цэнэ учраас зайлшгүй хамгаалагдсан байх ёстой. Мэдээллийн аюулгүй байдал нь мэдээлэл болон мэдээллийн системд зөвшөөрөлгүй хандах, мэдээллийг ашиглах, ил болгох, өөрчлөх, хуулах, устгах, МС-ийн үйл ажиллагааг тасалдуулах, хянахаас хамгаалахыг хэлдэг бөгөөд энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүллээрээ мэдээллийн аюулгүй

байдлын талаар судлан 100 оюутнаас санамсаргүй түүврийн аргаар уг судалгааг нийт 9 асуулгатайгаар явуулж корреляцийн шинжилгээг E-Views программ дээр хийлээ. Судалгаанаас харахад мэдээллийн системийн аюулгүй байдлыг хангах програм хангамж нэвтрүүлвэл та дэмжих үү? Гэсэн асуултанд оюутнуудын 95% буюу дийлэнх хэсэг нь дэмжиж байна. Уг судалгаан дээр үндэслэн дээрх гурван аргачлалуудад харьцуулалт хийн NIST аргачлалийг СЭЗИС-ийн аюулгүй байдалд нэвтрүүлэх боломжтой гэж үзэж энэхүү аргачлалыг санал болголоо.

ЗӨВЛӨМЖ

Энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүлэл дээр тулгуурлан дараах санал, зөвлөмжүүдийг боловсрууллаа.

- Судалгаанаас авч үзэхэд Мэдээллийн аюулгүй байдлын талаар та хэр мэдлэгтэй вэ? Гэсэн асуултанд дийлэнх буюу 25% нь дундаж түвшний мэдлэгтэй харин 15% нь бүрэн мэдлэгтэй тул мэдээллийн аюулгүй байдлын ойлголт, боловсролын талаар оюутнуудад тогтмол сургалт явуулах хэрэгтэй болж байна. Үүнийг оюутнуудад цахим зөвлөмж боловсруулах мөн шинээр элсэн орж ирэхэд нь мэдээллийн аюулгүй байдлын талаар сургалт зохион байгуулах.
- Зөв зүйтэй хэрэглээг бий болгох. Халдлагаас сэргийлэхийн тулд баталгаагүй сайт руу нэвтрэх болон програм хангамж татаж авахгүй байх. Лабораторийн анги танхимд үүнийг уриалсан постер, мэдээлэлийг бэлтгэн оюутнуудад хүргэх.
- Их сургуулийн хэмжээнд тохирсон мэдээллийн системийн арга, аргачлалыг нэвтрүүлэх.

НОМ ЗҮЙ

Уянга, С., (2016). *Системийн шинжилгээ ба зохиомж*. Улаанбаатар, Монгол: “Бит Пресс” ХХК.

Man in the middle (MITM) attack <https://www.imperva.com/learn/application-security/man-in-the-middle-attack-mitm/>

Top 10 Most Common Types of Cyber Attacks <https://blog.netwrix.com/2018/05/15/top-10-most-common-types-of-cyber-attacks/>

NIST

<https://www.nist.gov/>

OCTAVE

<https://www.techtarget.com/whatis/definition/OCTAVE>

COBIT

<https://www.isaca.org/resources/cobit>

What Is a Host Intrusion Detection System (HIDS) and How It Works

<https://heimdalsecurity.com/blog/host-intrusion-detection-system-hids/>

БИЗНЕС, МЕНЕЖМЕНТИЙН САЛБАРЫН ПОСТЕР ИЛТГЭЛ

**СЭЗИС-ийн нэрэмжит оюутны эрдэм шинжилгээний XIV бага хурал
ПОСТЕР ИЛТГЭЛИЙН УРАЛДААН**

Платинум ивээн тэтгэгч
НОМИН

**СЭЗИС-ийн нэрэмжит оюутны эрдэм шинжилгээний XIV бага хурал
ПОСТЕР ИЛТГЭЛИЙН УРАЛДААН**

Дижитал шилжилт
Ц. Наранбаатар
Г. Мөнхтэнгэр

Санхүү эдийн засгийн их сургууль Мэдээллийн систем менежментийн тэнхим

Асуудал, зорилго, зорилт

Энэхүү судалгааны зорилго нь технологийн
хурдацтай хөгжлийн нэг хэсэг болох дижитал
шилжилт болон үүний нөлөөг олоход оршино.

Судалгааны дизайн, арга зүй

Судалгааны ажлыг хийхдээ нэгтгэн дүгнэх,
задлан шинжлэх судалгааны түгээмэл
аргуудыг хэрэглэх уг ажлыг гүйцэтгэв.

Дүгнэлт, санал

Дижитал шилжилттэй холбоотой бизнесийн
өртөнцөд олон шинэ ойлголтууд болох шинэ
бизнес загвар, шинэ мэргэжлүүд, шинэ
бүтээгдэхүүн үйлчилгээнүүд, шинэ бизнесийн
салбарууд үүссээр байна.

Судлагдсан байдал

Уг судалгааг үнэн зөв эх сурвалжаас мэдээлэл
авахыг хичээн өөрийн таамаг, санааг хавсарган
оруулав

Судалгааны үр дүн

Судалгааны үр дүнд дижитал шилжилтийн
талаарх мэдээлэл болон дижитал шилжилт
хийх ёсой талаар мэдсэн.

Ашигласан материал

Энэхүү судалгааг сүүлийн үеийн мэдээ
мэдээлэл болон сайтуудаас авсан билээ.

Платинум ивээн тэтгэгч

НОМИН

СЭЗИС-ИЙН НЭРЭМЖИТ ОЮУТНЫ ЭШХ

СЭЗИС-Н МСМТ

ГАНБААТАР ОВОГТОЙ ЭНХСҮЛД

ДАДЛАГА УДИРДЛАГЫН СИСТЕМ

ЗОРИЛГО

Оюутан болон ажил олгогч хоорондын бүхий л харилцааг шийдэх хөдөлмөрийн биржийг орлохуйц нэгдсэн платформ болох

АСУУДАЛ

- Дадлага хийхээр сонгосон оюутан бүрийг classroom-д нэмж чиглүүлэг өгөх хэрэгтэй болдог.
- Оюутнууд олон суваг ашиглаж байгууллагагаа олдог.
- Сургуульд ирсэн хүсэлтүүд зорилтолт оюутнууддаа төдийлөн хүрч чаддаггүй.
- Дадлагатай холбоотой баримт бичгүүд нь цаасан эзэр явагддаг
- Байгууллагас ирсэн дадлагын үнэлгээ нь ерөнхийлсөн үнэлгээ байдаг учир тэнхимийн шаардлагад нийцдэггүй.
- Тэнхимд ирсэн байгууллагын хүсэлтүүд зарим оюутнуудад хүрч чаддаггүй
- Цаг хугацаа хэмнэх болон баримт бичгүүдийг цахижуулах шаардлагатай байгаа.
- Оюутнууд байгууллагагаа олж чадаагүйгээс хугацаа их алддаг.

СУДАЛГАА

Судалгааг дараах арга зүйгээр илрүүлж тодорхойлов.

Бичиг баримтын шинжилгээ

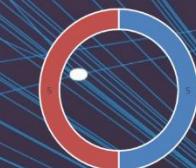
- Дадлагын удирдамж,
- Дадлагын тайлан,
- Үнэлгээний хуудас,
- Тодорхойлолт

Ярилцлагын арга

- Тэнхимиийн эрхлэгч,
- СЭЗИС-Н оюутны алба,
- Байгууллагын хүний нөөцийн алба ,
- Түүвэрлэсэн 10 оюутнууд

Түүврийн аргаар сонгосон 10 оюутны судалгаагаар:

Дадлага хийх байгууллагагаа олсон эх сурвалж Хүссэн байгууллагадаа дадлага хийсэн эсэх

Байгууллагагаа олсон хугацаа

Дадлага хийсэн байгууллагадаа ажилд орсон байдал

7 хоногт багтааж 7-14 хоногт 14-21 хоногт 1 сараас дээш

Ном зүй: Өсөж өнөржин өвдлөн дэлгэрэн 90жил (Зохиогч Ж. Нямсүрэн), http://cdio.edu.mn/static/pdf_file/guidebook/1_1_PEO-PLO-publishing.pdf,
<https://www.ufc.edu.mn/>, http://cdio.edu.mn/static/pdf_file/2/CDIOStds-v2.0-17-09-05-mon.pdf

ШИЙДЭЛ

Оюутны дадлагын удирдлагын системийг санал болгож байна. Энэ систем нь:
·Дадлага, цагийн ажил, бүтэн, цагийн ажлын мэдээллийг нэг дороос авах
·Оюутнууд дадлагатай холбоотой мэдээ мэдээллийг нэг дороос авах
·Харьяа оюутнуудын дадлагын талаар дэлгэрэнгүй тайлан мэдээллийг авах
·Тухайн байгууллагад дадлага хийх болон ажилд ороход шаардлагатай мэдээллийг авах
·Байгууллага шударгаар тухайн оюутныг үнзлэх боломжийг олгох.

ДҮГНЭЛТ

Оюутан, тэнхим, оюутны алба, байгууллага гэсэн дөрөвн үндсэн хэрэглэгчдэд зориулан мобайл апп-д сууриссан системийг санал болголго. Энэ систем нь цаашид оюутнуудын дунд дадлага хийх байгууллагагаа олохын тулд хандах гол систем болох бөгөөд үүний үр дүнд оюутнууд дадлага хийх байгууллагагаа хугацаа алдалгүй сонгох боломжтой болохос гадна дадлагатай холбоотой мэдээллийг цаг алдалгүй авах боломжтой болох юм. Нөгөө талаар сургуулийн зүээс оюутнуудын дадлагыг хянах, удирдах болон цаашлаад дадлага хийсэн оюутнуудын дэлгэрэнгүй тайлан мэдээллийг авах боломжтой болно.

Судалгааны үр дүнд оюутнууд дадлага хийх байгууллагагаа олохд ихээхэн хугацаа гаргадгаас гадна оюутанд өгсөн байгууллагын үнэлгээ нь хөтөлбөрийн шаардлагад нийцдэггүй мөн дадлагын талаар дэлгэрэнгүй тайлан мэдээллийгавч чадахгүй байна.
Тиймээс оюутнуудад дадлага хийх байгууллагагаа олж авах, нөгөө шаардлагадаа оюутнуудын дадлагыг хянах удирдах болон цаашлаад дадлага хийсэн оюутнуудын дэлгэрэнгүй тайлан мэдээллийг авах хэрэгцээ өндөр байна.

SCAN ME

ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮ, НЯГТЛАН БОДОХ БҮРТГЭЛИЙН САЛБАР ХУРАЛ

КОВИД-19 ЦАР ТАХЛЫН ЭСРЭГ ТӨРӨӨС ХЭРЭГЖҮҮЛЖ БҮЙ БОДЛОГЫН ЭДИЙН

ЗАСАГТ ҮЗҮҮЛЖ БҮЙ ҮР НӨЛӨӨ

(Уул уурхайн экспорт давамгайлсан улс орнуудын жишээн дээр)

Х.Гүлнур

ХУРААНГУЙ

Сүүлийн үед дэлхийн цэвэр экспорт буюу гадаад худалдаанд гарсан цочрол нь эдийн засгийн гэнэтийн шалтгаанаас болоогүй билээ. Дэлхий даяар хурдацтай тархаж буй үл мэдэгдэх өвчинөөс болж хүн амын эрүүл мэнд, амь насанд аюул учруулж байгаа явдал нь дэлхийн нийтийг гэнэт нойрноосоо сэрээсэн мэт. Сүүлийн хугацаанд хийсэн судалгаануудын 64% нь энэ аюулт өвчин буюу Ковид-19 цар тахлын талаар судлагдаж байна (Worldbank). Дэлхийн орнууд Ковид-19 цар тахлын улмаас бий болсон нийгмийн асуудалтай тэмцэж байгаа ч энэ тахлын улмаас бий болсон эдийн засгийн өөрчлөлтийн зарим нэг үзүүлэлтийг үл тоомсорлюсоор л байна. Уул уурхайн салбараараа эдийн засаг нь тодорхойлогдох орнуудын өнөөгийн нөхцөл байдлын талаар хийсэн судалгаанууд дотоод, гадаадын эдийн засагт хомс байгаа тул энэхүү судалгааны ажлаа хийх суурь шалтгаан нь болсон. Монгол улс бол уул уурхайн экспортоороо эдийн засгаа хөгжүүлж буй орнуудын нэг болохоор Ковид-19 цар тахлын үед засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн аргуудын (сангийн, мөнгөний бодлого) аль нь илүү оновчтой байсан болохыг мөн Узбекистан, Армени, Лаос, Гвиней, Тажикстан, Киргиз, орны (уул уурхайн экспорт давамгайлсан Азийн орнууд) засгийн газрын шийдвэр, бодлогын талаар харьцуулан судалгаагаа хийсэн болно. 2010.1-2021.12 оны улирлын мэдээг цуглуулан, 21 хувьсагчдад Panel Least Squares буюу Панел хамгийн бага квадрат аргыг ашиглан шинжилгээ хийлээ. Судалгааны үр дүнгээс хараад шинэ тохиолдол, засгийн газраас хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ, бодлого, хуулийн өөрчлөлт нь эдийн засагт хүчтэй нөлөөлж, тодорхойгүй нөхцөл байдлыг үүсгэдэг байна. Иргэддээ мөнгө тараах(300,000төг) нь эдийн засагт сөрөг нөлөө үзүүлэхээс гадна, Ковид-19 цар тахлын шинэ тохиолдлыг нэмэгдүүлсэн. Лоас, Тажикстан орны засгийн газраас хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нь эдийн засгийнхаа гол үзүүлэлтээс гадна, цар тахлын нөхцөл байдал сайнаар нөлөөлсөн байна. RE, FE, Панел хамгийн бага квадратын аргуудыг хослон ашиглах боломжтой ч RE болон Панел хамгийн бага квадрат аргыг математик загвартаа хамт хэрэглэх нь илүү практик ач холбогдолтой гарлаа. Харин GARCH X аргаар таамаглал дэвшүүлэхэд түүхий эдийн салбараас хамааралтай ази тивд байршилтай, хөгжиж буй 7 улсын эдийн засаг өсөх хандлагатай бөгөөд үүнд түүхий эдийн үнэ гол нөлөө үзүүлэх аж. Мөн цаашид нүүрс, зэс, алт гурвиин үнэ урт хугацаанд өсөх хандлагыг тооцооллын үр дүнгээс дүгнэлээ.

Түлхүүр уг: Уул уурхай, КОВИД-19 цар тахал, GARCH- X

ОРШИЛ

Дэлхий даяар 2020 он гараад үл мэдэгдэх нэгэн вирусны нөлөөгөөр эдийн засаг хүндхэн байдалд орсон билээ. Энэ цаг үед засгийн газрын онцгой хариу арга хэмжээ чухал нөлөө үзүүлсэн бөгөөд олон улсын хэмжээнд дагаж мөрдөх шинэ журамтай болсон. Харин засгийн газрын зүгээс хэрэгжүүлсэн эдгээр арга хэмжээнд сургуулиудыг хаах, аялал жуулчлалын хязгаарлалт, олон нийтийн цугларалтыг хориглох, эрүүл мэндийн байгууллагуудад яаралтай хөрөнгө оруулалт хийх, нийгмийн хalamжийн шинэ хэлбэрүүд, вирусийн тархалтыг хязгаарлах буюу хатуу хөл хорио, эрүүл мэндийн тогтолцоог сайжруулах, эдгээрийн эдийн засгийн үр дагаврыг зохицуулах гэх мэт үйл явдлууд өрнөв. Тус шинэ вирусыг анх 2019 оны 12-р сард БНХАУ-ын Хубэй мужийн Ухань хотод анх илрүүлж, гурван сарын хугацаанд буюу богино хугацаанд дэлхийн 180 шахам оронд хурдацтай тархаж, олон мянган хүний алтан амь насыг хохироосон тул Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагаас цар тахал хэмээн зарласан билээ. Гэхдээ энэхүү Вирус нь дотроо олон хувилбартай болохыг 2020 оны сүүлээр Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллага (ДЭМБ) тогтоож, 2021 оноос хойш олон оронд Альфа, Бета, Гамма ба Дельта хувилбарууд хүчтэй тархаж, өмнөхөөсөө ч илүү ард иргэд хүндээр өвдөж байна. Монгол Улсын хувьд анх 2020 оны 3-р сарын 10-ны өдөр Москвагаас Дорноговь аймаг руу зорчиж явсан Франц иргэнээс Ковид-19 цар тахлын анхны тохиолдол илэрсэнээр тархалт эхэлсэн байdag. Энэ хүндхэн нөхцөл байдалд өртсөн уул уурхайн салбараас хамааралтай Монгол Улсын хувьд эдийн засаг нь 2020 онд алдагдалтай буюу хасах руу орсон болохыг албан ёсоор мэдэгдсэн билээ. Монгол Улсын ДНБ-ийн 80.9 хувийг уул уурхайн салбараас орж ирдэг бөгөөд нийт экспортын 91.6 хувийг зэс, нүүрс дангаараа эзэлдэг (хавсралт, 2021). Манай улсын нийт экспортын ихэнх хувийг уул уурхайн салбараас (ашигт малтмал) бүрдүүлж байгаа явдал нь бидний эдийн засаг уул уурхайн зах зээлээс хараат болж байгаа

хэрэг билээ. Тухайн улс нийт экспортын орлогынхоо 60-аас доошгүй хувийг үндсэн түүхий эдээс бүрдүүлдэг улс орнуудыг түүхий эдээс хамааралтай гэж тодорхойлдог (DEVELOPMENT, 2021). Түүхий эдээс хамааралтай орнуудын хувьд гол асуудал нь дэлхийн зах зээд үнэт металлын үнийн бууралт болон гол экспортлогч орнуудын хатуу хөл хорио хэмээн тайлбарласан (Tradingeconomics, 2021) бөгөөд энэхүү судалгааг суурь болгож дараах бүлэгтээ дэлгэрэнгүй авч үзсэн болно.

СЭДВИЙН СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

Ковид-19 цар тахлын эсрэг төрөөс хэрэгжүүлж буй бодлогын талаар хийсэн судалгааны ажлууд дотоодын зах зээлд ховор болохоор олон улсын судалгаануудыг уншин, танилцан, хувиасаа санал, шинжилгээгээ дүгнэн, оруулсан болно. Мөн тус сэдвийн хүрээнд хийсэн бүтээл ховор байсан тул түүнтэй ойролцоо агуулгын хүрээнд хийгдсэн 59 бүтээлүүдтэй танилцав.

Ковид-19 (COVID-19) цар тахлын улмаас үүссэн эдийн засгийн ноцтой уналт нь дэлхийн засгийн газруудыг зардлаа нэмэгдүүлэхээс өөр аргагүйд хүрж, татварын орлого нэгэн зэрэг уналтад орсон (Governors, 2020). Үүнтэй зэрэгцэн эдгээр хэд хэдэн улсын (Африкийн орнууд) төв банкнууд орлогын эх үүсвэрийн багагүй хувийг анхдагч эсвэл хоёрдогч зах зээл дээр шууд зээл олгох эсвэл засгийн газрын бонд худалдан авах замаар санхүүжүүлдэг байна. Үүнийг эдийн засагт, тэр дундаа инфляциад үзүүлэх сөрөг үр дагавартай хэмээн олон судлаачид эсэргүүцсэн гэнэ. Мөн тухайн орны ихэнх хүмүүсийн (түүний дотор олон эдийн засагчид) засгийн газраас авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээнүүд дотроос мөнгө хэвлэх нь инфляциг нэмэгдүүлж байна хэмээн дурджээ. Харамсалтайн засгийн газрын ерийг төлөхийн тулд ийнхүү мөнгө хэвлэх арга хэрэгслийг ашиглах шалтгаан болсон боловч хөгжиж буй орнуудын эдийн засагт сөрөг нөлөө үзүүлсэн байна. Тиймээс 2020 оны GOVERNORS-с гаргасан судалгааны санал зөвлөмж хэсэгт хөгжиж буй орнуудын хувьд засгийн газраас хэрэгжүүлэх аливаа арга хэмжээ нь сайн судлагдаж, эцсийн үр дагавраа оновчтой тооцоолсон цаг үед л улс орондоо хэрэгжүүлэх хэрэгтэй болохыг зөвлөжээ (Governors, 2020).

Цар тахлын үеийн засгийн газрын шийдвэрийн талаар 2021 оны эхэнд Дэлхийн банкнаас судалгаа хийхийн оролдсон. Уул уурхайн түүхий эдийн бүтээгдэхүүн экспортлогч жижиг эдийн засагтай орнуудад тооцоолол хийх зорилгоор NK загварыг боловсруулсан байна. Тооцоололд түүхий эдийн зарцуулах хамгийн оновчтой ахиуц хандлагыг (MPS) тооцож, дараа нь тэд хөгжиж буй эдийн засагтай орнуудын голлох эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг хооронд нь харьцуулжээ. Тооцооллын үр дүнд нь түүхий эдийн үнийн шокын үргэлжлэх хугацаа нэмэгдэхийн хэрээр ER-ийн (хүүгийн төвшин) хувь хэмжээ хэлбэлзэл өндөртэй байдаг болохыг тогтоосон байна. Нэг ёсондоо тогтвортгүй байдалтай болох хандлагатай аж. Энэ нь төсвийн оновчтой бодлогын хэрэгжилтэд сөрөг нөлөө үзүүлнэ гэнэ. Хөвөгч ER-тэй орнуудын хувьд төсвийн бодлого нь санхүүгийн хувьд дунд болон доогуур орлоготой өрхүүдийн хэрэглээг тэнцүүлэх зорилготой (PIN) ажилладаг байна. Харин тогтмол ER-тэй орнуудын хувьд санхүүгийн бодлого нь бизнесийн мөчлөгийг тогтмол байлгахын тулд мөчлөгийн эсрэг бодлого авч (мөнгөний бодлого нь тогтмол ER-ийг хадгалахад хязгаарлагддаг болохоор эсрэг арга хэмжээ авдаг) хэрэгжүүлдэг гэнэ. Судлаачийн бүтээлдээ ашигласан NK загварын үр дүн нь орлогод орж буй нэмэлт бодлого бүрийн хувьд ER нь өөрчлөгдж, зарлага 50 центээр өсөж, харин тогтмол буюу хэвийн тохиолдолд 20 центээр бууруулна гэж таамаглажээ (Penning, 2021).

A Generalized Kernel Estimation аргачлалыг ашиглан Басу судлаач засгийн газрын шийдвэр эдийн засгийн үзүүлэлтэд нөлөө үзүүлэх эсэхийг судлахыг зорьжээ (Basu, 2011). Тус судалгааг 1995-2007 он хүртэлх хөгжиж буй нэг салбараас хараат 88 орны эдийн засгийн үзүүлэлтэд хийснээр судалгааны үр дүн илүү бодитой гарах боломжтой хэмээн үзжээ. Үр дүнд нь экспортын хэмжээ, технологийн хэрэгцээ нэмэгдэхийн хэрээр нэг хүнд ногдох ДНБ-д үзүүлэх нөлөөлөл нэмэгддэг болохыг судалсан байна. Харин төрөөс хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ, шийдвэр нь эдийн засагт чухал биш болохыг баталжээ. Үүнээс юу гэж дүгнэж болох вэ гэхээр аливаа нэг салбараас хараат орнуудын эдийн засагт маш олон хүчин зүйлс нөлөөлдөг бөгөөд засгийн газраас авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээнүүдийн хувьд янз бүрийн байдлаар нөлөө үзүүлдэг. Төрөөс эдийн засгаа дэмжих бодлого хэрэглэхийн тулд хориг саад байдаг ч түүнийг шууд эдийн засагт нөлөө үзүүлсэн хэмээн дүгнэж болохгүй билээ. Харин орчин үеийн хөгжилтэй эн тэнцүү алхахын тулд техник технологио эрчимтэй хөгжүүлэх хэрэгтэй хэмээн судлаач Басу улс орнуудад санал болгожээ (Basu, 2011).

София А.Звейг, Александр Ж.Запф, Крис Бейрер, Дебарати Гуха-Сапир, Рохини Ж.Хаар нар үүнтэй адил судалгааг асуулгын аргаар судлан, нийт 21 нийгмийн эрүүл мэндийн оролцооны ангиллаас хамгийн өргөн тархсан таван ангилалыг тодорхойлон, тэрхүү арга хэмжээний 57.60%-ийг хамруулжээ. Засгийн газрын арга хэмжээний эдгээр таван ангилалд сургуулийн хаалт (28.61%), хилийн хаалт (12.62%), хорио цээрийн дэглэм ба тусгаарлалт (6.03%), цугларалтын хязгаарлагдмал байдал (5.23%), өрхийн хязгаарлалт (5.11%) тус тус хүний эрхийн зөрчилд нөлөөлөхөөс гадна эдийн засгийн ихэнх

Узүүлэлтэд сөрөг нөлөө үзүүлсэн хэмээх үр дүнд хүрчээ (Sophia A.Zweiq, 2021).

Ковид-19 цар тахлын үед засгийн газраас хэрэгжүүлсэн бодлого, журам нь тухайн орны эдийн засаг, нийгэмд чухал нөлөө үзүүлсэн. Ихэнх судалгааны ажилд хатуу хөл хорио нь Ковид-19 цар тахлыг бууруулж чадсан хэмээн үзсэн ч эдийн засгийн хувьд хүнд байдлыг үүсгэсэн болохыг анзаарч болно. Аргын хувьд энгийн регрессийн шинжилгээ, SIR, SEIR, Generalized Kernel Estimation, Асуулга, Харьцуулалтын аргуудыг ашигласан нь тахлыг шууд ямар нэгэн хувьсагчидтай харьцуулахаас өмнө хамаарал болон цаашдын хандлагыг тодорхойлох зайлшгүй хэрэгтэй болохыг гадаадын судалгааны арга зүйгээс ойлгосон.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Манай орны хувьд нийт экспортын 38% дангаараа нүүрс эзэлж байгаа ба 90 хувийг нь БНХАУ-д гаргадаг байгаа. Мөн 2021 онд Монголын эдийн засаг огцом өсөлтийг үзүүлсэн нь БНХАУ-д үер болсноор Монголоос өмнөхөөсөө хоёр дахин нүүрсний эрэлт хэрэгцээ шаардлагатай байсантай холбоотой билээ. Судалгаандаа сонгосон үлдсэн зургаан орны хувьд ч нэг салбараас хараат байхаас гадна гадаад худалдааны түншлэлийн хувьд ч хязгаартай байдаг аж. Харин энэ хүндхэн цаг үед засгийн газраас ямар арга хэмжээ авсан бэ гэдэг нь чухал билээ. Тооцооллын эхэнд 28 гаруй хувьсагчдыг сонгон шинжилгээ хийж, цаашид практикт ач холбогдолтой үлдсэн 21 хувьсагчдыг дараах хүснэгтэд эх сурвалжтай хамт оруулсан болно.

Панел хамгийн бага квадрат арга

Панел өгөгдлийг ашиглан регрессийн загварыг тооцоолох аргын хувьд үндсэн гурван аргыг ашиглан хийж болно. Common Effect Model эсвэл Pooled Least Square (PLS) загварын арга нь зөвхөн хугацааны цуваа болон хөндлөн огтлолын өгөгдлийг нэгтгэдэг учраас хамгийн энгийн арга юм. Энэ арга нь энгийн хамгийн бага квадрат (OLS) арга эсвэл хамгийн бага квадратын техникийг ашиглан тооцоолж болно. Регрессийн тэгшитгэлийн хэлбэр нь энгийн хамгийн бага квадраттай төстэй, өөрөөр хэлбэл: $i = 1, 2, \dots, n$ -ийн нийтлэг хүчин зүйлсийн тэгшитгэл. N ба $t = 1, 2, \dots, T$. Энд $N =$ Узбекстан болон Монгол улс ба T нь хугацааны тоо юм. Энэ загвараас $N \times T$ тэгшитгэлийг үүсгэж болох бөгөөд энэ нь хөндлөнгийн Т тэгшитгэл ба N тэгшитгэлийн хугацааны цуваатай тэнцүү юм. Панел өгөгдлийг ашиглан регрессийн загварыг тооцоолох арга нь зөвхөн цаг хугацааны цуваа болон хөндлөн огтлолын өгөгдлийг нэгтгэдэг тул хамгийн энгийн гурван аргаар хийж болно. Мөн энэ аргын онцлог нь Hausman тестээр хувьсагчдаа үнэлэх боломжтой. Энэ тестийн талаар товч дурдвал, загвар нь өгөгдөл тохирох эсэхийг үнэлэхэд туслалцаа үзүүлдэг. Энэ нь регрессийн загварт өөр төрлийн эндоген хувьсагчдыг илрүүлж, энэ нь хамгийн хамгийн бага квадратын үр дүнг хамааралгүй болгодог билээ. Учир нь OLS-ийн нэг таамаглал нь таамаглагч хувьсагч болон алдааны нэр томъёоны хооронд хамаарал байхгүй гэсэн таамаглал дэвшүүлдэг бөгөөд энэ тохиолдолд хувьсагчийг хасах эсвэл өөр аргаар ашиглаж болно. Хамгийн сайн регрессийн аргыг сонгохын тулд судалгаандаа урьдчилан таамаглах хувьсагчид эндоген эсэхийг олж мэдэх хэрэгтэй билээ. Үүнийг Хаусманы тест тооцоолдог онцлогтой. Панел хамгийн бага квадрат аргаар тооцоолох гурван төрлийн загвар байдаг: Pooled Regression Model (PRM), Fixed Effects (FE) болон Random effects (RE) гэсэн аргуудын сүүлийн хоёр загварыг тооцоололдоо оруулсан байгаа. Хаусманы тестийн тэг таамаглал нь RE загвар болон FE загварын аль нэгийг тооцоололд оруулах явдал билээ. Энэ нь алдаа (α_1) нь регрессийн үр дүнтэй хамааралтай эсэхийг шалгадаг бөгөөд тэг таамаглал нь хамааралгүй байна гэж үздэг. Хаусманы тестийн үр дүнг RE загвар нь дэмжих байгаа болохоор суурь загвар болгож судалгаандаа ашигласан болно. Учир нь хэлбэлзэл өндөртэй хугацаанд ашиглахад илүү практикт ач холбогдолтой үр дүн гаргадаг билээ.

$$H = (\beta_{RE} - \beta_{FE})(V(\beta_{RE}) - V(\beta_{FE}))(\beta_{RE} - \beta_{FE})$$

Fixed Effect Model (FE), Random Effect Model (RE) аргуудын эцэст нь адилхан үр дүн үзүүлдэг байгаа. Хоорондын харилцан хамаарлыг нь тодорхойлсноор, хэр нөлөөлж байгаа судлан, нөлөөлөл багатай хувьсагчдыг томъёоноос хасаад явах байгаа.

$$\Delta y_t = K + \phi y_{t-1} + \beta_t + \phi DU1_t + \phi DT1_t + \phi DU2_t + \phi DT2 + \phi DU3_t + \sum_{j=1}^k dj\Delta j_{t-1} + E_t, \quad (1.1)$$

$$DU_t = \left\{ \left(\begin{array}{l} 1 \rightarrow t > TB \\ 0 \rightarrow \text{Dummy} \end{array} \right) \right\} \rightarrow DU_t = \left\{ \left(\begin{array}{l} 1 \rightarrow t > TB \\ 0 \rightarrow \text{Dummy} \end{array} \right) \right\} \rightarrow (1.2)$$

Энд Δ эхний ялгах тэмдэг, t - хугацаа, E бол алдаа/цагаан шуугиан/

DUт нь дамми хувьсагч юм.

Ковил-19 цар тахалтай холбоотой уул уурхайн экспорт нь давамгай орнуудын эдийн засаг нь хэрхэн өөрчилж байна. Хоорондын хамаарал болон оновчтой төрийн бодлогын талаар дараагийн бүлэгт илүү дэлгэрэнгүй авч үзнэ. Mash олон арга зүй, дүрэм журмыг, бодлогыг засгийн газраас хэрэгжүүлсэн бөгөөд эдгээр нь нийгэм, эдийн засагт янз бүрээр нөлөөлсөн билээ. Эдгээрийн ялгааг нарийн гарган, ямар үзүүлэлт гол нөлөө үзүүлсэн болохыг тооцох хамгийн сайн аргуудын нэг хэмээн гадаадын судлаачид үздэг болохоор судалгаандаа ашиглаг.

Дундаж дөрвөлжин алдааны загвар (RMSE)

Дараах төрлийн математик гурван загвар нь хамгийн сайн хувьсагчдаа үнэлж, цаашид таамаглаж болох эсэхийг тооцдог арга болохоор ашигласан болно.

RMSE нь үлдэгдлийн стандарт хазайлтыг урьдчилан таамагладаг алдааны загвар юм (Barnston, 1992). Үлдэгдэл нь регрессийн шугамын өгөгдлийн цэгүүдээс хэр хол байгааг харуулдаг хэмжүүр буюу хамгийн сайн тохирох шугаман хувьсагчийг тодорхойлдог математик загвар билээ. Энэ нь хамааралтай хувьсагчийн цар хүрээнээс хамаарна. Үүнийг янз бүрийн загвар дээр ашиглан, урьдчилсан мэдээг харьцуулж ашиглах боломжтой. Алдаа бага байх тусам RMSE нь тооцоолол сайжрах тул тооцоолсон параметрийн алдааны квадрат язгуур дараах байдлаар тодорхойлогдоно (Kenney):

$$RMSE(\hat{\theta}) = \sqrt{MSE(\hat{\theta})} = \sqrt{E((\hat{\theta} - \theta)^2)} \quad (1.3)$$

Тус загварын сул тал нь янз бүрийн хугацаанд хэлбэлзэл өндөр байгаа үед урьдчилан таамаглах алдааны зөрүү их байх магадлалтай. Тиймээс туслах математик загвар хэрэгтэй бөгөөд судалгаандаа дундаж үнэмлэхүй алдааны загварыг ашиглаг.

Дундаж үнэмлэхүй алдааны загвар (MAE)

Статистикийн хувьд дундаж үнэмлэхүй алдааны загвар (MAE) нь ижил буюу адилхан үзүүлэлтүүдийн хоорондох алдааны хэмжүүрийг тооцдог. Харин цаг хугацааны хэлбэлзэл өндөр байхаас үл хамааран харьцуулан тооцох боломжтой хувьсагчдыг ялгадаг арга билээ. Мөн энэ загварын хамгийн бага панел квадрат язгуурын аргад ашигладаг нь тэгшитгэлээ улам дэмжиж өгдөг давуу талтай.

Урьдчилсан таамагласан тооцоолол болон бодит байдал хоорондын үнэмлэхүй зөрүүг илэрхийлдэг.

$$MAE = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n |y_j - \hat{y}_j| \quad (1.4)$$

Үнэмлэхүй дундаж алдаа (MAE) нь таамаглах бүх хувьсагчдын багц дахь алдааны дундаж хэмжээг тэдгээрийн чиглэлийг харгалзахгүйгээр хэмждэг давуу талтай.

Тиелийн тэгш бус байдлын Коэффициент

Өөр өөр хувьсагчдын хооронд харьцуулалт хийхэд энэ арга нь хамгийн сайн тохирох арга билээ. Доорх тэгшитгэлийг Тиелийн-ийн өөрчлөгдөхгүй дүрэм хэмээн нэрлэх тохиолдол бас бий.

$$U_1 = \frac{\sqrt{\frac{1}{h+1} \sum_{t=s}^{s+h} (\hat{x}_{t-1}(1) - x_1)^2}}{\sqrt{\frac{1}{h+1} \sum_{t=s}^{s+h} \hat{x}_{t-1}(1)^2 + \sqrt{\frac{1}{h+1} \sum_{t=s}^{s+h} x_t^2}}} \quad (1.5)$$

Тиелийн коэффициент нь тэгээс нэгийн хооронд утга авдаг. Хэрэв Тиелийн коэффициентийн тооцооллын үр дүнгээр тэг гарвал түүнийг төгс тохирох тооцоолол гэж үзэх болно. Нэгээс их

гараах тохиолдолд цаг хугацааны хувьд тухайн хувьсагч нь хэлбэлзэл өндөртэй, тогтвортгүй хэмээн үздэг.

Дээрх гурван математик загвар нь сонгосон буюу регресс тэгшитгэлдээ ашигласан олон хувьсагчдын хэр их практикт ач холбогдолтой болохыг үнэлж, цаашдын чиг хандлагыг урьдчилсан таамаглах арга билээ. Тооцооллоор ач холбогдолгүй гарсан хувьсагчдыг хасах бөгөөд үлдсэн хувьсагчдаа ARCH, GARCH, GARCH-X аргаар загварт оруулж таамаглал дэвшүүлдэг.

GARCH-X загвар

Ерөнхий авторегрессив нөхцөлт гетероскедастик (GARCH) загварыг 2003 онд Нобелийн шагналын эзэн, эдийн засагч Роберт Ф.Энглийн боловсруулсан (Engle, 1982). GARCH нь санхүүгийн зах зээл дэх хэлбэлзлийг үнэлж, цаашдын таамаглалыг тодорхойлдог хамгийн сайн арга хэмээн эрдэмтэд үздэг. GARCH загварчлал дотроо олон ангилагддаг бөгөөд судалгаандаа GARCH-X аргыг ашигласан болно. Энэ арга нь санхүүгийн үзүүлэлт, ханшийн хэлбэлзлийг урьдчилан тооцоолоходо бусад загваруудаас илүү бодит үр дүнг бий болгодог. GARCH-X загварыг ойлгохын тулд эхлээд GARCH загварыг бичих бөгөөд дараах байдлаар илэрхийлэгдэнэ.

$$h_t = \omega + \alpha e_t^2 + \beta h_{t-1}, \omega > 0, \beta \geq 0 \quad (2.1)$$

Энд e_t^2 -ийн дисперс 1 байх ба энэ нь зөвхөн $\alpha + \beta < 1$ ба $\alpha > 0, \beta > 0, \omega > 0$ үед л нөлөөлнө. GARCH-X дисперсийн тэгшитгэлийн рекурсив шинж чанарыг хаалттай хэлбэрээр илэрхийлэх боломжгүй. Тиймээс бид гол үр дүнг ойролцоогоор тооцоолохын тулд Марковын гинжин Монте Карло (МСМС) симуляцийн стратегийг ашигласан болно. Энэхүү аргачлалыг анх Метрополис, Хастингс нар судалгаандаа ашигласан байдал (Metropolis, 1953). Үүнийг дараах байдлаар илэрхийлж болно.

$$p(\varphi|\gamma) = \frac{L(\varphi|\gamma)p(\varphi)}{\Delta L(\varphi|\gamma)p(\varphi)d\varphi} \quad (2.2)$$

$$L(\varphi|\gamma)\alpha(\det \Sigma)^{-\frac{1}{2}} \exp[-\frac{1}{2}\gamma \Sigma^{-1} y] \quad (2.3)$$

Түүврийн стратеги нь параметрийн орон зайд $(\varphi^{[0]}, \dots, (\varphi^{[j]}), \dots$ дарааллаар Марковын гинжийг бүтээхэд суурилдаг. Тохиромжтой тогтмол байдлын нөхцөлд ј нь хязгааргүйд хүрэх хандлагатай байдаг тул $(\varphi^{[j]})$ нь санамсаргүй хэмжигдэхүүн рүү ойтгож болохыг асимптот үр дүн баталгаажуулдаг. Тиймээс, эхний үр дүнг засварласны дараа гинжин хэлхээний тооцооллыг ашиглан таамаглах хувьсагчдын тооцооллыг хийж, практикт илүү ач холбогдолтой үр дүн гаргах боломжтой билээ. GARCH-X загварын суурь загвар бол ARCH загвар бөгөөд дараах шалгууруудыг сүүлд нь хангасан эсэхийг шалгадаг.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Энэхүү бүлэгт судалгааны үр дүнг танилцуулах болно. Эмпирик үр дүнгээс хараад товч дүгнэлт өгөх бол хувьсагчид 5%-ийн түвшинд ач холбогдолтой гарсан бөгөөд загварыг сонгох нь тохиромжтой болохыг харуулж байна. Хавсралт 3-ийн үр дүнг нэгтгэхэд, тооцоолсон хувьсагчид ДНБ-ийн өсөлтийн 97%-ийг тайлбарлав. Мөн тооцооллоос Random Effect хамгийн бага квадратын арга нь илүү тохирох нь тодорхой болохоос гадна үнэлсэн хувьсагчдын цаашдын чиг хандлагыг таамаглах боломжтой болохыг тооцооллоо.

Fixed Effect (FE) хамгийн бага квадратын загварын үр дүн

Энэхүү FE загварт дамми буюу чанарын хувьсагчдын хамруулан хоорондын хамаарлыг нарийн тооцон гаргалаа.

$$Y_{it} = \alpha_1 + \alpha_2 D_2 + \alpha_3 D_3 + \alpha_4 D_4 + \alpha_5 D_5 + \alpha_6 D_6 + \alpha_7 D_7 + \alpha_8 D_8 + \dots + \alpha_m D_n + \beta X_{it} + v_{it} \quad (3.2-1)$$

Судалгаандаа 17 гаруй чанарын хувьсагчдыг оруулсан ба FE аргаар үнэлэхэд нь 10 чанарын хувьсагчид нь практикт ач холбогдолтой, шугаман хамааралтай болох нь тогтоогдсон болохоор 7 хувьсагчдыг тэгшигтгэлээсээ хасаж тооцоход дараах үр дүн гарлаа (хувьсагчдынхаа практик ач холбогдолтой байх аргачлалаас гадна цаашид таамаглаж болох эсэх, аль хувьсагч нь илүү эдийн засагтаа нөлөөлж байгааг тооцоолон, аль улсын засгийн газрын шийдвэр нь оновчтой байсан болохыг харах боломжийг олгодог тул загвар тус бүрд Тиелийн тэгш бус байдлын Коэффициент, Дундаж үнэмлэхүй алдааны загвар (MAE), Дундаж дөрвөлжин алдааны загвар (RMSE)-ыг тооцсон болно).

Хүснэгт 1. Fixed Effect аргын гол үр дүн

Гол хувьсагчид	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9.78	0.25	54.65	0
DCHL	-0.24	0.21	-2.91	0.003
Theil coef	16.65	R-squared		0.874
RMSE	18.87	Adjusted R-squared		0.871
MAE	9.8	S.E. of regression		19.87
Hannan-Quinn criter	8.15	Sum squared resid		30575.0
S.D.dependent var	65.6	F statistic		106.98

FE загварын үр дүнгээр үл хамаарах хувьсагчид нь хамаарах хувьсагчдад 87%-ийн нөлөө үзүүлж байгаа нь харагдаж байна. Дэлгэрэнгүй үр дүнгээс харахад, хууль эрх зүйн өөрчлөлт эдийн засагт сөрөг нөлөө үзүүлж байгаа явдлыг анзаарч болно. Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ, хуулийн шинэчлэлт, өөрчлөлт бүрийг тусгаж нэгдсэн байдлаар DCHL хэмээн тэмдэглэсэн байгаа. Математик загварыг давхар ашиглан хувьсагчдаа үнэлэхэд MAE хувьд хангалтгүй үр дүн гарсан нь энэ аргын хувьд дээрх 7 улсын засгийн газрын нөлөөллийг тооцоход хугацааны хувьд тохирохгүй буйг илэрхийлж байгаа болохоор Random Effect загварыг дараах дэд бүлэгт ашиглав.

Random Effect (FE) хамгийн бага квадратын загварын үр дүн

RE загварыг ашиглан тооцоход математик загварууд бидний гол хувьсагчийн практик ач холбогдлыг сайжруулахаас гадна цаашид таамаглал дэвшүүлэх боломжтой болох нь харагдаж байна. RMSE, MAE хувьд зохих түвшинд тооцоолол нь гарсан болохоор улс тус бүрийн хувьд засгийн газрын бодлогын нөлөөлөл болон үр дүнг тооцох боломжтой гарлаа.

Хүснэгт 2. Random Effect аргын гол үр дүн

Гол хувьсагчид	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	11.21	0.164	49.25	0
DCHL	-1.49	0.19	-4.06	0.003
Theil coef	10.60	R-squared		0.976

RMSE	31.23	Adjusted R-squared	0.968
MAE	26.8	S.E. of regression	19.87
Hannan-Quinn criter	8.15	Sum squared resid	30575.0
S.D.dependent var	65.6	F statistic	210.87

Дээрх хүснэгтээс мөн л эдийн засагт засгийн газраас авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээнүүд сөрөг нөлөө үзүүлж буйг анзаарч болно. Хөгжиж буй орнуудын хувьд санхүүгийн болон нийгмийн үзүүлэлтүүд нь хэлбэлзэл өндөр байдаг болохоор энэ арга нь Fixed Effect-ээс илүү тохирч байна.

Хаусман (Hausman) тестийн үр дүн болон хариу арга хэмжээ

Хаусманы тест нь FE болон RE аргын хоорондын ялгааг нарийн үнэлдэг давуу талтай. Хүснэгт 3.4-1-д үзүүлсэн үр дүнгээс харахад тооцоолсон хи-квадрат утга нь ач холбогдолтой тул хоёр загварын тооцоолсон коэффициентуудад ялгаа байхгүй гэсэн таамаглалыг бид үгүйсгэж байна. Хувьсагчид хоорондын хамаарал өндөр хамаарлтай тул Random Effect загварыг ашиглах нь зөв байна. Тэгшитгэлдээ 21 хувьсагчдын бүгдийг тооцоход 10 хувьсагчид бие биедээ өндөр хамаарлтай гарсан болохоор тусдаа регрессийг дээрх хоёр аргаар тусган тооцсон билээ.

Хүснэгт 3. Hausman effect аргын гол үр дүн

Тестийн тойм		Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq.d.f	Prob
Cross section random effect		8.9840	1	0.0115
Cross section random effects тестийн харьцуулалт:				
Хувьсагч	Fixed	Random	Var (Diff.)	Prob
DCHL	-0.24	-1.49	0.0000	0.0115

Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ улс тус бүрд Random Effect аргаар хэрхэн нөлөөлж байгааг тооцон, дараах үр дүнг гаргалаа.

Хүснэгт 4. Улсуудын засгийн газраас хэрэгжүүлж буй бодлогын эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллийг RE аргаар үнэлсэн үр дүн

№	Улс	Effect
1	Армени	-8.947
2	Монгол	-4.698
3	Тажикстан	3.789
4	Гвиней	-0.685
5	Узбекистан	0.14

6	Лаос	6.851
7	Киргизстан	-7.787

Хүснэгт 4-ын эмпирик үр дүнгээс харахад 7 улсаас Лаос, Тажикстан улсын засгийн газраас хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ нь эдийн засагт сайнаар нөлөөлсөн байна. Бусад орнуудын хувьд засгийн газраас хэрэгжүүлж буй бодлого, арга хэмжээ нь эдийн засагт сайнаар эсвэл үл мэдэгдэхүйц нөлөө үзүүлсэн аж. Дээрх хоёр улсын хувьд хэрэгжүүлсэн гол арга зүйн дотоодын үйлдвэрлэл, жижиг дунд бизнес явуулж буй байгууллагуудад ногдох татварын хувь хэмжээг хөнгөлж, төрөөс дэмжлэг үзүүлсэн байна. Мөн гадаад улсад үйл ажиллагаа явуулдаг өөрсдийн үндэсний үйлдвэрлэлээ дэмжиж, эх орондоо буцаах зорилгоор татаас олгосон нь илүү үр дүнтэй арга хэрэгсэл байжээ. Хэцүү цаг үе байсан ч хамаагүй дотоодын зах зээлд үйлдвэрлэлийн хүрээгээ тэлж, хил хаасан ч хүнсний бүтээгдэхүүнээр ард иргэдээ дутаахгүйгээр төр нь ажилласан байна. Хамгийн их сонирхлыг татсан засгийн газрын арга хэмжээ нь бол инфляцыг тогтвортой түвшинд барих зорилт тавьсан бөгөөд тэрхүү зорилтдоо 2020, 2021 оны турш ханган ажиллажээ. Энэ нь ард иргэддээ ногдож буй дарамтыг бууруулж байгаа юм. Тэдний гадаад улстай хийсэн худалдааны хувьд сайжруулалт гарсан буюу худалдааны түнш орнуудтай нэмэлтээр хэлцэл хийсэн аж.

ARCH, GARCH-X аргын үр дүн

Бүх хувьсагчдаа практикт ач холбогдолтой байдал болон хоорондын хамаарлыг үнэлсний дараа таамаглал дэвшүүлэх боломжтой юм (Virginia, 2020). Харин дараагийн судалгааны үр дүнд голлох хувьсагчдын цаашдын чиг хандлагыг таамаглав. Олон улсын хэмжээнд хувьцааны зах зээл, валютын ханш, бүтээгдэхүүний үнийн ханш гэх мэт хэлбэлзэл өндөртэй үзүүлэлтийн цаашдын чиг хандлагыг ARCH, GARCH (Hansen, 2001) аргаар таамаглах нь оновчтой (Engle, 2001) хэмээн үздэг болохоор бүтээлдээ GARCH арга доторх ангиллаас GARCH-X аргыг сонгож таамаглав. Тооцоололд нүүрс, зэс, алт, хөнгөн цагаан гэх мэт бүтээгдэхүүний 2005 оноос 2021 он хүртэлх сарын мэдээг цуглуулан, цаашдын чиг хандлагыг эмпирик загвараар тооцоход дараах үр дүн гарлаа.

Хүснэгт 5 ARCH аргын нөлөөллийн үр дүн

Хувьсагчид	ARCH нөлөө
COAL	14.85*
COPP	38.59**
GOLD	21.76*
ALUM	5.21*

* болон ** нь статистикийн ач холбогдлын 1 ба 5 хувиар тус тус илэрхийлсэн үзүүлэлт.

Үр дүнгээс бүх хувьсагчид ARCH нөлөө байхгүй гэсэн тэг таамаглалыг үгүйсгэв. Тиймээс ARCH нөлөөг хүлээн зөвшөөрөх болно. Түүхий эдийн бүтээгдэхүүнд гадаадын гэнэтийн шок янз бүрийн байдлаар нөлөө үзүүлдэг болохоор зайлшгүй GARCH-X загвараар үнэлэхээс өмнө ARCH аргыг суурь арга болгож тооцох хэрэгтэй билээ. Тийм болохоор хүснэгт 6 тооцон үр дүнг оруулсан юм.

Хүснэгт 7 GARCH-X аргын голлох үр дүн

C	0.0258	0.039*
Хувьсагчдын тэмдэглэл		
β	1.870	0.069*
α	1.368	0.000*
ω	0.000	0.019***
COAL	-1.570	0.398
COPP	3.180	0.709
GOLD	0.000	0.605
ALUM	-0.001	0.689
F-statistic	0.1025	Prob.F (1,125) 0.793
Obs-R-squared	0.0796	Prob.Chi-Square (1) 0.510
Jarque-Bera	2.2548	Prob 0.158

* болон *** нь статистикийн ач холбогдлын 1 ба 10 хувиар тус тус илэрхийлсэн үзүүлэлт.

Дээрх хүснэгтэд тооцоолсон C параметр нь зах зээлд арилжаалагдаж буй голлох түүхий эд материалын дундаж үнэ (PCPS) бөгөөд энэ нь статистикийн хувьд ач холбогдолтой гарлаа (ω параметр нь мөн статистикийн хувьд 10% (9.61%) ач холбогдолтой). Урт хугацааны хувьд өсөлт нь тогтвортой байх хандлагатай байна. ARCH, GARCH-X-ийн хувьд хувьсагчид 1%-ийн ач холбогдолтой гарсан нь нүурс, алт, хөнгөн цагааны үнийн хэлбэлзэлд өнгөрсөн хугацааны түүхэн өгөгдөл нь чухал нөлөө үзүүлдэг гэж ойлгож болно. Гадаадын зах зээлд гарсан шийдвэр, арга хэмжээ, бодлогууд өөрчлөгдөхөд уул уурхайн зах зээлд ихээхэн нөлөө үзүүлдэг аж. Тооцооллын үр дүнд гадаадын зах зээлийн гэнэтийн мэдээлэл, засгийн газраас хэрэгжүүлж буй арга хэмжээнд өөрчлөлт ороход л түүхий эдийн үнэ 1.8%-иар өсдөг болохыг харуулж байна. ARCH ба GARCH-X-ийн коэффициентуудын нийлбэр нь таамаглалыг ханган, зах зээлд үнийн тогтвортгүй байдал өндөр байгааг харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, өнгөрсөн үеийн цочрол, хэлбэлзэл нь ирээдүйн үнийн хэлбэлзэлд урт хугацааны нөлөө үзүүлдэг. GOLD, COPP, COAL гэсэн хувьсагчид нь түүхий эдийн зах зээлийн үнийн өсөлт, бууралтад чухал нөлөө үзүүлж байгаа бол ALUM нь мэдэгдэхүйц нөлөөл үзүүлж буй нь тооцооллын үр дүнд харагдаж байна. Олон улсад нүүрс, алт, зэс нь түүхий эдийн үнэнээс гадна эдийн засгийн тогтвортой байдалд чухал нөлөө үзүүлдэг билээ. Ялангуяа, Монгол Улс шиг дан нүүрсний бүтээгдэхүүнээр эдийн засгийн тогтвортой байдал нь тодорхойлогдох орнуудын хувьд гадаадын мэдээ, арга хэмжээ, түүхий эдийн үнэ нь дотоодын зах зээлд нь хүчтэй нөлөө үзүүлдэг билээ. Түүхий эдийн үнэ нэмэгдсэн ч хөгжиж буй орнуудын хувьд хүндээр тусч байгаа билээ (Blake, 15 March 2022). Харин түүхий эдийн үнийн өсөлт удааширснаар тухайн орны төсвийн байдал муудаж, гадаадаас өр авах арга хэмжээ улс төр нь хэрэгжүүлж байна (UNCTAD, 2021).

Энэхүү дэд бүлгийг дүгнэн үзэх бол уул уурхайн салбараас хамааралтай, хөгжиж буй орнуудын хувьд гаргасан шийдвэр нь эдийн засагт хүчтэй нөлөө үзүүлжээ. Ялангуяа, Монгол, Армени, Узбекстан, Тажикстан, Гвиней улсуудын хувьд хууль, эрх зүйн өөрчлөлт нь эдийн засагт хүндээр нөлөөлсөн байна. Тэдний нийтлэг алдаа нь дотоодын жижиг, дунд үйлдвэрлэлээ дэмжээгүй, татаас олгоогүй, гадаадын орнуудаас өмнөх хугацаанаас үнэтэй дүнгээр хүнсний бүтээгдэхүүнээ оруулж, валютын

ханш суларсантай холбоотой дээрх орнуудын инфляц нэмэгдсэн байна. Энэ нь хүүний түвшинг нэмэгдүүлэх хандлагатай болохоор хөдөлмөрийн эрэлтийг бууруулсан үр дүн гарчээ. Засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн араг хэмжээ нь эдийн засагт эерэг нөлөө үзүүлсэн дээрх хоёр орны жишээнээс суралцаж, гадаад худалдааны түнш улс болон бүтээгдэхүүний төрөлжилтөө нэмэгдүүлэх зайлшгүй хэрэг гарч байна.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Ковид-19 цар тахлын үе манай оронд олон зүйлсийг ухааруулсан мэт. Энэхүү судалгааны ажлаа хийж, эцсийн эмпирик шинжилгээний үр дүнг ажиглахад дараах үр дүн, дүгнэлт, санал зөвлөмжүүд гарлаа. Үүнд:

- Ковид-19 цар тахал нь хөгжиж буй болон буурай орнуудын эдийн засагт хүчтэй нөлөө үзүүлсэн.
- Аль нэг салбар нь давамгай орнуудын хувьд гадаадын гэнэтийн нөхцөл байдалд/шок/хүчтэй хамаарч байна.
- Төрийн шийдвэр нь нийгэмд нөлөө үзүүлэхээс гадна эдийн засагт хүчтэй нөлөөлж байна.
- Эмпирик судалгааны үр дүнд $\beta_1^{\wedge} = -0.025$ нэгж гарсан байгаа нь бусад хүчин зүйлс тогтмол үед $X_{1,i}$ буюу ажилгүйдлийн түвшин нэг хувиар Y_i буюу ДНБ тухайн улиралдаа багтаад ойролцоогоор 0.025 сая ам.доллароор буурч байгааг харуулж байна. Бидний регрессийн үр дүнд ажилгүйдэл, инфляц, хууль эрх зүйн өөрчлөлт, бодлого, төсвийн зардал (алдагдал), Ковид-19 цар тахлын тохиолдол нь эдийн засагт сөргөөр нөлөөлдөг аж. Хөгжиж буй 7 улсын хувьд засгийн газраас хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нь дунджаар сөрөг нөлөөлдөг байна. Энэ нь нэг салбараас хараат байдалтай холбоотой билээ (бусад үр дүнг хавсралт 1, 2, 3-с дэлгэрэнгүй харж болно).
- Ноас, Тажикстан орны засгийн газраас хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нь эдийн засгийнхаа гол үзүүлэлтээс гадна, цар тахлын нөхцөл байдал сайнаар нөлөөлсөн байна.
- Ковид-19 цар тахлын үед төрөөс гаргаж буй дүрэм, журам, хууль эрх зүйн өөрчлөлт нь эдийн засгийг бууруулсан байна.
- Засгийн газраас иргэддээ тараасан мөнгө, хандив нь нийгэмдээ үр өгөөжөө өгсөн үр дүн харагдсан ч эдийн засагт сөрөг нөлөө үзүүлсэн байна/мөнгө хэвлэх нь инфляцыг бага нэгжээр нэмэгдүүлдэг/.
- 2020 онд хөгжиж буй орнуудын гаднаас авах өр нь/бонд, банкны зээл/ өмнөхөөсөө 17%-р өссөн нь улсуудыг өрийн дарамтад орох магадлалыг бий болгож байна. Уул уурхайн экспорт давамгайлсан 17 орны гадаад өр ДНБ-ий 25 гаруй хувийг эзэлж байна.
- Хамгийн гол үзүүлэлт бол ажилгүйдэл байсан бөгөөд ажилгүйдэл 2 дахин өсөх нь эдийн засгийг бууруулсан. Төрөөс ажилгүйдлэлтэй тэмцэх арга хэмжээ авсан ч үр дүнгээ өгч чадаагүй байна. Гол шалтгаан нь цалин болон хөл хорио/аялал жуулчлал, агаарын тээвэр, хувцасны үйлдвэр, уул уурхайд ажилладаг ажилтнуудыг хүнд нөхцөл байдлаас болж чөлөөлсөн нь огцом ажилгүйдлийн түвшинг өсгөсөн/
- Экспорт/импорт-ын хэмжээ буурсан нь зарим барааг дотооддоо хангах эерэг өөрчлөлт авчирсан.

Эцэст нь хэлэхэд төрөөс авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээнүүд нийгэм, эдийн засагт чухал нөлөө үзүүлж байна. Одоо цагт аль улс оновчтой шийдвэр гаргаж, хэрэгжүүлж байгаагаас эдийн засгийн ерөнхий төлөвийг харж болно. Судалгаандаа ашигласан орнуудаас Ноас, Тажикстан улсын хувьд тахлын тархалтыг бага хэмжээнд барьж чадаж буй нэг гол хэрэгсэл нь төрөөс авч буй арга хэмжээ болон дотооддоо барьсан үйлдвэрүүд, татаас, дэмжлэг, хамтын түншлэлээ нэмсэнтэй холбоотой юм байна. Харин Монгол, Армени, Узбекстан, Тажикстан, Гвиней улсуудын хувьд хууль, эрх зүйн өөрчлөлт нь эдийн засагт хүндээр нөлөөлсөн билээ. Тэдний нийтлэг алдаа нь дотоодын жижиг, дунд үйлдвэрлэлээ дэмжээгүй, татаас олгоогүй, гадаадын орнуудаас өмнөх хугацаанаас үнэтэй дүнгээр хүнсний бүтээгдэхүүнээ оруулж, валютын ханш суларсантай холбоотой дээрх орнуудын инфляц нэмэгдсэн байна. Энэ нь хүүний түвшинг нэмэгдүүлэх хандлагатай болохоор хөдөлмөрийн эрэлтийг бууруулсан үр дүн гарсан юм. Гэхдээ Монгол Улс цаашид эдийн засгаа тогтвортой хэмжээнд барих боломжтой хэмээн хувьдаа дүгнэж байна. Учир нь бидэнд байгалийн баялагаас гадна маш олон мэдлэгийн баялаг байдал болохоор ирээдүйд мэдлэгээрээ дэлхийд тэргүүлэх бүрэн боломжтой билээ.

GARCH-X тооцооллын эцэст гарсан уул уурхайн бүтээгдэхүүний үнийн урт хугацаанд өсөх хандлагатай тул дээрх долоон улсын эдийн засагт сайнаар нөлөөлөх болно хэмээн шууд дүгнэж болохгүй. Хэзээ нэгэн цагт байгалийн газар доорх баялаг дуусах нь үнэн болохоор бусад уул уурхайн салбараас бусад зах зээлээ хөгжүүлэх хэрэгтэй болохыг зөвлөж байна.

АШИГЛАСАН НОМ ЗҮЙ

Avishai. (2020). The pandemic isn't a black swan but a portent of a more fragile global System. Usa.

Čermák, Michal. 2017. Leverage Effect and Stochastic Volatility in the Agricultural Commodity Market under the CEV Model. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis* 65:1671–78.

"Ukrainian exodus could be Europe's biggest refugee crisis since World War II". *El País*. 3 March 2022.

Jittima Singvejsakul, Yaovarat Chaovanapoonphol, Budsara Limnirankul, Modeling the Price Volatility of Cassava Chips in Thailand: Evidence from Bayesian GARCH-X Estimates, *Economies* 2021, 9(3), 132; <https://doi.org/10.3390/economics9030132>

Hu, X., Hodges, D.G., Shi, G. 2014. Assessing the pre-REDD policies of countries with substantial forest area growth. – *Forestry Studies | Metsanduslikud Uurimused* 60, 34–43. ISSN 1406-9954. Journal homepage: <http://mi.emu.ee/forestry.studies>

Q. Zheng, f. K. Jones, s. V. Leavitt, et al., "hit-covid, a global database tracking public health interventions to covid-19," *scientific data* 7/1 (2020), pp. 1–8.

Impact of covid-19 on international trade: lessons for african ldcs prachi agarwal school of social sciences jawaharlal nehru university new delhi, india and mulenga chonzi mulenga school of social sciences mulungushi university kabwe, zambia october 25, 2021

Lee, S.W., Hansen, B.E.: Asymptotic theory for the GARCH (1, 1) quasi-maximum likelihood estimator. *Econometric Theory* 10, 29 (1994)

Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.

Evan defillipis, s. M. (2020). What is impact of communication with this situation.

Frances.p. (2020). Forecasting stock market volatility using garch models. *Journal of forecasting*.

Frisch, h. (1983). Theories of inflation. Cambridge: cambridge university press.

Garten rj, d. C. (2009). Antigenic and genetic characteristics of swine-origin 2009 a(h1n1) influenza viruses circulating in humans.

Vijayakumar, A. N. (2019). International determinants on Indian rubber prices. *SJCC Management Research Review*, 9(1), 1-13.

Ensuring rights while protecting health: the importance of using a human rights approach in implementing public health responses to covid-19 volume 23/2, december 2021, pp. 173-186

Hastings, w. Keith. 1970. Monte carlo sampling methods using markov chains and their applications. *Biometrika* 57: 97–109.

САНХҮҮГИЙН БОЛОН САНХҮҮГИЙН БУС БИЗНЕС, МЭРГЭЖЛИИН УЙЛЧИЛГЭЭ ҮЗҮҮЛЭГЧДИЙН КОМПЛАЕНСИЙН ТОГТОЛЦООГ САИЖРУУЛАХ

А. Одонтуяа, Б. Чинзэтөгс

ХУРААНГУИ

Энэхүү судалгааны хүрээнд манай улсын санхүүгийн болон санхүүгийн бус бизнес, мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэгчдийн комплаенсийн тогтолцоог судалж, түүнд тохирсон санал зөвлөмж, сайжруулах арга зам боловсруулах зорилгын хүрээнд комплаенсийн тогтолцоо, бодлого эрх зүйн орчин, санхүүгийн салбарын өнөөгийн нөхцөл байдлыг тодорхойлж судалгааны үр дүнг шинжилж, дүгнэлт санал зөвлөмж боловсруулсан. Судалгааг тоон болон чанарын судалгааны аргачлал болох ганцаарчилсан ярилцлага, анкетын, кейс харьцуулалтын болон бичиг баримт цуглуулах аргуудын ашиглаж хийж гүйцэтгэсэн. Ингэхдээ нийт салбарын 12 комплаенс хариуцсан ажилтнуудаас байгууллагын комплаенсийн үйл ажиллагааг судлах зорилготой анкетын асуулга цуглуулж, комплаенсийн 9 мэргэжилтнээс комплаенс тогтолцооны өнөөгийн нөхцөл байдлыг тодруулах зорилготой ярилцлага авсан. Мөн Монгол улсын шүүхийн шийдвэрээр МУТС холбогдсон кейсүүдийг судлан баримт бичгийг харьцуулан судаллаа. Судалгааны үр дүнд Монгол улсын комплаенс тогтолцоо нь санхүүгийн салбарт харилцан адилгүй хөгжсөн ба банкнаас бусад салбарт уг ойлголт харьцангуй сүүлд түгээн дэлгэрч байна гэсэн дүгнэлтэнд хүрсэн. Нийт салбарт түгээмэл тулгамдаж буй асуудал нь комплаенсийн мэргэшсэн, туршлагатай ажлын хүч бөгөөд уг асуудалтай холбоотой хууль тогтоомж, дотоод дүрэм журам байгууллагуудад тусгагдсан хэдий ч хяналт шалгалт дутмаг байгаагаас үүдэн МУТС эрсдэл өндөр байгааг уг судалгаагаар илрүүллээ.

Түлхүүр уг: Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх, комплаенс, тогтолцоо

ОРШИЛ

Монгол улсад дотоод тэмцэл, зөрчил аль эсвэл томоохон санхүүгийн гэмт хэрэг гарах нь цөөн, терроризмын аюул, заналын идэвхтэй бус нутаг биш учир ихэнх байгууллагууд мөнгө угаах, терроризмийг санхүүжүүлэх эрсдэлийг тэр бүрчлэн ойшоолгүй үүнтэй тэмцэх, сэргийлэх арга хэмжээнүүдийг өдөр бүрийн үйл ажиллагаа болон компанийн засаглалын хүрээнд чухалчилж авж үздэггүй билээ. Гэтэл эсрэгээрээ хөгжил буурай, санхүүгийн тогтолцоо сайтар хөгжөөгүй, хууль эрх зүйн зохицуулалт сул орнуудад далд эдийн засаг илүү хөгжиж, мөнгө угаах, терроризмийг санхүүжүүлэх үйл ажиллагаанууд явуулах тааламжтай байршил болдог бөгөөд гадаад улс орнууд руу чиглэсэн терроризмыг санхүүжүүлэх үйл ажиллагаа тохиолдох магадллатай байдаг. Хэдийгээр далд эдийн засагтай холбоотой судалгааг хийхэд нарийн мэдээлэл, тооцоолол шаардлагатайгаас ихээхэн

хүндрэлтэй байдаг хэдий ч сүүлийн жилүүдэд Монгол улсад авлига, хээл хахууль, оффшор хөрөнгөтэй холбоотой тохиолдол олон нийтэд илрэх нь ихэсч, 2017-2019 онуудад нийт бүртгэгдсэн гэмт хэргээс 64.7%-ийг хууль бус мөнгөн хөрөнгө бүрдүүлэх боломжтой гэмт хэргүүд эзэлсэн байна. Манай улсын хэмжээнд банкнаас бусад санхүүгийн салбарын системд эзлэх хувь хэмжээ бага ч нэгжийн тоо, үйлчилгээний төрөл их байгаагаас хамаарч төвлөрсөн хяналт тавихад хүндрэл үүсдэг билээ. Мөн санхүүгийн байгууллага, бизнесийн байгууллага, төрийн бус байгууллага, худалдааны төвүүд тэдгээрийн комплаенсийн нэгжийн үйл ажиллагаа болон мэдээлэх эрх бүхий мэргэжилтнүүдийн мэдлэг чадвар, мэдээллийн хүртээмж болон олон улсын стандарт бүхий орчин нөхцөл, программ хангамжаас үзэхэд хангалттай бус байгаа нь МУТС эрсдэлийг нэмэгдүүлэх томоохон хүчин зүйлсийн нэг болоод байна. ОУВС-гийн гаргасан загварчлалын дагуу улсын хэмжээнд 900 гаруй тусгай зохицуулалттай итгээдийн үйл ажиллагаан дэр эрсдэлийн үнэлгээ хийхэд санхүүгийн салбарын аж ахуйн нэгжүүд комплаенсыг нэвтрүүлээгүй, аль эсвэл холбогдох ажилтан томилоогүйгээс шалтгаалан байгууллагын төдийгүй зах зээлийн нэр хүндийг унагах сөрөг үр дагавар авчирч болзошгүй хэмээн тодорхойлсон. (Ж.Оймандах, "Комплаенс систем ба удирдлах арга барилыг шинэ түвшинд гаргах нь" Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, 2017) Өөр нэгэн жишээ дурьдвал, Глобал Скэйфийн 2018 оны тайланд "Комплаенсиг дагаж мөрдөхгүй байх өртөг нь Комплаенсиг дагаж мөрдсөн зардлаас 2.71 дахин их байна." хэмээн дурьдсан байдаг. Дээрх асуудлуудаас үзэхэд комплаенсийн тогтолцоо нь олон улсын түвшинд зайлшгүй хэрэгжүүлэх стандарт бөгөөд монгол улсад комплаенсийн тогтолцоог судлах, цаашид сайжруулах шаррдлагатай хэмээн үзэж байна.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО

МУТС эрсдэлийг бууруулахад Монгол улсын санхүүгийн болон санхүүгийн бус бизнес, мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэгчдийн комплаенсийн тогтолцооны ач холбогдол, түүний өнөөгийн нөхцөл байдлыг судалж, МУТС-тай тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх комплаенсийн тогтолцоог сайжруулах арга зам боловсруулах, судалгааны үр дүнд тохирсон санал зөвлөмж боловсруулахад энэхүү судалгааны ажлын зорилго оршино.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛТ

- Комплаенс, МУТС түүний тогтолцооны талаар онолын судалгаа хийх.
- Салбарын судалгаагаар хууль эрхзүйн тогтоомж хэрэгжээд буй олон улсын стандартуудыг судлах, салбарын талаарх зах зээлийн мэдээллийг судлах.
- Эмпирик судалгаагаар түүврийн аргаар тоон болон чанарын судалгааг хийх.
- Судалгааны үр дүнд тохирсон дүгнэлт өгөх.
- Комплаенсийн тогтолцоог сайжруулах санал зөвлөмж боловсруулах.

СУДАЛГААНЫ АЧ ХОЛБОГДОЛ

Энэхүү сэдвийг судалж, санал зөвлөмж боловсруулсаар цаашдаа комплаенсийн тогтолцоог Монголд бэхжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах, санхүүгийн болон санхүүгийн бус байгууллагууд комплаенсийг хангаснаар өөрийн байгууллагын засаглалыг сайжруулах, тэр бүү хэл санхүүгийн системийг хамгаалах, МУТС эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, гадаад хөрөнгө оруулагчдаас санхүүжилт авах боломж нэмэгдэхээрээ ач холбогдолтой юм.

Комплаенсийн тухай ойлголт

Комплаенс гэдэг нь италиар “complire”, испаниар “cumplir”, латинаар “complere”, англиар “compliment” буюу гүйцэтгэх, гүйцэх, биелүүлэх гэсэн үгнүүдээс гаралтай бол Монгол хэлэнд комплаенсийг “нийцэл” хэмээн тодорхойлдог. (Санхүүгийн Зохицуулах Хороо, 2019) Комплаенс гэх ойлголт нь анх 1970 оны эхээр АНУ болон бусад хөгжингүй орнуудын Үндэстэн дамнасан корпорациуд хүчээ авч мөнгө угаах, авилга хээл хахуулийн болон залилангийн хэргүүд газар авч улмаар АНУ-д гадаадад үйл ажиллагаа эрхэлж буй Америкийн корпорацуудын авилга хээл хахууль, бизнесийн ёс зүйг зохицуулсан (FCPA) буюу хилийн чандын авилга хээл хахуулийн эсрэг хууль 1977 онд батлагдсан байдаг. (Ж.Оймандах, "Комплаенс систем ба удирдлах арга барилыг шинэ түвшинд гаргах нь" Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, 2017)

“Комплаенс”-ийг тодорхойлох олон тодорхойлолтууд байдгаас хамгийн түгээмэл ашиглагддаг тодорхойлолтуудыг авч үзвэл:

ISO 19600:2014 стандарт	Комплаенс нь байгууллага хууль тогтоомж, олон улсын стандарт шаардлагыг хэрэгжүүлэх явдал юм.
Олон улсын комплаенсийн зөвлөл	Комплаенс гэдэг нь компанийн засаглалын нэгэн хэсэг бөгөөд тухайн аж ахуйн нэгж, байгууллагад хууль тогтоомж, журам, зааварт нийцүүлж үйл ажиллагаа явуулах чадамж.
Deloitte аудитын компани	Комплаенс нь бизнесийн үйл ажиллагаа явуулахдаа ямагт зөв үйлдэл хийнэ гэсэн ойлголт бөгөөд энэ утгаараа байгууллагын бүх ажилтнуудад хамааралтай байж, банкны соёл, үнэт зүйл, үйл ажиллагааны салшгүй хэсэг болдог.

Комплаенсийн эрсдэл гэдэг нь хууль тогтоомж, дүрэм, журам, ёс зүйн хэм хэмжээ, байгууллагын дотоод бодлого зэрэг зөрчигдсөнөөс үүсэх ба байгууллагын үйл ажиллагааг доголдуулсан хүндрэл, бэрхшээлийг хэлдэг бөгөөд дараах нийтлэг эрсдэл үүсдэг. (Санхүүгийн Зохицуулах Хороо, 2019)

- Санхүүгийн хууль бус үйлдэл, албан тушаалаа урвуулан ашиглах

- Зохицуулалтын байгууллагаас тусгай зөвшөөрлийг нь түдгэлзүүлэх, хүчингүй болгох
- Бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээ зах зээлд нэвтрүүлэхэд хүндрэл гарах
- Байгууллагын болон бизнесийн нэр хүндээ алдах
- Захиргааны арга, хэмжээ торгууль тавигдах

Комплаенсийн үндсэн зарчим:

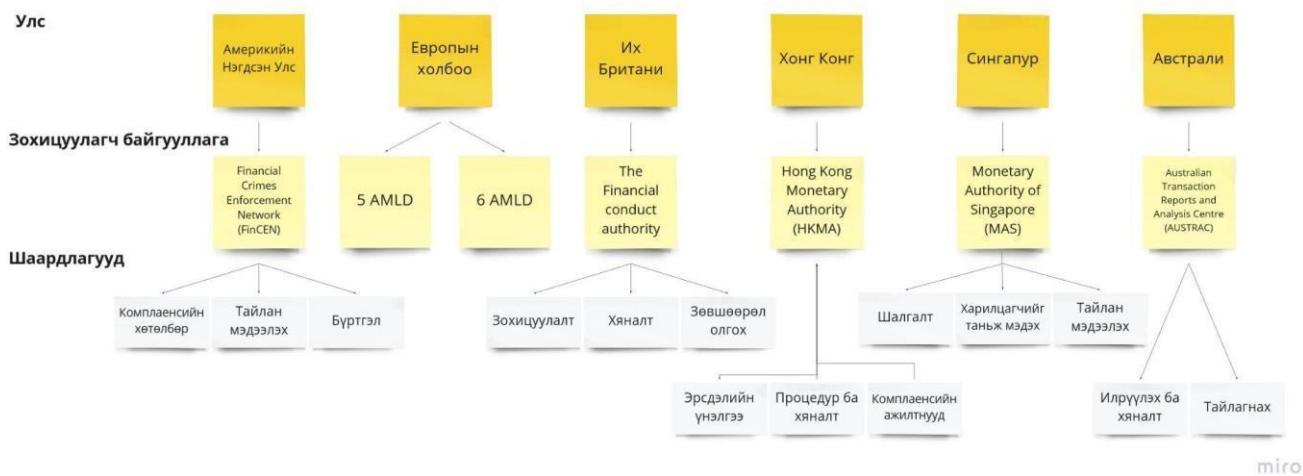
Схем 2 Комплаенсийн үндсэн зарчмууд

Комплаенсийн тогтолцоо буюу систем гэдэг нь байгууллагын төлөөлөгчид болон ажилтнууд нь хүчин төгөлдөр бодлого, төлөвлөгөө, хөтөлбөр, дүрэм журам, горим болон практик дадлын шаардлагуудаа өдөр тутмын үйл ажиллагаандaa боловсруулах, нэвтрүүлэх, хэрэгжүүлэх ба хэрэгжилтийн хяналтаар ханган ажиллахыг хэлнэ. (Ж.Оймандах, LinkedIn.com, 2016) Базелийн хорооноос комплаенсийн хяналт болон дотоод аудит, дотоод хяналтын чиг үүргүүдийн тусгаарлах тодорхой цаг хугацааны үечилсэн байдлаар комплаенсийг үнэлж байхыг зөвлөдөг. Эдгээр чиг үүргүүд нь бүгд өөр өөрийн гэсэн зорилтуудтай байдаг тул байгууллага эдгээр нэгжүүдийг нарийвчлан тодорхойлж өгөх шаардлагатай. Комплаенсийн тогтолцоог хангахад дараах ойлголтууд өргөн ашиглагдана.

КОМПЛАЕНСИИН ТОГТОЛЦОО, ЭРХ ЗҮЙН ОРЧНЫ СУДАЛГАА УЛС ОРНУУДЫН МУТСТ ТОГТОЛЦОО

Схем 4. Улс орнуудын МУТСТ тогтолцоо

Дэлхийн бусад улс орнуудын МУТСТ тогтолцоог харвал өөрсдийн орон нутгийн онцлог, санхүүгийн эрсдэл гэх мэтчилэн зүйлс дээр тулгуурлан МУТС гэмт хэрэгтэй илүү цогц бүтцээр зохион байгуулалттайгаар тэмцэж байна. Ихэнх улс орнуудын хувьд МУТС-д хяналт тавьж ажиллах үүрэгтэй байгууллага нь засгийн газрын агентлаг байгаа бол Их Британий хувьд The Financial conduct authority /FCA/ гэх бие даасан, төрийн бус байгууллага Их Британийн санхүүгийн үйлчилгээний салбар, тэр дундаа мөнгө угаах болон терроризмийг санхүүжүүлэх гэх мэт бусад гэмт хэрэгтэй тэмцэх үүргийг гүйцэтгэдэг бөгөөд зохицуулах, хяналт тавих, зөвшөөрөл олгох эрх мэдэлтэй байдаг¹ байна. Харин Австралии улсын хувьд Australian Transaction Reports and Analysis Centre (AUSTRAC) гэх Австралийн засгийн газрын санхүүгийн тагнуулын үндсэн агентлаг мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх, залилан болон бусад санхүүгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх үүрэгтэй ажилладаг байна.²

Харин Монгол улсын МУТСТ тогтолцоог харвал АНУ гэх мэтчилэн бусад улс орнуудтай адил институцийн тогтолцоогоор МУТСТ үйл ажиллагаа явуулдаг буюу Монголбанкны дэргэдэх Санхүүгийн мэдээллийн алба нь мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх, түүнээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг явуулах үүрэгтэй байдаг. Түүнчлэн АНУ болон Хонг Конгийн зохицуулагч байгууллагуудаас зохицуулалттай байгууллагуудаас комплаенсийн хөтөлбөр, ажилтнуудын орон тоо нь заавал байх ёстой шаардлагад авч үздэг 2018 оны 2-р сарын 6-ны өдөр батлагдсан Монголбанкны ерөнхийлөгчийн “Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд эрсдэлд сууринласан зарчмыг хэрэгжүүлэх удирдамж”-нд Комплаенсийн ажилтны эрх үүргийг удирдлагаас хараат бус байдлаар сэжигтэй гүйлгээний тайланг Санхүүгийн мэдээллийн албандаа хүргүүлэх

¹ (Financial Conduct Authority, 2022)

² (Australian Goverment AUSTRAC, 2022)

шийдвэрийг бие даан гаргах, харилцагчийн талаар банканд байгаа бүх бичиг баримт болон гүйлгээний мэдээлэлд нэвтрэх, гаргуулж авах эрхтэй хэмээн зааж өгсөн байна.

МОНГОЛ УЛСЫН МУТСТ ТОГТОЛЦОО

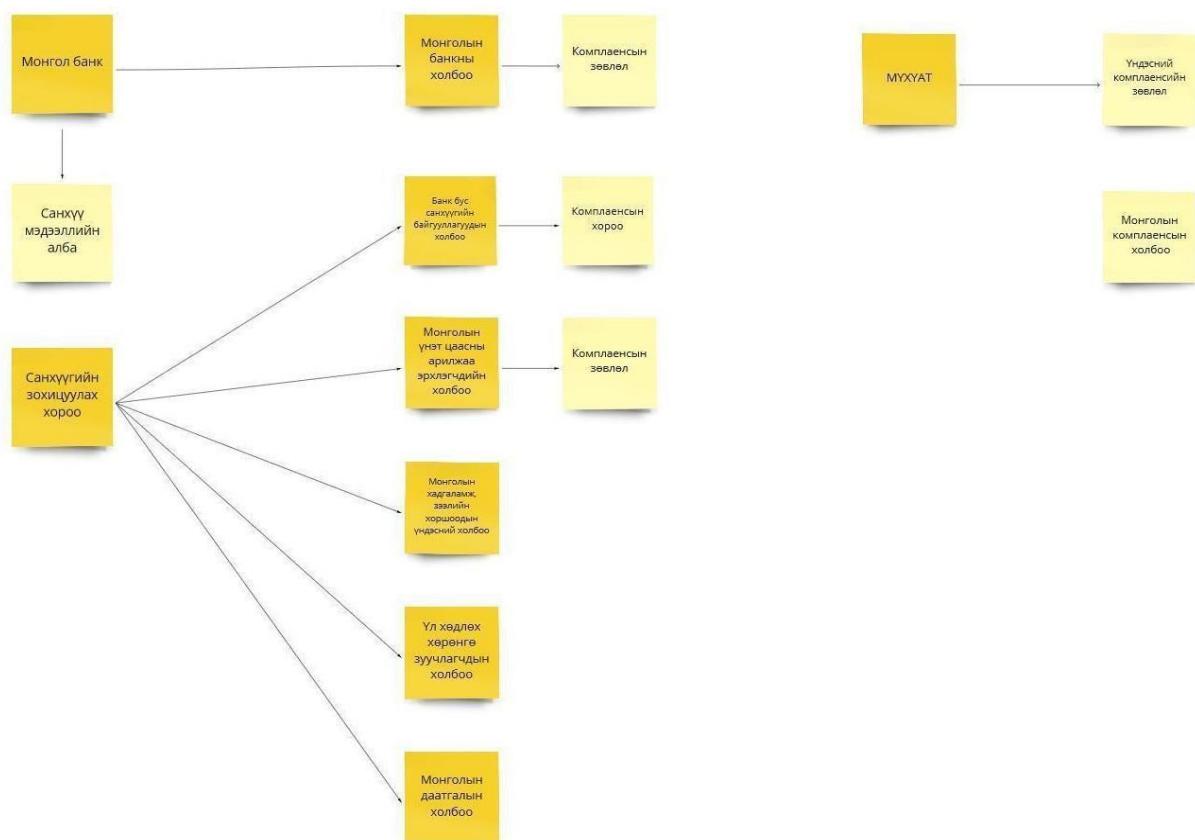
Зохицуулах байгууллагууд

Схем 5 Монгол улсын МУТСТ тогтолцоо

Зохицуулах байгууллагууд

Зохицуулалттай байгууллагууд

Холбоо, зөвлөлүүд

Монгол улсад үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа банк, санхүүгийн байгууллагууд болон санхүүгийн бус мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэгч байгууллагчдын комплаенсийн үйл ажиллагааг Монголбанкны дэргэдэх Санхүү мэдээллийн алба болон СЗХ хяналт тавьж, зохицуулах үүргийг гүйцэтгэдэг. Монголбанкны болон СЗХорооны зохицуулалттай байгууллагуудаас банк, ББСБ, УЦ, ХЗХ, YXXZ болон даатгалын байгууллагууд хажуудаа холбоо зөвлөлтэй байна. Эдгээрээс Монголын банкны холбоо, Банк бус байгууллагуудын холбоо, Монголын үнэт цасны арилжаа эрхлэгчдийн холбоо нар хажуудаа комплаенсийн хороо, зөвлөлтэй байгаа нь комплаенсийн тогтолцоо банк болон бусад санхүүгийн байгууллагад бүрдэж эхэлж байгааг харуулж байна. Түүнчлэн MYXYAT-ын дэргэдэх Үндэсний комплаенсийн зөвлөл нь компанийн засаглалыг хөгжүүлэх, аж ахуйн нэгж, байгууллагад хууль тогтоомж, журам, зааварт нийцүүлж үйл ажиллагаа явуулах чадамжийг нэмэгдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг бол Монголын

комплаенсийн холбоо нь комплаенсийн ажилтан, мэргэжилтнүүдэд Олон улсын Комплаенсийн холбооны сертификат олгох МУТСТ сургалт орох, Банк санхүүгийн болон СББМҮҮ байгууллагуудад комплаенсийн баримт бичгийг боловсруулахад чиглүүлэг өгөх, эрсдэлийг үнэлэх гэх мэтчилэн үйл ажиллагааг явуулдаг. Доор харуулсанчлан мэдээлэх үүрэгтэй этгээд Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх тухай хуулийн 7-р зүйлд заасан гүйлгээ гарсан тохиолдолд СМА-руу мэдээлж, СМА нь тухайн мэдээлэлд дун шинжилгээ хийх, дун шинжилгээний үр дунд мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй холбоотой гэж сэжиглэсэн гүйлгээ, гүйлгээний оролдлогын талаарх мэдээллийг эрх бүхий хууль сахиулах байгууллагад шилжүүлэх чиг үүрэгтэй байдаг. Харин мэдээлсэн мэдээлэл нь гэмт хэргийн бус зөрчлийн шинжтэй байвал СЗХ руу хэргийг шилжүүлэх маягаар үйл ажиллагаагаа явуулдаг.

Хүснэгт 2 Сэжигтэй гүйлгээний мэдээлэх процесс

Сэжигтэй гүйлгээг мэдээлэх, МУТС гэмт хэргийг илрүүлэх энэхүү процедур нь илүү хүртээмжтэй, зохион байгуулалттай болж хөгжиж байгаа хэдий ч аль аль шатандаа асуудал, дутагдалтай байсаар байгааг хоёрдогч эх үүсвэрийн мэдээллүүд болон ганцаарчилсан ярилцлагын үеэр дурдаж байснаас жишээлбэл, 1/ 2021 онд СМА-д ирүүлсэн сэжигтэй гүйлгээний мэдээллийн 98% нь зөвхөн банкны салбараас ирсэн бол үлдсэн 2%-ийг буюу 10 орчим гүйлгээг бусад санхүүгийн салбарууд эзэлсэн. Энэ нь банкнаас бусад мэдээлэх үүрэгтэй этгээдийн хувьд мэдээ мэдээлэл харьцангуй дутмаг, байгууллагад комплаенсийн тогтолцоо бэхжээгүй учраас МУТСТ-тэй тэмцэх үйл ажиллагааны үр ашгийг ойлгоогүй, сэжигтэй гүйлгээг мэдээлсэн тохиолдолд өөрсдөө торгуулах эсвэл нэр хүнд унах зэрэг сөрөг үр дагавар гарч болзошгүй гэх мэт шалтгаануудтай хэмээн ганцаарчилсан ярилцлагын үеэр дурдсан. 2/ Санхүү мэдээллийн албаны хувьд тайлангаа өгсний дараа эргэх холбоо байдаггүй, тайлан хүлээж авсан талаар хариу өгөх эсвэл сануулга өгөх гэх зэрэг хариу үйлдэл үзүүлэлгүйгээр шууд дүгнэж, шийтгэх үйл ажиллагаа явуулдаг хэмээн ярилцлага өгсөн байгууллагууд онцолж байсан. Түүнчлэн Санхүү мэдээллийн алба нь газар дээр хяналт шалгалт явуулахад цөөн

хүний бүрэлдэхүүнтэйгээр үйл ажиллагаа явуулдаг тул хүн хүч хүрэлцдэггүй, хүний нөөц талаасаа асуудалтай тулгардаг гэх мэтчилэн асуудлуудыг дурдаж байсан. З/Сэжигтэй гүйлгээг СМА шалгаж, үнэлэн холбогдох хууль сахиулах байгууллагууд руу явуулахад холбогдох хууль сахиулах байгууллага нь ямар арга хэмжээ авахаа мэддэггүй, энэ талаар бодлого зохицуулалт дутмаг байдаг тул шийдвэрлэж чадалгүй өнгөрөөх гэх мэтчилэн асуудлууд мөн адил арга хэмжээ авах шатанд байдаг байна. Иймд МУТСТ үйл ажиллагааг шийдвэрлэх, арга хэмжээ авах үйл ажиллагаа шат шатандаа дутагдалтай байгаа тул институцийн түвшинд мэдээлэх үүрэгтэй этгээдүүдийн комплаенсийн тогтолцоо, мэдлэг болон зохицуулах, шийдвэрлэх байгууллагуудад эргэх холбоо, хамтын ажиллагаа болон бодлогын орчинг сайжруулах, авах арга хэмжээг илүү нарийвчлан тодруулах шаардлагууд гарч байгааг харж болно.

САНХҮҮГИЙН ЗАХ ЗЭЭЛ ДЭХ МУТС ЭРСДЭЛ БОЛОН КОМПЛАЕНСИИН ТОГТОЛЦОО БҮРДСЭН БАИДАЛ

Санхүүгийн зах зээлийг нийт хөрөнгийн хэмжээгээр нь салбар салбараар ангилж үзвэл банк 81.31%, Үнэт цаасны зах зээлд оролцогч байгууллагууд 11.88%, ББСБ 5.38%, Даатгалын байгууллага 0.84%-ийг эзэлж байгаа бол ХЗХ 0.58% байна. Харин тоо хэмжээгээрээ Үнэт цаасны зах зээлд оролцогч байгууллагууд болон ҮЦЗЗ-д оролцогч байгууллагууд хамгийн олон байна. (Тагнуулын Ерөнхий газар, 2019) Эдгээрээс санхүүгийн зах зээлийн хамгийн эрсдэлтэй салбарыг үнэлвэл, СЗХ-ноос 2019 онд хийсэн салбаруудын эрсдэлийн үнэлгээгээр ББСБ болон YXXZ салбар хамгийн өндөр эрсдэлтэй, ҮЦЗЗ-д оролцогч мэргэжлийн байгууллагуудын эрсдэлийн түвшин дунджаас дээш бол даатгалын байгууллагуудын эрсдэл дунджаас доош, хадгаламж зээлийн хоршоонуудын эрсдэл хэмээн үнэлэгдсэн байна.

Хүснэгт 4 Салбарын МУТС эрсдэл

Өндөр	Дунджаас дээш	Дунджаас доош	Бага
Банк бус санхүүгийн байгууллага	+		
Даатгагч, даатгалын мэргэжлийн оролцогчид		+	
ҮЦЗЗ-д оролцогч мэргэжлийн байгууллагууд		+	
Хадгаламж зээлийн хоршоо			+
Үл хөдлөх хөрөнгө зуучлал	+		

1. Банк

Монгол улсын нийт активын 98%-ийг бүрдүүлж байгаа 11 арилжааны банкаар дамжин ихэнх бэлэн мөнгө болон гадаад төлбөр тооцооны гүйлгээ явагддаг хамгийн эрсдэлтэй салбар бөгөөд 2019 онд ТЕГ-аас хийсэн эрсдэлийн үнэлгээнд Төрийн банкинд нийт 161,469 бэлэн мөнгөний гүйлгээнээс 58 сэжигтэй гүйлгээ, Голомт банкинд 43,148 гүйлгээнээс 27 сэжигтэй гүйлгээ, Хаан банкинд 107,936 гүйлгээнээс 19 сэжигтэй гүйлгээ бүртгэгдсэн байна.

2. Банк бус санхүүгийн байгууллага:

Хүснэгт 5 ББСБ-н МУТС эрсдэл

	Терроризмыг санхүүжүүлүүх эрсдэлийн үнэлгээ	Үй олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэхийг санхүүжүүлэх эрсдэлийн үнэлгээ
Банкнаас бусад санхүүгийн байгууллага	57.5%	62.5%

ББСБ-нууд нь санхүүгийн зах зээлд 5.38%-ийг эзэлж байгаа ч хамгийн олон аж ахуйн нэгжийг хамруулж байгаа салбар юм. Дээрх хүснэгтээс харвал ББСБ-нууд ТС эрсдэл дундаж, харин үй олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэхийг санхүүжүүлэх эрсдэл өндөр байгааг харж болно. Харин ББСБ-уудын МУТСТ комплаенсийн тогтолцоог судлах явцад МУТС гэмт хэрэгтэй тэмцэх комплаенсийн хөтөлбөр хэрэгжүүлэх талаар хамгийн том ойлголтын зөрүүтэй салбар гэдэг нь анзарагдсан.

3. Үл хөдлөх хөрөнгө зуучлагч

Хүснэгт 6 УХХЗ-н МУТС эрсдэл

	Терроризмыг санхүүжүүлүүх эрсдэлийн үнэлгээ	Үй олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэхийг санхүүжүүлэх эрсдэлийн үнэлгээ
Үл хөдлөх хөрөнгө зуучлагч	60%	62.5%

Үл хөдлөх хөрөнгө зуучлагч байгууллагуудын терроризмыг санхүүжүүлэх эрсдэлийн үнэлгээ нь 60% буюу дундаж эрсдэлтэй байна. Монгол улсад сүүлийн жилүүдэд үл хөдлөх хөрөнгө зуучлах бизнес хөгжиж, өндөр дүнтэй гүйлгээ хийгдэх, гадаадын иргэн хуулийн этгээдүүдэд үйлчлэх гэх мэтээр эрсдэл өндөртэй салбарын нэгт тооцогдож байгаа хэдий ч өндөр дүнтэй гүйлгээ болгон харилцагч нарын бүртгэл мэдээлэл байхгүй, эцсийн өмчлөгчийг таних үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэггүй гэх мэт эрсдэлийг хянах тогтолцоо сул байна.

Судалгааны явцад үл хөдлөх хөрөнгийн зуучлагч байгууллагуудаас реалторууддаа МУТС

үйл ажиллагааны талаар мэдээлэл өгөх зорилготой сургалт ордог гэх хариултууд байсан хэдий ч СЗХ-ноос гаргасан 2020 оны Үл хөдлөх хөрөнгө зуучлагчдын эрсдэлийн судалгаагаар ажилтнууд, реалтор, төлөөлөгч нарын ойлголт, мэдлэг, хандлага хангалтгүй, хяналт шалгалтанд хамрагддаггүй гэх мэтчилэн комплаенсийн тогтолцоо тэр бүр сайн бүрдээгүй байгааг илэрхийлж байна.

Дээр дурдсан хамгийн өндөр эрсдэлтэй санхүүгийн зах зээлийн салбарууд болон бусад салбаруудыг МУТС эрсдэлийг комплаенсийн тогтолцоо хөгжсөн байдалтай нь харьцуулж узвэл эерэг хамааралтай байна. Эндээс дүгнэвэл хамгийн эрсдэл өндөртэй буюу банк, банк бус санхүүгийн байгууллагууд эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, МУТСТ тулд комплаенсийн тогтолцоог хамгийн сайн бэхжүүлж байгаа, бэхжүүлэх үе шатандаа явж байна. Харин үл хөдлөх хөрөнгө зуучлалын үйл ажиллагаа явуулж буй байгууллагууд эрсдэл өндөр хэдий ч одоогоор комплаенсийн тогтолцоо бусад салбартайгаа харьцуулбал тэр бүр сайн хөгжөөгүй байна гэж харагдаж байна.

ЭМПИРИК СУДАЛГАА

Энэхүү судалгаагаар банк, санхүүгийн болон бусад мэргэжлийн оролцогчдын комплаенсийн өнөөгийн үйл ажиллагааг үнэлэх зорилготойгоор (1) анкетийн арга, (2) ганцаарчилсан ярилицлагын арга, (3) кейс харьцуулах арга болон (4) хоёрдогч эх үүсвэрийг судлах судалгааны аргуудыг ашиглан нөхцөл байдлыг судалж дүгнэлээ.

АНКЕТИН СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Банк санхүүгийн байгууллагууд болон мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэгчдийн нэгдсэн холбоодоос түүвэрлэн авч нийт 44 байгууллагаас утсаар холбогдон комплаенс хариуцсан ажилтантай холбогдохыг хүсэхэд 9 байгууллага ажилтангүй, 21 байгууллага эргүүлэн холбогдоно, одоогоор эзгүй, утсаа аваагүй, үлдсэн 14 байгууллагын холбогдох ажилчидтай холбогдон тандалтын судалгааг хийсэн. Тус салбарт үйл ажиллагаагаа идэвхтэй явуулж буй 12 байгууллагын комплаенс хариуцсан ажилтнуудаас тандалтын судалгаа авсан. Ингэхдээ Google Form ашиглан судалгааг авч Excel болон SPSS программуудыг ашиглан судалгааны үр дүнг нэгтгэлээ.

Нийт судалгаанд оролцогчдын 33% нь ББСБ, 25% СББМҮҮ, 17% Банк, үлдсэн хувийг үнэт цаас болон даатгалын салбарынх эзэлж байгаа бөгөөд үүнээс 83.3% нь эмэгтэй, 16.7% нь эрэгтэй хүмүүс судалгаанд хамрагдлаа. Байгууллагын 58.3% нь 50 хүртэлх ажилтантай бол хамгийн бага буюу 8.3%-ийг 1000-с их ажилтантай ба дийлэнх хувийг нягтлан бодогч, санхүүгийн шинжээч мэргэжилтнүүд, 9.1% комплаенсийн мэргэшсэн хүмүүсээс бүрдэж

байна. Байгууллагуудын 58.3% нь комплаенс хэлтэс/ажилтантай бөгөөд 36.4% нь хариуцсан ажилтангүй, үлдсэн 9.1% нь мэдэхгүй хэмээн хариулсан. Салбар бүрийг комплаенс ажилтантай эсэхийг задалж харвал 4 ББСБ-аас 3 нь комплаенс хэлтэс/ажилтантай ба СББМҮҮ-ээс 67% нь хариуцсан ажилтангүй, Даатгалын 2 компаниас 1 нь хэлтэс ажилтантай, Үнэт цаасны компани хэлтэсгүй хэмээн хариулсан байна.

Хүснэгт 7 Судалгааны үр дүн

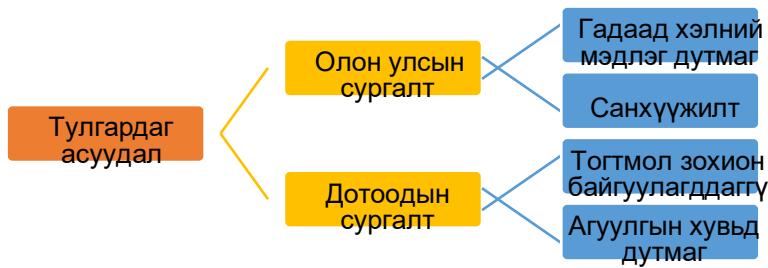
Танай байгууллага ямар чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулдаг вэ?		Танай байгууллага комплаенсын хэлтэс/ажилтантай юу?			Бүгд
		Тийм	Үгүй	Мэдэхгүй	
Танай байгууллага ямар чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулдаг вэ?	Банк	2	0	0	2
	Банк бус санхүүгийн байгууллага	3	0	1	4
	Үнэт цаас	0	1	0	1
	Санхүүгийн бус бизнес мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэгч	1	2	0	3
	Даатгал	1	1	0	2
Бүгд		7	4	1	12

Комплаенсийн ажилтнуудын 50% нь давхар албан тушаал хашдаг ба тус байгууллагууд нь 50-аас доош ажилчидтай байгаа юм. Комплаенстай холбоотой мэдээллийг толгой компани болон зохицуулагч байгууллагуудаас мэдээллээ авдаг ба сургалтад хамрагдалт харьцангуй тогтвортгүй болох нь харагдсан. Комплаенстай холбоотой эрсдэл болон үнэлгээний хэрэгжилтийг тодруулахад гүйцэтгэх удирдлага болон дээд албан тушаалтанд үүсэх эрсдэлийг мэдээлж, үйл ажиллагааг тайлagnадаг ба байгууллагын дотоод дүрэм журамд комплаенсийн бодлого 75%-д нь, МУТСТ зүйл заалт 91.7%-д нь тусгагдсан боловч комплаенсийн хэрэгжилтийг 50% нь л үнэлдэг байна. Байгууллагуудад одоогоор комплаенстай холбоотой зөрчил илрээгүй ба харилцагч, ажилчдадаа комплаенсийн талаарх мэдээллийг 59% нь хүргэдэг, үйл ажиллагаанд зарцуулагдаж буй санхүүжилт нь 66%-д нь хангалттай хэмээн хариулсан.

ГАНЦААРЧИЛСАН ЯРИЛЦЛАГЫН ҮР ДҮН

Нийт судалгаанд оролцогчдын хувьд банк, ББСБ болон комплаенсийн холбооны 3-8 жилийн туршлагатай 13 мэргэжилтнүүд уг судалгаанд хамрагдсан. Салбар бүрд харилцан адилгүй комплаенсийн тогтолцоо хөгжиж байгаа бөгөөд банкны хувьд харьцангуй цогц байдаг бол бусад санхүүгийн салбарууд саяхнаас анхаарал хандуулж эхэлж буйг онцолсон байна.

Схем 6 Судалгааны үр дүн

Нийтлэг ажиглагдсан асуудал нь комплаенсийн мэргэжилтнүүдийн мэдлэг ур чадвар ба харилцагчдын ойлголтгүй байдал, дотоодын сургалтын хүртээмж, агуулгын хүрээнд хангалтгүй хэмээн шүүмжлэлтэй ханддаг байна. Олон улсын хэмжээний сургалтад хамрагдах боломж байдаг ч гадаад хэлний мэдлэг дутмаг байдал, байгууллагууд комплаенсийн мэдээллийн үр ашиг, ач холбогдлыг ойлгохгүйгээс үүдэн санхүүжилт хангалттай олгохгүй байх, газарзүйн байршлаас үүдэн мэдээллээс алслагдах зэрэг асуудлуудыг хөндлөө. Мэргэжилтнүүд зохицуулагч байгууллагаас тавьж шаардлага нь хэт өрөнхий, байгууллагын үйл ажиллагааны түвшинд хангалттай хүрдэггүй, хяналт шалгалт дутмаг байдаг. Түүнчлэн ББСБ-уудын комплаенсийн ажилчид нь комплаенсийн ажилтан байх ёстой гэсэн шаардлагаар өөр албан тушаалтай нэгнийг давхар томилдоос ямар нэг шалгуураар эсвэл комплаенсийн талаар сургалтанд сууж, сертификат авсны дараа комплаенсийн ажилтны үүргийг даалгадаггүй, байгууллагуудад комплаенс хариуцсан мэргэжилтэнг бүгд томилдог хэдий ч энэ нь мөнгө угаах гэмт хэргээс бүрэн дүүрэн урьдчилан сэргийлж чадахгүй, нэр төдий байгаа нь зохицуулагч байгууллагын шаардлага асуудалтай байгааг илтгэж байна.

КЕЙС ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

ХавсралтД харуулсан З кейсийг харьцуулахад салбарын байгууллагууд болон зохицуулагч байгууллагуудын хамтын ажиллагаа, хүргүүлж шаардлагууд нь байгууллагын үйл ажиллагааны түвшинд хүрдэггүй ба журамд заасан хяналт шалгалт нь бодит байдал дээр биелэлээ олоогүйн улмаас комплаенс хөгжөөгүй байгууллагуудад хууль бус мөнгө гүйлгээнд орох, сэжигтэй гүйлгээг хянан шалгалтгүй мөнгө угаах гэмт хэрэгт оролцсон нь энэхүү судалгаагаар харагдаж байна.

Эмпирик судалгааны үр дүнд байгууллагын ажилтан нь комплаенсийн талаарх мэргэшсэн албан тушаалтан цөөн, өөр албан тушаалыг зэрэг хашдаг. Байгууллагуудаас ажилчид болон харилцагчдаа, комплаенсийн үйл ажиллагаанд олгож буй санхүүжилт хангалттай гэж үздэг ч сургалтанд хамрагдалтыг асуухад хангалттай бус хэмээн судалгаанд харагдсан. Үүний шалтгаан нь дотоодод явагддаг сургалтууд агуулгын хүрээнд хангалтгүй үнэлгээтэй мөн ажилчдын хэлний мэдлэгийн асуудлаас болж гадны сургалтуудад хамрагддаггүй байна. Дотоод дурэм журамд МУТСТ зүйл заалт болон комплаенсийн бодлого тусгагдсан хэдий ч

комплаенс хэрэгжилт үнэлэлт дээр тодорхой буй нөхцөл байдалтай байдаг нь шүүхийн шийдвэрээр нотлогдсон кейсүүдийг харьцуулахад ажилтны ур чадвар дутмаг, байгууллагын хяналт муюу, зохицуулагч байгууллагын хамтын ажиллагаанд асуудал тулгарч буйг чанарын болон тоон судалгаагаар баталлаа.

ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ

- Мэдээлэх үүрэгтэй этгээдийн хувьд мэдээ мэдээлэл харьцангуй дутмаг, байгууллагад комплаенсийн тогтолцоо бэхжээгүй учраас МУТСТ-тэй тэмцэх үйл ажиллагааны үр ашгийг ойлгоогүй, сэжигтэй гүйлгээг мэдээлсэн тохиолдолд өөрсдөө тorguuлах эсвэл нэр хүнд унах зэрэг сөрөг үр дагавар гарч болзошгүй гэх мэт шалтгаануудаар МУТСТ үйл ажиллагааг тэр бүр ойшодоггүй байна. Үүнд одоо санал болгож буй сургалтуудыг илүү хүртээмжтэй, үр дүнтэй болгох, комплаенсийн ажилтны үүрэг гүйцэтгэж буй ажилтанд заавал хамрагдах шаардлагыг тавих, хянаж шалгах шаардлагатай.
- Салбарын түвшинд комплаенсийн тогтолцоо бүрэлдэж, хөгжихөд хамтын ажиллагаа, мэдээлэл туршилаа солилцох үйл явц чухал ач холбогдолтой бөгөөд СЗХ-ны зохицуулалттай байгууллагуудын дэргэд салбар, мэргэжилтнүүдийн холбоо, тэдгээрийн дэргэд Комплаенсийн зөвлөл, хороонууд үүсч эхэлж байгаа нь зохицуулагч байгууллагуудын үйл ажиллагааг илүү хүртээмжтэй болгох, комплаенсийн холбоог салбарын түвшинд хөгжүүлэхд чухал үүрэг гүйцэтгэж байна.
- Комплаенсийг байгууллагын засаглалын түвшинд бүрэн бүтэн нэвтрүүлэхийн тулд GRC тогтолцоо буюу засаглал (Governance), эрсдэлийн удирдлага (Risk management) болон комплаенс (Compliance) гурвын цогц тогтолцоог хэрэгжүүлэх нь илүү үр дүнтэй. Ингэснээр байгууллагын бүтэц, дотоод хяналт нягт уялдан ажиллаж, нэг бүтэц байдлаар хөгжиж, МУТСаас илүү цогц байдлаар урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх боломжтой юм.
- Хууль сахиулах байгууллагууд СМА-аас шалгагдаж ирсэн сэжигтэй гүйлгээнүүдэд ямар арга хэмжээ авахаа мэддэггүй, энэ талаар бодлого зохицуулалт дутмаг байдгаас шийдвэрлэж чадалгүй өнгөрөөх, ял шийтгэл оноохгүй өнгөрөх гэх мэтчилэн асуудлууд гардаг нь цаашдаа бодлого, зохицуулалтын хүрээнд илүү нарийвчлан зааж өгөх, МУТС-тай тэмцэхэд комплаенсийн үүрэг ролийг илүү дэлгэрэнгүй хуульчлах гэх мэтчилэн бодлогын хүрээний сайжруулалт зайлшгүй шаардлагатай байгааг харуулж байна.
- МУТС-тай тэмцэх, урьдчилан сэргийлэхийн тулд эрсдэлийг үнэлэх, эрсдэлийг удирдах үр дүнтэй арга хэмжээ, арга зүй чухал байна. Одоогоор хамгийн эрсдэл өндөртэй буюу банк, банк бус санхүүгийн байгууллагууд эрсдлээс урьдчилан сэргийлэх, МУТС-ийн эсрэг комплаенсийн тогтолцоог хамгийн сайн бэхжүүлж байгаа, бэхжүүлэх үе

шатандаа явж байгаа хэдий ч бусад салбаруудын хувьд хараахан сайн хөгжөөгүй, эрсдэлээс сэргийлэх, комплаенсийн үйл ажиллагааг явуулах бодлого, тогтолцоо бүрдэх шаардлагатай байна.

- Асуулгын хамрагдалтын байдал болон ганцаарчилсан ярилцлагын хүрээнд авсан мэдээллээс харвал МУТСТ стандарт, бодлого журам байгууллагын түвшинд байдаг хэдий ч тэр нь газар дээр бууж хэрэгжих, стандартын дагуу үйл ажиллагаа явуулах тал дээр саармаг байгаа нь харагдаж байна. Тиймээс стандартыг ясчлан мөрдөх, түүнд зохицуулах байгууллагаас тогтмол хяналт шалгалт хийж, зөвлөмж чиглүүлгээр хангаж байх нь чухал ач холбогдолтой юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

Australian Goverment AUSTRAC. (2022). <https://www.austrac.gov.au/>-ээс Гаргасан Cov, Congress. (2022). <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.pdf>-ээс Гаргасан

Financial Conduct Authority. (2022). <https://www.fca.org.uk/>-ээс Гаргасан

IKON.MN. (2016). “Комплаенс Форум 2016”. <https://ikon.mn/n/va5>-ээс Гаргасан
MMCG. (2019). Санхүүгийн зохицуулах хорооны хяналт тавих мэдээлэх үүрэгтэй
этгээдүүдийн мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх үл хөдлөх хөрөнгө
зуучлалын салбарын эрсдэлийн үнэлгээ. Улаанбаатар.

Zbysław Dobrowolski, Ł. S. (2019). Implementing a Sustainable Model for Anti-Money Laundering in the United Nations Development Goals.

Он	Зохион байгуулагч	Хурлын нэр	Оролцогчид	Хэлэлцсэн асуудал
2016	Банк Санхүүгийн Академи	“Комплаенс ба ёс зүй” Онлайн сургалт	Салбарын оролцогчид	Комплаенсийн сургалтыг банк санхүүгийн байгууллагын нийт ажилтнуудын ажлын онцлогт нийцүүлэн, хүртээмжийг нь анхааран онлайн хэлбэрээр сургалт орсон.

2016.11.07	ХААН Банк, Монголын Банкны Холбоо болон Монголбанк	‘Комплаенс Форум 2016	Монголбанк, Санхүүгийн зохицуулах хороо, нийт арилжааны банкууд, олон улсын байгууллагууд болон аж ахуйн нэгжүүдийн төлөөлөл болох 100 гаруй зочид орлцсон	Монгол Улсын арилжааны банкуудын комплаенсийн үйл ажиллагаа, түүний хөгжил ямар түвшинд байгааг ярилцан, гарч буй асуудлуудыг тодорхойлж, Монголын Банкны Холбооны дэргэдэх Комплаесийн мэргэжлийн зөвлөл 2017 онд хэрхэн хамтарч ажиллах ажлын төлөвлөгөөгөөг хэлэлцсэн
2017.11.08	Төрийн банк, Монголын банкны холбоо хамтран	Комплаенс Форум- 2017	Олон улсын болон дотоодын банк, санхүү, цагдаагийн байгууллагын төлөөллийг оролцуулсан нь өмнөх жилүүдийг бодвол илүү цар хүрээгээ нэмсэн.	Комплаенсийг хэрэгжилт, мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх асуудал, олон улсын сайн туршлагаас танилцуулж
2018	Санхүүгийн зохицуулах хороо	Санхүүгийн салбар дахь комплаенсын форум-2018”	Даатгалын, банк бус санхүүгийн, хадгаламж, зээлийн хорооны, үнэт цаасны болон үл хөдлөх хөрөнгө зуучлалын зах зээлийн мэргэжлийн холбоод оролцсон	Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх, сэргийлэх арга техникиуд боловд комплаенсын үйл ажиллагааг нэвтрүүлэх ажлуудын санхүүгийн салбарт төдийгүй макро эдийн засгийн түвшин дэх ач холбогдолын талаар хэлэлцсэн.

2019	Санхүүгийн зохицуулах хороо	Санхүүгийн салбарын комплаенс хэлэлцүүлэг-2019”	“Бизнесийн ёс зүй ба комплаенс”, “Комплаенс ба мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх гэмт хэрэг” хоёр хэсэгтэй	Санхүүгийн салбарын мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх үйл ажиллагаа, Олон улсын санхүүгийн хориг хэрэгжүүлэх байгууллага (FATF)-ын Ази номхон далайн бус нутаг хариуцсан бүлгээс (APG) өгсөн зөвлөмжүүдийг хэрэгжүүлэх ажлын явц илтгэлүүд хэлэлцүүлсэн
2019.06.06	Санхүүгийн	“Комплаенс ба ёс	Салбарын	Сертификатжуулах цахим сургалт зохион
-16	зохицуулах хороо, Монголын банк бус санхүүгийн байгууллагуудын холбоо	зүй” онлайн сургалт	оролцогчип	байгуулсан.
2019.11.07	Монголын Үндэсний Худалдаа Аж Үйлдвэрийн Танхим	Комплаенсын Үндэсний Зөвлөл байгуулагдсан	АТГ, Монголын Комплаенсын Холбоо, Монголын Олон Улсын Арбитр, Азийн Сан болон мэргэжлийн холбоодын төлөөллүүдийг багтаасан	Авлигатай тэмцэх, шүгэл үлээгчийг хамгаалах, мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тогтолцоог дэмжиж ажиллах бөгөөд цаашид бизнесийн байгууллагын дотоод хяналтын тогтолцоог боловсронгуй болгох, мэргэшлийн холбоодын үйл ажиллагааг шинэ түвшинд аваачих зорилт тавин ажиллаж эхэлсэн.

2020.6.30	Санхүүгийн зохицуулах хороо	МУТСТ хэлэлцүүлэг	Зохицуулалттай 6 салбарын мэдээлэх үүрэгтэй этгээдүүдийн болон мэргэжлийн 12 холбоодын төлөөлөл зэрэг 121 хүн оролцсон.	ФАТФ-ын газар дээрх хяналт шалгалтад бэлтгэхтэй холбоотой мэдээлэх үүрэгтэй этгээдүүдэд Хорооноос авч хэрэгжүүлсэн ажлыг тайлагнаж, мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх чиглэлээр зохицуулалттай салбаруудад тулгамдаж буй асуудлуудын талаар хэлэлцэн, комплаенсын ажилтнуудын анхаарах асуудлуудыг хөндсөн.
2020.11.05	Монголын банк бус санхүүгийн байгууллагуудын холбоо	Комплаенс ба Ёс зүй” онлайн сургалт	Банк санхүүгийн байгууллагын нийт ажилтнууд	Банк санхүүгийн байгууллагад Комплаенснын тухай ойлголтыг өгөх, комплаенсийн зорилго, бодлого, чиг үүргийг таниулах, тэдгээрийн хэрэгжилтийг хангахад туслах, ажилтнуудад ажлын байрандаа ёс зүйн хэмжээг дагаж мөрдөх, ашиг сонирхолын зөрчлөөс ангид байх, хувь хүний мэдээллийг ямагт хамгаалах, мэргэжлийн стандартыг баримтлах ухамсырг төлөвшүүлэх сургалт.

2021.11.30	Комплаенсийн үндэсний зөвлөл блон Бизнесийн ёсзүйн зөвлөл	Комплаенс, бизнесийн ёс зүйн анхдугаар чуулган	Нийт 200 орчим бизнесийн байгууллагын төлөөллүүд	Бизнес эрхлэгчид хууль, дүрэм журмаа мөрдөж ажиллахад учирч буй саад бэрхшээлийг тодорхойлж, сайн засаглал, бизнесийн ёс зүй, комплаенсыг нэвтрүүлж, хэрэгжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай арга хэмжээнүүдийн талаар тус чуулганаар хэлэлцсэн.
------------	---	--	--	--

Ж.Оймандах. (2016). *Комплаенсийн талаарх цуврал лекү 3.* <https://www.linkedin.com/-ээс Гаргасан>

Ж.Оймандах. (2017). "Комплаенс систем ба удирдлах арга барилыг шинэ түвшинд гарах нь" Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл. 2.

Ж.Оймандах. (2017). *Комплаенс систем.* <https://www.linkedin.com/-ээс Гаргасан>

Монгол банк. (2021). <https://www.mongolbank.mn/-ээс Гаргасан>

Монголбанк. (2016). *Монгол улсын мөнгө угаах терроризмыг санхүүжүүлэх үндэсний эрсдэлийн үнэлгээ.*

https://www.mongolbank.mn/documents/cma/20161025_risk_assessment.pdf-ээс Гаргасан

Монголбанк. (2016). *Үндэсний эрсдэлийн үнэлгээ.* Улаанбаатар.

Монголбанк. (2018). *Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд эрсдэлд сууринсан зарчмыг хэрэгжүүлэх журам.*

https://www.mongolbank.mn/documents/regulation/control_check/20180206_A32.pdf-ээс Гаргасан

Монголбанк. (2019). *Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх болон үйл олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэхийг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх олон улсын стандарт.*

<https://www.mongolbank.mn/documents/cma/20180531F2.pdf-ээс Гаргасан>

Монголбанк. (2021). *Мөнгө санхүүгийн статистик.* Улаанбаатар: Монголбанк.

Монголбанк. (2021). *Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуулийг.* <https://www.mongolbank.mn/documents/cma/news/202104.pdf-ээс Гаргасан>

Монголбанк. (2022). *Санхүүгийн бус бизнес мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэгчдийн МУТС эрсдэлийг үнэлэх асуулга.* <https://fiu.mongolbank.mn/regulation.aspx?id=02#guide-ээс Гаргасан>

Санхүүгийн боловсролын Хаб. (2022). "Комплаенсийн эрсдэлийг удирдахуй" панел хэлэлцүүлэг. Улаанбаатар.

<https://www.facebook.com/FEDHUB/videos/629873518197455/-ээс Гаргасан>

Санхүүгийн Зохицуулах Хороо. (2019). Банкнаас бусад санхүүгийн байгууллагуудын

комплаенсийн ажилтнуудад зориулсан гарын авлага. Санхүүгийн Зохицуулах Хороо. (2019). Санхүүгийн салбарын комплаенс хэлэлцүүлэг 2019.

<http://www.frc.mn/a/2951>-ээс Гаргасан Санхүүгийн Зохицуулах Хороо. (2021). Санхүүгийн салбарын тойм 2021.

<http://www.frc.mn/resource/frc/uploads/file/307f61e99d7b698f98295b58943c45e764ac0380.pdf>-ээс Гаргасан Санхүүгийн Зохицуулах Хороо. (2021). *Сэжигтэй гүйлгээний тайлан мэдээлэх гарын авлага.*

<http://www.frc.mn/resource/frc/Document/2021/05/27/>-ээс Гаргасан

Санхүүгийн Зохицуулах Хороо. (2022). *Хяналт шалгалтын бодлогын баримт бичиг.*

<http://www.frc.mn/resource/frc/Document/2022/01/11/>-ээс Гаргасан Тагнуулын Ерөнхий газар. (2019). *Монгол улсын терроризмыг санхүүжүүлэх үйл олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэхийг санхүүжүүлэх эрсдэлийн үнэлгээ.*

<https://gia.gov.mn/5/item/548>-ээс Гаргасан

**НББОУС 24 ХОЛБООТОЙ ТАЛУУДЫН ТОДРУУЛГЫН ХЭРЭГЖИЛТ /БАНКНЫ
САЛБАРААР/
Л.Нүүцээ**

ХУРААНГҮЙ

“Холбоотой тал” гэдэг нь санхүүгийн тайлангаа бэлтгэж буй аж ахуйн нэгжтэй холбоотой хувь хүн эсвэл аж ахуйн нэгжийг хэлнэ. Нягтлан бодох бүртгэлд холбоотой талуудыг НББОУС24-т хэрхэн бэлтгэх суурь аргачлалыг заасан байдаг бөгөөд судалгааны ажлаараа уг стандартын хэрэгжилт Банкны салбарт ямар байгааг үнэлэх зорилгоор хийллээ. Судалгаа нь Монгол улс ОЕСД гишүүн болсноор 2020 оноос үнэ шилжүүлэлтийн тайлан гаргаж эхэлснээр энэ стандартын хэрэглээ НББ татварын тайлантай уялдаа ач холбогдлын түвшин өндөр болгосон учраас шинэлэг юм.

Монгол улсад үйл ажиллагаа явуулж байгаа 11 арилжааны банкуудын албан ёсны цахим хуудас, жилийн тайлангаас сүүлийн 5 жилийн аудитлагдсан санхүүгийн тайлангаас түүврийг нэг бүрчлэн хийж хөрөнгө оруулсан иргэд, байгууллагын хувь эзэмшил, санхүүгийн тайланд аудит хийсэн байгууллага болон НББОУС24, Монголбанкны Ерөнхийлөгч, Сангийн Сайдын 2015 оны 2 дүгээр сарын 6-ны өдрийн А35/20 хамтарсан тушаал Банкны нягтлан бодох бүртгэлийн зааврын үзүүлэлтийг харьцуулан аудитлагдсан тайланд үнэлгээ өгч рэйтинг тогтоосон.

Судалгааны үр дүнг гаргахдаа НББОУС-24 холбоотой талуудын тодруулгын стандартын хэрэгжилтийг хангах үндсэн үзүүлэлтүүдийг гаргаж 5 оноогоор мэдээллийг нэгтгэн Likert Scale 1-5 хүртлэх оноог өгч 5 жилийн дундаж гаргаж /3 үзүүлэлтийн дундаж/-аар рэйтинг тогтооход 9 банк буюу 81,8% тодруулга бэлтгэсэн байсан нь А35/20 дугаар хамтарсан тушаал, НББОУС-24 хэрэгжилт тодорхой түвшинд хангадаг гэсэн үр дүн гарсан. 11 банкаар задлавал Mash сайн үнэлгээ авсан банк-2 (Голомт, Xac), сайн үнэлгээ авсан банк-5 (Богд, Тээвэр хөгжлийн банк, Хаан, Үндэсний хөрөнгө оруулалтын банк, Төрийн банк), дунд үнэлгээ авсан банк - 1(Худалдаа хөгжлийн банк), муу үнэлгээ авсан банк-1(Капитрон), маш муу үнэлгээ авсан банк-2(Ариг, Чингис хаан банк). дээрх банкуудад хийсэн Аудитын компаниудыг судлахад Кэй Пи Эм Жи Аудит-14 удаа, Эрнст энд Янг Монголия Аудит-14 удаа, Прайсуотерхаус аудит-6 удаа тэргүүлж байсан болно.

Түлхүүр үг: Холбоотой тал, нөхөн олговор, Банк, Хувьцаа эзэмшигч, А35/20 хамтарсан тушаал, АОУС 550,

ОРШИЛ

Нягтлан бодох бүртгэл нь нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн зарчим, стандартын хүрээнд хөтлөгдөж мэдээлэл хэрэглэгчдийг эдийн засгийн шийдвэр гаргахад үнэн зөв мэдээллээр хангах үүрэгтэй билээ. Бүх хуулийн этгээдүүд санхүүгийн тайлагналын хувьд үйл ажиллагаандаа хамааралтай стандартуудын хүрээнд бүртгэл хөтлөлтийг хөтлөх үүрэгтэй. Судлаач миний бие НББОУС 24 холбоотой талуудын тодруулгын хэрэгжилт банкны салбарт хэрхэн хэрэгжиж байгааг үнэлэх зорилгоор энэхүү ажлыг хийллээ.

Стандартаар холбоотой талуудын тодруулгыг 3 үндсэн хэсгээр тодруулах хэрэгтэй гэж үздэг. “Холбоотой тал” гэдэг нь санхүүгийн тайлангаа бэлтгэж буй аж ахуйн нэгжтэй холбоотой хувь хүн эсвэл аж ахуйн нэгжийг хэлнэ.

Банкны салбарт А35/20 дугаар хамтарсан тогтоолын 31-р зүйлд тодруулга хийх үзүүлэлт нь 3

хэсгээс тогтоно гэж заасан байдаг. Үүнд:

1. Толгой компани, хамгийн дээд хяналт тавигч компани, хувь хүний талаарх мэдээлэл
2. Тэргүүлэх удирдлагын бүрэлдэхүүнд олгосон нөхөн олговрын тухай мэдээлэл
3. Холбоотой талуудтай хийсэн ажил гүйлгээ

Энэхүү шаардлагыг дотрох үзүүлэлт бүрээр задлан аудитлагдсан санхүүгийн тайлангаас түүвэр хийж нэгтгэл гаргаж Likert Scale 1-5 хүртлэх оноог өгч рэйинг тогтоож хэрэгжилтийг үнэлэхэд чиглэгдлээ.

СУДАЛГААНЫ ҮНДЭСЛЭЛ

НББОУС 24 Холбоотой талуудын тодруулгын стандартын хэрэгжилтийг үнэлэх.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО

Энэхүү судалгаа нь монгол улсад үйл ажиллагаа явуулж байгаа арилжааны банкуудын санхүүгийн тайландаа НББОУС 24 Холбоотой талын тодруулгыг стандартын дагуу тусгаж байгаа эсэхийг судлахад оршино.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛТ

Монгол улсад үйл ажиллагаа явуулж байгаа арилжааны банкуудын холбоотой талуудыг тодруулгын үзүүлэлт хэсгийг аудитлагдсан санхүүгийн тайлангаас түүвэр хийж, оноожуулж, рэйтинг тогтоо замаар стандартын хэрэгжилтийг үнэлэхээр оршино.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Likert Scale ашиглаж судалгааны үр дүнгийн нэгтгэл гаргасан.

1 . НББОУС24 холбоотой талуудын тодруулга бэлтгэх үзүүлэлтүүд

1. “Холбоотой тал” гэдэг нь санхүүгийн тайлангаа бэлтгэж буй аж ахуйн нэгжтэй холбоотой хувь хүн эсвэл аж ахуйн нэгжийг хэлнэ.

- a) Аливаа хувь хүн эсвэл түүний гэр бүлийн ойр дотны гишүүнийг дараах тохиолдолд тайлagnagч аж ахуйн нэгжтэй холбоотой гэж үзнэ.
 - i) Тайлagnagч аж ахуйн нэгжийг хянадаг эсвэл хамtran хянадаг
 - ii) Тайлagnagч аж ахуйн нэгжид мэдэгдэхүйц нөлөөлөлтэй
 - iii) Тайлagnagч аж ахуйн нэгж эсвэл түүний толгой компанийн тэргүүлэх удирдлагын гишүүн бол.
- b) Хэрэв дараах нөхцөлийн аль нэг нь хангагдаж байвал тухайн аж ахуйн нэгжийг тайлagnagч аж ахуйн нэгжтэй холбоотой гэж үзнэ.
 - i) Тухайн аж ахуйн нэгж болон тайлagnagч аж ахуйн нэгж нь нэг бүлэг аж ахуйн нэгжийн бүрэлдэхүүнд багтаж байвал (өөрөөр хэлбэл, толгой компани, охин компани болон нэг толгой компанид багтдаг охин компаниуд бүгд бусадтайгаа холбоотой гэсэн үг юм.)
 - ii) Нэг аж ахуйн нэгж нь нөгөө аж ахуйн нэгжийн хараат эсвэл хамтарсан үйлдвэр бол (эсвэл нөгөө аж ахуйн нэгжийг багтаасан бүлгийн нэг аж ахуйн нэгжийнх нь хараат эсвэл хамтарсан үйлдвэр бол.)
 - iii) Хоёр аж ахуйн нэгж хоёулаа гуравдагч талын хамтарсан үйлдвэрүүд бол.
 - iv) Нэг аж ахуйн нэгж нь гуравдагч аж ахуйн нэгжийн хамтарсан үйлдвэр ба харин нөгөө аж ахуйн нэгж нь гуравдагч аж ахуйн нэгжийн хараат компани бол.
- v) Тухайн аж ахуйн нэгж нь тайлagnagч аж ахуйн нэгж эсвэл түүнтэй холбоотой аж ахуйн нэгжийн аль нэгийнх нь ажилчдын тэтгэвэр тэтгэмжинд зориулсан ажил эрхлэлтийн дараах тэтгэмжийн төлөвлөгөө бол. Хэрэв тайлagnagч аж ахуйн нэгж өөрөө ийм төлөвлөгөө болж байвал санхүүжүүлж буй ажил олгогч нь мөн тайлagnagч аж ахуйн нэгжтэй холбоотой байна.
- vi) (A)-д тодорхойлсон хувь хүн тухайн аж ахуйн нэгжид хяналт тавьдаг эсвэл хамtran хянадаг бол.

vii) (A)(i)-д тодорхойлсон хувь хүн тухайн аж ахуйн нэгжид мэдэгдэхүйц нөлөөтэй эсвэл уг аж ахуйн нэгж (эсвэл түүний толгой компанийн)-ийн тэргүүлэх удирдлагын гишүүн бол.

2. "Холбоотой талуудын ажил гүйлгээ" гэдэг нь үнэ цэнийг үл харгалзан нөөц, үйлчилгээ эсвэл үүргийг тайлагнагч аж ахуйн нэгж ба холбоотой талын хооронд шилжүүлэх ажиллагаа. Тодруулгад дор хаяж дараах зүйлс багтана.

- a) Ажил гүйлгээний дүн
- b) Амлалтыг багтаасан төлбөл зохих үлдэгдлийн дүн
 - i) Тэдгээрийн хамгаалагдсан эсэхийг нь багтаасан нөхцөл, болзлууд болон барагдуулах нөхөн төлбөрийн шинж чанар
 - ii) Олгосон ба хүлээн авсан аливаа баталгааны дэлгэрэнгүй заалтууд
- c) Төлбөл зохих үлдэгдлийн дунд хамаарах эргэлзээтэй авлагын нөөц
- d) Холбоотой талуудын төлөх ёстой найдваргүй эсвэл эргэлзээтэй авлагатай холбогдуулан тайлант хугацаанд хүлээн зөвшөөрсөн байдал

Эдгээр шаардсан тодруулгыг дараах зүйл тус бүрийн хувьд тусад нь тодруулах ёстой:

- a) Толгой компани
- b) Аж ахуйн нэгжид хамтарсан хяналт тавьдаг эсвэл түүнд мэдэгдэхүйц нөлөөлөлтэй аж ахуйн нэгж
- c) Охин компани
- d) Хараат компани
- e) Аж ахуйн нэгж оролцогч болдог хамтарсан үйлдвэр
- f) Аж ахуй нэгжийн эсвэл түүний толгой компанийн тэргүүлэх удирдлагын бүрэлдэхүүн
- g) Бусад холбоотой талууд.

3. Аж ахуйн нэгж тэргүүлэх удирдлагын бүрэлдэхүүний нөхөн олговрыг нийт дүнгээр нь болон дараах зүйл тус бүрийн хувьд тус тус тодруулах ёстой.

- i) Богино хугацааны ажилчдын тэтгэмж
- ii) Ажил эрхлэлтийн дараах тэтгэмж
- iii) Урт хугацааны бусад тэтгэмж
- iv) Ажлаас халагдсаны тэтгэмж
- v) Хувьцаанд сууринсан төлбөр.

(СТОУС Ахэсэг 2010 он)

2. Холбоотой талуудыг АОУС болон ТЕХ-д тодорхойлох нь

Аудитын олон улсын стандарт (АОУС550)	Татварын ерөнхий хууль (27-р зүйл)
Холбоотой тал- Дараах нөхцөлүүдийн ядаж аль нэгийг хангасан байх.	27.1 Нэг этгээд нөгөө этгээдийн, эсвэл уг этгээдүүд нь хоёр болон түүнээс дээш хуулийн этгээдийн хөрөнгө, хяналт, удирдлагын үйл ажиллагаанд шууд болон шууд бусаар оролцох замаар хоорондоо хийх ажил гүйлгээний нөхцөл, эдийн засгийн үр дүнд нөлөөлөх боломжтой этгээдүүдийг хоорондоо харилцан хамааралтай этгээдүүд гэж үздэг.
1) Харгалзах санхүүгийн тайлангийн үзэл баримтлал тодорхойлсны дагуу холбоотой тал мөн байх	1) 27.1.1. Татвар төлөгчийн эцэг, эх, төрсөн ах, эгч, дүү, хүүхэд, өвөг эцэг, эмэг эх, ач, зээ болон эхнэр \нөхөр\, хамтран амьдрягч, тэдгээрийн эцэг, эх, төрсөн ах, эгч, дүү
2) Харгалзах санхүүгийн үзэл баримтлал нь холбоотой талуудын шаардлагыг огт тогтоодоггүй буюу бага шаардлагуудыг тогтоосон бол:	2) 27.1.2 Групп хэмээх тодорхойлолтод хамаарах этгээд 3) 27.1.3 Хувьцаа, хувь оролцоо, эсхүл саналын эрхийн 20 ба түүнээс доошигүй хувийг шууд болон шууд бусаар эзэмшдэг этгээд
а) Нэг буюу илүү олон зуучлагчаар дамжуулан тухайн тайлагнаж буй байгууллагыг шууд буюу эсвэл шууд бусаар хянадаг эсвэл түүнд үлэмж нөлөө үзүүлдэг хүн буюу	4) 27.1.4 Ашиг, эсвэл татан буугдсаны дараах үлдэгдэл хөрөнгөөс 20 ба түүнээс доошигүй хувийг шууд болон шууд бусаар хүргэх эрхтэй этгээд

эсвэл ААН	5) 27.1.5 Хувьцаа, хувь оролцоо, эсхүл саналын эрхийн 20 ба түүнээс доошгүй хувийг гуравдагч этгээд шууд болон шууд бусаар эзэмшидгэй ААН
b) Тайлагнаж буй ААН нь нэг буюу илүү олон зуучлагчаар дамжуулан шууд болон шууд бусаар хянадаг эсвэл үлмэж нөлөө үзүүлдэг хүн буюу эсвэл ААН	6) 27.1.6 Ашиг, эсвэл татан буутгсаны дараах үлдэгдэл хөрөнгөөс 20 ба түүнээс доошгүй хувийг гуравдагч этгээд шууд болон шууд бусаар хүртэй эрхтэй ААН
c) Доор дурдсан байдлаар тухай тайлагнагч ААН-тэй нэгдсэн удирдлага дор байдаг өөр ААН	7) 27.1.7 Энэ хуулийн 27.1.1-д заасан этгээдийн шууд болон шууд бус эзэмшил дэх энэ хуулийн 27.1.3, 27.1.4, 27.1.5, 27.1.6-д заасан харилцаа бүхий этгээд
i) Нэгдсэн хяналт бүхий өмчлөл	8) 27.1.8 Энэ хуулийн 27.1.1-д заасан этгээд, тэдгээрийг томилох эрхтэй этгээд, тэдгээрийн эрх, үүргийг шилжүүлэн хүлээж авсан этгээд, эсхүл тэдгээрийг төлөөлөхөөр сонгогдсон этгээд
ii) Ойрын садан төрлийн эзэмшигчид	9) 27.1.9 Энэ хуулийн 27.1.1-д заасан этгээд болон харилцан хамаарал бүхий ААН салбар, төлөөний газар
iii) Нэгдсэн гол удирдлага	10) 27.1.10 МҮ-д оршин суугч татвар төлөгчийн татвар ногдуулах орлогыг бууруулах, алдагдыг өсгөх үндсэн зорилгоор харилцаа тогтоосон этгээд
	11) 27.1.11 Энэ хуулийн 27.1-д заасантай адилтгах бусад этгээд

3. Холбоотой талуудын тодруулга-д Аудит хийх дараалал, шаардлагууд

1. Эрсдэлийн үнэлгээний горимууд ба холбогдох үйл ажиллагаа
 - *ААН-ийн холбоотой талуудын харилцаа ба ажил гүйлгээг ойлгох*
 - *Бүртгэлүүд ба баримтуудыг нягтлан шалгах үед холбоотой талын мэдээлэлд анхаарал хандуулах*
 - *Холбоотой талын талаарх мэдээллийг ажлын багтай хуваалцах*
2. Холбоотой талуудын харилцаа ба ажил гүйлгээтэй холбогдсон маттериаллаг алдаатай тайлагналын эрсдэлийг таньж тогтоох ба үнэлэх
3. Холбоотой талуудын харилцаа ба ажил гүйлгээтэй холбогдсон материаллаг алдаатай тайлагналын эрсдэлд өгөх хариу
 - *Урьд өмнө таньж тогтоогоогүй холбоотой талууд эсвэл холбоотой талуудын чухал ажил гүйлгээг таньж тогтоох*
 - *ААН-ийн бизнесийн хэвийн явцаас гадуурх, таньж тогтоогдсон холбоотой талын томоохон ажил гүйлгээ*
 - *Холбоотой талуудын ажил гүйлгээ нь холбоогүй талуудын ажил гүйлгээнд давамгайлдагтай адил нөхцөлүүдээр гүйцэтгэсэн тухай батламж мэдэгдлүүд*
4. Таньж тогтоогдсон холбоотой талын харилцаа болон ажил гүйлгээнүүдийн бүртгэл ба тодруулгыг үнэлэх
5. Бичгээр тайлбар мэдүүлэг авах
6. Засаглал хариуцсан этгээдүүдтэй харилцах
7. Баримтжуулалт

4. Банкны салбар дахь НББОУС-24 холбоотой талуудын тодруулгын стандартын хэрэгжилтийг үнэлэх нь

Монгол улсад үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа арилжааны банк нь Санхүүгийн тайланг Монголбанкны Ерөнхийлөгч, Сангийн Сайдын 2015 оны 2дүгээр сарын 6-ны өдрийн А35/20 дугаар хамтарсан тушаалын нэгдүгээр хавсралт болох Банкны нягтлан бодох бүртгэлийн

зааврын дагуу тайлангаа бэлтгэх ёстой. Тайланд холбоотой талуудтай хийсэн ажил гүйлгээг тусгаж өгөхдөө НББОУС24 болон А35/20 дугаар хамтарсан тогтоолын 31-р зүйлийг баримтална. Энэхүү судалгааны хүрээнд 11арилжааны банкны дараалалсан сүүлийн 5 жилийн аудитлагдсан тайланг авч судалсан. А35/20дугаар хамтарсан тогтоолын 31-р зүйлд холбоотой талуудтай хийсэн ажил гүйлгээг тайлагнах заавар нь үндсэн 3 хэсгээс тогтоно.

1. Толгой компани, хамгийн дээд хяналт тавигч компани, хувь хүний талаарх мэдээлэл*

Хүснэгт1: Жишиээ1

№	Үзүүлэлт	Толгой компани	Хамгийн дээд хяналт тавигч толгой компани	Хамгийн дээд хяналт тавигч хувь хүн	Тайлбар
1	Нэр				
2	Бүртгэгдсэн/оршин суугаа/ улс				
3	Эзэмшлийн хувь				

*-НББОУС24 Холбоотой талуудын тодруулга-д заасны дагуу тодруулна.

Хувьцаа эзэмшигчдийн мэдээлэл

Хүснэгт2: Хувьцаа эзэмшигчдийн мэдээлэл

	Хувьцаа эзэмшигч	2016	2017	2018	2019	2020
		Хувиар	Хувиар	Хувиар	Хувиар	Хувиар
1.Ариг банк						
1	Дэм санхүүгийн нэгдэл ХХК	60,46	60,46	60,46		60,46
2	Улаанбаатар Импекс ХХК	39,54	39,54	39,54		39,54
2.Богд банк						
1	Бодь капитал ХХК	100	100	91,32	91,32	91,32
2	Бодь капитал Инвестмент			8,68	8,68	8,68
3.Голомт банк						
1	Голомт Файнэншил групп ХХК	83,76	83,76	77,69	86,63	90,47
2	Свис МО Инвестмент ХХК	9,98	9,98	8,14	8,22	6,25
3	Голомт Инвестмент Лимитэд	4,93	4,93	4,02	4,06	3,08
4	Бодь Интернэшил	-	-	9,06	-	-
5	Ажилчдын хувьцаа	1,33	1,33	1,08	1,09	0,20
4.Капитрон банк						
1	Д.Эрдэнэбаяр	41,96	33,57	55,33	23,7	19,52
2	Д.Мөнхсайхан	41,79	33,43	22,38	21,0	19,44
3	Д.Бат-Эрдэнэ	16,25	33,00	22,29	20,9	22,05
4	Ажнаи Корпораци	-	-	-	34,4	38,99
5.Төрийн банк						
1	Сангийн яам			36,52	36,52	36,52
2	Хадгаламжийн даатгалын корпораци			63,48	63,48	63,48
6.Тээвэр хөгжлийн банк						
1	М.Тэмүүжин		68,0	71,79	71,79	56,00
2	Д.Оюунгэрэл		13,49	8,65	8,65	6,74
3	П.Раднаабазар		-	14,33	14,33	33,18
4	Л.Болд		10,35	-	-	-
5	Инфстракчер ХХК		8,16	5,23	5,23	4,08
7.Үндэсний хөрөнгө оруулалтын банк						
1	Дотоод хувьцаа эзэмшигчид	88,9	88,9	96,5	88,9	94,7
2	Гадаад хувьцаа эзэмшигчид	11,1	11,1	3,5	11,1	5,3
8.Хаан банк						
1	Савада Холдингс ХХК	41,3	41,3	41,3	41,3	41,3
2	Эйч Эс Интернейшнл Лимитэд	13,10	13,10	13,10	13,10	13,10
3	Таван богд трейд	22,96	22,96	22,96	22,96	22,96
4	Д.Хулан	13,32	13,32	13,32	13,32	13,32
5	Олон улсын санхүүгийн корпораци	9,32	9,32	9,32	9,32	9,32

9.Хас банк						
1	Монголын алт/МАК/	20,0	20,0		20,0	20,0
2	Олон улсын санхүүгийн корпораци	17,171	17,171		17,171	17,171
3	Орикс корпораци	16,812	16,812		16,812	16,812
4	Европын сэргээн босголт хөгжлийн банк	12,905	12,905		12,905	12,905
5	Канадын үндэсний банк	10,516	10,516		10,516	10,516
6	Ронок партнэрз	10,15	10,15		10,15	10,15
7	Mongolia opportunities partners	6,625	6,625		6,625	6,625
8	Триодос фэйр шэйр фанд	3,73	3,73		3,73	3,73
9	Нээлттэй нийгэм форум ТББ	1,593	1,593		1,593	1,593
10	Улаанбаатар ротари клуб ТББ	0,301	0,301		0,301	0,301
11	Магваны Болдоо	0,102	0,102		0,102	0,102
12	Чулууны Ганболд	0,093	0,093		0,093	0,093
10.Худалдаа хөгжлийн банк						
1	Голомт файнэншил групп ХХК		83,76	77,69	86,63	
2	Бодь Интернэншл		-	9,06	-	
3	Свисс Мо Инвестмент Ай Жи		9,98	8,14	8,22	
4	Голомт Инвестмент ХХК		4,93	4,02	4,06	
5	Ажилчдын хувьцаа		1,33	1,08	1,09	
11.Чингис хаан банк						
	Ш.Бүтэд	31,4	31,4	31,4	31,4	31,4
	Д.Батсаа	40,6	40,6	40,6	40,6	40,6
	Ц.Баярсайхан	28	28	28	28	28

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол Монгол улсад 2020оны 11дүгээр сарын судалгаагаар 12 арилжааны банк байсан бол 2021оны 11дүгээр сарын байдлаар 11 арилжааны банк үйл ажиллагаа явуулж байна. Тэдгээрийн дараалалсан 5 жилийн санхүүгийн тайлан болон жилийн тайланд үндэслэн тэдний хувьцаа эзэмшигчдийн мэдээллийг цуглуулсан. 11 арилжааны банк нь бүгдээрээ ХХК байсан.

2. Тэргүүлэх удирдлагын бүрэлдэхүүнд олгосон нөхөн олговрын тухай мэдээлэл Тэргүүлэх удирдлага гэдэгт**.....

Хүснэгт3: Жишиээ2

№	Нөхөн олговрын нэр	Өмнөх оны дун	Тайлант оны дун
1	Богино болон урт хугацааны тэтгэмж		
2	Ажил эрхлэлтийн дараах, ажлаас халагдсаны тэтгэмж		
3	Хувьцаанд сууринсан төлбөр		
4	Нийт дун		

**-Тэргүүлэх удирдлагад ямар бүрэлдэхүүнийг хамруулснаа тодруулна. Тухайлбал захирлуудын зөвлөл удирдах зөвлөлийн гишүүд гэх мэт.

3. Холбоотой талуудтай хийсэн ажил гүйлгээ

Хүснэгт4: Жишиээ3

№	Холбоотой талын нэр	Ажил гүйлгээний утга	Дүн	Тайлбар
1			
2			

Эх сурвалж: Монголбанкны Ерөнхийлөгч, Сангийн Сайдын 2015 оны 2дүгээр сарын 6-ны өдрийн A35/20 дугаар хамтарсан тушаалын нэгдүгээр хавсралт

Хүснэгт5: Аудитлагдсан тайланд тусгасан холбоотой талуудын ажил гүйлгээний нийтлэг гүйлгээнүүд

Эх сурвалж:

Судлаачын тооцоолол

2. Тэргүүлэх удирдлагын бүрэлдэхүүнд олгосон нөхөн олговрын тухай мэдээлэл
Тэргүүлэх удирдлага гэдэгт**.....

1.Банкны гол удирдах албан тушаалтуудтай хийсэн ажил гүйлгээ/мян.төг/

		1.1.Цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлого					1.2.Эрүүл мэндийн нийгмийн даатгалын сан					
		2016	2017	2018	2019	2020		2016	2017	2018	2019	
	Ариг банк											
	Богд Банк	142,011	167,560	168,864	480,346	555,593	18,180	8,278	20,294	63,886	36,109	
	Голомт банк	1,738,75 8	2,283,90 3	2,180,66 1	1,948,961	2,636,874	202,79 9	258,01 2	331,24 3	418,71 9	189,70 2	
	Капитрон банк	398,737	635,078	454,810	476,769	446,872	64,051	37,064	28,290	56,079	37,794	
	Төрийн банк	1580,27 5	1,446,83 3	1,246,82 4			46,066	14,000	181,76 5			
	Тээвэр хөгжлийн банк		210,990	582,432	640,834	639,333		23,209	73,676	84,997	38,692	
	Үндэсний хөрөнгө оруулалты н банк	737,035	746,604				49,667	59,309				
	Хаан банк	4,280,43 8	4,880,21 2	4,815,93 7	5,965,573	5,858,811	553,50 2	505,70 6	577,91 2	745,69 7	732,35 1	
	Хас банк	2,629,08 3	5,952,74 6		4,423,630	6,273,682	284,33 2	642,44 9		545,93 6	565,86 0	
	Худалдаа хөгжлийн банк											
	Чингис хаан банк											

3. Холбоотой талуудтай хийсэн ажил гүйлгээ

		2.Захирлууд, гол албан тушаалтантай хийсэн ажил гүйлгээ/мян.төг/	3.Банкны бусад холбоотой талуудтай хийсэн ажил гүйлгээ/мян.төг/								
		3.2.Удирдах албан тушаалтнуудын байршуулсан харилцах, хадгаламж	3.1.Харилцах, хадгаламжинд төлсөн хүүгийн зардал								
	Ариг банк										
	Богд Банк	99 897	380 554	265 105	78 097	805 525	13 365	469 904	40 990	20 145	10 449
	Голомт банк	1,115,31 3	1,752,64 2	1,812,24 2	1,454,575	3,004,98	95,889	91686	100,98 7	87,719	110,81 9
	Капитрон банк	1,162,16 1	1,502,68 7	1,119,16 9	472,463	644,472	27,523	39,839	8,409	31,803	27,637
	Төрийн банк	124,950	304,638	254,775			2,100	5,100	4,600		
	Тээвэр хөгжлийн банк		31,735	45,029	48,910	65,956				123,60 3	249,04 0
	Үндэсний хөрөнгө оруулалты н банк	255,849	129,132				23,212	1,733			
	Хаан банк	7,080,78 1	9,202,75 9	9,734,74 7	11,283,22 4	14,388,27 1	513,85 9	671,36 7	757,77 6	586,52 9	755,87 0
	Хас банк	1,741,57 6	4,261,69 7		2,508,707	4,058,864	477,50 0	467,30 0		354,20 0	525,00 0
	Худалдаа хөгжлийн банк										
	Чингис хаан банк										

Нэгдүгээр үзүүлэлтээр Банкны гол удирдах албан тушаалтнуудтай хийсэн ажил гүйлгээний дунджаар үзэхэд Хаан банк хамгийн өндөр гүйлгээ хийдэг бол Чингис хаан банк, Ариг банк зэрэг банкууд хамгийн бага гүйлгээг хийсэн

хоЖахирлууд, гол албан тушаалтантай хийсэн ажил гүйлгээний дунджаар үзэхэд Хаан банк хамгийн өндөр гүйлгээ хийдэг бол Чингис хаан банк, Ариг банк зэрэг банкууд хамгийн бага гүйлгээг хийсэн

Банкны бусад холбоотой талуудтай хийсэн ажил гүйлгээний дунджаар үзэхэд Хаан банк

хамгийн өндөр гүйлгээ хийдэг бол Чингис хаан банк, Ариг банк зэрэг банкууд хамгийн бага гүйлгээг хийсэн

Үүнийг нэгтгээд үзэхэд Хаан банк нь хамгийн их гүйлгээг хийдэг нь харагдаж байна.

Хүснэгтб: A35/20 хамтарсан тушаалын зааврын хэрэгжилтэнд Likert Scale 1-5 хүртлэх оноогоор үнэлгээ өгөх нь

	Толгой компани, хамгийн дээд хяналт тавигч компани, хувь хүний талаарх мэдээлэл					Тэргүүлэх удирдлагын бүрэлдэхүүнд олгосон нөхөн олговрын тухай мэдээлэл					Холбоотой талуудтай хийсэн ажил гүйлгээ				
	201 6	201 7	201 8	201 9	202 0	201 6	201 7	201 8	201 9	202 0	201 6	201 7	201 8	201 9	202 0
Ариг банк															
Богд банк	4	4	4	4	2	3	3	3	3	5	5	5	5	5	5
Голомт банк	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	5	5	5	5	5
Капитрон банк	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2
Төрийн банк	1	1	1			4	4	4			4	5	5		
Тээвэр хөгжлийн банк		4	2	5	5		4	3	5	5		3	3	4	5
Үндэсний хөрөнгө оруулалтын банк	1	1				4	4				5	5			
Хаан банк	4	1	1	1	1	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Хас банк	4	4		4	4	4	4		4	4	5	5		5	5
Худалдаа хөгжлийн банк	5	5	5	5	5	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3
Чингис хаан банк															

Хүснэгт7: A35/20 хамтарсан тушаалын зааврын хэрэгжилтийн үнэлгээ Likert Scale 1-5 оноо

	Толгой компани, хамгийн дээд хяналт тавигч компани, хувь хүний талаарх мэдээлэл	Тэргүүлэх удирдлагын бүрэлдэхүүнд олгосон нөхөн олговрын тухай мэдээлэл	Холбоотой талуудтай хийсэн ажил гүйлгээ	ДУНДАЖ
Ариг банк	0	0	0	0
Богд банк	3,6	3,4	5	4
Голомт банк	5	4	5	4,66
Капитрон банк	1	3	2	2
Төрийн банк	1	4	4,66	3,22
Тээвэр хөгжлийн банк	3,75	4,25	3,75	3,916
Үндэсний хөрөнгө оруулалтын банк	1	4	5	3,33
Хаан банк	1,6	5	5	3,866

Хас банк	4	4	5	4,33
Худалдаа хөгжлийн банк	5	1	3	3
Чингис хаан банк	0	0	0	0

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Арилжааны банкуудын холбоотой талуудыг тодруулж, аудитлагдсан санхүүгийн тайланг холбоотой талуудын тодруулгын үзүүлэлт хэсгийг аудитлагдсан санхүүгийн тайлангаас түүвэр хийж, стандартын хэрэгжилтийг оноожуулах замаар үнэлэлт хийж, рэйтинг тогтоож өгсөн.

ДҮГНЭЛТ

Судалгааны ажил хийхэд зарим банкны мэдээллийн нээлттэй, хүртээмжтэй байдал хангалттгүй байсан. 2 банк аудитлагдсан тайландаа санхүүгийн тайлангийн тодруулгыг огт тусгаж харуулаагүй байсан бол 3 банк 1-3 хүртэлж жилийн тайландаа санхүүгийн тайлангийн тодруулга хэсгийг тусгаж харуулаагүй. 1 банкны 1 тайланг харах боломжгүй байсан. Үүнээс үзэхэд эдгээр банкууд нь иргэдэд хүртээмжтэй байх тал дээр анхаарах шаардлагатай байна. Санхүүгийн тайлангаа Монголбанкны Ерөнхийлөгч, Сангийн Сайдын 2015 оны 2дүгээр сарын 6-ны өдрийн А35/20 дугаар хамтарсан тушаалын нэгдүгээр хавсралт болох Банкны нягтлан бодох бүртгэлийн зааврын үндсэн Зхэсгийн хэрэгжилтэнд үнэлэлт хийвэл:

- 1-р хэсгийн хэрэгжилт хамгийн бага байгаа бөгөөд банкууд энэ тал дээр илүү анхаарах шаардлагатай байна.
- 2-р хэсгийн хэрэгжилтийг авч үзвэл Урт хугацааны тэтгэмж, Ажил эрхлэлтийн дараах, ажлаас халагдсаны тэтгэмж зэргийг тодруулга хэсэгт тусгагдахгүй байна.
- 3-р хэсгийн хэрэгжилтийг авч үзвэл энэ хэсэгт холбоотой талуудын нэрийг тодорхой зааж өгдөг банк нь цөөнх байр суурийг эзэлж байна.

Дундаж үзүүлэлтээр банкуудын дийлэнх болох 9 банк /81.8%/ нь Санхүүгийн тайлангаа Монголбанкны Ерөнхийлөгч, Сангийн Сайдын 2015 оны 2дүгээр сарын 6-ны өдрийн А35/20 дугаар хамтарсан тушаалын нэгдүгээр хавсралт болох Банкны нягтлан бодох бүртгэлийн зааврын дагуу бэлтгэж байна. Энэ нь А35/20 дугаар хамтарсан тушаалын нэгдүгээр хавсралт хангалттай хэмжээнд хэрэгжиж байна гэж үзэх үндэслэл болж байна.

ЗӨВЛӨМЖ

Одоогийн байдлаар “Банкны тухай хуулийн 38.1-д заасны дагуу энэ хуулийн 37.2-т заасан шаардлагыг хангасан улирлын санхүүгийн тайланг дараа улирлын эхний сарын дотор, аудитаар баталгаажуулсан жилийн эцсийн санхүүгийн тайланг дараа жилийн эхний улиралд багтаан нийтэд мэдээлж байна.” гэсэн зүйл заалтын дагуу 2021 оны аудитаар баталгаажуулсан санхүүгийн тайлангаа нийтэд мэдээлэлсэн 5 банк байна. Бусад банкууд энэ хуулийн хэрэгжилт дээр анхаарна уу. А35/20 дугаар хамтарсан тушаалын нэгдүгээр хавсралтын 1-р хэсгийн хэрэгжилт, 2-р хэсгийн Урт хугацааны тэтгэмж, Ажил эрхлэлтийн дараах, ажлаас халагдсаны тэтгэмж зэргийг тодруулгад тусгах, 3-р хэсгийн холбоотой талуудын нэрийг тодорхой тусгаж өгөх зэрэгт илүү анхаарал хандуулах шаардлагатай бөгөөд Ариг банк, Капитрон банк, Чингис хаан банк нь хэрэгжилт хангалтгүй, эсвэл хэрэгжүүлж буй эсэх нь тодорхойгүй байгаа учир хэрэгжилтэндээ анхаарал хандуулна уу.

АШИГЛАСАН НОМ ЗҮЙ

СТОУС Ахэсэг 471-474-р нүүр
АОУС 2017 448-450-р нүүр
TEX-ийн 27-р зүйл
<https://www.khanbank.com/mn/personal>
<https://golomtbank.com/>
<https://www.arigbank.mn/mn>
<https://www.tdbm.mn/mn/>
<https://transbank.mn/mn>
<https://www.nibank.mn/person>
<https://www.xacbank.mn>
<https://www.bogdbank.com/>
<https://www.capitronbank.mn/>
<https://www.ckbank.mn/>
<https://www.arigbank.mn/mn>
<https://www.statebank.mn/>

**ХУВЬЦААНЫ ЗАХ ЗЭЭЛ ДЭХ ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАГЧДЫН ШИЙДВЭРТ НӨЛӨӨЛӨХ
ЗАРИМ ХҮЧИН ЗҮЙЛИЙН СУДАЛГАА
M.АНУДАРЬ**

ХУРААНГУЙ

Хөрөнгө оруулагч бүрийн зорилго нь ашиг олох сонирхол дээр нэгддэг. Өндөр эрсдэлтэй үнэт цаасанд хөрөнгө оруулж их ашиг хүртэхийг хүсдэг хүмүүс байдаг бол дундаж эрсдэлтэй тогтмол өгөөж хүртэх сонирхолтой хүмүүс ч бий. Хувьцаа гэдэг нь ирээдүйд үнэ цэн нь өсөж болохуйц биет бус хөрөнгө юм. Хувьцааны үнэ нь хувьцаанд хөрөнгө оруулагч хэр хэмжээтэй үнэ хөлс төлж чадаж байгаагаар тодорхойлогдоно. Тиймээс хувьцааны зах зээл дээрх хэрэглэгчийн шийдвэрт нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг тодорхойлохыг зорилоо.

Судалгаанд санхүүгийн тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт, бусдын санал зөвлөмж, өөрийн зан чанартай холбоотой гэх дөрвөн хүчин зүйлийг авч үзсэн. Нийт судалгаанд 389 хүн оролцсоноос дутуу бөглөсөн 6, бүрэн гүйцэд бөглөсөн 383 хүний хариултад дүн шинжилгээ хийв. Судалгааны гол зорилго болох 4 хүчин зүйл нь шийдвэрт нөлөөлж байгаа үр дүнг гаргаж ирэхийн тулд хүчин зүйлийн шинжилгээг бүтцийн тэгшитгэлийн загвараар (SEM), найдвартай байдлын шинжилгээг Кронбахын альфа тест, хүчин зүйл тус бүрийн хамаарлын шинжилгээ (корреляц), нэг түүврийг нэг удаа тестлэх (one-sample t test), олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээг хийв.

Судалгааны үр дүнд дөрвөн хүчин зүйл тус бүр хүчин зүйлийн шинжилгээ хийхэд дөрвөн хүчин зүйлийн хувьсагчид ач холбогдолтой гарсан. Корреляцын шинжилгээ ашиглан тооцоолол хийхэд хувьсагчууд хоорондоо хамаарлтай гарсан нь тухайн хүчин зүйлд ач холбогдол бүхий хамаарлтай байгааг харуулж байна. Найдвартай байдлын тест ашиглан шийдвэрт нөлөөлөх хүчин зүйлсийг үнэлэх 4 бүлэг асуумжийн найдвартай байдал хангалттай хангагдсан байна. Олон хүчин зүйлийн регресс ашиглан хөрөнгө оруулалт хийхэд санхүүгийн тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт, бусдын санал зөвлөмж, өөрийн зан төлөв гэх дөрвөн хүчин зүйл нь шийдвэр гаргалтыг 80%-тай тайлбарлаж байна.

Tүлхүүр уг: Хөрөнгө оруулагчийн зан төлөв, хувьцааны зах зээл, шийдвэр гаргалт

СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ

Хэрэглэгчийн зан төлөв гэдэг нь худалдан авалтын шийдвэр гаргалтаас хамаардаг ба шийдвэр гаргалтад нь юу нөлөөлдөг гэдгийг тодорхойлон шинжлэх нь хэрэглэгчийн зан төлөв юм. Хэрэглэгчийн зан төлөвт юу хамгийн ихээр нөлөөлдөг болохыг харуулсан олон судалгаанууд байдаг. Ихэвчлэн сурталчилгаа маркетинг, эдийн засаг, хувь хүний хүсэл сонирхол гэх мэт нөлөөлдөг гэж үзсэн. Харин хөрөнгийн зах зээлд хэрэглэгчийн шийдвэр гаргалтад нөлөөлж болох хүчин зүйлийг тодорхой болгож өгснөөр хувьцаа эзэмшигчид нь ирээдүйд олох ашигтаяа сэтгэл хангалуун үлдэх юм. Мөн хувь хүний шийдвэр гаргалтад нөлөөлөх хувьсагчийг судлан тодорхой болгож өгснөөр дотоодын хувьцаат компаниуд хэрэглэгчдийн сэтгэлд ханамжид үндэслэн хувьцаа эргэлтэд оруулах нь ашигтай юм.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО, ЗОРИЛТУУД

Хувьцаанд хөрөнгө оруулахад зан төлөвийн олон хүчин зүйл нөлөөлж шийдвэр гаргахад бэрх болдог ба төөрөгдлөөс болж буруу хөрөнгө оруулалт хийдэг. Үүнд хөрөнгө оруулалтын шийдвэрийг оновчтой зөв хийх, шийдвэр гаргахад үзүүлэх зан төлөвийн хүчин зүйлийг тодорхойлон, санал зөвлөмж өгөх юм.

- Дотоодын хувьцааны зах зээлийг судлан онолын хүрээнд ойлгох
- Хэрэглэгчийн зан төлөвтэй холбоотой бусад судалгааны ажлыг унших
- Хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй компанийн хувьцаа эзэмшигчийг судлах
- Түүвэрлэсэн хувьцаа эзэмшигчдээс асуулга авах

- Хувьцааны зах зээл дээрх хэрэглэгчийн зан төлөвт нөлөөлөх хүчин зүйлийг тодорхойлох

СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ШИНЭЛЭГ ТАЛ, АЧ ХОЛБОГДОЛ

Энэхүү судалгааны ажил нь хөрөнгийн зах зээл бус хувьцааны зах зээл дэх хэрэглэгчийн зан төлөвийг судлан шинжлэн дүгнэлт өгөх нь судалгааны шинэлэг тал болно. Компанийн зах зээлийн ирээдүйн хөгжил дэвшилд хөрөнгө мөнгө дутагдах тал олон байдаг. Хөрөнгө босгохын тулд компани үнэт цаас гаргаж хөрөнгө оруулалт татах нь эрсдэл бага байдгаас гадна өгөөж өндөр байдаг нь олон судалгаагаар нотлогдсон. Иймээс хувьцааны зах зээл дэх хэрэглэгчийн зан төлөвт нөлөөлөх хүчин зүйлийг тодорхойлон судалж, дутагдалтай зүйлсийг илрүүлэх юм.

СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

Хэрэглэгчийн зан төлөвийг судлан тодорхойлох, эрх ашгийг хамгаалах талаар санал зөвлөмж өгөх, мэдээлэл бий болгоход оршино. Судалгааны түүвэр нь 2748 байна. Судалгаагаар эрүүл мэндийн салбар, хүнсний салбарт хэрэглэгчийн эрх хамгийн их зөрчигдсөн гэдгийг харуулж байна (“Хэрэглэгчийн төлөв байдлыг тодорхойлох судалгаа” 2018 оны үр дүн, 2019).

Дотоодын хувьцаа эзэмшигчдийн санхүүтэй холбоотой төөрөгдлийг тодорхойлох, мөн зан төлөвийг судалснаар шийдвэр гаргахад нөлөөлөх асуудлыг илрүүлэн зөвлөмж өгөх. Зан төлөв нь хөрөнгө оруулагчийн рационал шийдвэр гаргахыг тайлбарладаг юм. Судалгаанд хувь хүний 20 төөрөгдлийг илрүүлж микро санхүүгийн арга ашигласан. Дотоодын 76 хувьцаа эзэмшигчдээс анкетын судалгаа авсан. Судалгааны үр дүнд хувьцаа эзэмшигчдийн сэтгэл хөдлөл болон танин мэдэхүйн төөрөгдлийг тодорхойлж, тус бүрд нь засах, бууруулах зөвлөмж өгсөн. (Номундарь, 2017)

Энэхүү судалгаа нь Монголын хөрөнгийн зан байдлын санхүүг судлан арилжааны банкны ажилчид болох дилерүүд нь хөрөнгө оруулагчид гэж тодорхойлжээ. Энэхүү хөрөнгө оруулагчдын зан байдлыг судлан мөн хөрөнгө оруулалтын өөр өөр төрлийг судлан харуулжээ. Зан байдлын төөрөгдөл нь үндсэн 2 төрөл байдаг ба танин мэдэхүйн болон сэтгэл хөдлөл алдаа байдаг. Энэхүү танин мэдэхүйн алдаа нь арван гурван өөр төрөлтэй мөн сэтгэл хөдлөл болох алдаа нь долоон өөр төрөлтэй байна. Судалгааны үр дүнд хөрөнгө оруулагчид буюу банкны дилерүүдийн хамгийн их давамгайлсан төрлийг тодорхойлсон ба мөн тус төрөлд багтах зан байдлын төөрөгдлөөс ажигласны дараа тус тусад нь зөвлөгөө өгчээ. (Энхмөнх, 2018)

Хувьцаа худалдан авагчдын шийдвэр гаргахад хариу үйлдэл үзүүлэх хүчин зүйлийг шинжилж, хувьцаа худалдан авагчдын өөр зан төлөвүүдийг тодорхойлж, үр дүнг гарган санал зөвлөгөө өгөх зорилготой. Судалгаанд 228 нь хөрөнгө оруулагчаас ярилцлага болон түүврийн аргаар судалгааг авсан. Судалгааны асуулга нь 4 хүчин зүйл бүхий 24 хувьсагчтай нийт 21 асуултаас бүрдсэн. Эдгээр хүчин зүйл нь шийдвэр гаргалтад нөлөөлөх эерэг хамааралтай байна. (Г.Нарантунгалаг, 2019)

Сэтгэл судлал нь санхүүгийн мэдлэгийг сайжруулж, санхүүгийн олон хязгаарлалтыг шийдэж чадсан. Ийм учраас бид бодит хувь хүний хөрөнгө оруулагчдын зан төлөвийг илүү сайн ойлгохын тулд хүний зан төлөвийг судлах хамгийн зөв сэтгэл зүйн загваруудын нэг болох Төлөвлөсөн зан үйлийн онолыг ашиглахаар шийдсэн. Хөрөнгийн биржид хөрөнгө оруулах хүсэл нь хөрөнгө оруулалт хийх хандлагатай эерэг холбоотой болохыг олж мэдсэн. 127 хөрөнгө оруулагчийн хариултыг түүврийн шинжилгээ хийснээр 48% нь хөрөнгө оруулалтын зан төлөвөөс, 63% нь хүсэл эрмэлзлээс шалтгаалан шийдвэр гаргадаг байна. Хэрвээ хөрөнгө оруулагчдын хяналтын талаарх ойлголт өндөр байвал тэд хөрөнгө оруулалтдаа илүү итгэлтэй байх хандлагатай байдаг ба тэд бас их хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийдэг болохыг харуулсан (Pascual-Ezama et al., 2014).

Энэхүү судалгааны ажил нь Таландын жижиглэнгийн хөрөнгө оруулагчдын 2016 оны арилжааны зан төлөвийг судалсан болно. 491 хөрөнгө оруулагчдын нарийвчилсан судалгааны

мэдээллийг ашиглан бид хөрөнгө оруулагчдыг буруушаахад хүргэдэг шинж чанар, зан үйлийн хэв маягийг судалсан эмпирик судалгаа юм. 45 ба түүнээс доош насны хөрөнгө оруулагчид илүү төрөлжсөн багцуудыг эзэмшдэг. Өөр нэг дүгнэлт бол сард 50,000 батаас дээш орлоготой болон/эсвэл хэд хэдэн брокер ажиллуулдаг оролцогчид илүү төрөлжсөн багцуудыг эзэмшдэг. Энэхүү нотлох баримт нь Турк, Энэтхэг, Вьетнамын мэдээлсэн үр дүнтэй нийцэж байгаа нь хүн ам зүйн хүчин зүйл нь хөрөнгө оруулагчдын хэт итгэл үнэмшлийн төвшнөөр нь ялгахад тустай болохыг харуулж байна(Paisarn et al., 2021).

Энэхүү судалгаа нь хувь хүний хувьцаа хөрөнгө оруулагчдад хамгийн их нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг судалсан. Судалгааны гол зорилго нь NEPSE-ийн хөрөнгө оруулагчдын хөрөнгө оруулалтын шийдвэрийн хэв маяг, шийдвэр гаргахад нөлөөлөх хувьсагчдын хамаарлыг ойлгох явдал байв. Судалгааны гол үр дүн нь нягтлан бодох бүртгэлийн мэдээлэл, өмгөөлөгчийн зөвлөмжийг дагаж хөрөнгө оруулалтын шийдвэрт хамгийн их хамаарал, нөлөө үзүүлдэг хатуу дүр төрх / хувийн дүр төрх нь давхцаж байна. (Phuyal, 2017)

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ ХӨГЖҮҮЛЭЛТ

Судалгааны загвар

Судалгааныхаа загварыг Индонез улсын эдийн засгийн удирдлагын тэнхимиийн судлаач Реза Видхар Пахлеви-ийн “Хувьцааны хөрөнгө оруулалтын шийдвэрт хувь хүний хөрөнгө оруулагчийн зан төлөвийг тодорхойлох хүчин зүйлүүд” сэдэвтэй судалгааны ажил болон Индонезийн бизнесийн удирдлагын тэнхимиийн судлаач Ниндития-ийн “Хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргахад зан төлөвийн үзүүлэх нөлөө” гэх судалгааны ажлуудад тулгуурлан боловсрууллаа.

Зураг : Шийдвэр гаргалтанд нөлөөлөх хүчин зүйл

Судалгааны ажлынхаа хүрээнд Хувьцаанд хөрөнгө оруулах шийдвэрт нөлөөлж болох 4 хүчин зүйл буюу Санхүүгийн тайлантай холбоотой 5, Компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлттэй холбоотой 6, Өөр бусдын санал зөвлөмжтэй 5, Зан чанартай холбоотой 6 хувьсагчтай нийт 16 асуулттай судалгаа юм.

Судалгаа бүрдүүлэлт

Монгол улсад нийт 194 хувьцаат компани байгаагаас хувьцаа эзэмшиж байгаа 65 мянга гаруй хувьцаа эзэмшигч байна. Түүврийн хэмжээг тодорхойлохын тулд дараах томьёог ашиглав : $n = \frac{z^2 pq}{(N-1)p^2 + Z^2 pq}$

Үүнээс эх олонлогoo төлөөлөх чадвартай 382 хувьцаа эзэмшигчийг түүвэрлэн авав. Судалгаанд оролцогчийн анкет болон асуулгын аргаар /google forms/ ашиглан нийтдээ 389 хүнээс судалгааг авсан. Үүнээс алдаатай бөглөсөн 4, үнэн зөв бөглөсөн 385 хэрэглэгчийн хариултыг MS Excel болон SPSS 23.0 программуудыг ашиглан үр дүн гаргаж ирнэ. Статистик боловсруулалтыг STATA 16.0 программыг ашиглан хийж гүйцэтгэв. Тойм статистикийн хувьд нас, хүйс зэрэг категори хувьсагчийг хувь, давтамжаар илэрхийлсэн. Хүчин зүйлийн шинжилгээг бүтцийн тэгшигтэлийн загвараар (SEM) тооцов. Тус загварыг хүснэгт 1-т үзүүлсэн нийтлэг шалгуурын дагуу үнэлсэн.

	Босго утга	Үзүүлэлт
Standardized root mean squared residual (SRMR)	<0.88	0.037
Comparative fit index (CFI)	>0.90	0.972
Tucker-Lewis index (TLI)	>0.90	0.91

Судалгааны таамаглал

H1 : Хувьцаанд хөрөнгө оруулах шийдвэрт санхүүгийн тайлан нөлөөлнө.

H2 : Хувьцаанд хөрөнгө оруулах шийдвэрт компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт нөлөөлнө.

H3 : Хувьцаанд хөрөнгө оруулах шийдвэрт бусад хүмүүсийн санал зөвлөмжүүд нөлөөлнө.

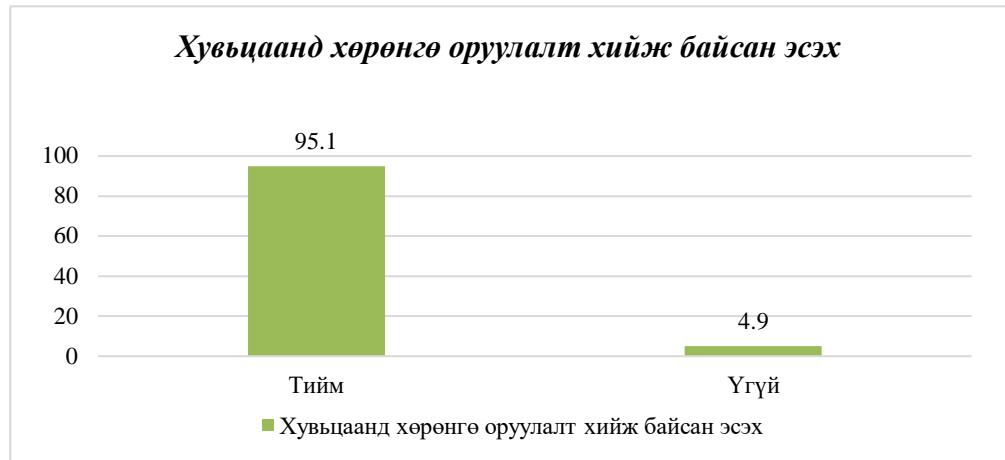
H4 : Хувьцаанд хөрөнгө оруулах шийдвэрт зан төлөв нөлөөлнө.

Судалгааны өгөгдөл

Судалгаанд оролцогчдын өрөнхий мэдээлэл

	Эзлэх хувь	Давтагдсан тоо
Хүйс	Эр	48.6
	Эм	51.4
Нас	18-34	29.6
	35-44	36.5
	45-55	26
	55-аас дээш	8
Боловсрол	Бүрэн бус дунд	9
	Бүрэн дунд	13.6
	Бакалавр	30.3
	Магистр	23.7
	Доктор	23.4
Дундаж орлого	1'000'000₮ хүртэл	18.3
	1'000'001-3'000'000₮	15.7
	3'000'001-5'000'000₮	14.7
	5'000'001-7'000'000₮	23.1
	7'000'001-9'000'000₮	15.7
	9'000'001₮-аас дээш	12.6

Хүснэгт 2.2-оос үзэхэд судалгаанд нийт 389 хүн оролцсоноос 51.4% эмэгтэй, 36.5% нь 35-44 насыхан байв. Мөн оролцогчийн 30.3% нь дээд боловсролтой, 23.1% нь 5.0 – 7.0 сая төгрөгийн орлого бүхий хөрөнгө оруулагчид байна.

Судалгаанд оролцогчийн хувьцаанд хөрөнгө оруулалт хийсэн байдлыг илэрхийлэв. Нийт оролцогчийн 95.1% нь хувьцаанд хөрөнгө оруулалт хийж байсан туршлагатай, 4.9% нь хөрөнгө оруулалт хийж байгаагүй байна.

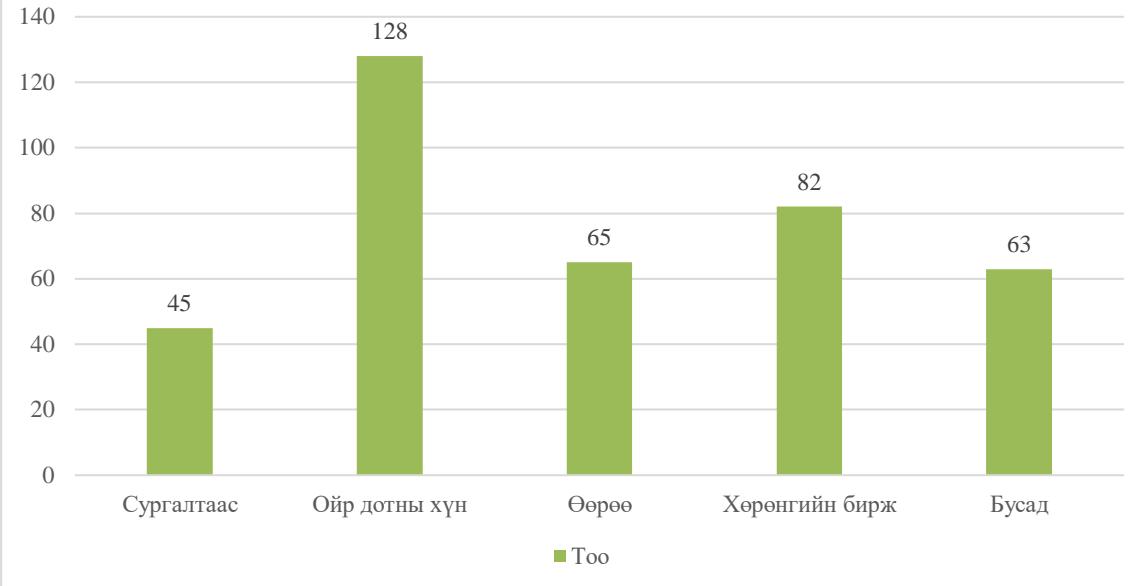
Хувьцаанд хөрөнгө оруулалт хийсэн байдал

Хувьцаанд хөрөнгө оруулалт хийсэн оролцогчийн хувьцаа эзэмшиж буй салбарын бүтцийг дээрх хүснэгтэд илэрхийллээ. Судалгааны түүвэр хүн амын 32.1% нь санхүүгийн салбар, 23.9% нь үйлдвэрийн салбар, 9.5% нь тээврийн салбарын байгууллагын хувьцаанд хөрөнгө оруулалт хийж эзэмшиж байна.

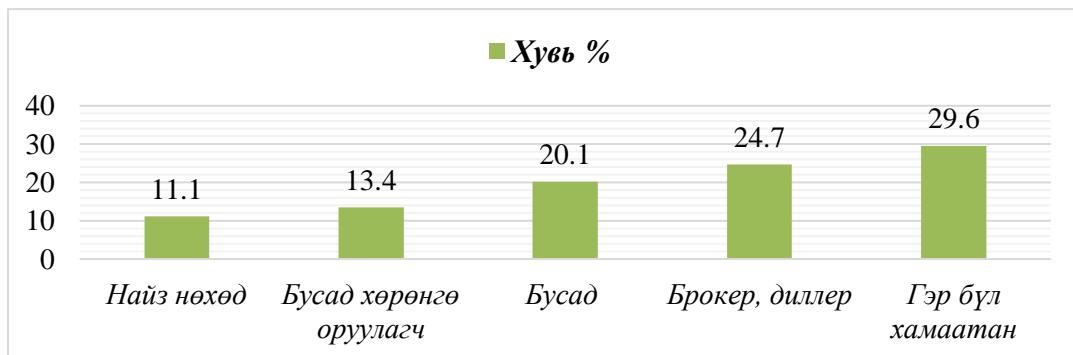
Хувьцаа худалдан авах ойлголт авсан эх сурвалжийн байдал

Хувьцааны талаарх мэдээллийн эх сурвалж

Дээрх хүснэгтээс үзэхэд нийт оролцогчийн 32.9% нь мэргэжлийн эх сурвалжаас бус ойр дотны хүнээс хувьцааны талаарх мэдээллийг авсан, 21.1% нь хөрөнгийн биржээс мэдээлэл авсан байна.

Хувьцаа авах зарах шийдвэрт хэн нөлөөлдөг вэ?

Дээрхээс харахад хувьцаа авах ба зарах шийдвэрт гэр бүл хамаатны хү хамгийн их нөлөөлөл үзүүлсэн байв. Тодруулбал шийдвэрт нөлөөлсөн байдал 29.6% гэр бүл, хамаатан, 24.7%-д брокер, дилер, 13.4%-д бусад хөрөнгө оруулагч байв.

Хөрөнгө оруулалтын шийдвэрт зан төлөвийн үзүүлэх нөлөө

Хувьсагч бүрийн түүврийн дундаж утгыг тооцон хөрөнгө оруулалтын шийдвэрт нөлөөлөх зан төлөвийн төвшинг тодорхойлно. Хувьсагчдын үнэ цэн нь хөрөнгө оруулалтын шийдвэрт үзүүлэх нөлөөллийн төвшинг асуултын үнэлэмж болох 1-5 хооронд тооцно.

- Дундаж утга 2-оос доош байвал хувьсагчид маш бага нөлөө үзүүлж байна.
- Дундаж утга 3 байвал хувьсагчид дунд зэргийн нөлөө үзүүлж байна.
- Дундаж утга 4 байвал хувьсагчид сайн нөлөө үзүүлж байна.
- Дундаж утга 5 байвал хувьсагчид маш сайн нөлөө үзүүлж байгааг харуулж байна.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Хөрөнгө оруулалтын шийдвэрт нөлөөлөх хүчин зүйлийг тодорхойлох асуумжийн хүчин төгөлдөр байдлыг шинжилгээ

Асуумжийн найдвартай байдлын шинжилгээг Кронбахын альфа тестээр үнэлсэн. Кронбахын

альфа коэффициент нь 0.7 ба түүнээс дээш тохиолдолд тухайн бүлгийн асуумжийг нэгтгэн үнэлэхэд хүчин төгөлдөр байдал хангалттай гэж үзнэ.

Хүчин зүйлийн асуумжийн найдвартай байдлын шинжилгээ

	<i>Үзүүлэлт</i>	<i>Кронбахын альфа</i>
<i>Санхүүгийн тайлантай холбоотой хүчин зүйлс</i>	5 хувьсагч	0.943
<i>Компанийн байгууллагын санхүү эдийн засгийн узүүлэлттэй холбоотой хүчин зүйлс</i>	6 хувьсагч	0.936
<i>Санал, зөвлөмж</i>	5 хувьсагч	0.856
<i>Зан чанартай холбоотой хүчин зүйлс</i>	6 хувьсагч	0.864

Шийдвэрт нөлөөлөх хүчин зүйлсийг үнэлэх 4 бүлэг асуумжийн найдвартай байдал хангалттай байна.

Хөрөнгө оруулалтын шийдвэрт нөлөөлөх хүчин зүйл тус бүрийн хамаарлын шинжилгээ

Санхүүгийнтайлантай холбоотой хүчин зүйлс ба нөлөөлөх хүчин зүйлсийн хамаарлын шинжилгээ

Санхүүгийн тайлантай холбоотой хүчин зүйл 1.000

Би тухайн байгууллагад хөрөнгө оруулалт хийхдээ санхүүгийн тайланг заавал судалдаг .794

Хөрөнгө оруулалт хийхдэд ногдол ашиг тараах бодлого чухал .809

Би тухайн байгууллагын өмнөн гаргаж байсан хувьцааг судалдаг .825

Тухайн байгууллагын олох орлого, ашиг нь надад чухал .793

Санхүүгийн тайланг судлахад ил тод байх нь чухал .782

Санхүүгийн тайлантай холбоотой хүчин зүйлс нь хувьцаанд хөрөнгө оруулах шийдвэр гаргахад ач холбогдол бүхий хамааралтай. Тодрудбал санхүүгийн тайланг заавал судлах, тухайн байгууллагын ногдол ашиг тараах бодлого болон өмнөн гаргаж байсан хувьцааг судлах нь санхүүгийн тайланд статистик ач холбогдолтой байна ($r = 0.794$, $r = 0.809$)

Байгууллагын санхүү эдийн засгийн узүүлэлттэй холбоотой шийдвэрт нөлөөлөх хүчин зүйлс

**Байгууллагын санхүү эдийн засгийн үзүүлэлттэй холбоотой шийдвэрт нөлөөлөх хүчин зүйлс
1.000**

Надад аливаа байгууллагын эрхэлж байгаа ажил нь чухал .902

Надад аливаа байгууллагын ирээдүйн хөгжил дэвшил нь чухал .878

Надад аливаа байгууллагын нэр хүнд салбартаа эзлэх байр суурь нь чухал .893

Надад аливаа байгууллагын захирал, дээд албан тушаалтан нь чухал .837

Тус байгууллага өмнөн ямар нэг эрсдэлтэй байдалд орж байгаагүй нь чухал .898

Тус байгууллагын маркетингийн ажиллагаа нь надад чухал .849

Дээрх хүснэгтэд байгууллагын санхүү эдийн засгийн үзүүлэлттэй холбоотой шийдвэрт нөлөөлөх хүчин зүйлсийн хамаарлыг илэрхийллээ. Байгууллагын хүчин зүйлс хооронд статистик ач холбогдол бүхий эерэг хамааралтай байна. Тодруулбал тухайн байгууллагын санхүү эдийн засгийн үзүүлэлттэй холбоотой эрхэлж байгаа ажил, ирээдүйн хөгжил дэвшил болон өмнөн ямар нэгэн эрсдэлтэй байдалд орж байгаагүй нь статистик ач холбогдолтой байна ($r = 0.902$, $r = 0.878$).

Шийдвэр гаргалтад нөлөөлөх зөвлөмж хоорондын хамаарал

Шийдвэр гаргалтад нөлөөлөх зөвлөмж 1.000

Гэр бүл, ойр дотны хүмүүс хөрөнгө оруулалтын шийдвэрт нөлөөлнө .793

Шийдвэр гаргахад найз, ажлын хамт олны зөвлөмж чухал .851

Хөрөнгийн бирж болон брокер диллериин байгууллагуудын зөвлөлгөө чухал .791

Бусад хөрөнгө оруулагчдын санал зөвлөмж чухал .804

Салбарын мэргэжилтнүүд мөн мэдээ мэдээллүүд чухал .776

Энд өрөнгө оруулагчийн шийдвэр гаргалтад нөлөөлөх зөвлөмжийн хамаарлыг илэрхийллээ. Шийдвэр гаргалтад нөлөөлөх бусдын санал зөвлөмжийн зүйлс хооронд статистик ач холбогдол бүхий эерэг хамааралтай байна. Тодруулбал найз, ажлын хамт олны зөвлөмж болон бусад хөрөнгө оруулагчдын санал зөвлөмж нь бусдын санал зөвлөмжид статистик ач холбогдолтой байна ($r = 0.851$, $r = 0.804$).

Занчланартай холбоотой хүчин зүйлийн хоорондын хамаарал

Шийдвэрт нөлөөлөх зан чанар 1.000

- Хөрөнгө оруулах нь миний нэр хүндийн өсгөнө .781
- Хөрөнгө оруулахын тулд өөрөө сайн судалж шинжилгээ хийдэг .621
- Би өөдрөг байх үедээ хөрөнгө оруулалт хийхийг илүүд үздэг .844
- Хөрөнгө оруулалт хийх нь надад таатай мэдрэмж төрүүлдэг .850
- Хөрөнгө оруулалтаас удаан хугацаанд ашиг олхыг хүсдэг .772
- Би оновчтой зөв хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргадаг .799

Шийдвэр гаргалтад хувь хүний өөдрөг үедээ хөрөнгө оруулалт хийхийг илүүд үздэг, таатай мэдрэмж төрүүлдэг хувьсагчууд өндөр хамааралтай байна. ($r = 0.844$, $r = 0.850$).

Хүчин зүйлийн хамаарлын шинжилгээ

Хүчин зүйлс	Санхүүгийн тайлантай холбоотой	Компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт	Санал, зөвлөмж	Зан чанартай холбоотой
Санхүүгийн тайлантай холбоотой	1	.724	.527	.511
Компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт	.724	1	.548	.520
Санал, зөвлөмж	.527	.548	1	.695
Зан чанартай холбоотой	.511	.520	.695	1

Хөрөнгө оруулалтад нөлөөлөх хүчин зүйлс хооронд статистик ач холбогдол бүхий эерэг хамааралтай байна. Тодруулбал санхүүгийн тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт, бусдын санал зөвлөмж, өөрийн зан чанартай холбоотой хүчин зүйл нь хоорондоо эерэг хамааралтай байна. Корреляцын коэффициентийг 0.1-ээс дээш тохиолдолд хамааралтай, 0.7-оос дээш тохиолдолд хүчтэй хамааралтай гэж үнэлсэн.

One-Sample T test

T test буюу хоёр түүврийг харьцуулан статистикийн хүрээнд ач холбогдолтой байгааг судаллаа. Хувьцааг худалдах, худалдан авах ойлголтыг дамжаанд сууж авсан болон бусад гэсэн хоёр бүлэгт хуваан one-sample t test хийн үр дүнг хүснэгт 3.7-д харууллаа.

T-test

Хувьсагчүүд	Бүлэг	Toо	Mean	T-stat
Санхүү байдлын тайлан	P- утга=0.092	Дамжаанд суудаг	44	4.686
		Бусад	334	4.461
Компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт	P- утга=0.038	Дамжаанд суудаг	44	4.746
		Бусад	334	4.447

Өөрийн зан төлөв	P- утга=0.444	Дамжаанд суудаг Бусад	44 334	4.223 4.199	0.140
Бусдын санал зөвлөмж	P- утга=0.163	Дамжаанд суудаг Бусад	44 334	4.436 4.269	0.985

Хүснэгтээс харахад дамжаанд суудаг болон бусад гэсэн бүлэг хүмүүсийн хооронд компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлттэй холбоотой мэдээлэлд ялгаатай ханддаг буюу Р утга нь 0.04, энэ нь 0.05-аас бага байна. Нөгөөтэйгүүр санхүү байдлын тайлан, өөрийн зан төлөв, бусдын санал зөвлөмжтэй холбоотой хувьсагчuurын хооронд ялгаа байхгүй байна.

Олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээ

Бие даасан хувьсагч болон хамаарах хувьсагч хоорондын хамаарлыг судлах зорилгоор олон хүчин зүйлийн шинжилгээг хийллээ.

Olon huchin zuyiliin regressiin shinchilge

Dependent Variable: YY

Method: Least Squares

Date: 04/19/22 Time: 14:24

Sample: 1 354

Included observations: 354

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.003985	0.025400	-0.156882	0.8754
X1	0.072465	0.012467	5.812750	0.0000
X2	0.048188	0.014114	3.414096	0.0007
X3	0.048337	0.014876	3.249290	0.0013
X4	0.046760	0.011375	4.110821	0.0000
R-squared	0.805083	Mean dependent var		0.923729
Adjusted R-squared	0.802849	S.D. dependent var		0.265807
S.E. of regression	0.118023	Akaike info criterion		-1.421852
Sum squared resid	4.861363	Schwarz criterion		-1.367201
Log likelihood	256.6679	Hannan-Quinn criter.		-1.400109
F-statistic	360.3764	Durbin-Watson stat		0.271174
Prob(F-statistic)	0.000000			

Олон хүчин зүйлийн регрессийн үр дүнг харвал $R^2 = 0.80$ гарсан нь санхүүгийн тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт, бусдын санал зөвлөмж, өөрийн зан төлөв гэх дөрвөн хүчин зүйл нь шийдвэр гаргалтыг 80%-тай тайлбарлаж байна. Фишерийн F тестийн утга нь 0.00 гарсан байгаа нь энэхүү тэгшитгэл нь ач холбогдолтой гэдгийг нотлож байна.

$$Y = -0.0039848566377 + 0.0724651380508 \cdot X_1 + 0.048188059923 \cdot X_2 + 0.0483374170217 \cdot X_3 + 0.0467600021139 \cdot X_4$$

Үүнд:

Y- Шийдвэр гаргалт

X1- Санхүүгийн тайлан

X2- Компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлттэй

X3 – Бусдын санал зөвлөмж

X4 – Өөрийн зан төлөв Энэхүү тэгшиитгэлийн загвар нь ач холбогдолтой гэдгийг нотлох зорилгоор дахин **10 хүнээс судалгааг авч** тэгшиитгэлийн загварт орлуулан бодов.

Тэгшиитгэлийн бодолт

Nº	X1	X2	X3	X4	Y
1	1.60	3.00	1.40	1.67	0.40
2	5.00	4.33	1.80	2.33	0.76
3	0.00	5.00	3.40	4.67	0.62
4	5.00	5.00	5.00	3.33	1.00
5	5.00	5.00	5.00	4.17	1.04
6	5.00	4.83	3.40	4.33	0.96
7	5.00	4.50	3.80	4.17	0.95
8	5.00	5.00	2.40	3.17	0.86
9	5.00	5.00	3.60	4.00	0.96
10	5.00	5.00	3.40	3.83	0.94

Хүснэгтээс харахад 1 дэх хүн 0.5-аас бага буюу 0.4 гарч санхүүгийн тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт, бусдын санал зөвлөмж болон өөрийн зан төлөв нь хувьцаа худалдан авах шийдвэрт нөлөөлөхгүй. Нөгөөтэйгүүр үлдсэн 9 хөрөнгө оруулагч нь санхүүгийн тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт, бусдын санал зөвлөмж, өөрийн зан төлөв гэх дөрвөн хүчин зүйл нь хувьцаанд хөрөнгө оруулах шийдвэрт нөлөөлдөг гэдгийг харуулж байна ($Y=0.4$, $Y=0.76$)

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгаа нь хувьцааны зах зээл дэх хөрөнгө оруулагчдын шийдвэрт нөлөөлөх зарим хүчин зүйлийг тодорхойлон оновчтой зөв шийдвэр гаргахад зөвлөмж өгөх юм. Судалгааны зорилго нь санхүүгийн тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт, бусдын санал зөвлөмж болон өөрийн зан төлөв гэх үл хамаарах хувьсагчдийг хамаарах хувьсагч болох хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргахад нөлөөлж байгааг судлан хувьцаа худалдах болон худалдан авах ойлголтыг дамжаанд суусан болон бусад хүмүүс гэж ангилан бие даасан түүврийн t-test ашиглан шинжилгээ хийв. Үр дүнг дараах байдлаар нэгтгэн дүгнэв.

1. Дотоодын хувьцааны зах зээл дэх хэрэглэгчийн зан төлөвийг санхүү байдлын тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт, бусдын санал зөвлөмж, өөрийн зан төлөв гэх гол 4 хүчин зүйлээр тодорхойлдог бөгөөд эдгээр хүчин зүйлд хамаарлын шинжилгээ ашиглан тооцоолол хийхэд хөрөнгө оруулалтанд нөлөөлөх хүчин зүйлс хооронд статистик ач холбогдол бүхий эрэг хамааралтай байна.
2. Хувьцааг худалдах, худалдан авах ойлголтыг дамжаанд сууж авсан болон бусад гэсэн хоёр бүлэгт хуваан one-sample t test хийхэд үр дүн нь ялгаатай буюу дамжаанд сууж

мэдлэг олж авсан хүмүүс нь санхүү байдлын тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлтэд тулгуурладаг гэдэг нь статистик ач холбогдолтой байна.

3. Санхүү байдлын тайлан, компанийн санхүү эдийн засгийн үзүүлэлт, бусдын санал зөвлөмж, өөрийн зан төлөв гэсэн эдгээр 4 хүчин зүйл нь хувьцаанд хөрөнгө оруулалт хийх шийдвэрт нөлөөлнө гэсэн таамаглал дэвшүүлэн олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээ хийж таамаглал шалгахад элгээр хүчин зүйл нь шийдвэр гаргалтыг 80%-тай тайлбарлаж байна.
4. Хувьцаат компани нь санхүүгийн тайлан, ногдол ашиг тараах бодлогоо ил тод байлгах нь зөв ба компанийн санхүү эдийн засгийн байдлаас нь үзвэл ирээдүйн хөгжиж дэвших боломжтой төсөл, төлөвлөгөөг танилцуулах нь хөрөнгө оруулалт татах боломжийг нэмэгдүүлэх юм.
5. Хөрөнгө оруулалт хийх гэж буй хүмүүс нь гэр бүл, найз нөхөд ажлын хамт олноосоо санал зөвлөмж авдаг ч энэ нь эрсдэлтэй алхам болох магадлал их бий. Тиймд хөрөнгө оруулах шийдвэр гаргаж байгаа бол мэргэжлийн хүмүүс болон брокер диллериин байгууллагын зөвлөгөөг авах нь найдвартай юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Adamopoulos, A. V. (2009). Stock Market Development And Economic Growth. *American Journal of Applied Sciences*.

Ahmad, S. (2017). Factors Influencing Individual Investors' Behavior: An Empirical Study of Pakistan Financial Markets. *Journal of Business & Financial Affairs*.

Ali, A. (2022). Financial development and natural resources. Is there a stock market resource curse?

Arshad Mehmood, M. H. (2019). Determinants of stock price volatility: Evidence from cement industry. *Contents lists available at GrowingScience*, 1-8.

Caporale, G. M. (2021). Investors' trading behaviour and stock market volatility during crisis periods: A dual long-memory model for the Korean Stock Exchange. *International Journal of Finance and Economics*.

Contessi, S. (2020). The International Spread of COVID-19 Stock Market Collapses.

Dheeraj Agrawal, T. S. (2016). Role of herding behavior in influencing investor decision making in India. . 2-10.

Farooq, A. (2015). Factors affecting investment decision making: Evidence from equity fund managers and individual investors in Pakistan.

Ha, L. P. (2011). Behavioral Factors Influencing Individual Investors' Decision-Making and Performance: A Survey at the Ho Chi Minh Stock Exchange.

Ho, S. Y. (2017). Determinants of stock market development: a review of the literature. *Determinants of stock market development: a review of the literature*, 2-15.

Hossein Jokar, V. D. (2020). Investor sentiment, stock price, and audit quality. *Managerial and Financial Accounting*, 25-30.

Hossein Jokar, Vahid Daneshi . (2020). Investor sentiment, stock price, and audit quality . *Managerial and Financial Accounting*, 25-28.

Jagongo, A. (2014). A Survey of the Factors Influencing Investment Decisions: The Case of Individual. *School of Business Kenyatta University*.

Jayash Paude, J. L. (2010). A Behavioral Approach To Stock Pricing. *The Journal of Applied Business Research*, 1-7.

Jiangshan Hu, Y. S. (2020). The Measurement Method of Investor Sentiment and ItsRelationship with Stock Market. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 1-9.

Karam Kim, D. R. (2021). Term structure of sentiment effect on investor trading behavior. *Finance Research Letters*, 1-7.

Keswani, S. (2019). Impact of Behavioral Factors in Making Investment Decisions and Performance: Study on Investors of National Stock Exchange.

Khawaja, M. J. (2021). Factors influencing investor behavior: an empirical study of Saudi Stock Market. *International Journal of Social Economics*.

Liyun Zhou, J. H. (2019). Investor trading behaviour and stock price crash risk. *International Journal of Finance and Economics*.

Mr.K.Riyazahmed. (огноо байхгүй). A Study on Factors Influencing Buying Behavior of Securities in Indian Stock Markets.

Muhammad Haroon Rasheed, A. R. (2018). Factors influencing investor's decision making in

- Pakistan: moderating the role of locus of. *Review of Behavioral Finance*, 3-20.
- Ninditya Nareswari, A. S. (2021). The Impact of Behavioral Aspects on Investment Decision Making. *MANAJEMEN DAN KEUANGAN*, 2-12.
- opez-Cabarcos, M. A. (2019). Bitcoin volatility, stock market and investor sentiment. Are they. *Finance Research Letters*, 3-15.
- Pahlevi, R. W. (2018). Determinants of Individual Investor Behaviour. 1-6.
- Pascual-Ezama, D. B. (2012). Can we predict individual investors' behavior in stock markets? A psychological. 4-15.
- Phuyal, P. (2017). FACTOR INFLUENCING INVESTMENT DECISION MAKING: ASTUDY OF INVESTORS AT NEPSE.
- Regina Ortmann, M. P. (2020). COVID-19 and investor behavior. *Finance Research Letters*, 2-9.
- Robert A. Nagy, R. W. (1994). Factors Influencing Individual Investor Behavior. *Financial Analysts Journal*.
- Salem, R. (2019). Examining the investment behavior of Arab women in the stock market. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*.
- Sarkar, A. K. (2017). Analysis of Individual Investors Behaviour of Stock Market. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*.
- SHEFRIN, H. (2002). Understanding Behavioral Finance and the Psychology of Investing. *Harvard Business School*.
- Shulan Hu, M. Z. (2019). Impact of investor behavior and stock market liquidity: Evidence from China.
- Sobia Naseem, M. M. (2021). The Investor Psychology and Stock Market Behavior During the Initial Era of COVID-19: A Study of China, Japan, and the United States. *Frontiers in Psychology*.
- Song, R. (2021). The 2020 global stock market crash: Endogenous or exogenous?
- Surabaya. (2019). Investor behavior in determining investment on real asset . *Jurnal Ilmiah Manajemen, Volume 9*, 1-10.
- Wenjie Lu, J. L. (2020). A CNN-BiLSTM-AM method for stock price prediction. *Neural Computing and Applications*, 1-13.
- Wenjie Lu,Jiazheng Li,Jingyang Wang,Lele Qin. (2020). A CNN-BiLSTM-AM method for stock price prediction. *Neural Computing and Applications*, 1-3.
- Wilaiporn Paisarn, N. C. (2021). Factors Influencing Retail Investors' Trading Behaviour in the Thai Stock Market. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*.
- Wu, C. Y. (2019). Investor Sentiment with Information Shock in the. *Emerging Markets Finance and Trade*, 2-14.
- Xi Yang, W. F. (2020). Identifying the influencing factors on investors' investment behavior: An empirical study focusing on the Chinese P2P lending market. *Sustainability (Switzerland)*.
- Б.Мөнхбат. (2021). ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН ШИЙДВЭР ГАРГАЛТАД НӨЛӨӨЛӨГЧ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН СУДАЛГАА.
- бирж, М. х. (2022). Монголын хөрөнгийн бирж .
- Г. Мөнх-Эрдэнэ, С. Т. (2014). Төөрөгдлийн шинжилгээ.
- Г.Нарантунгалаг. (2019). ХУВЬЦАА ХУДАЛДАН АВАГЧДЫН ШИЙДВЭР ГАРГАЛТАД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛИЙН судалгаа.
- К.Алия, Я. О. (2011). МОНГОЛ ОРНЫ ҮНЭТ ЦААСНЫ ЗАХ ЗЭЭЛИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, МАРКЕТИНГИЙН АСУУДЛУУД. 1-14.
- Номундарь, Т. (2017).
- Ундрах, Г. (2014). Хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргалтыг зан төлөвийн санхүүгийн ойлголтоор тайлбарлах нь .
- Ундрах, Г. (2014). Хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргалтыг зан төлөвийн санхүүгийн ойлголтоор тайлбарлах нь .
- Халиун, Б. (2015). Зан төлөвийн санхүү ба хөрөнгө оруулагчийн зан төлөвийн төрөл. *ШУТИС-Бизнесийн ухаан хүмүүнлэгийн сургууль*, 1-8.
- хороо, Y. c. (2018). Хэрэглэгчийн төлөв байдлыг тодорхойлох судалгаа. 10-15.
- Энхмөнх, Г. (2018). Монголын хөрөнгө оруулагчдын шийдвэр гаргалтын зан төлөвийг туршилтын эдийн засгийн онолоор тайлбарлах нь .

**ЭРҮҮЛ МЭНДИЙН ЗАРДАЛ БОЛОН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ЗАРИМ ҮЗҮҮЛЭЛТИЙН
ХАМААРАЛ
ЧОЙЖ ЛХАГВАБАЯР**

ХУРААНГУЙ

Судлаачид тус сэдвээр судалгаа хийж, шинэчлэн судлах нь эрүүл мэндийн салбарт төдийгүй эдийн засгийн салбарт ч өгөөжтэй билээ. Сүүлийн жилүүдэд цар тахал гарч эдийн засгийг тогтвортгүй байдалд оруулсан нь үнэн. Цаашдаа ч мөн аль нэг төрлийн вирус тархахыг угүйсгэхгүй учир эрүүл мэнд болон эдийн засгийн хамаарлыг судлах нь нийгэмд ач холбогдолтой. Энэхүү судалгааны ажил нь Монгол улсын нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал болон эдийн засгийн өсөлтийн динамик хамаарлыг судлах зорилготой юм. 2010-2020 оны макро түвшний хүн ам, ажилгүйдэл, инфляцийн түвшин, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн зэрэг мэдээллийг ашигласан. Хувьсагчдын хоорондын динамик хамаарлыг шинжлэхийн тулд корреляцийн шинжилгээгээр шалган шугаман регресс болон олон хүчин зүйлийн шинжилгээнүүдийг хийснээр юуг гүнзгийрүүлэн авч судлах ёстойгоо ойлгосны үндсэн дээрээс нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн болон нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал хооронд вектор авторегресс (VAR) загвар ашиглан шинжилгээг хийж гүйцэтгэлээ.

Тус шинжилгээний дүнгээр судалгаанд авсан өгөгдлийн хувьд эрүүл мэндийн зардал ба ДНБ хооронд урт хугацааны хамаарал ажиглагдаагүй байна ($t = 20.25$, critical value = 15.41, $p = 0.147$) гэсэн үзүүлэлттэй байсан бол вариацын задаргаанаас үзэхэд эхний үед зөвхөн эрүүл мэндийн зардал нь ДНБ-д ач холбогдол бүхий нөлөө үзүүлсэн байна. Эхний үед загварыг 100%, 8-р үед 90.4%-ийг эрүүл мэндийн зардал тайлбарлаж байна. Хоёрдугаар үед ДНБ-ний стандарт хазайлтын 1 нэгжийн өөрчлөлтөд эрүүл мэндийн зардлын хэлбэлзэл 1.0 % хүртэл өссөн байна.

Түлхүүр уг: Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн, инфляци, хүн ам, ажилгүйдэл

СУДАЛГААНЫ ҮНДЭСЛЭЛ

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагын тайланд эрүүл мэндийн тогтолцооны үндсэн зорилго нь зөвхөн эрүүл мэндийн чанартай тусламж, үйлчилгээг эрх тэгш хүргэх, хүн амын эрүүл мэндийг сайжруулахаас гадна хүн амыг эрүүл мэндийн зардлаас хамаарсан санхүүгийн эрсдэлээс хамгаалахад оршиж байдаг хэмээн дурдсан байдал. Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээнд төлсөн төлбөрийн улмаас дэлхий даяар жилд олон улсын хүн ам эдийн засгийн тогтвортгүй байдалд ордог. Энэ нь баян болоод ядуу аль ч оронд тохиолдож байгаа ба эдийн засагчдын анхаарлыг татаж байгаа асуудал юм.

Монгол улсын хувьд 1990 оноос өмнө 70 жилийн турш социалист нийгэм бүхий төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцоотой байж эрүүл мэндийн салбар нь улсын төсвөөс бүрэн санхүүждэг байсан бол одоогийн нийгэм ардчилсан нийгэм бүхий зах зээлийн эдийн засаг руу шилжсэнтэй холбоотой төсвийн зардал эрс хумигдаж эрүүл мэндийн салбарт эрүүл мэндийн даатгал, төлбөртэй тусламж үйлчилгээ, гадаадын зээл тусламж гэх мэт нэмэлт санхүүжилтийн эх үүсвэрүүд бий болсон. Энэ нь эрүүл мэндийн зардлаас үүссэн санхүүгийн эрсдэлээс хамгаалах зорилготой байдаг. Өнгөрсөн 20 жилийн хугацаанд эрүүл мэндийн зардал Монгол улсын хүн амын дунд өвчлөл буурахгүй байгаатай холбоотой эрүүл мэндийн үйлчилгээний эрэлт хэрэгцээ жилээс жилд нэмэгдсээр байна. Мөн сүүлийн жилүүдэд цар тахал өвчин гарсантай холбоотой зайлшгүй судлах хэрэгтэй болсон.

Эрүүл мэндийн салбар бол манай улсын эдийн засагт болон хувь хүнд ихээхэн нөлөө үзүүлэгч хүчин зүйл юм. Сүүлийн жилүүдэд халдварт өвчин ихэссэнтэй холбоотой улс орнууд хувь хүний эрүүл мэндийг чухалчлан үзэж авч үзэх болсон. Үүн дээрээс үндэслэж эдийн засгийн

өсөлтөд эрүүл мэндийн зардлын нөлөөг судлах нь нийгэмд ач холбогдолтой гэж үзсэн.

СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ЗОРИЛГО

Манай улсын өнгөрсөн 10 жилийн эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлөгч гол хүчин зүйлүүдийг эдийн засгийн макро үзүүлэлтүүдтэй хамааралтай эсэхийг судлан гүнзгийрүүлэн цааш судлан санал зөвлөмж гаргахад оршино.

Дээрх зорилгын хүрээнд дараах зорилтуудыг дэвшүүлсэн болно. Үүнд:

- ✓ Эрүүл мэндийн салбар, зардлын талаар уншиж онолын хүрээнд ойлгох
- ✓ Эрүүл мэндийн зардлын хувь хэмжээ, бүтэц болон эрүүл мэндийн зардалтай хамааралтай байж болох эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг тодорхойлох
- ✓ Эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлж буй хүн ам зүй, нийгмийн гол хүчин зүйлсийг тодорхойлох
- ✓ Үзүүлэлт хоорондын хамаарлыг зохих шинжилгээний аргуудаар тооцоолох

Судалгааны объект

Монгол улсын эрүүл болон эдийн засгийн зарим үзүүлэлтийг макро түвшинд сүүлийн 10 жилийн тоон мэдээллүүдийг ашиглан судлан үзсэн. Үүнд шинжилгээний явцад нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардлыг нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүнтэй гүнзгийрүүлэн судласан.

СУДАЛГААНЫ ШИНЭЛЭГ ТАЛ, АЧ ХОЛБОГДОЛ:

Энэхүү сэдвээр Монгол улсад макро түвшний мэдээллийг ашиглаж хийсэн шинжилгээ нь нилээдгүй хуучных бөгөөд цөөхөн дата ашигласан байсан бол тус судалгаагаар шинэ оны мэдээллүүдийг урт болон богино жилийн интервалыг ашиглаж санал зөвлөмж гаргасан. Уг судалгааны ажил нь эрүүл мэндийн салбарын ажилчдад дэм болох ба олон нийтэд мэдээллэх тул төстэй судалгааны ажил хайгчийг мэдээллээр хангах ач холбогдолтой юм.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

IBM SPSS 26.0 программаар хамаарлын шинжилгээ, Эрүүл мэндийн зүйлсийг тодорхойлоходоо шугаман регрессийн шинжилгээ.

СЭДВИЙН СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

Судалгааны ажлын хүрээнд эрүүл мэндийн салбарын тухайд улсын төсвөөс гарах зардал, бүтцийн талаар харин эдийн засаг талаас ДНБ, өрхийн орлого зарлага, улсын эдийн засгийн өсөлт бууралт зэрэг олон талт үзлийг баримтлан гадаад болон дотоодын ном, сонин сэтгүүл, судалгааны ажлуудыг түүвэрлэн судаллаа.

Эдийн засгийн шинжлэх ухаан хүний нийгмийг судлахдаа хүн бол зөвхөн эд баялгийг бүтээгч төдийгүй бас хэрэглэгч гэдгийг иш үндэс болгодог. XVIII зуунаас эхлээд эдийн засгийн онолын сэтгэлгээний улс төрийн эдийн засгийн сонгодог сургаалын шол онолчид нь Английн нэрт эдийн засагч Адам Смит, Дэвид Рикорда нар байсан ба А.Смит эдийн засгийн онолын судалгаа, үзэл баримтлалаа 1776 онд хэвлүүлсэн “ард түмний баялгийн мөн чанар, учир шалтгааны шинжилгээ” гэдэг бүтээлдээ цэгцтэй тусгадаг. (*Монгол Улсын Эрүүл Мэндийн Салбарын Санхүүжилтийн Зарим Асуудал, n.d.*)

Тус судалгаагаар Монгол улсын өнөөгийн төсвийн бодлогын зорилго, зорилт хууль эрхзүйн байдлыг судлан дүгнэлт өгсөн. Шинжилгээний үр дунд төсөвт оруулж буй хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нь төсвийн нийт зардал болон ДНБ-д эзлэх хувийн жингийн хувьд өссөн үзүүлэлттэй байгаа ч гэсэн төсвийн хөрөнгө оруулалт нь үр ашигтай зарцуулагдаж байгаа эсэх нь эргэлзээтэй буюу үр ашиггүй байна гэж үзсэн. (*Монгол улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын судалгаа, 2014*)

Энэхүү судалгаанд судлаачид 1975-2017 оны хугацаанд жилийн хугацааны цуврал өгөгдлийг

ашиглан коинтеграцийн загварыг ашиглан шинжилгээ хийсэн. Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагт байдаг 18 орны эрүүл мэндийн зардлыг нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн хооронд урт хугацааны хамаарал байгаа эсэхийг тодорхойлсон. 1986-2007 оны эрүүл мэндийн зардал болон эдийн засгийн өсөлтийн хоорондын учир шалтгааны хамаарлыг тодорхойлохын тулд квантил төрлийн шинжилгээг ашигласан. Авторегрессив (ARDL-Autoregressive-Distributed Lag):

$$Y_t = c + \sum_{i=1}^k \alpha_i y_{t-i} + \sum_{j=0}^k \beta_j x_{t-j} + \sum_{j=0}^k \gamma_j z_{t-j} + \sum_{h=0}^p \lambda_h S_{t,h} + \mu_t$$

$$\Delta y_t = c + \sum_{i=1}^{k-1} a_{1,i} \Delta y_{t-i} + \sum_{j=1}^{k-1} a_{2,j} \Delta x_{t-j} + \sum_{j=1}^{k-1} a_{3,j} \Delta z_{t,j} + \sum_{h=1}^p b_h D_{t,h} + b_1 y_{t-1} + b_2 x_{t-1} + b_3 z_{t-1} + \varepsilon_t$$

Эмпирик үр дүн нь Герман, АНУ-ын эрүүл мэндийн зардал болон ДНБ-ий өсөлтийн хооронд, Канад, Герман, АНУ-ын СО2 ялгаруулалт ба ДНБ-ий өсөлтийн хооронд, Шинэ Зеланд болон АНУ-ын эрүүл мэндийн зардал болон СО2 ялгаруулалтын хооронд хоёр чиглэлтэй учир шалтгааны хамаарал байгааг баталж байна. (Wang et al., 2019)

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Судалгааны өгөгдөл:

Эрүүл мэндийн зардлын мэдээлэл нийт болон нэг хүнд ногдох дүнгээр, ДНБ - оны үнээр болон нэг хүнд ногдох дүнгээр, Монгол улсын хүн амын тоо, инфляцийн жилийн түвшин / оны эцэст, хувиар/, ажилгүйдэл нийгмийн даатгалын сангийн орлого.

Судалгааны хувьсагч:

Y хувьсагч – Эрүүл мэндийн ардал

X хувьсагч

- Хүн амын тоо
- Ажилгүйдэл
- Инфляцийн түвшин
- ДНБ

Судалгааны таамаглал:

- ✓ Эдийн засаг өсөхийн хэрээр эмнэлгийн зардлын ДНБ-д эзлэх хувь мөн нэмэгдэж, ДНБ-д ихээхэн нөлөөлнө.
- ✓ Эрүүл мэндийн тусlamж үйлчилгээний хэт их, шаардлагагүй санхүүжилттэй гарч байж болзошгүй.
- ✓ Эрүүл мэндийн тогтолцоог сайжруулах замаар дундаж наслалт, нийт хүн амын амьжиргааны чанарыг сайжруулах боломжтой.
- ✓ Богино хугацаанд эдийн засгийн өсөлт эрүүл мэндийн зардлыг дэмжинэ.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

IBM SPSS 26.0 программаар хамаарлын шинжилгээ, Эрүүл мэндийн зүйлсийг тодорхойлоходоо шугаман регрессийн шинжилгээ ашигласан бол гүнзгийрүүлэн судлах шинжилгээнд нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн болон нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал хооронд вектор авторегресс (VAR) загвар ашиглан шинжилгээг хийж гүйцэтгэлээ.

Вектор авторегрессийг дараах 4 үе шатаар хийж гүйцэтгэсэн. Үүнд:

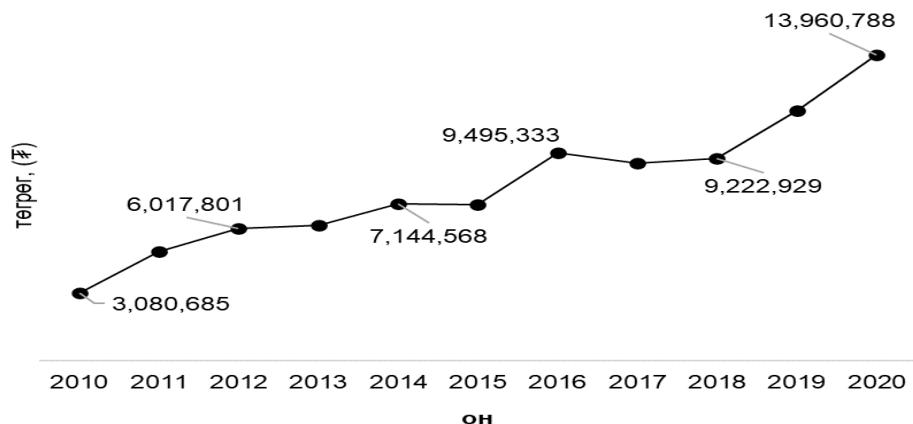
1. Вектор авторегрессийн загварт орж буй хувьсагчийн тогтвортой байдлыг тодорхойлсон. Шинжилгээнд Дики — Фуллерын тестийг (ADF) ашигласан бөгөөд тус шинжилгээний H_0 нь хувьсагчид тогтвортой бус гэсэн таамаглал байдаг

2. Ко-интеграцийн тестээр Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал ба нэг хүнд ногдох ДНБ-ний урт хугацааны хамаарлыг үнэлсэн. Энэхүү шинжилгээнд “Johansen” тест, Engle-Granger-ийн тестийг ашиглан 2 үе шаттай хийж гүйцэтгэсэн.
3. Гранжерийн тестээр Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал ба нэг хүнд ногдох ДНБ хоорондын хамаарлын чиглэлийг үнэлсэн
4. Ко-интеграцийг үнэлсний дараа Вектор авторегрессийн шинжилгээг хийж гүйцэтгэсэн. Харин Johansen-ны ко-интеграцийн шинжилгээний үр дүнг илрхийлсэн.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Эрүүл мэндийн зардал:

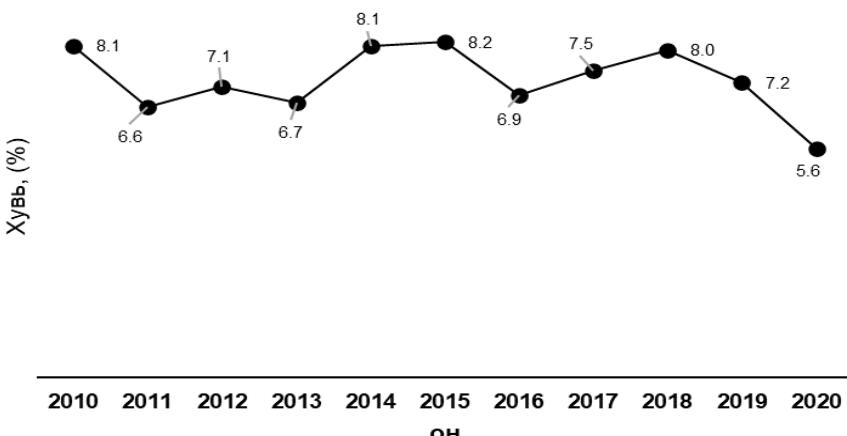
Судалгаанд Монгол улс (МУ)-ын 2010 – 2020 оны эрүүл мэндийн зардлын мэдээллийг ашигласан. Улсын нэгдсэн төсвийн нийт зарлага 2010 онд 3.08 сая, 2012 онд 6.02 сая төгрөг байжээ. Харин 2020 оны байдлаар 14 сая орчим төгрөг болж 2010 оноос 4 дахин өссөн байна.

Зураг 1 Улсын нэгдсэн төсвийн нийт зарлага, оноор

Улсын төсөвт эрүүл мэндийн зардлын эзлэх хувь:

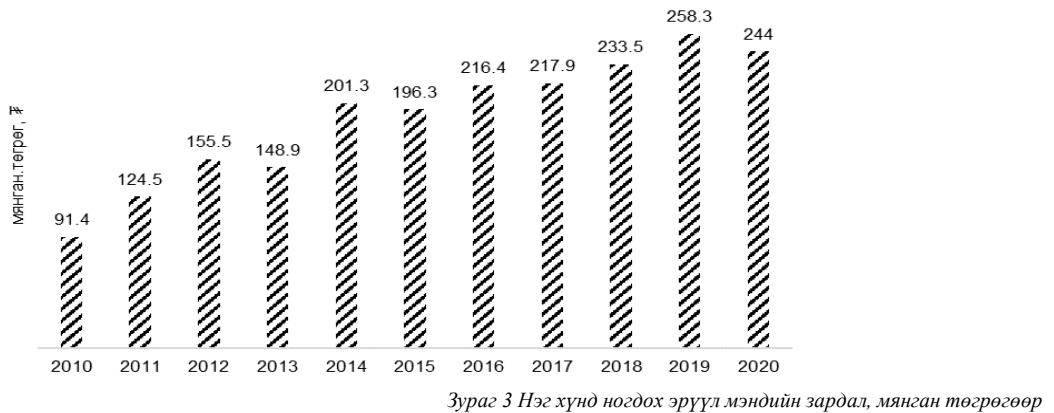
Улсын нэгдсэн төсвийн зарлагад эрүүл мэндийн зардлын эзлэх хувь 2010 – 2020 оны хооронд 8.2 – 5.6% байсан бөгөөд 2018 оноос хойш тасралтгүй буурсан байна. Нэгдсэн төсвийн зарлагад эрүүл мэндийн зардлын эзэлж буй хувь 2020 онд сүүлийн 10 жилийн хамгийн бага түвшинд хүрсэн байна.

Зураг 2 Улсын нэгдсэн төсвийн зарлагад эрүүл мэндийн зардлын эзлэх хувь

Нэг хүн ногдох эрүүл мэндийн зардал:

Зураг 3.3-аас үзэхэд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал 2010 – 2020 онд өссөн байна. Мөн 2020 онд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал 244.0 мянган төгрөг байгаа нь өмнөх оноос буурсан үзүүлэлт болжээ. Харин 2010 оноос 2020 оны хооронд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал 2 дахин өсчээ.

Эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлөх хүчин зүйлийг тодорхойлох регрессийн шинжилгээ

Эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлохдоо шугаман регрессийн шинжилгээний загварыг ашигласан. (Y) Үүнд:

1. Эрүүл мэндийн зардал

Харин регрессийн шинжилгээний үл хамаарах хувьсагчид дараах үзүүлэлтүүдийг багтаасан. Үүнд:

1. Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
3. Ажилгүйдэл
4. Инфляцийн түвшин

Регрессийн шинжилгээг IBM SPSS 26.0 програмыг ашиглан хийж гүйцэтгэсэн. Регрессийн шинжилгээний хамаарах ба үл хамаарах хувьсагчид шугаман хамаарлтай байна.

Олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээний үр дүн

Model Summary ^b					
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	.980 ^a	.961	.944	0.765	1.848

a. Predictors: (Constant), Ажилгүйдэл, инфляцийн түвшин, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн

b. Dependent Variable: Эрүүл мэндийн зардал

Хүснэгтээс харахад олон хүчин зүйлийн корреляцийн коэффициент $R=0.980$ байна.

Корреляцийн коэффициент 1-тэй дөхөх тусам хамаарал сайн байдаг тул авч үзсэн үл хамаарах хувьсагчид маань хамаарах хувьсагчтай хамаарал бүхий байна. Детерминациийн коэффициент буюу R квадрат нь $R^2= 0.961$ ба засварлагдсан $R^2= 0.944$ байгаа нь ерөнхий дүнгийн нийт хэлбэлзэл өөрчлөлтийн 94,9%-ийг сонгож авсан үл хамаарах хувьсагчид тайлбарлаж чадахыг харуулж байна.

Durbin-Watson тестийн утга 1.848 буюу 2-т ойрхон гарсан тул автокорреляци шинж байхгүй байгааг харуулж байна.

ANOVA					
Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig

	Regression	0.558	3	0.519	57.488	.000 ^b
1	Residual	0.591	7	0.656		
	Total	0.149	10			

a. Dependent Variable: Эрүүл мэндийн зардал

b. Predictors: (Constant), Ажилгүйдэл, инфляцийн түвшин, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн Хүснэгтээс харахад регрессийн тэгшитгэл итгэлтэй эсэхийг шалгахад $F=57.488$ ба $p(\text{sig})=0.000$ байгаа учраас регрессийн тэгшитгэл ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Coefficients ^a							
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics
		B	Std. Error	Beta			Tolerance VIF
1	(Constant)	247364.401	168155.163		1.471	.185	
	дотоодын нийт бүтээгдэхүүн	.017	.003	.825	5.060	.001	.210 4.77
	инфляцийн түвшин	-6689.856	3968.679	-.162	-1.686	.136	.605 1.65
	Ажилгүйдэл	-.938	2.501	-.055	-.375	.719	.263 3.80

a. Dependent Variable: Эрүүл мэндийн зардал

Коэффициентуудын ач холбогдолтой байгаа эсэхийг шалгах т тестийн утгаас харахад инфляцийн түвшин болон ажилгүйдэл $p(\text{sig})$ утгууд 0.136, 0.719 байгаа нь эдгээр коэффициентууд статистикийн хувьд ач холбогдолгүй байгааг харуулж байна. Иймд ерөнхий дүнд эдгээр хувьсагчид нөлөө үзүүлэхгүй. Регрессийн тэгшитгэлийн коэффициентүүд нь тухайн хувьсагчийн үр дүнд нөлөөлөх хэмжээг харуулдаг.

Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлөх хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээ

Шугаман регрессийн шинжилгээний дүнгээс үзэхэд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардалд ДНБ($B=5.4E-06$, 95.0% ИИ: 0.000 – 0.000, $t=9.56$, $p<0.0001$), инфляцийн түвшин ($B=-7.9$, 95.0% ИИ: -14.2 – 1.6, $t=-2.8$, $p<0.0001$) статистик ач холбогдол бүхий нөлөө үзүүлсэн байна.

Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлөх хүчин зүйлийг үзэлэх регрессийн шинжилгээ

	B	95.0% ИИ		CA	t	р утга	R^2
		Доод	Дээд				

ДНБ	5.434E-06	0.000	0.000	0.000	9.564	0.000	0.954
Нэг хүнд ногдох ДНБ, мян.төг	0.020	0.015	0.024	0.002	10.258	0.000	0.960
Монгол улсын нийт хүн ам	0.0003	0.0002	0.0003	0.000	10.142	0.000	0.959
Инфляцийн түвшин	-7.911	-14.2	-1.606	2.787	-2.838	0.019	0.687
Ажилгүйдэл	-0.004	-0.001	-0.006	0.000	-4.078	0.003	0.649

Хүснэгтэд мэдээлсэн энгийн шугаман регрессийн шинжилгээний дунд үндэслэн олон хүчин зүйлийн регрессийн загварыг гаргасан. Олон хүчин зүйлийн регрессст хамаарах хувьсагчаар нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардалыг сонгосон. Үл хамаарах хувьсагч (X)-аар нэг хүнд ногдох ДНБ, Инфляцийн түвшинг авсан. ДНБ ба хүн амын тоо нь регрессийн загварт орж буй үл хамаарах хувьсагчийн нөхцөл хангагдаагүй учир загвараас хассан (VIF: 507, VIF: 49). Олон хүчин зүйлийн регрессийн модел нь хамаарал хувьсагчийг 91.8% тайлбарлаж байна ($R^2 = 0.969$, $p = 0.000$). Дурбин Ватсоны шинжилгээгээр автокорреляц үгүй байв ($D = 1.87$).

Хүснэгт 9-с үзэхэд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардалд Нэг хүнд ногдох ДНБ-ны хэмжээ статистик ач холбогдол бүхий нөлөөлөл үзүүлсэн байна ($p = 0.000$). Харин инфляцийн түвшин 1 нэгжээр өсөхөд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал 1.95 төгрөгөөр буурах хандлагатай байгаа боловч статистикийн хувьд ач холбогдолгүй байв. Нэг хүнд ногдох ДНБ-ны хэмжээ 1 төгрөгөөр нэмэгдэхэд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал 0.02 төгрөгөөр өсдөг байна ($B = 0.017$, 95 % ИИ: $0.015 - 0.024$, $p = 0.000$).

Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлөх хүчин зүйлийг үнэлэх олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээ

Хүснэгт 3.10 Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлөх хүчин зүйлийг үнэлэх олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээ

	B	95.0% ИИ		CA	t	p утга
		Доод	Дээд			
Инфляцийн түвшин	-1.957	-4.850	0.935	1.25	-1.56	0.157
Нэг хүнд ногдох ДНБ, мян.төг	0.017	0.015	0.024	0.002	7.87	0.000**

Эрүүл мэндийн зардалд нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүний үзүүлэх нөлөөллийг VAR шинжилгээгээр үнэлсэн дун

Хувьсагчийн тогтвортой байдлын шалгуур (Unit root analysis)

Вектор авторегрессийн шинжилгээнд хувьсагчид тогтвортой байх нөхцөлийг хангасан байх шаардлагатай. Хүснэгтэд Дики — Фуллерын тестийн шинжилгээний үр дүнг харууллаа. Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал ба ДНБ нь тогтвортой байна ($p = 0.042$, $p = 0.006$).

Дики — Фуллерын тестийн шинжилгээний үр дүн

Хувьсагч	ADF	Статистик ач холбогдлийн түвшин			P утга	Үр дүн
		1 %	5 %	10 %		

Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал	-1.98	-2.89	-1.86	-1.39	0.042	Тогтвортой
Нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн	-3.21	-2.89	-1.86	-1.39	0.006	Тогтвортой

Ко-интеграцийн шинжилгээ

Доорх хүснэгтэд Johansen-ны ко-интеграцийн шинжилгээний үр дүнг илэрхийлсэн. Тус шинжилгээний дүнгээр судалгаанд авсан өгөгдлийн хувьд эрүүл мэндийн зардал ба ДНБ хооронд урт хугацааны хамаарал ажиглагдаагүй байна ($t = 20.25$, critical value = 15.41, $p = 0.147$).

Johansen-ны шинжилгээний үр дүн

Таамаглал	Эйгийн утга (eigenvalues)	Т утга	Статистикийн босго утга	P утга
Үгүй	0.80	20.25	15.41	0.147
1	0.47	5.74	3.76	0.451

Эйгийн дээд утгаар тооцогдсон Johansen-ны шинжилгээний үр дүн

Таамаглал		Эйгийн утга (eigenvalues)	Т утга	Статистикийн босго утга	P утга
Үгүй		0.80	14.51	14.07	0.181
1		0.47	5.74	3.76	0.451

Би Гранжерийн ко-интеграцийн байдлыг үнэлэхдээ 2 шатат аргачлалын дагуу хийж гүйцэтгэсэн. Үл хамаарах хувьсагчаар ДНБ, хамаарах хувьсагчаар Эрүүл мэндийн зардлыг оруулж регрессийн аргачлалаар тооцоход дараах үр дүн гарсан. Үүнд:

$$НХНЭМЗ = 0.0195 * НХНДНБ + 33.72$$

$$R^2 = 0.9212; DW = 1.02; P = 0.000$$

Гранжерийн учир шалтгааны шинжилгээ

VAR загварын шинжилгээний өмнө хоёр хувьсагчийн хамаарлын чиглэлийг зайлшгүй шалгасан байх шаардлагатай. Хүснэгт 14-т Гранжерийн учир шалтгааны тестиийн үр дүнг илэрхийлсэн бөгөөд тус шинжилгээний үр дүнд үндэслэн VAR шинжилгээг хийж гүйцэтгэлээ.

Гранжерийн учир шалтгааны шинжилгээний үр дүн

Тэг таамаглал	F	P

		Үтга
ДНБ нь эрүүл мэндийн зардалт нөлөөлдөггүй (Granger Cause)	0.125	0.109
Эрүүл мэндийн зардал нь ДНБ-д нөлөөлдөггүй	4.36	0.014

Векторын авторегрессийн шинжилгээ

Вектор авторегрессийн шинжилгээний үр дүн

	Эрүүл мэндийн зардал			ДНБ		
	D	CA	Z утга	D	CA	Z утга
Эрүүл мэндийн зардал						
L1 (-1)	-0.271	0.341	-0.79	7.04	13.49	0.52
L2 (- 2)	0.479	0.316	1.52	31.61	12.48	2.53
ДНБ						
L1 (-1)	0.003	0.008	0.38	1.41	0.32	4.34
L2 (- 2)	0.009	0.015	0.58	-1.37	0.59	-2.33
C	90.03	22.86	3.94	295.19	903.58	0.33
AIC - 4.89, HQIC – 5.36, SBIC - 4.671						

Хүснэгтэд доорх байдлаар илэрхийлсэн вариацын задаргаанаас үзэхэд эхний үед зөвхөн эрүүл мэндийн зардал нь ДНБ-д ач холбогдол бүхий нөлөө үзүүлсэн байна. Эхний үед загварыг 100%, 8-р үед 90.4%-ийг Эрүүл мэндийн зардал тайлбарлаж байна. Хоёрдугаар үед ДНБ-ны стандарт хазайлтын 1 нэгжийн өөрчлөлтөд эрүүл мэндийн зардлын хэлбэлзэл 1.0 % хүртэл өссөн байна.

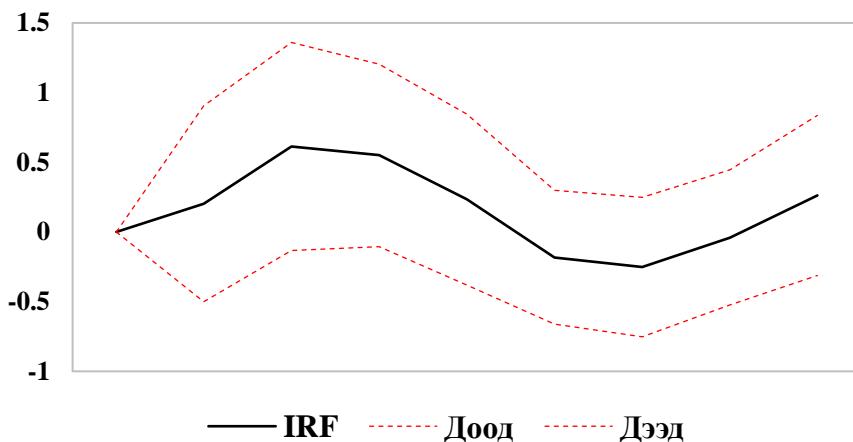
Variation Decomposition Analysis (Variance Decomposition Analysis)

	Эрүүл мэндийн зардал	ДНБ	Дээд	Доод
1	100.0	0.0	100.0	100.0
2	99.0	1.0	92.3	105.8
3	93.7	6.3	78.7	108.8
4	90.0	10.0	68.1	111.9

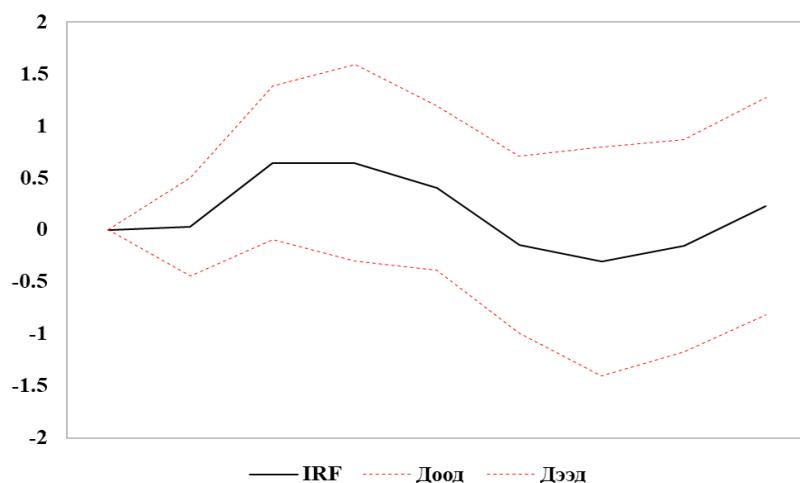
5	91.3	8.7	71.3	111.2
6	90.9	9.1	71.7	110.2
7	90.3	9.7	71.3	109.3
8	90.4	9.6	71.4	109.4

Хариу үйлдлийн шинжилгээ

VAR загварын үнэлгээ тохиромжтой болсны дараа хариу үйлдлийг тооцох шаардлагатай. Хариу үйлдэл нь алдааны илэрхийллийн шок, X болон Y -д цаг хугацааг дамжин хэрхэн нөлөө үзүүлэхийг харуулдаг.

Эрүүл мэндийн зардлын ДНБ-д үзүүлсэн хариу үйлдэл

ДНБ-ны эрүүл мэндийн зардаад үзүүлсэн хариу үйлдэл

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгааны ажлаараа эрүүл мэндийн зардлыг эдийн засгийн үзүүлэлтүүдтэй холбож үзсэн бөгөөд дараах дүгнэлтийг хийж болохоор байна.

Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээнд төлсөн төлбөрийн улмаас дэлхий даяар жилд олон улсад эдийн засгийн тогтвортгүй байдал нүүрлэдэг байна. Энэ нь баян болоод ядуу аль ч оронд тохиож байгаа ба сүүлийн жилүүдэд халдварт өвчин гарсантай холбоотой эдийн засагчдын

анхаарлыг татаж байгаа асуудал юм.

Монгол улсын хувьд өнгөрсөн 20 жилийн хугацаанд эрүүл мэндийн зардал болон хүн амын дунд өвчлөл буурахгүй байгаатай холбоотой эрүүл мэндийн үйлчилгээний эрэлт хэрэгцээ жилээс жилд нэмэгдсээр байгаа тул энэ сэдвийг судлах гол шалтгаан болсон. Энэ судалгааны хүрээнд эрүүл мэндийн зардлыг хүн амын тоо, ажилгүйдэл, инфляцийн түвшин, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн болон нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүнтэй харилцан хамаарлыг тогтоосон бол ерөнхий мэдээллээс хараад сүүлийн жилүүдэд хүн амын тоо өсөхийн хэрээр дотоодын нийт бүтээгдэхүүн, эрүүл мэндийн даатгалын сангийн орлого, өрхийн сарын орлого, зарлага нэмэгдсэн бол инфляцийн түвшин харилцан хамааралгүй харагдаж байна.

1. Эрүүл мэндийн салбарын санхүүжилт нь үр ашиггүй аль эсвэл бага хөрөнгө төвлөрүүлсний улмаас үүсэлтэй үйл ажиллагаа нь алдагдалд орж байхад даатгалын санд асар их хэмжээний үлдэгдэл бий болсон нь Монгол улсын даатгалын сангийн сул талыг харуулж байна. Регрессийн шинжилгээнээс үзэхэд улсын нэг өрхийн сарын орлого 1 төгрөгөөр нэмэгдэхэд эрүүл мэндийн даатгалын сангийн орлого 0.38 төгрөгөөр өсөх хандлага ажиглагдлаа. Мөн ДНБ-ний хэмжээ 1 нэгжээр өсөхөд эрүүл мэндийн даатгалын сангийн орлого 0.015 төгрөгөөр нэмэгдсэн байна ($B = 0.015$, 95.0% ИИ: 0.013 – 0.017, $p < 0.0001$).
2. Эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлохдоо регрессийн шинжилгээг ашигласны дараа хамаарах болон үл хамаарах хувьсагчид нь шугаман хамааралтай гэсэн үзүүлэлт гарсан бол нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардалд нөлөөлөх хүчин зүйлст зөвхөн инфляцийн түвшингээс үзүүлсэн байсан учир олон хүчин зүйлсийн регрессст хамаарах хувьсагчаар нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардлыг сонгосон. Үл хамаарах хувьсагчаар нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн болоод инфляцийн түвшинг авсан. Учир нь үлдсэн үл хамааран хувьсагчид нөхцөл хангагдаагүй учир загвараас хасагдсан.
3. Олон хүчин зүйлийн регрессийн модел нь хамаарах хувьсагчийг 91.8% тайлбарлаж байсан. ($R^2 = 0.969$, $p = 0.000$). Дурбин Ватсоны шинжилгээгээр автокоррелци үгүй байв ($D = 1.87$). Эндээс нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүний хэмжээ нь илүү ач холбогдол бүхий нөлөөлөл үзүүлсэн байна. ($p = 0.000$) Харин инфляцийн түвшин нэг нэгжээр өсөхөд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал 1.95 \bar{F} -р буурах хандлагатай байгаа боловч статистикийн хувьд ач холбогдолгүй байв. Нэг хүнд ногдох ДНБ-ны хэмжээ 1 төгрөгөөр нэмэгдэхэд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал 0.02 төгрөгөөр өсдөг байна ($B = 0.017$, 95 % ИИ: 0.015 – 0.024, $p = 0.000$).
4. Дээрх шинжилгээнээс үүдэн олон хүчин зүйлийн шинжилгээний дүнгээр эрүүл мэндийн зардалд зөвхөн нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүний хэмжээ нь статистик ач холбогдол бүхий байсан тул тус хувьсагчийг сонгон вектор авторегресс загвараар үнэлсэн.
 - a. Хувьсагчийн тогтвортой байдлын шалгуураар Дики-Фуллерийн тестийн шинжилгээний үр дүнд нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал ба ДНБ нь тогтвортой байсан. ($p=0.042$, $p=0.006$)
 - b. Johansen-ны Ко-интеграцийн шинжилгээний үр дүнд хоёр үзүүлэлтийн хооронд урт хугацааны хамаарал ажиглагдаагүй байна. ($t = 20.25$, critical value = 15.41, $p = 0.147$).
 - c. Вектор авторегресс загварын шинжилгээний өмнө хоёр хувьсагчийн хамаарлын чиглэлийг зайлшгүй шалгасан байх шаардлагатай. Гранжерийн учир шалтгааны шинжилгээний хувьд богино хугацаанд хоёр үзүүлэлт хоорондоо нөлөөлдөггүй гэж үзсэн.
 - d. Сүүлийн шинжилгээ болох авторегрессийн шинжилгээний вариацын задаргаанаас үзэхэд эхний үед 100%-н ач холбогдол нөлөөлсөн бол наймдугаар үед 90.4%-г эрүүл мэндийн зардал гэж тайлбарлаж байсан. Хоёрдугаар үед дотоодын нийт бүтээгдэхүүний стандарт хазайлтын 1 нэгжийн өөрчлөлтөд эрүүл мэндийн зарлын

хэлбэлзэл 1.0% хүртэл өссөн байна. Дээрх шинжилгээнд хариу үйлдлийн шинжилгээ хийхэд үр дүнтэй байсан.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

- ✓ Улсын нийт төсвөөс гарч байгаа эрүүл мэндийн зардлын задаргааг шинжлэх
- ✓ Тус судалгаа нь сүүлийн 10 жилээр авсан учир дараагийн судлаач интервалыг илүү урт хугацаатай авбал сайн.
- ✓ Бэйсийн авторегрессийн загвараар шинжилж үзэх
- ✓ Лагын хэмжээг тодорхойлох
- ✓ Макро түвшинд судласан учир микро түвшинд буюу өрхийн датаг ашиглан үргэлжлүүлэн судлах хэрэгтэй.

АШИГЛАСАН НОМ ЗҮЙ

- Adriana Cabrera Baca, H. f. (2017). Relevance of corruption on the effect of public health expenditure and taxation on economic growth. 67.
- Altantuya Jigjidsuren, T. B. (2019). Free and universal access to primary healthcare in Mongolia: the service availability and readiness assessment. 116.
- Anne B. Martin, D. L. (2012). Anne B. Martin, David Lassman, Benjamin Washington, Aaron Catlin. 48.
- Anne Martin, M. H. (2018). National Health Care Spending In 2017: Growth Slows To Post-Great Recession Rates; Share Of GDP Stabilizes. 22.
- Enkhjargal Batbaatar, M. S. (2017). Free and universal, but unequal utilization of primary health care in the rural and urban areas of Mongolia. 45.
- Ercelik G. (2018). The Relationship between Health Expenditure and Economic Growth in. 8.
- Hai - yu jin, X. L. (2020). The Association between Frailty and Healthcare Expenditure among Chinese Older Adults.
- Imran Ashraf Toor, M. S. (2005). Determinants of healthcare expenditure in Pakistan. 133.
- Javkhlanbayar Dorjdagva, E. B. (2016). Catastrophic health expenditure and impoverishment in Mongolia. 96.
- Jing Yang, B. Z. (2018). Air pollution and healthcare expenditure: Implication for the benefit of air pollution control in China. 80.
- Kazemiyan M, J. N. (2014). Socio-economic Determinants of Health Expenditure for Low-income Households in the Informal Sector. 55.
- Muhammad Haseeb, S. K. (2019). Impact of Economic Growth, Environmental Pollution, and Energy Consumption on Health Expenditure and R&D Expenditure of ASEAN Countries. 16.
- O. Olayiwola, S. A. (2021). Public Health Expenditure and Economic Growth in Nigeria: Testing of Wagner's Hypothesis. *Public Health Expenditure and Economic Growth in Nigeria: Testing of Wagner's Hypothesis*, 24.
- Pu bai, Y. T. (2021). Хятадын эрүүл мэндийн зардалд эдийн засгийн бодлогын тодорхойгүй байдал нөлөөлж байна уу? Орон зайн эконометрикийн шинжилгээ. 57.
- Saidi Saidi, K. S. (2019). Environmental pollution, health expenditure and economic growth in the Sub-Saharan Africa countries: Panel ARDL approach. 32.
- Serge Mandiefe Piabuo, J. C. (2017). Health expenditure and economic growth - a review of the literature and analysis between the economic community for central African States (CEMAC) and selected African countries. *Health economics review*, 36.
- Urbatileg Bayrbat, Y. L. (2020). Empirical Analysis of Relationship between Per Capita Health Expenditure and Economic Growth Based on Vector Autoregressive Model (VAR) in Mongolia. 45.
- Viju Raghupathi, W. R. (2020). Healthcare Expenditure and Economic Performance: Insights From the United States Data. 50.
- Yu zhang, S. A. (2020). Measuring the impact of renewable energy, public health expenditure, logistics, and environmental performance on sustainable economic growth. 48.

Б.Гэрэлмаа1, Б. П. (2021). Ковид-19 цар тахлын үед банкуудад урт хугацаат санхүүжилт олгох хэрэгцээ, шаардлагыг үнэлэх нь. 240.

**ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮ, НЯГТЛАН БОДОХ
БҮРТГЭЛИЙН САЛБАРЫН ПОСТЕР
ИЛТГЭЛ**

**СЭЗИС-ийн нэрэмжит оюутны эрдэм шинжлгээний XIV бага хурал
Санхүү Удирдлага , Экономиксийн тэнхим**

Б. Амар-Отгон , Д. Дорждэрэм

Инфляцид нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн шинжилгээ

Сүүлийн жилүүдэд манай улсын инфляцийн түвшин ард ирээдийг бухимдуулж байгаа гол асуудал болсон билээ. Иймд үнийн эсслэлтэнд юу хамгийн их нөлөөлж байгаа нь сонирхол их татсан.

БАНК БУС САНХҮҮГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН САЛБАР ДАХЬ ФИНТЕКИЙН НӨЛӨӨЛӨЛ

СЭЗИС-ийн нэрэмжит оюутны эрдэм шинжилгээний XIV бага хурал.

ПОСТЕР ИЛТГЭЛИЙН УРАЛДААН

Асуудал, зорилго, зорилт

Эдийн засаг, санхүүгийн ўйлчилгээ үзүүлэгч, аж ахуйн нэж, хувь хүмүүст. Ковий-19 цар тахлаас шалтгаалсан хариулгасч болон ўйлчилгээ үзүүлэгчийн хоорондын бичелүүн узлагж санхүүгийн ўйлчилгээ явуулж, үйл явнын орлог дижитал хөтөлбөрийн хэрэгцээ бүр чухал болсон.

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд фингтек санхүүгийн бүтэлж охижуулж төрлийн цахим зорилт талаар судалж, энэ торилмын чиглэлийг үзүүлж болуйтуулж угуу болон уламжлалт ББС-ын замуу болон сүл талуудыг харьцуулан тодорхойлохосад гадна ББС-ын полоожийн бий фингтэйнин полоолтой судалж, цаашид ББС фингтэйний ашиглагасаар гарах ур дун, санаал зөвлөмжийн боловсруулна.

Түүнчлэн манай орны банк бус санхүүгийн байгууллагын салбарт финтект сууринсан банк бус санхүүгийн байгууллагуудын үзүүлж буй нөлөөг судалж тогтоохыг зорилоо.

Судалгааны дизайн, арга зүй

Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулж буй финтек банк бус санхүүгийн байгууллага (ББСБ) болон уламжлалт ББСБ-ыг харьцуулах замаар тэдгээрийн давуу болон суд талуудыг олж тогтоо явдал юм.

Мөн манай судалгаа нь тоон мэдээ болон аргачлалын арга зүйг сонгон авч судалгаагаа хийсэн юм.

Зураг №1. ББСБ-үүдийн зээлийн аппликашнууд

Судалгааны үр дүн

Нийт чангаргүй зээлийн 17 хувийг финтек ББСБ уудын олгосон эзэл бурууцжээ байна. Харин уламжлалт ББСБ нийт чангаргүй зээлийн 82,5 хувь буюу ондөр үзүүлэгчдэг гарыг байгаа болгоед чирнүү финтек ББСБ - уудын олгосон зээлийн ихэнх хувийн гол эзэл болох хэрэгжлийн эзэлсэнийг байгаа нь эзэлийн эргэн төлөн харьшсангийн сайн баатал голцоогүй байна.

Ногоо талаар фингтэг ББСБ-үүд зээлдэгчдээр татиж, зээлдэгчийн зээлжих чадварыг харьцуулж сайн углож чадаг. Фингтэг ББСБ-үүд номгэсэнхээр чангарыг зээлийн хэмжээ бүрх, ореолдоон бий болсоноор зуулжин жижисээ дундаж хүү буурах зэрэг нийтийн талбайтадаас шалтгаалж иштээв.

Финтк ББСБ-уудын цаг хугацаа хэмнэх хурдан шүүхийн үйлчилгээ, И хэрэгжигч ногдох үйл ажиллагдсан зардал баатар, цавшилд байгаль орчинд эзлэтий үйл ажиллагаа явуулж байгаа эзргэ давуу талдгуусь дурдлаад сийшгийн байгаа ч эзлийн жижисэн дундаж хүү сарын 3.5 хувь байгаа нь бинкны салбартай харьцуулсандаа 1.5 хувир, узамжлалт ББСБ-ын эзлийн жижисэн дундаж хүүнээс 0.5 хувир тус тус иченд байна.

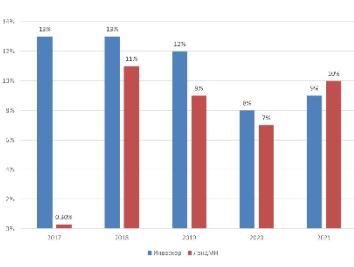

График №2 Нийт хөрөнгийн өгөөж ROA /хувиар/

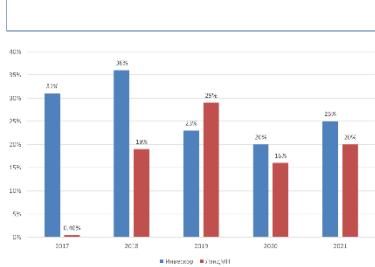

График №3 Нийт өөрийн хөрөнгийн өгөөж ROE /хувиар/

Боловсруулсан:

- О.Тэмүүлэн
СЭЗИС, Санхүүгийн менежмент-2
B20FA1275@ufe.edu.mn; 99295599
 - Ц.Есүлэн
СЭЗИС, Санхүүгийн менежмент-2
B20FA1139@ufe.edu.mn; 95640022

Үдирдагч:

- Я.Дашпил
СЭЗИС-ийн Санхүүгийн үдирдлагын тэнхимийн багш /MBA/

Платинум ивээн тэтгэгч

СЭЗИС-ийн нэрэмжит оюутны эрдэм шинжилгээний XIV бага хурал

ПОСТЕР ИЛТГЭЛИЙН УРАЛДААН

Илтгэлийн сэдэв: Татвараас зайлсхийн байдал дах гадаад орчин нөхөв: Монгол улсын эсийн дээр
"Монгол Улсын Их Сургууль-Бизнесийн сургууль" Нягтлан бодох бүртгэлийн тэнхим А.Огнозаяа У.Номин

Зорилго

Загвар

Бид манай усед алхиллагаа явуулж буйж аж ахуйг ижгэж, байгуулалтуудын татварас зайлсхийн байдал уснын гадаад ор хүргиши болохийг байгааг тооноохыг зөрьеен.

$$gaap_etr_{it} = \beta_0 + \beta_x * X_{it} + \beta_{dt} * DBT_t + \varepsilon_{it}$$

Үргэлж $gaap_etr$ – татварын үр ашигтай хувь хэмээс; X – хийхэдийн хувьсагчид (аж ахуйн ижгэж, байгуулалтын хэмжээ, хөөнөнин өгөвөк, үйл ажиллагааны мөнчэгүүдийн болон капиталийн орлог); DBT – гадаад ор (ийнхийн, хувийн, уснын, урт болон бөглигийн хугацаатай)

Тодорхойлох статистик

Хувьсагч	Түүхийн хэмжээ	Дундаж	Стандарт хаягийн	Минимум	Максимум
gaap_etr	62,282	0.083961	0.098918	0	1
totexdt	62,282	1.983155	0.281735	1.61572	2.396122
prvexdt	62,282	1.386252	0.177093	1.149773	1.638558
pubexdt	62,282	0.383891	0.068568	0.322475	0.498983
Ingedxt	62,282	1.770142	0.24241	1.472248	2.137541
shtexdt	62,282	0.205248	0.044932	0.131678	0.252197
size	62,282	10.92697	2.288432	-0.35668	21.36405
roa	62,282	-0.01917	9.479992	-2117.86	262.7726
capit	62,282	0.385181	0.33054	-0.00658	16.37625
cft	62,282	0.01693	9.155765	-2011.29	429.5792

Судалгаа

Түүхэр сонилт

2013-2016 оны түрш гасралтгүй ўйл ажиллагаа явуулж байсан 15,571 аж ахуйн ижгэж, байгуулалтын 62,282 санхүүгийн тайланын мэдээллийг Сангийн яамны Цахим тайланын системэг, мөн оруулсан Монгол улсын гадаад орчны мэдрэхлийг Дэхийн банкны мэргэжлийн сангаас тус тус авсан бөгөөд fixed effect моделүүр үзүүлэгээ хийсэн.

Платинум ИВЭЭН ТЭТГӨГЧ:

Үндсэн үр дүн

Хувьсагч	gaap_etr				
	size	totexdt	prvexdt	pubexdt	shtexdt
-0.0018 ***	-0.0017 ***	-0.0027 ***	-0.0021 ***	0.0005	
0.0204 ***	0.0203 ***	0.0216 ***	0.0207 ***	0.0187 ***	
-0.0111 ***	-0.0111 ***	-0.0106 ***	-0.0110 ***	-0.0114 ***	
-0.0045 ***	-0.0045 ***	-0.0046 ***	-0.0045 ***	-0.0044 ***	
0.025 *					
totexdt	0.0036 **				
prvexdt		0.0374 ***			
pubexdt			0.0050 ***		
shtexdt				-0.0569 ***	
ingexdt					0.0046 **
gostoyot	0.1015 ***	0.1010 ***	0.1023 ***	0.1011 ***	0.0931 ***
roa	-0.01917 ***	9.479992 ***	-2117.86 ***	262.7726 ***	15,571 ***
capit	0.385181 ***	0.33054 ***	-0.00658 ***	0.00653 ***	16.37625 ***
R ²	0.0052	0.0052	0.0061	0.0053	0.0069

Богино хугацат гадаад ороос бусад орлогийн хувь татварын үр ашигтай хувь хэмжээгээж жирж нөхөнгөй байна та гадаад орчин хэмжээгээс ихэхэж татвараас зайлсхийн байдлыг буурийн гадаад орчин хувь хэмжээгээж жирж нөхөнгөй байна.

Салбарын шинжилгээ

Дээрх үр дүн салбар тус бүрт хүрхэн нөхөнгөй байна тодорхойлох зорилгоор шинжилгээг давтан хийсэн.

Ⓐ Салбарын үр дүн – Хадоо аж ахуй

Хувьсагч	gaap_etr				
	totexdt	prvexdt	pubex	ingexdt	shtexdt
0.0144 *		0.0218 *			
			0.0861 ***		
				0.0187 **	
					0.0161
totexdt	0.0036 **				
prvexdt		0.0374 ***			
pubex			0.0050 ***		
ingexdt				-0.0569 ***	
gostoyot	0.1015 ***	0.1010 ***	0.1023 ***	0.1011 ***	0.0931 ***
roa	-0.01917 ***	9.479992 ***	-2117.86 ***	262.7726 ***	15,571 ***
capit	0.385181 ***	0.33054 ***	-0.00658 ***	0.00653 ***	16.37625 ***
R ²	0.0052	0.0052	0.0061	0.0053	0.0069

Уул уурхайн салбар та гадаад ороос бусад орлогийн хувь татварын үр ашигтай хувь хэмжээгээж жирж нөхөнгөй байна тодорхойлох зорилгоор шинжилгээг давтан хийсэн.

Ⓑ Салбарын үр дүн – Үйлчилгээ

Хувьсагч	gaap_etr				
	totexdt	prvexdt	pubexdt	ingexdt	shtexdt
-0.0033					
-0.0055					
-0.0242 *					
-0.009					
-0.1165 ***					
10,600	10,600	10,600	10,600	10,600	10,600
2,650	2,650	2,650	2,650	2,650	2,650

Ⓒ Салбарын үр дүн – Үйлчилгээ

Хувьсагч	gaap_etr				
	totexdt	prvexdt	pubexdt	ingexdt	shtexdt
0.0022					
0.0033					
0.0344 ***					
0.0046 **					
-0.0522 ***					
40,898	40,898	40,898	40,898	40,898	40,898
10,200	10,200	10,200	10,200	10,200	10,200

Уул уурхайн салбар та гадаад ороос бусад орлогийн хувь татварын үр ашигтай хувь хэмжээгээж жирж нөхөнгөй байна тодорхойлох зорилгоор шинжилгээг давтан хийсэн.

Дүгнэлт

Богино хугацат гадаад орчин татварын үр ашигтай хувь хэмжээгээж серог хамааралттай байгаа та гадаад орчин хувь хэмжээгээж жирж нөхөнгөй байна. Ноёго татаач гадаад орчин хувь хэмжээг бодлогын түвшинд тодорхойлох та гадаад орчин хувь хэмжээгээж жирж нөхөнгөй байна тодорхойлох зорилгоор шинжилгээг давтан хийсэн.

Ашигласан материал

Dyteng, S. D., Hanlon, M., & Maydew, E. L. (2008). Long-run corporate tax avoidance

Catherine Patillo, Helene Poirson, Luca Antonio Ricci (2011). External debt and growth

Э. Цэцэгэлэгч, Б. Алтан-Эрдэнэ (2011). Аж ахуйн ижгэж, байгуулалтуудын татвараас зайлсхийн байдлыг норуулж нь

НИЙГЭМ, ХҮМҮҮНЛЭГИЙН САЛБАР ХУРАЛ

**АРИЛЖААНЫ БАНКНААС ОЛГОХ ЗЭЭЛ БА ГЭРЭЭНИЙ ЧӨЛӨӨТ БАЙДЛЫН ЭРХ
ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ**
T.Номинчулун

ОРШИЛ

Арилжааны банкны зээлийн гэрээ нь стандарт нөхцөл бүхий гэрээ бөгөөд стандарт гэрээний нөхцөл нь иргэдэд ээлтэй байх шаардлагатай. Гэтэл арилжааны банкны зээлийн гэрээнд хүүг хэрхэн тооцох эсэх, мөн зээлийн гэрээний барьцааны хөрөнгө болон зээлийн гэрээний үйлчилгээний хураамж зэрэг нь хуульд нийцэж байгаа эсэх болон зээлдэгчийн эрхийг хамгаалж байгаад бид дүгнэлт хийх цаг нь болжээ.

Банк, эрх бүхий этгээдээс олгох зээлийн гэрээний үндсэн хүү, болон хэтрүүлсэн хугацааны хүү, нэмэгдүүлсэн хүү зэрэг ялгаатай ойлголт байх бөгөөд шүүхийн практикт зээлийн хүү, нэмэгдүүлсэн хүүг зөвхөн тооцож, хугацаа хэтрүүлсэн хүүг тооцохгүй байх тохиолдол цөөнгүй байна.

Иргэн, хуулийн этгээдийн бизнесийн үйл ажиллагаатай холбоотойгоор зээл хүсэх эрэлтэнд тулгуурлан арилжааны банк давуу байдал бий болгох иргэн хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны эрх ашиг сонирхлыг зөрчих явдал цөөнгүй байгаа нь гэрээний тэгш байдал, чөлөөт байдлын зарчмыг зөрчиж байна.

Арилжааны банкнаас олгох зээлийн гэрээтэй холбоотой хүүгийн хэмжээ нь бизнесийг дэмжих хэмжээний хүү эсвэл бизнесийг дампууруулах хэмжээний хүү эсэхийг нь эдийн засгийн бодлого төдийгүй Монгол банкнаас авах арга хэмжээ юм.

Зээлийн гэрээний харилцаа нь иргэн, хуулийн этгээдийн эдийн засгийг дэмжих “дэм” болохуйц мөнгөн хөрөнгө байх учиртай. Гэтэл, арилжааны банкны зээлийн хүү нэг сарын 2 хувийн хүүтэй байлаа гэж бодоход жилийн хүүгийн хэмжээ 24 хувьтай тэнцэх юм. Бид 100,000,000 төгрөг зээлсэн гээд бодоход нэг жилийн хүүгийн хэмжээ 24,000,000 төгрөг болох бөгөөд арилжааны банк нь барьцааны хөрөнгийг ялгах, барьцаа хөрөнгөөр бүртгэхгүй байх шаардлага нь хууль бус байна.

Арилжааны банкнаас олгох зээлийн гэрээний харилцаатай холбоотой эрх зүйн зохицуулалтыг судлах замаар иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах нь тулгамждаж буй асуудлын нэг мөн.

Түлхүүр үг: Банкны зээл, хүү (нэмэгдүүлсэн хүү)

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Сүүлийн 20 жил Монгол улсын санхүүгийн захыг үндсэндээ банкны систем тодорхойлсоор ирсэн бөгөөд өнөөдрийн байдлаар арилжааны 14 банк үйл ажиллагаа явуулж байна. Банкны хадгаламж, зээлийн захууд нь ихээхэн сегментчлэгдсэн байдаг нь Монгол улсын банкны салбарын онцлог юм.

Банк гэдэг ойлголтыг банкны тухай хуулийн 3.1.1-д “банк” гэж хувьцаа эзэмшигчдийн оруулсан мөнгөн хөрөнгөөс бүрдсэн хувь нийлүүлсэн хөрөнгөтэй, хувьцаа эзэмшигч нь эзэмшиж байгаа хувьцааны хэмжээгээр хариуцлага хүлээдэг, бусдын мөнгөн хөрөнгийг хуримтлуулан хадгалж, өөрийн нэрийн өмнөөс зээл олгох, төлбөр тооцоо хийх зэрэг санхүүгийн зуучлалын үйл ажиллагааг Монгол банкны тусгай зөвшөөрөлтэйгээр эрхэлдэг, ашгийн төлөө хуулийн этгээдийг ойлгоно” гэж банкыг хууль зүйн хувьд

тодорхойлсон байна¹.

Банк эрх бүхий этгээдийн зээлийн үйл ажиллагаа гэдэг нь зээлийн ашигласан хугацаа нь зээлдүүлэгчээс зээлдэгчид гэрээнд тохиролцсон хэлбэрээр зээл олгосноор эхэлж, зээлдэгч зээлдүүлэгчид буцаан төлснөөр дуусгавар болно.²

Зээл гэдэг нь иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага ирээдүйн орлогоосоо эргүүлэн төлөх нөхцөлтэйгээр эрх бүхий байгууллагаас баталсан эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд гэрээ байгуулан олгох санхүүжилтийг зээл гэх бөгөөд Бидний илтгэлийн сэдвийн дагуу арилжааны банкнаас олгох зээл буюу 451 дүгээр зүйлийн 451.1-д заасан эрх бүхий этгээдээс олгох зээлийн гэрээний дагуу зээлийн гэрээний эрх зүйн зохицуулалтын хүрээгээр хязгаарлагдана.³

Зээл нь санхүүгийн дутагдлаа шийдвэрлэх арга хэрэгслийн нэг бөгөөд үүнийг жишээн дээр тайлбарлан авч үзвэл “Г” компани “А” гэх байгууллагад жилийн хугацаатай бараа материал нийлүүлэх гэрээ байгуульяа гэж бодъё. Гэтэл гэрээнд заасан хэмжээний бараа материал нийлүүлэх хөрөнгөгүй бол яах вэ? Банкны зээлийн эдийн засагчтай уулзаад “Ийм гэрээ байгуулчихлаа. Санхүүжилт хэрэгтэй байна” гэж хандах учиртай. Бараа материал худалдаж авах гэрээ нь зээлээ эргүүлэн төлөх чадамжийг нь харуулна, нөгөөтэйгүүр зээлийн барьцааг ч орлох боломжтой. “Г” компани нь банкны зээлийн нөхцөл шаардлагад нийцүүлэн зээл материал бүрдүүлж, барьцааны зүйлийг бариулна. Банкууд зээл олгохоо зогсоовол бизнесийн идэвхжил саарч, эдийн засаг хямрах эрсдэл үүсэх бөгөөд тиймээс зээлийг эдийн засгийн “цус” гэж энгийнээр тодорхойлох нь бий. Цусны эргэлт сайн байвал эдийн засаг эрүүл байна. Муудвал эдийн засгийн өсөлт саарна, цаашлаад хямарна. Зээл олгогч арилжааны банкийг мөнгө хүүлэгчид гэсэн өнцгөөс

¹ Монгол Улсын Банкны тухай хууль 2010.01.28//Төрийн мэдээлэл. УБ,2010

² Ч.Сарангэрэл ,Банкны эрх зүй (Улаанбаатар хот 2013он)

³ Монгол Улсын Иргэний хууль. 2002.01.10. //Төрийн мэдээлэл. УБ.,2002. № 7.

хардаг хэсэг бий. Гэтэл, банкны иргэний болон бизнесийн зээлд тавьж байгаа нөхцөл шаардлага нь стандарт гэрээний агуулгаар тайлбарлагдах боловч арилжааны банктай холбоотой зээлийн харилцаанд болон шүүхийн практикт дараах тулгамдаж буй асуудлууд байсаар байна.

Нэг. Хамгийн түгээмэл хэрэглэгддэг "Хэрэглээний зээлийн тухай" холбооны хуульд хувь хүмүүст зээл олгоходоо зээлийн байгууллагуудад тавигдах бүх шаардлагыг тодорхой тусгасан болно. Мөн энэ хуулиар банкууд зээлийн эх үүсвэрийг ашигласан тохиолдолд зээлдэгчээс хүүгээс бусад шимтгэл авах эрхгүй ба үйлчилгээний хураамж нэртэй 1 (нэг) хувийн шимтгэл нь ямар зүйлд зарцуулагддаг, зээлийн хүү болон нэмэгдүүлсэн хүүгээс ялгаатай эсэхийг иргэн, хуулийн этгээд сайн зааглан ойлгохгүйгээр шууд төлөх төлбөр мэт үзэж байгаа жишиг тогтжээ.

Гэхдээ зээлийн данс нээлгэх, хөтлөх, зээлийн гэрээний дагуу төлбөр хүлээн авах, хэрэглээний зээлийн гэрээг хугацаанаас нь өмнө хаасны төлөө банк тодорхой хэмжээний шимтгэл авдаг тохиолдол цөөнгүй байдаг. Эдгээр бүх төрлийн нэмэлт төлбөр нь хууль бус бөгөөд зээлдэгч нь шимтгэлийн төлбөр болгон төлсөн мөнгөө буцааж өгөхийг банкнаас шаардах эрхтэй. Туршлагаас харахад банкууд ийм шаардлагыг сайн дураараа биелүүлэх нь ховор байдаг. Ийм тохиолдолд шүүхийн практик нь зээлдэгчийн талд байгаа нь тодорхой. Шүүхийн хувьд зээлийн гэрээ, төлсөн шимтгэлийн хэмжээг харуулсан төлбөрийн баримтыг ирүүлэхэд хангалттай. Нэхэмжлэлийн мэдуулэгт зээлийн

гэрээний талаархи бүх нарийвчилсан мэдээлэл, түүнийг зээлдэгч гүйцэтгэх журам, түүнчлэн зөрчигдсөн хуулийн хэм хэмжээний холбоосыг оруулах нь зүйтэй. Жишээлбэл, арилжааны банкнаас 100,000,000 төгрөгийн зээл авахад 1,000,000 төгрөгийг үйлчилгээний хураамжид төлнө. Хэрэв, нэг тэрбум төгрөг зээлсэн тохиолдолд 10,000,000 төгрөгийн үйлчилгээний хураамж төлөх үр дагавартай. Шүүхийн практикт уг нэг хувийн үйлчилгээний хураамжтай холбоотой маргааж, нэхэмжлэл гаргах явдал маш бага бөгөөд банк, эрх бүхий этгээдээс олгох зээлтэй холбоотой нийт 300 орчим шүүхийн шийдвэрт дун шинжилгээ хийж үзэхэд 2 шүүхийн шийдвэрт нэг хувийн хураамжийг буцаан шаардсан байна.

Жишээ нь: Чингэлтэй дүүргийн Иргэний хэргийн анхан шатны шүүхийн 2021 оны 1 дүгээр сарын 29-ний өдрийн 182/ШШ2021/00315 дугаар шийдвэртэй нэхэмжлэгч Г ХХК нь 2017.3.10-ны өдөр ЗГ1415 тоот зээлийн гэрээ байгуулж, зээл олгоходоо зээлийн үнийн дунгийн 1 хувийг буюу 559 000 төгрөгийн шимтгэлийг суутгах эрхийг өөртөө олгосон зээлдэгчид илт хохиролтой, хууль зөрчсөн нөхцөлийг гэрээнд тусгаж дээрх мөнгийг зээлийн дунгээс суутгаж авсан гэжээ.

Хариуцагч шүүхэд гаргасан тайлбартаа: Талууд 2017.3.10-ны өдөр ЗГ1415 дугаартай зээлийн гэрээ байгуулж 55 900 000 төгрөгийг жилийн 27,6 хувийн хүүтэйгээр 60 сарын хугацаатай зээлж авсан. Талуудын хооронд байгуулсан гэрээний 3.5.3-д зааснаар “Банк зээлдэгчид дотоодод мөрдөгдөг зохих журамд заасан банкны ерөнхий нөхцөлийг баримтлан зээлдэгчийн хүссэн банк санхүүгийн бусад үйлчилгээг соёлч боловсон чирэгдэлгүй үзүүлнэ” гэсэн үндсэн үүргийг хүлээсэн. Банк энэхүү үүргээ бүрэн биелүүлж зээлийг олгож, зохих бүртгэлийг явуулж ирсэн. Мөн нэхэмжлэгчийн дурдсан үүрэг гүйцэтгэх нөхцөлийг бүрдүүлэх буюу зээлдэгчийг зээлээ төлөх нөхцөл боломжийг олгож зээлдэгчийн данснаас зээл, зээлийн хүүний төлбөрийг суутган авах үүргээ биелүүлсэн. Иймд нэхэмжлэлийн шаардлагыг бүхэлд нь хэрэгсэхгүй болгож өгнө үү гэжээ.

Шүүх: Иргэний хуулийн 492 дугаар зүйлийн 492.1.1, 495 дугаар зүйлийн 495.1 дэх хэсэгт заасан үндэслэл тогтоогдоогүй тул хариуцагч Г ХХК-иас дутуу олгосон зээл болох 559 000 төгрөг олгож шийдвэрлэсэн⁴.

Эндээс үзэхэд Банк нь Банкны тухай хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.1-д Банк иргэн, хуулийн этгээдэд өөрийн болзол, нөхцөлийн дагуу зээл олгож болох бөгөөд зээлийн хүүг өөрөө тогтооно гэж заасан байгаа нь зээлийн шимтгэл авахыг хориглосон ямар нэг утга агуулаагүй бөгөөд харин ч талууд зээлийн болзол, нөхцөлөө өөрөө тогтоохыг хуулиар зөвшөөрсөн байна. Хэмээн үзэж байгаа нь хууль бус байна. Учир нь тухайн зүйл заалтан дээр шимтгэл авах талаар тусгасан байх ёстой байтал хуулийн зүйл заалтан дээр байхгүй нэр томьёо ашиглаж байгаа нь хууль бус үйлдэл мөн юм. Зээлдэгч нь зээлийн хөрөнгийг бүрэн бүтнээр зээлийн хугацааны туршид зориулалтын дагуу ашиглах эрхтэй атал банкны зүгээс санаатайгаар зээлийг дутуу олгож гэрээний үүргээ зөрчсөн байгаа учир “Г” ХХК-д банк нь 1%-ийн шимтгэл авах тухай хэлээгүй байгаа нь банкны хууль бус үйлдлийн илрэл юм. /Бодит практик дээр тайлбар хийвэл банк нь хувь хүн болон хуулийн этгээдэд зээл олгоходоо бүх хүнд ойлгомжтой бус байхаар хэтэрхий олон зүйл заалтыг маш жижиг хэлбэрэээр шахуу бичсэн байдаг нь хүн болгон бүгдийг уншиж дуусгахад хэцүү учир гарын үсгийг уншиж танилцахгүйгээр зурах тохиолдол ихэвчлэн гардаг, мөн ихэнх тохиолдолд зээлийн эдийн засагч нь зээл авах гэж байгаа хувь хүн хуулийн этгээдэд энд гарын үсгээ зурчих гэх

мэтээр ханддаг нь иргэдийн хайхрамжгүйгээр гарын үсэгээ зурдаг нэг илрэл юм.

Хоёр. Арилжааны банкнаас олгох зээлийн үндсэн болон хугацаа хэтрүүлсэн хүү, нэмэгдүүлсэн хүү бодох аргачлал болон шүүхийн зөрүүтэй жишгийн талаар

Судалгаанаас үзэхэд зээлийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий хуулийн этгээдээс олгосон зээлд *үндсэн хүү, хэтэрсэн хугацааны хүү, нэмэгдүүлсэн хүүг* тооцохдоо шүүх Иргэний хууль, Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хуулийн /цаашид БЭБХЭМХТТЗУАТ хууль гэх/ зарим зохицуулалтыг буруу тайлбарлан хэрэглэжээ.

Иргэний хуулийн 451 дугаар зүйлийн 451.1-д “Банк, зээлийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий хуулийн этгээдээс зээл олгох гэрээгээр банк, зээлийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий хуулийн этгээд нь мөнгөн хөрөнгийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу тодорхой хугацаатайгаар зээлдэгчид шилжүүлэх, зээлдэгч нь гэрээнд заасан хугацаанд уг мөнгөн хөрөнгө, гэрээнд заасан бол түүний хүүг буцаан төлөх үүргийг тус тус хүлээнэ”⁵

⁴ <https://www.shuukh.mn/>

⁵ Монгол Улсын Иргэний хууль. 2002.01.10. //Төрийн мэдээлэл. УБ.,2002. № 7.

гэж, Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хуулийн 24 дүгээр зүйлийн 1-д “Зээлийн хүү нь зээлийг ашигласан хугацаанд гэрээнд заасан хэмжээгээр тооцсон зээлдэгчийн хариу төлбөр буюу зээлийн үнэ юм”⁶ гэж тус тус зохицуулсан байдлаас дүгнэхэд хүүгийн хэмжээг Монгол банкнаас баталсан бодлогын хүүгийн хэмжээгээр хязгаарлахаас бус талууд гэрээний дагуу тохиролцож тогтоодог онцлогтой.

Банк эрх бүхий этгээдээс олгох зээлийн гэрээ нь иргэд хоорондын зээлийн гэрээний харилцаанаас хүү тооцох арга, нэмэгдүүлсэн хүү тооцдог шинжээрээ зарчмын ялгаатай бөгөөд Иргэний хуулийн 281 дүгээр зүйлд заасан зээлийн гэрээний хувьд зээлийн гэрээний хугацаагаар хүү нь хязгаарлагдаж байдаг бол арилжааны банкнаас олгох зээлийн гэрээний хүү нь зээлийн гэрээний хугацаа дуусгавар болсон ч хэтэрсэн хугацааны хүү тооцдог, мөн үндсэн хүүгээс нэмэгдүүлсэн хүү тооцлог зэрэг шинжээрээ ялгаатай.

Зээлийн гэрээнд хүүгийн хэмжээ тодорхойгүй эсхүл маргаантай байгаа тохиолдолд талууд гэрээгээр хүү тохирсон гэж үзэх эсэх, тохирсон бол хүүг ямар хэмжээтэй болохыг тогтоосны эцэст нэхэмжлэлийн энэ шаардлагын талаар үндэслэл бүхий дүгнэлт хийх нөхцөл бүрдэнэ.

Арилжааны банкнаас олгох зээлийн хүүтэй холбоотой дараах 2 асуудал үүсч байна.

1. Арилжааны банкнаас олгох зээлийн хүүг багасгах хууль зүйн боломж хязгаартай байдаг
2. Арилжааны банкнаас олгох зээлийн гэрээний хувьд зээлийн гэрээний хүүгийн хэмжээ хэт өндөр байх тохиолдол цөөнгүй байна.

Арилжааны банкнаас олгох зээлийн гэрээний харилцаанаас үүссэн маргаан шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэрт “Сүхбаатар дүүргийн Иргэний хэргийн анхан шатын шүүхийн 2020 оны 11 дүгээр сарын 05-ны өдрийн 1214 дугаартай шүүхийн шийдвэрт “хариуцагч А-аас 2016 оны 6 дугаар сарын 30-ны өдрийн байдлаар үндсэн зээл 4.738.963

төгрөг, зээлийн үндсэн хүү 3.471.558 төгрөг, нэмэгдүүлсэн хүүгийн үлдэгдэл 676.179 төгрөг нийт 8.886.700 төгрөгийг гаргуулж, нэхэмжлэгч Х банк ХХК-д олгох”-оор шийдвэрлэсэн байна.

Улсын дээд шүүхийн 2020 оны 4 дүгээр сарын 16-ны өдрийн 01 дүгээр зөвлөмжид “БЭБХЭМХТТЗУАТ хуулийн 24 дүгээр зүйлийн 3, 25 дугаар зүйлийн 25.2-т заасан зохицуулалтаас үзвэл хэтэрсэн хугацааны хүүг, зээлийн гэрээний хугацаа дуусснаас хойш үүргээ бүрэн биелүүлж дуусах хүртэл төлөх ба *хугацаа хэтэрсэн зээлийн хүүгийн*⁶ Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хууль 2021 он

*хэмжээ нь зээлийн гэрээгээр тохиорсон үндсэн хүүгийн хэмжээнээс хэтрэх ёсгүй байна.*⁷ гэж үзсэн байна.⁷

Шүүхийн практикт “зээлийн хүү” гаргуулах нэхэмжлэлийн шаардлагад гэрээний хугацаан дахь төлөгдөөгүй хүү болон хэтэрсэн хугацааны хүү тус тус хэд болохыг ялгамжтай тодорхойлоогүй, шүүх энэ байдлыг тодруулж, шаардлага бүрт эрх зүйн дүгнэлт хийдэггүй байдлаас шалтгаалан зээлийн гэрээний хугацаанд төлөгдвэл зохих хүү нь гэрээний үндсэн үүрэгт, хэтэрсэн хугацааны хүү нь үүргээ зохих ёсоор биелүүлээгүй хугацаа хэтрүүлснээс үүсэх нэмэлт үүрэгт тус тус хамаардаг тул эдгээрийн шаардах эрхийн хууль зүйн үндэслэл өөр байdag.

Шүүхийн цахим санд байршсан арилжааны банкнаас олгосон зээлийн гэрээний үүргийн гүйцэтгэл шаардсан нийт 89 шүүхийн шийдвэр, магадлал, тогтоолд дүн шинжилгээ хийж үзэхэд үндсэн хүү болон хэтэрсэн хугацааны хүүг ялгахгүй байх, шаардсан хэмжээгээр нь шууд банкны нэхэмжлэлийн шаардлагыг хангаж шийдвэрлэдэг жишиг нэгэнт тогтсон байна.

Нэмэгдүүлсэн хүү: Гэрээнд заасан хугацаанд зээлийн үндсэн төлбөрийг эргүүлэн төлөөгүй тохиолдолд Иргэний хуульд заасан хувиас хэтрэхгүй хувь хэмжээгээр үндсэн хүүг нэмэгдүүлж тооцсон хүүгийн хувь хэмжээг нэрлэсэн хүү гэнэ⁸. Монгол улсын хувьд иргэний хуулийн 452.2-т “Зээлдэгч гэрээнд заасан хугацаанд авсан зээлээ эргүүлэн төлөөгүй бол гэрээнд заасны дагуу зээлдүүлэгчийн үндсэн хүүгийн хорин хувиас хэтрэхгүй хэмжээний нэмэгдүүлсэн хүү төлөхөөр гэрээнд зааж болно⁹” хэмээн заасан байdag бөгөөд шүүхийн практик дээр нэмэгдүүлсэн хүүг хэтэрсэн хугацааны хүүнээс 20 хувиар бодож олох тохиолдол нэлээдгүй их байdag бөгөөд **Жишээ нь** /иргэн “Э” нь Т банкаас 2018 оны 1-р сарын 23-ны өдөр 3 жилийн хугацаатай сарын 5%- ийн хүйтэй 1,000,000 төгрөг зээлсэн байв. Иргэн “Э” нь ямар ч төлөлт хийхгүй байсаар 2022 оны 1-р сарын 23-ны өдөр шүүхэд дуудагджээ. “Э” нь үндсэн зээл 1,000,000 төгрөг, үндсэн хүү 1,800,000 төгрөг, хэтэрсэн хугацааны хүү 600,000 нэмэгдүүлсэн хүү 360,000 төгрөг нийт 3,760,000 төгрөгийн нэхэмжлэл хүлээн авсан. Үүнд: шүүхийн шийдвэр дээр үндсэн зээл болох 1,000,000 төгрөг нэмэгдэл хүү болох 20%-ийг хэтэрсэн хугацааны хүүнээс олж 600,000 төгрөгийг нэмж тооцон нийт 3,400,000 төгрөгийг гаргуулахаар шийдвэрлэсэн байна гэх мэт... Зарим шүүхийн практик дээр нэмэгдүүлсэн хүүг үндсэн хүүнээс бодож ёстой байтал хэтэрсэн хугацааны хүүнээс бодож олгосон тохиолдлууд нэлээдгүй их байна их байна.

⁷ Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хууль 2021 он

8 <https://www.mongolbank.mn/ayan.aspx?id=03>

⁹ Монгол Улсын Иргэний хууль. 2002.01.10. //Төрийн мэдээлэл. УБ.,2002. № 7

Хэрэв иргэд зээлээ цаг тухайд нь төлөөд явбал эдгээр асуудал тулгарахгүй бөгөөд “зээлээ цаг тухайд нь буцааж өгөх нь хоёр дахь удаагаа зээл авахад хялбар болгодог” хэмээн Хятадын зүйр¹⁰ үгэнд тусгасан байдгийн адил аар иргэд иргэний хуулийн 281.1т заасан үндэслэл журмын дагуу хүлээсэн үүргээ биелүүлсэнээр дээрх маргаан үүсэхгүй байх бүрэн боломжтой байсан...

Хүү төлөх нь зээлдэгчийн хариу үүрэг боловч уг төлбөрийн хэмжээг бууруулахад гэрээний нэг тал нөгөө талдаа эдийн засгийн хувьд илтэд хохиролтой, сөрөг байдлаар хандсан нөхцөл тогтоогдсон байхыг шаардана. Нэхэмжлэлийн үндэслэл болгосон зээлийн гэрээгээр тохирсон хүүгийн хувийг, зээлийн хүүгийн зах зээлд тогтсон жишиг буюу тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр зээлийн үйл ажиллагаа эрхлэн явуулдаг банк, банк бус санхүүгийн байгууллага, хадгаламж зээлийн хоршоо, барьцаалан зээлдүүлэх газар, түүнчлэн тухайн орон нутгийн иргэд хоорондын зээлийн гэрээгээр тогтоож буй хүүгийн дундаж хэмжээтэй харьцуулах нь зээлийн хүүгийн хэмжээ “зээлдэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд илт хохиролтойгоор тогтоогдсон” гэж үзэх үндэслэл болж болно¹¹.

Гурав: Банк барьцаа хөрөнгийг үнэгүйдүүлж байгаа нь шударга ёсонд нийцэх үү.

Арилжааны банкнаас олгох зээлийн гэрээний нэмэлт үүрэг буюу барьцаа хөрөнгөөр үүргийн гүйцэтгэх хангуулахаар гэрээ байгуулах нь элбэг байдаг. Барьцааны зүйл буюу барьцаа хөрөнгө нь зээлийг гэрээний баталгаа болоод зогсохгүй, барьцааны зүйл нь эрсдэлгүй зээлийн бий болгох гол хүчин зүйлс болж байдаг.

Барьцаалбар гэдэг нь барьцаагаар хангагдсан мөнгөн төлбөрийн үүргийн биелэлтийг хүлээн авах, шаардах болон үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцааны эрхийг гэрчилсэн үнэт цаас юм. Барьцаалбар нь дор дурдсан эрхийг гэрчилдэг. Үүнд:

- өөр нотолгоо шаардахгүйгээр үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцаагаар хангагдсан мөнгөн төлбөрийн үүргийн биелэлтийг хүлээн авах шаардах эрх;
- үндсэн үүргийн гүйцэтгэлийг хангаж байгаа үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцааны эрх болно.

Үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцааны тухай хуульд зааснаар иргэн хувийн өмчийн газар эсхүл түүнтэй холбоотой эрхийг барьцаалсан буюу түрээсэлсэн бол барьцаалбар үйлдэх, бүртгүүлэхийг хориглодог ба хуульд заасан тохиолдолд үл хөдлөх эд хөрөнгөд барьцаалбар үйлдэнэ. Тухайлбал: Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, зээл төлбөр тооцооны тухай хуулийн 29.5 дахь хэсэгт “иргэн хуулийн этгээдэд олгох зээлийн гэрээний үүргийг баталгаажуулж үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцааны гэрээ байгуулсан тохиолдолд хуульд заасан журмаар барьцаалбарыг үйлдэнэ” гэж хуульчилж өгсөн байдаг.

¹⁰ <https://victor-mochere.com/mn/best-chinese-proverbs>

11 <https://www.mongolbank.mn/ayan.aspx?id=03>

Зарим арилжааны банк нь үл хөдлөх хөрөнгийг барьцаанд авдаггүй жишиг нэгэнт тогтжээ. Жишээлбэл, Ботаникт байрлах цагдаагийн академийн 48 айлын орон сууц, 5 шарын байрууд зэрэг банк өөрийн шаардлагад нэрлэн заасан үл хөдлөх хөрөнгийн банкууд барьцаанд авахаас татгалсан ба эдийн засгийн эргэлтэд орох боломжгүй, хэт хуучигсан гэх шалтгаан хэлдэг.

Гэтэл, иргэний хувьд үл хөдлөх хөрөнгө нь улсын бүргэлийн гэрчилгээтэй, эдийн засгийн агууламжаараа мөнгөөр үнэлэгдэх хөрөнгө байхад ялгавартай хандаж байгаа нь учир дутагдалтай юм. Харин огт барьцааны зүйл болохгүй гэж үзэхгүйгээр барьцааны зүйлийн үнэлгээг буруулах механизм байж болох юм.

Иймд дараах саналыг дэмшүүлж байна.

1. Банкны зээлийн хүү тооцох аргачлалын хувьд үндсэн хүүгээс хэтэрсэн хугацааны хүүгийн хэмжээ ихгүй байх хуулийн зохицуулалтын нэг мөр хэрэглэх талаар зөвлөмж гаргах.
 2. Банкны нэг хувийн үйлчилгээний хураамжийг хориглох. Өөрөөр хэлбэл, банк нь нэг хувийн хураамж нэртэй мөнгө хүүлэх арга хэрэгсэл гэж хархаар байна. Бүх зээлд шимтгэл байдаг байна.
 3. Шүүхийн жишигт нэмэгдүүлсэн хүүгийн хэмжээг нийт хүүгээс бус хуулийн агуулга, үзэл баримтлалын дагуу үндсэн хүүгээс тооцож байх талаар УДШ-ийн зөвлөмж гаргах
 4. Барьцаа хөрөнгийг ялгаварлах, барьцааны зүйл болохгүй гэж үл хөдлөх эд хөрөнгийг үнэгүйдүүлж байгаа нь банк гэрээний тэгш байдлын зарчимд нийцхгүй юм.
- 5.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Монгол Улсын Банкны тухай хууль 2010он

Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хууль 2021он

<https://victor-mochere.com/mn/best-chinese-proverbs>

<https://www.mongolbank.mn/ayan.aspx?id=03>

<https://www.mongolbank.mn/ayan.aspx?id=03>

Монгол Улсын Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль 2002он

Ч.Сарангэрэл ,Банкны эрх зүй (Улаанбаатар хот 2013он)

Монгол улсын шүүхийн цахим шийдвэрийн сан <https://www.shuukh.mn/>

ФРАНЧАЙЗЫН ГЭРЭЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

Н. Дөлгөөнсүгир

ХУРААНГҮЙ

Дэлхий нийтээр технологийн дэвшил болон шинэ ололт амжилтууд бий болохын зэрэгцээ эдийн засгийн хурдтай өсөлт явагдсаар байна. Эдийн засагтай холбоотой хийгддэг гэрээнүүдийн дотроос франчайзын гэрээг салгаж үл болох гэрээний төрөл гэж хэлж болно. Дан ганц эдийн засаг гэлтгүй оюуны өмчтэй ч холбох бүрэн боломжтой. Франчайзын гэрээ нь бусдад эрх шилжүүлэн өгдөг онцлогтой гэрээ бөгөөд эрхээ шилжүүлэх үед багагүй асуудлууд тулгардаг. Тэрхүү асуудлуудыг зохицуулах зохицуулалт байдаггүйгээс тус маргаантай холбоотой асуудлууд үүсдэг. Жишээлбэл:

- Тухайн орны эдийн засгийн өсөлтийн хурдаас хамааран анх байгуулсан гэрээ зөрчигдөх,
- Франчайзын гэрээг дэлгэрэнгүйгээр хуульчилж өгөөгүйн улмаас зарим тохиолдолд асуудлууд гардаг,

Дээрх асуудлууд ихээхэн гардагч эсрэгээрээ тус гэрээний давуу талуудын талаар харьцуулан авч үзэхийг зорьсон.

- Судалгааны ажлыг франчайзын гэрээгээр франчайзын гэрээг хийдэг брэндүүдийг судалж, тэрхүү судалгаанд үндэслэн жишээ татан Монголд франчайзын гэрээ хэрхэн үйлчилж буйг харуулсан.
- Судалгааны үр дүнгээс шалтгаалан франчайзын гэрээний эрх зүйн зохицуулалтыг дүгнэхийг зорьсон.

Түлхүүр уг: Франчайз, Франчайзийн нээлттэй байдлын баримт бичиг, Цэвэр бүтээгдэхүүн, Үйлдвэрлэлийн франчайз, Бизнесийн франчайз, Шууд франчайз, Мастер франчайз, Олон франчайз

ОРШИЛ

Энэхүү эрдэм шинжилгээний хүрээнд франчайзын олон улсын зах зээлд хэрхэн явагддаг, тэдгээрт тавигдах шаардлагуудыг үндэслэн Монгол улсад хууль эрх зүйн зохицуулалтууд яаж үйлчилдэг талаар жишээ татан дүгнэж тэдгээрт тулгамдаж буй асуудлууд болон франчайзын гэрээний давуу болон сул талыг бусдад таниулж өөрийн санал зөвлөмжийг тусгахыг зорьсон.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Франчайз³ нь нэг талаас эрх олгогч болон нөгөө талаас эрх хулээн авагч байх бөгөөд эд хөрөнгө ашиглалт эзэмшилд шилжүүлэх гэрээний нэг төрлийн хувьд тэрхүү бий болсон эрхээ тухайн брэндийн бүтээгдэхүүний загвар хэлбэр хэмжээ, стандартын дагуу ашиглах гэрээ бөгөөд хоёр талын хүсэл зоригт үндэслэн хийж буй хоёр талд ашигтай тэгш гэрээ юм. Монгол Улсад олон аж ахуйн нэгжүүд франчайзын бизнес үйл ажиллагааг амжилттай явуулж байгаагаас дурдвал CU, caffè bene болон KFC гэх мэтчилэн бидний мэдэх брэндүүд өдөр тутам

³ Франчайз-Франчайзийн гэрээгээр эрх шилжүүлэгч нь өөрийн фирмийн нэр, бараа буюу ажил, үйлчилгээний тэмдэг, бүтээгдэхүүний загвар, баглаа, боодол, түүнчлэн ажил хэргийн удирдлагын тогтолцоо, төлөвлөлт, харилцаа холбоо, бараа бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээ олж авах үндсэн чиглэл зэрэг эдийн бус хөрөнгийг ашиглуулахаар тогтоосон журмаар бүрдүүлсэн лицензийг эрх хүлээн авагчид олгох, эрх хүлээн авагч нь эрх шилжүүлэгчийн боловсруулсан тогтолцоо, хамтын ажиллагааны хөтөлбөрийн дагуу үйл ажиллагаа явуулж, түүнд зохих шагнал, хураамж, эсхүл орлогын тодорхой хувийг төлөх үргийг тус тус хүлээнэ. /ИХ 333 зүйл/

олширсоор байна. Манай орны хөгжилд тодорхой байр суурь эзэлж байгаа франчайзуудын албан ёсны нэр, лого зэрэг бүх зүйл нь хэрэглэгчдэд аль хэдийн танил болсон бөгөөд бутээгдэхүүний брэнд нь хэрэглэгчдийн сэтгэл санаанд нийцхээс гадна аж ахуйн нэгжүүд бизнесийн цар хүрээгээ зах зээл дээр богино хугацаанд нэвтрүүлэх боломжын таатай нөхцөл бүрдэж байна. 1940 онуудад АНУ-д Франчайз үүсэн хөгжсөн. Өнөөгийн үе хүртэл франчайз нь дэлхийн улс орнуудын хөгжил болон хамтын үйл ажиллагааг хөгжүүлэх таатай нөхцөл бүрдүүлж байна (2). Дэлхийн 190 гаруй улс орнуудаас 30 улс нь франчайзын гэрээний талаар хууль баталсан байдаг. Харин манай улсад эрх зүйн шинэтгэл хийгдэж дуусаагүй байсантай холбогдон харьцангуй сүүлд буюу 2002 оны Иргэний шинэ хуульдаа тусгаж өгсөн нь бахархууштай хэрэг болсон бөгөөд энэ нь франчайзингийн систем, франчайзын гэрээг Монгол Улсад хөгжих эх үндэс, эрх зүйн суурийг тавьж өгсөн хэрэг болсон юм (2).

Франчайз гэрээ нь эрх шилжүүлэн авах гэрээний хувьд эрх хүлээн авагчид ашигтай байдагч зарим тохиолдолд эрх олгогчийн тогтоосон хүрээлэл буюу тухайн салбарыг байгуулах газрыг тогтоож өгдөг нь нэг талаараа тухайн эрх хүлээн авагчийн бизнесээ тэлэх боломжийг хаах боловч тэр нутаг дэвсгэрт нэг эрх хүлээн авагч байх учраас өрсөлдөөн бага ашиг олох боломжийг бий болгож өгч байдаг. Шинэ бизнес эхлүүлэхийн оронд франчайзингийн эрх хүлээн авагчдын хувьд нэгжийн түвшинд анхны хөрөнгө оруулалт шаарддаг боловч, хамгийн бага хөрөнгөөр бизнесээ өргөжүүлэх боломж олгодог. Мөн түүнчлэн франчайзингийн эрх эзэмшигч биш, харин франчайзингийн эрх хүлээн авагч нь маш олон төрлийн үйлчилгээг түрээслэн ашиглах гэрээнд гарын үсэг зурдаг учраас батлан даалт гаргах хариуцлагагүйгээр бизнесээ өргөжүүлж, ингэснээрээ эрх эзэмшигчийн эрсдэлийг маш их бууруулдаг (2). Франчайзаар эрх шилжүүлэн өгч буй хүн нь ихэнхдээ эрх хүлээн авагчийг брэндийнхээ хийх аргачлал болон бусад зүйлсийг зааж зааварладаг бөгөөд тэдгээр хүмүүсийг туршлагажуулдаг. Гэсэн хэдий ч тухайн салбар газруудын газар зүйн байршил болон онцлогоос хамааран өөр байх тохиолдлууд байдаг. Жишээлбэл, хоолны бизнесүүд болох KFC гэх мэт томоохон түргэн хоолны газрууд нь өөр өөр байх тохиолдлууд бишгүй гардаг. Франчайзын гэрээнд заасан нэг томоохон хязгаарлалт бол франчайз хүлээн авагч нь зөвхөн тодорхой чиглэлээр бизнес эрхлэх боломжтой бөгөөд бусад франчайзын боломж эсвэл ажилд өөрийгөө татан оролцуулахыг хориглодог. Франчайз эзэмшигч нь түүнийг маш сайн хянаж, маш хариуцлагатай болгохын тулд франчайз хүлээн авагчийг зарим зүйлсүүд дээр хязгаарласан байдаг, жишээлбэл, франчайз эзэмшигч нь бизнес эзэмшигчийн бизнесийг шалгах үүднээс хүрч очих боломжтой гэдгийг мэдсэний дараа тэрээр маш хариуцлагатай байх болно. Франчайз эзэмшигч бизнесээ тогтвортой байлгахын тулд бусад франчайзын ажилд оролцохыг зөвшөөрдөггүй. Франчайзор⁴ нь франчайзын гэрээ хийснээр газар зүйн байршил болон олон хэрэглэгчдэд хүргэх боломж нээгддэг бол зарим тохиолдолд франчайзиат⁵-ын тааруухан ашигласнаас болж түүний нэр төрд сөргөөр нөлөөлөх магадлалтай байдаг. Франчайзинг эхлэхээс өмнө хоёр тал зах зээлийн судалгаа, сегмент, тооцоо гэх мэт өөрсдийн бизнесийг амжилттай байлгах судалгааг хийж бүхий л гарч болох эрсдэл, ашиг, алдагдал гэх мэт зүйлсийг нарийн тооцож судлах шаардлага гардаг. Тухайн улсын зорилтот зах зээл болон газар зүйн байршил, худалдан авагчийн хүч, эрэлт гэх мэт зүйлсийг олон талаас нь тусган харуулсан судалгаануудыг хийж дууссаны үндсэнд гэрээ байгуулдаг. Гэрээ байгуулахад гэрээний нөхцөл, хэлбэр, эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийг нарийвчлан зохицуулж өгсөн байдаг нь зарим тохиолдол эрх шилжүүлэгчийн талд ашигтай байдаг.

⁴ Франчайзор- эрх шилжүүлэгч

⁵ Франчайзиат- эрх хүлээн авагч

Франчайзийн нээлттэй байдлын баримт бичиг⁶ нь иргэний эрх зүйн үндсэн зарчмын дагуу талууд франчайзийн гэрээ байгуулахаас өмнө тухайн гэрээний талаарх эерэг ба сөрөг мэдээллийг олж авах нь аль аль талын үүрэг юм. Эрх хүлээн авагч нь эрх шилжүүлэгч, түүний толгой болон охин компанийн талаарх мэдээлэл, бизнесийн туршлага, шүүхээр шийдвэрлэсэн хэрэг маргаан, дампуурал, урьдчилгаа төлбөр, бусад төлбөр, урьдчилгаа хөрөнгө оруулалт, бүтээгдэхүүн болон үйлчилгээний эх үүсвэр дэх хязгаарлалт, эрх хүлээн авагчийн хүлээх үүрэг, санхүүжилт, эрх шилжүүлэгчээс үзүүлэх тусламж, зар сурталчилгаа, компьютерийн систем болон сургалт, нутаг дэвсгэр, барааны тэмдэг, патент, зохиогчийн эрх, оюуны өмчийн талаарх мэдээлэл, франчайз бизнесийн бодит үйл ажиллагаанд оролцох үүрэг, эрх хүлээн авагч юуг худалдаж болох талаар хязгаарлалт, гэрээг шинэчлэх, дуусгавар болгох, шилжүүлэх болон маргаан шийдвэрлэх, санхүүгийн гүйцэтгэлийн төлөөлөгч, санхүүгийн тайлан, гэрээ, үйл ажиллагаа явуулах цэг болон франчайзийн мэдээлэл болон хүлээн авсан баримт зэрэг 23 зүйлийг нээлттэй байдлын баримт бичгээс мэдсэн байх ёстой (3). Бусад гэрээг бодвол хугацааны хувьд харьцангуй урт хугацааны байх бөгөөд ихэнх тохиолдолд хугацаагүй байгуулагдах боломжтой байдаг. Гэсэн хэдий ч энэ талаар Монгол улс хуульд төдийлөн сайн тусгаагүй бөгөөд үүнээс гадна гэрээ дуусгавар болох гэх мэт франчайз болон мерчиндайзын гэрээг тусгайлан зохицуулж өгсөн хуулийн орчин хэрэгтэй юм.

Ямар ч компани франчайз хийхээр шийдсэн бол эхлээд өөрийн компания өргөтгөх төлөвлөгөө гаргадаг. Уг төлөвлөгөөнд шинэ франчайз эзэмшигчтэй ажиллахад тулгарах асуудлуудыг хэлэлцэн, тэдгээрт тохиолдуудад гаргах шийдвэрийг оруулах ёстой. Жишээлбэл, эдийн засгийн өсөлтийн хурд, газар нутгийн хөгжил, төлбөрийн бүтэц гэх мэт. Мөн энэ бүх төлөвлөгөөнд санхүүгийн нарийн шинжилгээ хийж хөгжлийн стратегийг анхааран судлах хэрэгтэй. Энэ төлөвлөгөөг гаргасны дараа франчайз эзэмшигчид зүй ёсны хуулийн баримтжуулалт хэрэгтэй. Хамгийн багадаа л гэхэд франчайз эзэмшигчид франчайзын гэрээ байх хэрэгтэй. Сайн франчайзын гэрээнд бизнесийн маш олон ялгаатай асуудлуудыг тусгасан байдаг. Шинэ франчайз эзэмшигчийн чанарын хяналт маш сайн хөгжсөн системтэй холбоотой байдаг бөгөөд энэ нь үйл ажиллагааны заавар гэсэн үг юм. Энэ зааварт зөвхөн бизнест хэрэглэгддэг системийг багтаадаггүй боловч, эдгээр системд байнга мөрдөгдөх хяналтын хуудас, бодлого, журам, тактикийг мөн багтаадаг байна. Түүнчлэн үйл ажиллагааны заавар агентлаг үүсгэхээс зайлсхийж болгоомжлох ёстой. Шинэ франчайз эзэмшигч франчайзаа зах зээлд гаргаж, худалдах чадвараа хөгжүүлэх ёстой (2). Түүнээс гадна Монгол улсын хууль эрх зүйн орчинд франчайз болон марчиндайзын талаарх зохицуулалт дэлгэрэнгүй тодорхой зохицуулагдаагүй байдаг учраас түүнийг нэмж өгөх шаардлагатай юм.

Жишээлбэл, АНУ-д франчайзын гэрээ байгуулах үйл явцыг муж улсын түвшинд хийдэг, учир нь бүх мужууд франчайзын гэрээний үйл явцыг удирдан чиглүүлдэг өөр өөр дүрэм журамтай байдаг. Франчайзер нь гарын авлага, гэрээний хуулбар, тодорхой бизнес, бүтээгдэхүүн эрхлэх тусгай зөвшөөрөл, заримдаа сургалтаар хангадаг (4). Франчайзын гэрээнд мөн хүн бүр франчайзаас юу хүртэх ёстойг заасан байдаг. Франчайз эзэмшигчийн хувьд түүний гол давуу тал нь түүний бизнес улам томорч, илүү амжилттай болж, газарзүйн том бүс нутгийг хамарч, мөн илүү их орлого бий болгодог. Цаашид зогсонги хэвээр байгаа франчайзын бизнес гэж байдаггүй бөгөөд ажилсаг, найдвартай франчайз ажилчидтай болвол өсөх болно. Цэвэр

⁶ Франчайзийн нээлттэй байдлын баримт бичиг- франчайзинг эрх борлуулахаас өмнө франчайзийн гэрээнд гарын үсэг зурах эрх хүлээн авагчид эрх шилжүүлэгчээс зайлшгүй мэдээлэх ёстой франчайзингийн систем ба гэрээний талаарх эрх зүйн баримт бичиг юм.

бүтээгдэхүүн⁷ франчайзинг нь барааг худалдаалсаны дараах үйлчилгээг ихэнхдээ гүйцэтгэдэг бөгөөд энэ төрлийн франчайзингийн үед үйлдвэрлэгч нь эрх эзэмшигч франчайзор болдог. Үйлдвэрийн франчайзинг⁸ бусад төрлийн франчайзуудыг бодвол өдөр ирэх тусам өргөн илүү хурдацтай тархаж, бизнес эрхлэх ирээдүйтэй олон аж ахуйн нэгж байгууллагуудын зорилгыг биелүүлэхэд үнэтэй хувь нэмрээ оруулдаг. Үйлдвэрлэлийн франчайз нь хүнс, ундааны салбарт өргөн тархсан. Жишээлбэл, мөнгө хөрөнгө оруулахад тохиromжтой санааг хайж олоход чухал ач холбогдолтой өөр нэг техникийн цэг. Франчайзын гэрээгээр олгосон эрх нь нэг эсвэл өөр тохиолдолд ихээхэн ялгаатай байдаг. Учир нь хэрэглэгчид эрх эзэмшигч, хүлээн авагч талыг адилтгаж ойлгодогтой холбоотой ба эрх эзэмшигч талын нэр хүнд, барааны тэмдэгт, брендийн үнэ цэнээс бүх зүйл шалтгаалдаг нь чухал ач холбогдолтой. Бизнесийн франчайз⁹ түргэн хоолны газрууд энэ төрлийн сайн жишээ юм. Франчайз эзэмшигч нь байраа сонгох, төлөвлөх, төлөвлөх, боловсон хүчнийг элсүүлэх, сургах, маркетингийн бүрэлдэхүүн хэсгийг боловсруулах зэрэгт толгой компаниас тусламж авдаг. Нэг удаагийн төлбөр болон ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр маш их ялгаатай байдаг. Тухайн компани бүрийн нөхцөл байдлыг сайтар судалж үзэх шаардлагатай. Энэ төрлийн франчайзыг ихэвчлэн "түлхүүр гардуулах бизнес" гэж нэрлэдэг тул франчайз эзэмшигч нь өөрийн бизнесээ эхлүүлэхэд шаардлагатай бараг бүх зүйлийг авдаг. Барааны франчайз франчайз эзэмшигч нь франчайзерын үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг түгээх эрхийг хүлээн авдаг. Энэ төрлийн франчайзинг нь нөөц ашигласны төлбөрийг ихэвчлэн оруулдаггүй бөгөөд франчайз эзэмшигч нь франчайзерын бүтээгдэхүүн эсвэл нэр төрлийн бүтээгдэхүүний тодорхой хэмжээг худалдан авах шаардлагатай. Тэгээд тэр үндэсний хангадаг сурталчилгааны кампанит ажил, лого, барааны тэмдэг өгдөг. Эдгээр төрлүүдээс гадна франчайзыг ангилж болно. Жишээлбэл, шууд франчайз¹⁰, олон франчайз¹¹, мастер франчайз¹² гэх мэтчилэн ангилж болох юм. Хэрэв франчайз эзэмшигч нь гэрээнд заасан хөгжил, өргөтгөлийн хурдыг хадгалахгүй бол дараахь шийтгэл ногдуулна: гэрээг цуцлах, торгууль ногдуулах, онцгой эрхийг өөр бизнесмэнд шилжүүлэх гэх мэт. Үл хөдлөх хөрөнгө зуучлалын зах зээлд Америкийн франчайз Ремакс одоогийн байдлаар 42 брокер оффис 700 гаруй үл хөдлөх хөрөнгө зуучлагчтайгаар үйл ажиллагаа явуулж байгаа ба хэдийгээр тэд нэгэн брэндийн нэрээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа ч тэдгээр 42 брокер оффис нь 100% Монголчуудын хөрөнгө оруулалттай, ямар нэгэн байдлаар франчайз эрх эзэмшигч компанийтай өмчийн хамааралгүй биеэ даасан Монгол компаниуд юм. Эдгээр бүх компаниуд Монгол улсын хуулийн дагуу ажиллаж татвараа төлж бүхий л хөрөнгө оруулалт, борлуулалт нь Монголдоо үлдэгээр юм. Тэд дэлхийн олон улстай өндөр харилцаа холбоотой ажилладаг учраас гадны хөрөнгө оруулалтыг ч мөн Монголдоо татахын тулд хамгийн идэвхитэйгээр ажиллаж байна (5).

⁷ Цэвэр бүтээгдэхүүн-барааны франчайзинг Франчайзерын үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүн, барааны тэмдэгээр тэмдэглэсэн барааг худалдаалахыг хэлнэ.

⁸ Үйлдвэрлэлийн франчайз-Үйлдвэрлэгч нь өөрийн брэнд, барааны тэмдгийг ашиглан бараа үйлдвэрлэх, борлуулах эрхийг олгодог.

⁹ Бизнесийн франчайз-бие даасан бизнес эрхлэгчдэд нэр, барааны тэмдэг зэрэг тогтсон бизнесийг санал болгодог харилцааны хамгийн түгээмэл хэлбэр юм.

¹⁰ Шууд франчайз-тохиролцсон газарт нэг аж ахуйн нэгж нээх эрхийг олгоно. Харилцааны хамгийн эртний бөгөөд энгийн хэлбэр

¹¹ Олон франчайз- худалдан авагч нь тодорхой хугацаанд тодорхой нутаг дэвсгэрт тодорхой тооны үйлдвэрлэл/худалдааны газруудыг ажиллуулах эрх, үүрэг хүлээнэ

¹² Мастер франчайз- франчайз эзэмшигч нь гэрээгээр батлагдсан нутаг дэвсгэрт франчайзыг худалдах эрх, үүргийг өөрийн нэрийн өмнөөс хүлээн авдаг

Алдартай пиццаны франчайзууд			Нийт хөрөнгө	Эргүүлэх хугацаа
	Нэг удаагийн төлбөр		оруулалт	
Додо пицца	350 000	3-5%	3 000 000	1 жил
Челентано пицца	400 000 – 800 000	2%	2 000 000	1 жил
папа Жонс	1 000 000	6%	10 000 000	2 жил
Domino's Pizza	2 000 000	7%	15 000 000	2 жил

Дээрхээс үзвэл шинэ бизнес эхлүүлэх нь бидний хувьд төсөв мөнгө их гарах бөгөөд түүнийгээ дагаад эрсдэл их гардаг учраас Монгол улсын эдийн засгийн хувьд өөрсдөө хөрөнгө босгож бус франчайзаар ашиг хийхийг зоривол илүү боломжтой юм. Мөн Монголын брэндүүд бусад улс орнуудад франчайз хийж байгаа нь Монгол улсын эдийн засагт мөн ашигтай байна.

Хүснэгт 2: Хөгжингүй орнуудын жижиг, дунд үйлдвэрийн байдал

Орнууд	Нийт үйлдвэрийн тоо /мян./	1 мян.хүнд тоогдох Үйлдвэрийн тоо	Нийт ажиллагчдын тоо /сая.хүн/	Нийт ажиллагчдын дотор эзлэх хувь	Үндэсний нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь
Их Британи	2630.0	46.00	13.6	49.0	50-53
Герман	2290.0	37.00	18.5	46.0	50-54
Итали	3920.0	68.00	16.8	73.0	57-60
Франц	1980.0	35.00	15.2	54.0	55-62
Европын Холбооны Улсууд	15770.0	45.00	68.0	72.0	63-67
АНУ	19300.0	74.20	70.2	54.0	50-52
Япон	6450.0	49.60	39.5	78.0	52-55
ОХУ	836.2	5.65	8.1	9.6	10-11
Монгол	18.0	0.007	1.37	35.4	34.9

Эх сурвалж: (Н. Учрал, 2011)

График 1: Монгол улсын Жижиг, дунд үйлдвэрийн салбарын статистик мэдээлэл

Эх сурвалж: (Хүнс хөдөө аж ахуй хөнгөн үйлдвэрийн яам, 2020)

Дээрх жишээнээс харахад Монгол улсын хувьд бусад хөгжингүй орнуудаас ЖДҮ бага хөгжсөн байгааг харж болох ба төр засгаас тодорхой хэмжээний дэмжлэг өгч байгаа хэдий ч тэдгээр нь үр дүнд хүрэхгүй байна гэж үзэж байна. Тийм учраас шинээр бизнес эхлүүлж буй нь саашалтай боловч үүнээс гадна франчайзын гэрээг том компаниудтай хийж дэмжих хэрэгтэй юм.

График 2: Монгол улс дахь эдийн засгийн салбарийн ангилал

Эх сурвалж: (Хүнс хөдөө аж ахуй хөнгөн үйлдвэрийн яам, 2020)

Дээрхээс үзвэл франчайзын гэрээг тэргүүлж буй салбарууд болох түргэн хоолны газар, бүтээгдэхүүн үйлчилгээ, бизнесийн үйлчилгээ, хувийн үйлчилгээ, худалдааны болон орон сууцын үйлчилгээ, үл хөдлөх хөрөнгө зуучлал, ресторанууд нь бага хувийг эзэлж байгаа нь харагдаж байна. Үүгээр Монгол улсад франчайзын гэрээний хөгжлийн үе шат дөнгөж эхэлж буйг харж болж байна.

Дэлхий даяаршлагдахын хирээр залуусын ажиллах хэв маяг өөрчлөгдж байгаа нь тэд цагт баригдахгүй, өөрсдийн сонирхолд нийцүүлэн илүү чөлөөтэй сэтгэж, илүү боломжыг эрэлхийлэн ажиллахыг хүсдэг болсноор илэрч байна. Мөн тэд аль ч компанийд төдийлөн байдаггүй ёс зүйн хэм хэмжээг хатуу мөрдөж Ёс Зүйн Хороог байгуулан харилцагчийн гомдол, агентууд хоорондын асуудал, зуучлалтай холбоотой асуудлуудыг шийдвэрлэж байдаг. Ёс Зүй

гэдэг бол хананд өлгөсөн уриа, нэг бол хэзээ ч уншиж үзээгүй хөдөлмөрийн гэрээний заалт биш учраас энэ нь хувь хүний чухал шаардлага болсоор байгаа юм.

Мөн франчайз бизнесүүд нь саяхнаас саарал жагсаалтын ачаар бидний мэдэх болсон олон улсын стандартын дагуу мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хатуу хөтөлбөртэй байдаг ба энэ нь энэ бизнест цэвэр мөнгө эргэлдэх хамгийн чухал нөхцлийг бүрдүүлдэг. Франчайз эрх авч буй хуулийн этгээдийг Лондон дахь тусгай томилогдсон хуулийн фирмээс тухайн бизнест оруулж буй хөрөнгө оруулалт нь хууль ёсны, эх үүсвэр нь тодорхой, татварын ямар нэгэн гэмт хэрэгт холбогдож байгаагүй зэргийг шалгаж баталгаажуулдаг байна. Франчайз бизнесүүд нь хувиараа бизнес эрхлэгч хуулийн этгээдүүд амжилтанд хүргэж эрсдэлгүй ажиллахад тусласаар байна.

Дүгнэлт

Олон улсын эдийн засгийн өсөлт болон брэндүүдийн өргөжин тэлэлт ихсэж үндэстэн дамнасан корпорациуд ихсэхийн хэрээр франчайзын гэрээ хийгдэх болсон. Франчайзын гэрээ нь эрх шилжүүлэх гэрээ бөгөөд бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ, бараа, фирмийн нэр, үйлчилгээний тэмдэг гэх мэт зүйлсийг эрх олгогчийн өмнөөс эрх эдэлнэ гэсэн уг юм. Бизнес эрхлэгчдийн хувьд шаардлагатай зүйл бөгөөд харьцангуй олон давуу талтай. Жишээлбэл, Шинээр бизнес эрхэлж байгаа хүмүүс эрсдэл бага, олонд танигдсан бизнесийг өөрийн хөрөнгөөр байгуулах учраас ашигтай хэдий ч эрх олгогчоос гаргасан зарим нэг газар зүйн зохицуулалт, бусад хоригоос хамаараад тухайн хуулийн этгээдийн эрх ашгийг зөрчсөн мэт боловч эсрэгээрээ эрхээ тухайн нэг газарт нэг хүнд л өгдөг учраас өрсөлдөөн байхгүй бөгөөд түүнээсээ ашиг олж алдагдлаа нөхөх боломжтой юм. Зөвхөн олон улсаас манай улсад франчайзын гэрээгээр үйлчилгээ, бараа бүтээгдэхүүнүүд орж ирдэггүй бөгөөд манай улс ч мөн адил гадагш франчайзын гэрээгээр бараа бүтээгдэхүүн гаргадаг болоод байгаа юм. Жишээлбэл, ремакс, Говь, Lhamour гэх мэт брэндүүд бусад улс орнуудруу брэндээ гаргадаг болоод байгаа юм. Гэсэн хэдий ч манай улсад хууль эрх зүйн зохицуулалт болон дэд бүтцийн асуудлаас болоод тухайн брэндүүд Монголдоо эдийн засгаа өсгөх боломж багасдаг учраас тэр талаарх зохицуултуудын хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлж өгөх шаардлагатай байна. Үүнээс гадна ЖДУ-үүдэд хамаарч буй салбаруудад франчайзингын эзлэх хувь бага байгааг харахад франчайзинг талруугаа хөрөнгө оруулах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Зөвлөмж

Зарим улсуудад франчайзыг зохицуулсан хууль байдаг бол Монгол улсын хувьд франчайзын гэрээний талаар хууль эрх зүйн зохицуулалт нь Иргэний хуулийн 333-338 дугаар зүйлд заасан гэрээний эрх зүйн талуудын хүлээх үүрэг, гэрээний хэлбэр болон хугацаа, өрсөлдөөнийг хязгаарлах талаар зохицуулж өгсөн байдаг. Гэхдээ энэхүү зохицуулалт нь нарийвчилсан биш тул асуудал гарах магадлал өндөр болно. Иймд дараах асуудлуудыг тусгайлан зохицуулж өгөх шаардлагатай гэж үзэж байна. Үүнд:

- Гэрээг цуцлах- Франчайзын гэрээг талууд харилцан тохиролцож хугацааг тохирдог хэдий ч ихэнх тохиолдолд талууд хугацаагүйгээр тохиролцдог. Тиймээс франчайзын гэрээ нь урт хугацааны нэг талаас эрх шилжүүлж нөгөө талаас эрх хүлээн авах буюу үүргийн харилцаа хамаарч буй нь ямар нэгэн хүндэтгэж үзэх шалтгаанаар гэрээг цуцлах дуусгавар болгох, нэг талын ашиг сонирхлоос хамаарч буй бол цуцлах үндэслэл гэх мэтчилэн нарийн зохицуулж өгөх шаардлагатай байна.

- Эрх зөрчсөн тохиолдол- Эрх шилжүүлэгч талын ашиг сонирхол үүсч байгаа бөгөөд түүнийг хүлээн авсан хуулийн этгээд бараа бүтээгдэхүүн, үйлдвэрлэлээс гадна оюуны өмчийн эрх мөн байдгийг санаж тэдгээр эрхүүдийг ямар хүрээнд ашиглаж, зөрчил гаргавал хэрхэн шийдвэрлэх талаах тусгайлан оруулж өгөх.
- Хэрэглэгдэх хууль- Ихэвчлэн олон улс хооронд хийгддэг гэрээ учраас тухайн гэрээний зохицуулалтаас гадна ямар хуулиар нэмж зохицуулахыг нарийвчилж өгөх шаардлагатай.
- Монгол улсаас гаргаж буй франчайзын гэрээ- Эдийн засгийн өндөр хөгжлөөс хамаараад Монгол улсын томоохон брэндүүд бусад улс оронд франчайзын гэрээгээр бараа бүтээгдэхүүнүүдийг гаргах болоод байгаа бөгөөд гадаад улсуудаа гаргахад хэрэглэгдэх зохицуулалтыг нарийвчилж өгөх шаардлагатай.

НОМ ЗҮЙ

САНХҮҮЖИЛТИЙГ ХЭРХЭН ХЭМНЭХ, ҮРЖҮҮЛЭХ, ЗОХИХ ёСООР ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАХ. САНХҮҮЖИЛТИЙГ ХЭРХЭН ХЭМНЭХ, ҮРЖҮҮЛЭХ, ЗОХИХ ёСООР ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАХ. [Холбогдсон] 2022 оны 4 1. <https://mn.periodicalfinance.com/10584553-what-is-a-franchise>.

Gogo. *Gogo*. [Холбогдсон] 2010 оны 1 5. <https://gogo.mn/r/j5jj4>.

GRATA International Mongolia. *МОНГОЛ УЛС ДАХЬ ФРАНЧАЙЗИЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ*. [Холбогдсон] 2020 оны 4 2. <https://gratanet.com/laravel-filemanager/files/3/Mongolia-Legal%20Article-Franchise%20MN.pdf>.

Startupback. *Startupback*. [Холбогдсон] 2021 оны 5 14. <https://startupback.com/mn/sample-franchise-agreement-need-for/>.

Ikon. *Ikon*. [Холбогдсон] 2020 оны 2 21. <https://ikon.mn/n/1swf>.

Bodyandface. *Bodyandface*. [Холбогдсон] 2022 оны 1 20. <https://bodyandface.ru/mn/healthy-recipes/kak-rabotaet-franshiza-v-primerah-franshiza-v-torgovle-katalog.html>.

ЕРӨНХИЙ БОЛОВСРОЛЫН СУРГАЛТ СУРАГЧ ТӨВТЭЙ БОЛЖ БАЙГАА ЭСЭХЭД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Б.Оюунжаргал

Түлхүүр уг: Сургалтын онол, сургач төвтэй сургалт, багш төвтэй сургалт ярилцлагын арга, ажиглалтын арга, кейс шинжилгээ

СЭДВИЙН ЗОРИЛГО

Ерөнхий боловсролын хичээл сургалтын сургалтын үйл ажиллагаа сургач төвтэй явагдаж буй эсэх талаар судалгаа явуулж, дүн шинжилгээ хийх

СЭДВИЙН ЗОРИЛТ

- ✓ Сургач төвтэй [шавь төвтэй] сургалтын талаар онолын мэдлэгийг хоёр ба түүнээс эх сурвалж, сурх бичгээс уншин танилцаж судлах, ойлголтыг авах
- ✓ Кейс тохиолдолд дүн шинжилгээ хийх, ажиглалт, ярилцлагын аргаар судалгаа явуулахад анхаарах, бэлтгэх, онолын тулгуур ойлголтыг мэдэх, ойлгох
- ✓ Судалгаа авах субъекттэй уулзах, сайн дурын үндсэн дээр судалгаанд оролцуулах, судалгаа явуулах цаг хугацаа, уулзалтыг товлох, төлөвлөгөөгөө танилцуулах, зөвшилцөх
- ✓ Судалгааны бэлтгэл үе шат, харилцаа холбоо тогтоох үе шат, дүн шинжилгээ хийх үе шатуудыг шат дараалалтай хариуцлагатайгаар үйлдэх, зохион байгуулах
- ✓ Судалгааны үр дүнг нэгтгэж, санал зөвлөмж, дүгнэлт бичих

СЭДВИЙН ҮНДЭСЛЭЛ

Сургачдад тухайн хичээлийн агуулгыг цээжлуулэх тогтоолгох бус өөрийн сонирхол, хүсэл эрмэлзэлд нь хөтлүүлэн өөрөөр нь асуултын хариултыг хайлгах, олуулж мэдлэгийг бүтээх нь орчин үеийн чанартай сургалтын үйл ажиллагааны үзэл санаа билээ. Тийм учраас өнөөгийн сургалтын үйл ажиллагаанд энэ үзэл санаа хэрхэн тусгалаа олж буйг дүгнэхийн тулд энэхүү сэдвийг сонгон авсан.

Ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалт сургач төвтэй байгаа эсэхэд судалгаа явуулахын тулд цаг үеийн нөхцөл байдалтай уялдуулан, мөн илүү чанартай бичил судалгааны ажил хийхийн тулд сэдвээ нарийвчлах асуудлыг хөндөж гаргаж ирсэн. Ийнхүү ярилцсаны үндсэн дээр хичээл хоорондын уялдаа холбоо, өөрсдийн нөхцөлд үндэслэн цахимаар болон танхимаар сургалтын үйл ажиллагаа явуулж буй сургууль, ерөнхий боловсролын сургуулийн багш нарын “ХII-дугаар ангийн нийгмийн ухааны сонгон судлах хичээл”-ийн сургалт сургач төвтэй болж байгаа эсэхэд судалгааны ажлаа явуулахаар болсон юм. Их сургуульд бакалаврын мэргэжлээр суралцаж буй чиглэлтэй ижил судлагдахуун учир бусад судлагдахуунтай харьцуулахад дөхөм ойр санагдсан. Сонгон судлах хичээл нь хүүхэд өөрийн авьяас чадвар, сонирхлоорой\ ихэнх тохиолдолд\ сонгодог учир сургач төвт сургалтын үйл ажиллагаа сонгон судлах хичээлд илүү явагдах боломжтой, сонирхолтой санагдаж, энэхүү таамаглал хэрхэн судалгаагаар нотлогдох аль эсвэл няцаагдах бол хэмээн сэдвээ үндэслэн, нарийвчлан тогтоосон билээ. Түүнчлэн судалгааны ажлаа ажиглалт, судалгааны ажилтай түлхүү холбож ярилцлага, ажиглалтын аргуудыг хэрэгжүүлэхэд судалгаанд оролцогчидтой нээлттэй, удаан цаг хугацаанд дотроос нь ажиглах, ганцаарчилсан болон бүлгийн стандартчилагүй ярилцлагын аргаар судалгаа явуулахад орчин нөхцөл бүрэн бүрдэж байсан юм.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Сургач төвтэй сургалтын үзэл санаа

Сургач төвтэй сургалт гэсэн ойлголтыг анх Францын нэрг соён гэгээрүүлэгч Жан Жак Руссо 1762 онд хэвлүүлсэн “Эмиль буюу хүмүүжлийн тухай” зохиолдоо хэрэглэсэн. Жан Жак Руссо энэ ойлголтогд дараах агуулгыг багтаасан байна. Тухайн “багш хүмүүжүүлэгч нар хүүхдийн

ойлгохгүй байгаа зүйлийг хүчээр ойлгуулах гэсээр байгаад түүний сурах дур сонирхлыг үгүй хийж чаддаг. Хүүхэд бодит амьдрал орчноос хэрэгтэй, ашигтай зүйлээ өөрөө олоод авдаг ухаалаг нэгэн учраас түүнийг албадахгүй зүгээр л чөлөөтэй орхих юм бол тэр хэрэгтэй бүхнийг өөрөө олоод сурна”. \ Ичинхорлоо Ш, \2018\ “Сургалтын онол арга зүй” УБ\

Тэр үеэс хойших 200 гаруй жилийн хугацаанд сургач төвтэй сургалтын үзэл санаа баяжиж боловсронгуй болсоор ирсэн. Сургач төвтэй сургалт бол хүүхдийн авьяас чадавхи, хэрэгцээ сонирхол, эрх, эрх чөлөө зэргийг эрхэмлэсэн, түүнд чөлөөтэй хөгжих, нөхцөл боломжийг бүрдүүлж чадсан сургалтын нэг чиглэл билээ. Энэ сургалтын үзэл санаа Европын олон оронд амжилттай хэрэгжиж байна.\ Ичинхорлоо Ш, \2018\ “Сургалтын онол арга зүй” УБ\

Харин Ш.Ичинхорлоо, Г.Долингор нар сургалтын энэ хэлбэрийг “Сургач төвтэй сургалт бол хүүхдийн авьяас, чадавхи, хэрэгцээ, сонирхол, эрх, эрх чөлөө зэргийг эрхэмлэсэн, иүүнд чөлөөтэй хөгжих боломжийг олгосон, тэр хэрэгтэй мэдлэг туршлагыг өөрөө амьдрал орчноос олж авдаг сургалтын нэг чиглэл юм” гэж тодорхойлсон байдаг. \Ичинхорлоо Ш,\2005\ “Сургалт” УБ\. Сургач төвтэй сургалт сургачдад “бие дааж бүтээлчээр сэтгэх”, өөрийн хурдаар сурах, хэрэгтэй мэдлэг, чадварыг мэдээллийн олон эх үүсвэрээс эрж хайх, нээлттэй ардчилсан байх, өөрийн хэрэгцээг илэрхийлэх, судлах хичээлийнхээ хөтөлбөрийг өөрөө сонсгох, сурах үйл ажиллагаа нь бие даасан байх зэрэг олон бололцоог нээж өгдөгөөрөө орчин цагийн хэрэгцээ, шаардлагад тун нийцтэй сургалтын хэлбэр байна.

Сургач төвтэй хичээлийн технологи хэрэгжих үндсэн нөхцөлүүдийг

- Багш сургачдад өөрийгөө өөрчлөх, хөгжүүлэх хэрэгцээ үүсгэх, ийм зүйл маш хэрэгтэйг ухааруулж ойлгуулах
- Сургачид сурч, танин мэдэх үйлдлүүдийг ухамсартай, дуртай хийж гүйцэтгэх
- Сургачдын амьдрал орчноос олж авсан мэдлэг туршлагад тулгуурлах
- Тэдний хэрэгцээ сонирхолд тулгуурлах
- Сургачдын сурч танин мэдэх үйл ажиллагаанд тулгуурлах явдал гэж үзсэн байдаг. \Ичинхорлоо Ш, \2009\ “Шавь төвтэй хичээлийн технологи” УБ

Шавь төвтэй сургалт буюу сургач төвтэй сургалт нь багшийн үүрэг мэдлэг дамжуулахад бус, харин шавьд мэдлэг бүтээж болохуйц таатай орчин бий болгох, сурах үйл явцыг эзэмшихүйн үе шатанд нийцуулэн зохион байгуулахад оршино. Радиакал констрактивист онолыг үндэслэгч Эрнест вон Глазерфельд “Сургахуйн урлаг нь мэдлэг дамжуулахтай төдийлэн хамаатай биш, харин суралцах урлагт сургахад л чиглэгдэхэд ёстой юм” хэмээн онцлон дурьдсан юм. Сургалт нь суралцагчийн хувийн чадвар, хүсэл сонирхол, хөгжих чадамж, суурь боловсролд тохируулан сургалтын хөтөлбөрийг өөрчлөх боломжийг олгодог. \ Сувдмаа Т, \2016\ “Цахим сургалт” УБ\

Xүснэгт 1: “Уламжлалт сургалт болон сургач төвтэй сургалтын харьцуулалт”

Сургалтын элемент	Уламжлалт сургалт	Сургач төвтэй сургалт
1.Хэрэгцээ	Төр, хэрэгцээг гол болгодог	Сургачдын болон нийгмийн хэрэгцээг хослуулдаг
2.Зорилго	ШУ-ны их хэмжээний мэдлэг олгох	Сургачдад хэрэгтэй мэдлэг туршлагыг амьдрал орчин, мэдээллийн хэрэгслүүдээс бие дааж олж авах аргыг эзэмшиүүлэх
3. Зарчим	ШУ-ны мэдлэгийг системтэй олгох	Сургалт нь: Ардчилсан нээлттэй байх, сургачийн эрэлт хэрэгцээг хангах, сургачдад сонголт хийх боломжууд нээлттэй байх
4.Сургалтын агуулга	Олон шинжлэх ухааны үндсийг хялбаршуулан хичээл болној заадаг, Сургалтын төлөвлөгөө, хичээлийн хөтөлбөр, сурах бичиг нь нэг хувилбартай хөдөлгөөнгүй байдаг.	Нэг талаас стандартын хэмжээний заавал үзэх хичээл, нөгөө талаас сургачдын сонгон судлах интеграци шинжтэй хөтөлбөрүүд Сургалтын төлөвлөгөө, сургалтын хөтөлбөр, сурах бичиг зэрэг олон хувилбартай нээлттэй
5.Сургалтын хэлбэр	Сургалтын үндсэн хэлбэр нь хичээл байдаг ба тогтсон нэг бүтэц зохион байгуулалттай бөгөөд хичээл багш төвтэй сургачдын идэвхи оролцоо бага	Сургачдыг хэсгээр ажиллуулах, хэлэлцүүлэг хийх мэтгэлцээн, төсөлт хичээл, жүжигчилсэн тогтолт зэргийг өргөн хэрэглэдэг ба хичээлийн бүтэц, зохион байгуулалт нь нээлттэй уян хатан

		бөгөөд хичээл сурагч төвтэй
6. Сургалтын арга	Багш нар тайлбарлан ярих, үзүүлэн таниулах дасгал ажиллуулах хянан шалгаж дүгнэх аргыг өргөн хэрэглэдэг Сурагчид сонсох унших, бичих зэрэг сурх цөөн аргыг эзэмшидэг.	Багш нар сурагчдаар эрэл хайгуул хийлгэх, асуудлыг тэд нараар шийдвэрлүүлэх, мэдлэг бүтээлгэх, тодорхойлолт гаргуулах, дүгнэлт хийлгэх, алдааг өөрсдөөр нь олуулж засуулах зэрэг аргыг хэрэглэдэг.
7. Багш	Хөтөлбөрийн хүрээний мэдээллийг дамжуулах, сургалттай холбоотой олон асуудлыг бие дааж шийдвэрлэх эрхгүй	Сурагчдын хэрэгцээг судлах, түүний хангах хөтөлбөр хийх, сургалттай холбоотой олон асуудлыг сурагчид, эцэг эхтэй хамтран шийдэх эрхтэй. Үүрэг нь сурагчдад туслах, зөвлөх, хамтран ажиллах
8. Сурагч	Сурх үйл ажиллагаа нь даган дууриах шинжтэй, сурагч багшийг анхааралтай сонсох, багшийн бүх шаардлагыг үг дуугүй билүүлэх ёстой. Багшаас хараат, тэр идэвх багатай объект байдаг.	Сурх үйл ажиллагаа нь бие даасан бүтээлч шинжтэй, сурагч өөрийн хэрэгцээг илэрхийлэх түүнийгээ хангахын тулд сонирхсон хөтөлбөрийг сонгон судлах эрхтэй. Багшаас тийм их хараат бус идэвхтэй субъект байдаг.
9. Үнэлгээ	Сурагчийн мэдлэгийг зөвхөн багш шалгаж дүгнэдэг.	Сурагчийн мэдлэг, чадвар, төлөвшлийг сурагч өөрөө болон хянаж үнэлдэг.
10. Давуу тал	Сурагчдад системтэй мэдлэг олгодог, тэдний оюун ухааны хөгжил харьцангуй өндөр түвшинд хүрсэн байдаг.	Сурагч бие дааж сэтгэн бодох, сурх арга барил эзэмшсэн байдаг, мэдлэгээ амьдралд хэрэглэх чадвартай, аливаа асуудлаар өөрийн үзэл бодолтой байдаг.
11. Сул тал	Сурагч мэдлэгээ амьдралдаа хэрэглэж чаддаггүй, өртөнцийн тухай өөрийн ойлголт, үзэл бодол төлөвшөөгүй, сурагчдад ямар нэг сонголт байхгүй, багшаас их хараат, сурх ачаалал их	Сурагчийн олж авч буй мэдлэг нь систем эмх, цэгц муутай, шинжлэх ухааны үндэслэл багатай.
12. Онцлог	Сургалттай холбоотой бүх асуудлыг төр засаг зохицуулан дээрээс тогтоож өгдөг, сургалт уян хатан бус шинжлэх ухааны системтэй их мэдлэг гол байдаг, багш сурагчид, эцэг эхчүүд эрх мэдэл багатай, иргэдийн онцлог байхгүй.	Сургалттай холбоотой ихэнх асуудлыг сургууль, багш, эцэг эх, сурагчид хамтран шийдвэрлэдэг, сурагчдын хэрэгцээг хангахыг гол болгодог, төрийн оролцоо бага, эцэг эхийн оролцоо өндөр, сургалт бүхэлдээ уян хаалттай, нээлттэй.

Онолын агуулгыг дүгнэвэл:

Сурагч төвтэй сургалт гэдэг нь сургалтын төвд сурагчийн хэрэгцээ, хөгжил төлөвшил байна. Сургалтын үйл явцад сурагч сурх үйлдлүүдийг бие дааж ухамсартай хийх, түүний сурх арга барил эзэмших нь сургалтын гол зорилт болсон байдаг. Сурагчдийн эрэлт хэрэгцээг хангах, суралцагчдад хэрэгтэй мэдлэг туршлагыг амьдрал орчин, мэдээллийн хэрэгслүүдээс бие дааж олж авах аргыг эзэмшүүлэх нь чухал юм.

Анх Жан Жак Руссо энэ ойлголтыг хэрэглэнээс хойш энэ үзэл санаа одоог хүртэл боловсронгуй болсоор ирсэн. Сурагчдын олж авч буй мэдлэг нь систем эмх цэгц муутай, шинжлэх ухааны үндэслэл багатай гэх сурх тал буй ч их мэдлэгийг шууд цээжилж, тогтоож, амьдрал практикт хэрэгжүүлэхгүй хэтэрхий их мэдлэгийг хүүхэд эзэмших нь түүнээс аюултай болов уу? гэж бодож байна.

Сурагчид өөрт тохиолдсон асуудлаа шийдвэрлэх, хариултыг олон эх сурвалжаас хайх, шийдэх арга замыг эрэлхийлэх нь багшийн хэлсэн үгийг нэг нэгэнгүй сонсож хүлээж авч тэмдэглэл хөтлөхөөс харьцангуй дээр, учир нь төгс төгөлдөр зүйл гэж үгүй боловч ой тогтоолтонд нь эргээд тухай асуултын хариултыг санах үед шууд тогтоосон мэдлэг сэргэх нь тун асуудалтай. Зүйрлэвэл, бараг л шалгалтын асуултыг харахгүй харин хариултыг нь шууд тогтоон цээжлэхтэй адил зүйл юм аа. Жүжигчилсэн тоглолт, мэтгэлцээн гэх мэт уян хатан хичээлийн үйл ажиллагаа зохион байгуулалт нь хүүхдийн сэтгэн бодох, бүтээлч сэтгэлгээг хөгжүүлэх, шуумжлэлт сэтгэлгээг бий болгох давуу талтай. Нэг үзэл баримтлалд тулгуурлан бүхнийг нэг өнцгөөс харах үзэл бодол нь хүүхдийг сэтгэн бодохуйд хөгжих боломжийг хааж буй зүйл билээ.

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

Ярилцлагын аргын онолын тухай

Сэтгэцийн үзэгдэл үйл явцыг судлах зорилгоор судалгаанд оролцогчдийн үзэл бодол, үйл

ажиллагааны талаар шууд болон дам, амаар болон бичгээр асуун ярилцаж мэдээлэл цуглуулах аргыг асуулгын арга гэнэ. Асуулгын аргын төрөлд сурвалжлага, ярилцлага, анкет зэрэг нь багтдаг. \ Мягмар О, \1988\ “Сэтгэл судлалын ухааны судалгааны аргыг практикт хэрэглэх нь” УБ 12хү\. Ярилцлага нь судлаач оролцогчтой шууд харилцаж, түүний үзэл бодол, хүсэл эрмэлзэл, юмс үзэгдлийн тухай хувийн санаа бодол, үнэлэлт, дүгнэлтийн талаар мэдээлэл цуглуулдаг шинжлэх ухааны судалгааны түгээмэл аргын нэг юм. Ярилцлагыг агуулгаар нь стандартчлагдсан, хагас стандартчлагдсан, стандарчлагдаагүй гэж ангилдаг бол хамрагдах хүний тоогоор нь ганцаарчилсан, бүлгийн, гол бүлгийн гэсэн төрөлд хувааж үздэг.

Ярилцлагын аргын давуу тал

- ✓ Олон хүний хамруулах боломжтой
- ✓ Дотоод санаа бодол, хүсэл эрмэлзэл зэрэг гадна талдаа тэр бүр ажиглагддаггүй хүчин зүйлсийг нээн илрүүлэх боломжтой
- ✓ Судалгааны үр дүнд математик статистик боловсруулалт хийх боломжтой
- ✓ Урьдчилан сайн боловсруулсан асуултын дагуу анкетыг мэргэжлийн бус дурын хүн авах боломжтой

Ярилцлагын аргын сүл тал

- Уг өгүүлбэрийн найруулга хоёрдмол утгатай үг, тойруу асуулт, хэт дэлгэрэнгүй хэт товч асуултуудыг буруу ойлгож буруу хариулах магадлалтай
- Судалгаанд оролцогч өөрийн санаа бодлоор хариулдаг учир бодитой хариулт өгөхгүй байх магадлалтай
-

Сурвалжлага яриллага нь судалгаа авч буй хүний гадаад байдал төрүүлсэн анхны сэтгэгдэл, нүүр царайны төрх, дуу хоолойны өнгө хэмнэл зэргээс ихээхэн хамаарах шинжтэй

ЯРИЛЦЛАГЫН АРГААР СУДАЛГАА ЯВУУЛСАН ТУХАЙ

Зорилго - Ерөнхий боловсролын сургуулийн ахлах ангийн буюу арванхоёр-дугаар ангийн нийгмийн ухааны сонгон судлах хичээлийн сургалтын үйл ажиллагаа нь сурагч төвтэй болж байгаа эсэхэд ярилцлагын аргыг ашиглан дүн шинжилгээ хийх

Зорилт

- ✓ Сурагч төвтэй сургалтын аргаар онолын мэдлэгийг судлах
- ✓ Ярилцлагын аргын талаарх онолын мэдлэгийг судлах, ойлголт, арга зүйтэй болох
- ✓ Ярилцлагын аргаар судалгаа явуулах үе шатаа төлөвлөх, бэлтгэх, боловсруулах
- ✓ Судалгаанд оролцогч хувь хүмүүс болон байгууллагаас зөвшөөрөл авах, уулзалтаа товоюу судалгааны ажлаа шат дараалалтай гүйцэтгэх

Судалгаагаар олж авсан мэдээлэлдээ дүн шинжилгээ хийх **Судалгааны хамрах** хүрээ- 12 дугаар ангийн “Нийгмийн ухааны сонгон судлах хичээлийн” түүврийн аргаар сонгон авсан 10 суралцагч

Судалгааны үе шатууд

1. Бэлтгэл үе шат,
2. Харилцаа холбооны үе шат,
3. Дүн шинжилгээ хийх үе шат

Судлаачийн таамаглал- Нийгмийн ухааны хичээл нь нийгэм, нийгмийн үзэгдлийг танин мэдэх замаар суралцагч мэдлэг бүтээж, түүнийгээ амьдралдаа туршиж хэрэгжүүлэх бүрэн боломжтой учир сурагч төвтэй сургалтын үйл ажиллагаа зонхилох бүрэн боломжтой гэж таамагласан. Судалгааны бэлтгэсэн асуулт

- Та бүхэнд энэ өдрийн мэндийг хүргэе.
- Ярилцлагаа эхлүүлье ээ.

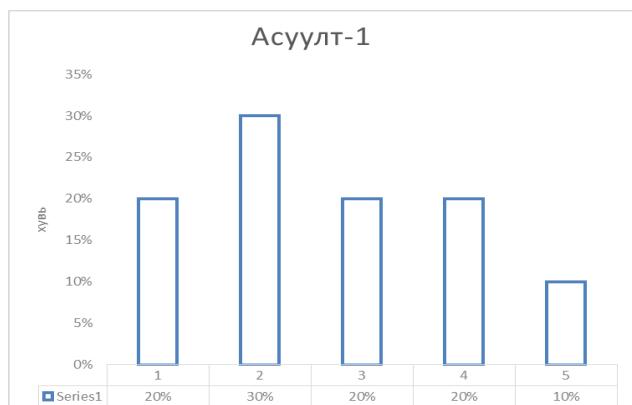
- Сурагч төвтэй сургалтын аргын талаар өөрсдийн санал бодлоо хуваалцана уу?
- Та бүхэн тухайн хичээл, судлагдахуунтай \ нийгмийн ухааны\ холбоотой мэдээллийг мэдээллийн олон эх үүсвэрээс хайж, судалдаг уу?
- Та бүхэн тухайн хичээл судлагдахуунтай холбоотой мэдлэг туршлагыг амьдарч буй хүрээлэн буй орчноосоо олж авч чаддаг уу?
- Өнөөгийн сургалтын үйл ажиллагаа нь сурагч таны авьяас, сонирхол, эрх, эрх чөлөө зэргийг эрхэмлэсэн байж чаддаг уу?
- Тухайн өдрийн ээлжит хичээлийн ихэнх хугацаанд та багшаас мэдээллийг хүлээн авч сонсож, тэмдэглэл хөтөлдөг үү?
- Өнөөгийн сургалт нь суралцагч та бүхнийг өөрөө бие даан сонирхол сэдлийнхээ дагуу бүтээлчээр сэтгэж суралцах боломжийг бий болгосон уу?

Судалгаанд маань оролцож, өөрийн санаа бодлоо илэрхийлсэн та бүхэнд баярлалаа.
Удахгүй болох монгол хэл бичгийн шалгалтанд нь амжилт хүсье. Баярлалаа.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Асуулт-1 Сурагч төвтэй сургалтын аргын талаар өөрсдийн санал бодлоо хуваалцана уу?

График 1

Тайлбар: Ярилцлагын хүрээнд илэрхийлэгдсэн гол санаануудыг нэгтгэн, дүгнэлт хийж хүснэгтлэн графиковлав. Сурагч төвтэй сургалтын аргын талаар гол тулгуур ойлголтуудыг мэдэж, илэрхийлж байсан юм. Тийм учраас сурагч төвтэй сургалтын талаар асууж ярилцахад бэрхшээл учраагүй юм.

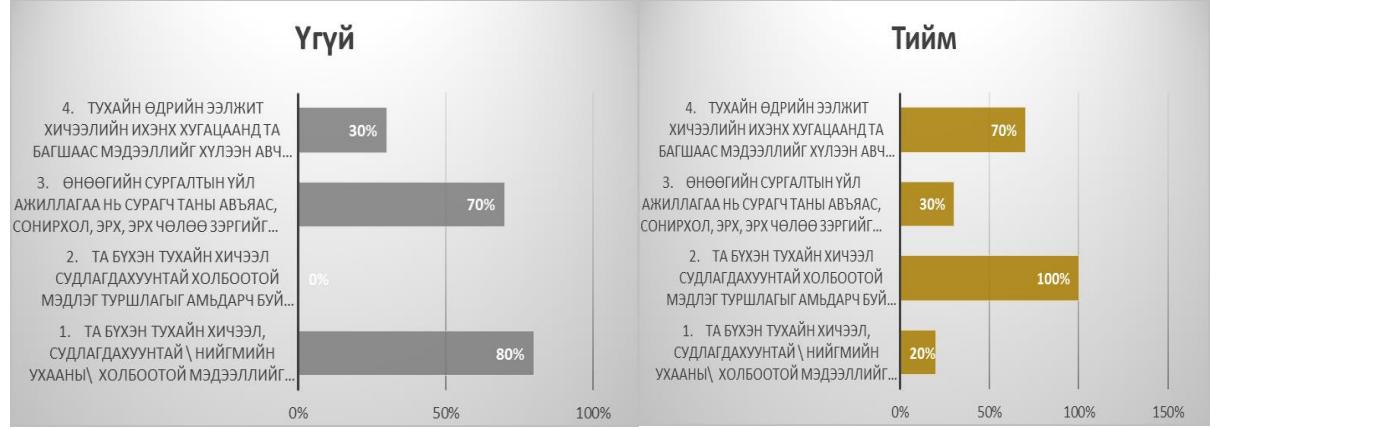
Хүснэгтэн мэдээлэл 2

	Асуултын хариулт	Суралцагчдын тоо	Хувь
1	Хичээлийн үйл ажиллагаанд суралцагчид илүүтэй оролцох	2	20%
2	Багш чиглүүлэх үүрэгтэй оролцдог	3	30%
3	Суралцагч бие даан мэдлэгийг бүтээх	2	20%
4	Суралцагч бусад, эх сурвалж ашиглан мэдлэгээ гүнзгийрүүлэх	2	20%
5	Суралцагч өөрийн хэрэгцээнд тулгуурлан судлагдахуунаа сонгох	1	10%

Хүснэгт 3

Асуулт	Үгүй	Хувь	Тийм	Хувь
1. Та бүхэн тухайн хичээл, судлагдахуунтай \ нийгмийн ухааны\ холбоотой мэдээллийг мэдээллийн олон эх үүсвэрээс хайж, судалдаг уу?	8	80%	2	20%
2. Та бүхэн тухайн хичээл судлагдахуунтай холбоотой мэдлэг туршлагыг амьдарч буй хүрээлэн буй орчноосоо олж авч чаддаг уу?, онол амьдралтай холбогддог уу?	0	0%	10	100%
3. Өнөөгийн сургалтын үйл ажиллагаа нь сурагч таны авьяас, сонирхол, эрх, эрх чөлөө зэргийг эрхэмлэсэн байж чаддаг уу?	7	70%	3	30%
4. Тухайн өдрийн ээлжит хичээлийн ихэнх хугацаанд та багшаас мэдээллийг хүлээн авч сонсож, тэмдэглэл хөтөлдөг үү?	3	30%	7	70%

График 2

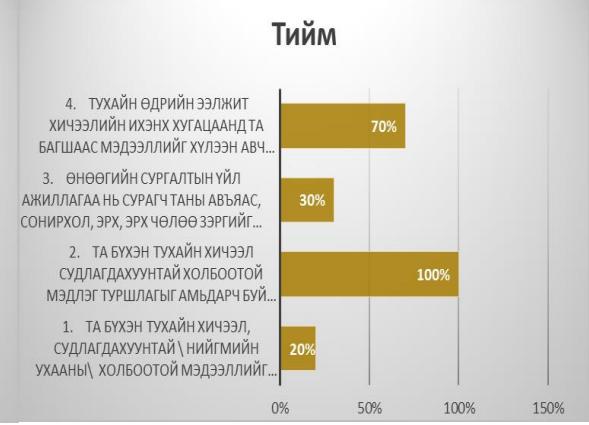

Тайлбар2 : Та бүхэн тухайн хичээл, судлагдахуунтай \ нийгмийн ухааны\ холбоотой мэдээллийг мэдээллийн олон эх үүсвэрээс хайж, судалдаг уу? Өөр мэдээллийн эх сурвалжийг ихэвчлэн ашигладаггүй гэж хариулсан шалтгаанууд нь:

- ✓ Сурагчдын мэдлэг олж авах гол хэрэглэгдэхүүн бол сурах бичиг, сурах мэдээлэс гадна өөр мэдээллийн эх сурвалжийг ашиглахад интернетийн мэдээлэл хэт олон төөрөгдүүлдэг бол бусад номны хувьд шинжлэх ухааны товч оновчтой мэдлэгийг үл багтаасан, ойлгоход хэцүү байдаг гэсэн юм. Бас хичээлийн цагт сурах бичгийн онолын мэдлэгээ бүрэн ойлгох, хугацаандаа багтдаггүй учир хичээлийн дараа сурах бичгийн үлдсэн агуулгаа уншиж тэмдэглэдэг. Өөр эх сурвалжийн мэдээлэл унших, судлах цаг боломж хомс гэсэн саналууд гарсан. Тайлбар4 : Өнөөгийн сургалтын үйл ажиллагаа нь сурагч таны авьяас, сонирхол, эрх, эрх чөлөө зэргийг эрхэмлэсэн байж чаддаг уу? Судалгаанд хамрагдагч суралцагчдын 70хувь нь үүгүй гэсэн хариулт өгсөн юм. Шалтгааныг тодруулахад: Хичээлийн үйл ажиллагаанд багшийн хийхийг даалгасан үүргийг биелүүлдэг
- ✓ Бичиж байж л ойлгож тогтоодог, уншаад тогтоох ч юм уу, сонсож тогтоох саналыг дэмждэггүй
- ✓ Сурагч бүр өөр өөрийн сурах арга барилтай гэдгийг харгалздаггүй, нэг л арга барилаар хичээл заадаг.
- ✓ Мэтгэлцэх, жүжиглэх гэх мэт аргыг биш, яг л ижил сууна бичнэ гэх мэт хичээлийн үйл ажиллагаа явагддаг.
- ✓ Яг үнэндээ амьдралд биш, шалгалтанд л бэлддэг юм шиг санагддаг.
- ✓ Онол тогтоох, тестийг сайн ажиллах чухал болохоос кеис дээр дүн шинжилгээ хийх гэх мэт зүйлсийг хийдэггүй.
- ✓ Тайлбар5 : Тухайн өдрийн ээлжит хичээлийн ихэнх хугацаанд та багшаас мэдээллийг хүлээн авч сонсож, тэмдэглэл хөтөлдөг үү? Энэ асуултанд мөн л 70 хувь нь тийм гэсэн хариултыг өгсөн юм. Тодруулбал, Сурагчид сонсогч, багшийн өгсөн мэдээллийг тэмдэглэдэг.
- ✓ Багш үнэн зөв мэдээллийг олгодог, хичээлийн туршид багш тайлбарлаж түүнийг тэмдэглэдэг.
- ✓ Хичээлийн зорилго л тэр шүү дээ, багшаас суралцах, ойлголтыг авах

Сурах бичиг дээрх ойлголтыг багш ойлгомжтойгоор тайлбарладаг. Энэ асуултын хүрээнд багш сурагчдад мэдлэгийг олгож, сурагчид сонсогч, мэдээллийг хүлээн авагчаар суралцдаг багш төвтэй сургалтын арга голлож буй юм. Суралцагч мэдлэгийг бусад эх сурвалжаас судалсан зүйлсээ багшаас асууж, багш чиглүүлэх бус багшийн өгсөн мэдээллийг сурагчид тэмдэглэж түүнийг тогтоох нь чухал гэх санаа давхацсан байдлаар ярилцлага өрнөсөн.

График 3

Өнөөгийн сургалт нь суралцагч та бүхнийг өөрөө бие даан сонирхол сэдлийнхээ дагуу бүтээлчээр сэтгэж суралцах боломжийг бий болгосон уу?	Тийм	Үгүй
	0	10

График 4

Тайлбарб: Өнөөгийн сургалт нь суралцагч та бүхнийг өөрөө бие даан сонирхол сэдлийнхээ дагуу бүтээлчээр сэтгэж суралцах боломжийг бий болгосон уу? Өнөөгийн сургалт нь суралцагч та бичиг дээрх онолын ойлголтыг мэдэх, цээжлэх дадал хэвшилд л сургадаг гэх хариултыг бүгд хэлсэн юм.

ЯРИЛЦЛАГЫН АРГААР ЯВАГДСАН СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Ерөнхий боловсролын сургалт сурагч төвтэй болж байгаа эсэхэд ярилцлагын аргаар агуулгын хувьд хагас стандартчлагдсан, хамрах хүрээний хувьд бүлгийн ярилцлагаар судалгаа явуулахад сурагч төвтэй сургалтын сурагч хэрэгтэй мэдээллээ эх сурвалжаас хайж олж авах аргыг эзэмшүүлэх, хүүхдийн эрх, эрх чөлөө сонирхолд нийцүүлэх, бие дааж сэтгэн бодох аргуудыг эзэмших гэх мэт үндсэн шинж чанарууд байхгүй эсрэгээрээ сурагч багшийг анхааралтай сонсох, унших, бичих зэрэг суралцагч төөн аргыг эзэмшдэг уламжлалт үзэл санаа байгаа нь дээрх судалгаанаас дүгнэгдэж байна.

Асуулт бүрийн ард нэгтгэж үр дүнг график, хүснэгтээр харуулсан ба тайлбарласан. Ярилцлагын явцад манай боловсролын систем суралцагчдын хандлага, чадварыг бус мэдлэгийг цор ганц дүгнэдэг учир элсэлтийн ерөнхий шалгалтанд бэлдэж буй суралцагчид суралцагч төвтэй багшаар тайлбарлуулан судалж, онолын ойлголтыг цээжилж шалгалтаа амжилттай өгөхийг эрмэлзэж буй нь харгдсан юм.

Суралцагч төвтэй багшаас шууд асуултын хариуг авахыг илүү дээр сонголт гэж үзэж байв. Сэтгэлгээ, сэтгэн бодохуй гэх мэт хүүхдийг хөгжүүлэх, авьяас чадварыг хөгжүүлэх гэхээсээ илүүтэй мэдлэгийг цээжлүүлж, тогтоолгож түүгээр нь дүгнэж, их дээд сургууль анги дэвшүүлж байгаа нь харамсалтай санагдлаа. Суралцагч төвтэй үзэл санааг сургалтанд нэвтрүүлэх мэдлэгийг үнэлэх журам, хичээлийн үргэжлэх хугацаа, суралцагч төвтэй багшаас шаардлагатай гэж бодож байна.

АЖИГЛАЛТЫН АРГААГ ЯВУУЛСАН СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

Ажиглалтын төлөвлөгөө

Ажиглалт явуулах сэдвээ сонгох	Ерөнхий боловсролын сургуулийн нийгэм судлалын сонгон судлах хичээл сурагч төвтэй болж буй эсэхийг ажиглах
Ажиглалтын зорилго дэвшүүлэх	Энэхүү судалгааны зорилго нь ЕБС-ийн нийгэм судлалын хичээл сонгон судлах хичээл сурагч төвтэй болж буй эсэхийг ажиглах дүгнэлт гаргах санал дүгнэлт гаргах

Ажиглалтаа тэмдэглэх хуудас бэлтгэх	Сурагчийн хичээлд хэрхэн оролцож байгаа эсэх болон идэвхи санаачлага, мэдлэгийг хэрхэн бүтээж буй суралцах хэв маяг, арга барил зэрэг ажиглалтанд илэрсэн бүхий л мэдээллийг тэмдэглэх
Ажиглалтыг хэнээс авахаа шийдэх	Ерөнхий боловсролын сургуулийн нийгэм судлал хичээлийг сонгон үзэж буй 12-р ангийн сурагчид
Ажиглалтыг ямар үед ажиглах	Ажиглалтыг нийгэм судлал сонгон судлах хичээлийн цаг буюу 5 дах өдрийн 2 цагийн хичээл дээр судална.
Хэдэн хүнийг ажиглах	Нийгэм судлалын сонгоны хүүхдүүд
Ажиглалтын хугацааг тодорхойлох	Ажиглалтын хугацааг богино хугацаанд буюу долоо хоногт 3 удаагий давтамжтайгаар судлах
Ажиглалтын үр нэгтгэх	Ажиглалтын хугацаанд сурагчдыг ажигласан тэмдэглэл зураг болон баримтжуулах зүйлийг хавсаргаж сургач нь багши төвтэй байгаа эсэхэд дун шинжилгээ хийх санал хүсэлт нэмж гаргах
Сурагчийг ажиглах	Сургач нь мэдлэгийг хэрхэн бүтээж буй эсэх, багши хэрхэн мэдлэгийг өгж буй болон сурагчийн зан үйл, сурх арга барил, темпрамент зэргийг ажиглах

АЖИГЛАЛТЫН АРГААР ЯВУУЛСАН СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Ажиглалт явуулсан хичээл болон сурагчдыг ажиглахад нийгэм судлалын сонгоны хичээл нь сонгон хичээллэдэг ганц багштай ба төгсөх ангийн 2 бүлэгтэй байсан. Сонгон хичээллэдэг багши нь анги удирдсан багши ба ангийн нийт сурагчдын ихэнхи нь буюу 23 хүүхэд ангиас сонгоний хичээлд суудаг. Сонгоны ихэнхи хүүхэд эмэгтэй ба илүү идэвхтэй оролцдог. Сурагчид багштайгаа хангалттай нээлттэй харилцагдгүй. Сурагчид мэдлэгийг эзэмших олж аваадаа багши бүх мэдээллийг хэлж өгөх ба уламжлалт аргаар, ангийн эрэгтэй сурагчид хичээлийнараар суух өөр зүйл хийх буюу утас оролдох нь ажиглагдсан ба харьцангуй доогуур үнэлгээ авах нь ажиглагдсан.

Багши бүлэг сэдвийн хичээлийн агуулгыг бүрэн зааж өгсөний дараагаар бүлэг сэдвийн сорилыг ажилуулдаг. Багши хичээл заах үед хүүхдүүд нэг бүрчлэн тэмдэглэн авах ба хүүхдүүд асуулт асуух нь ховор байсан. Сургалтын үйл явц нь уламжлалт аргаар явагддаг ба шинжлэх ухааны мэдлэгийг системтэйгээр олгодог. Хичээлийн агуулга нь их учир хүүхдүүдийн тогтоолт үр дүн бага гэдэг зарим нэг шалгалтнаас харагдаж байсан. Хичээл нь багши төвтэй ба хүүхдүүдийг идэвхи оролцоо бага, багши нар тайлбарлан ярих, үзүүлэн таниулах хянан шалгаж дүгнэх аргыг өргөн хэрэглэгдэх нь ажиглагдсан.

Сурх үйл ажиллагаа нь даган дууриах шинжтэй ба багшийн хэлсэн үгийг анхааралтай сонсох, багшийн өгсөн даалгаврыг л хийдэг өөрөө нэмж хувь хүний хөгжилөө дээшлүүлэх хүсэл эрсэлзлэл нь бага. Мэдлэгийг зөвхөн багши үнэлдэг ба өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж бага. Шинжлэх ухааны мэдлэгийг автоматаар цээжлэх хуулах нь эргүүлээд амьдралд хэрэгтэйгээр ашиглаж чаддаггүй болдог. Онцлог зүйл нь технологийн хичээл дээр сурсан зүйлээ бодит болгож үзүүлэн хийсэн нь хүүхдийн чадварыг нэмэгдүүлж байсан. Үүнээс үзэхэд өрөнхий боловсролын сургууль нь сургач төв үзэл бага ба багши төвт үзэл голлож буй хэвээр байна. Хүүхдүүд өөрийн хөгжил дэвшил зэрэгт анхаарах цаг нь бага байдаг төдийгүй хичээлийн агуулгыг гүйцэх үүднээс хувь хүний хөгжил хоцрогддог. Хүүхдийн идэвхи оролцоо сүл байдаг ба чадвар нь дутуу үнэлэгддэг.

Сурагчид мэдлэгийг бүтээхдээ өөрөө эрэл хайгуул хийхгүйгээр бэлэн мэдлэг мэдээлэлийг авдаг асуусан асуултанд ангийн цөөн хэдэн хүүхэд хариулдаг ба багши нэр цохож хариултыг

авж байх нь ажиглагдсан. Ажиглалтын аргаар ажиглаж ажиглалтаа баримтжуулан ажиглалтын дараа ярилцсан ба ажиглалтын үетэй ижил дүгнэлт гарсан билээ. Ажиглалтын аргаар ерөнхий боловсролын сургууль нь багш төвт арга барилтай байна гэсэн дүгнэлтэнд хүрсэн.

ЖИШЭЭН ДЭЭР СУРАЛЦАХ АРГЫН ТУХАЙ ОНОЛ/ КЕЙСИЙН АРГА

Судалгааны зорилго- Ерөнхий боловсролын сургалт сурагч төвтэй болж байгаа эсэхэд хийсэн дүн шинжилгээ хийх **Судалгааны хамрах хүрээ-** 12 дугаар ангийн “Нийгмийн ухааны сонгон судлах хичээлийн” түүврийн аргаар сонгон авсан 10 суралцагч

Судалгааг хэрхэн явуулах-Google forms дээр кейс боловсруулан 10 хүүхдээс санал асуулга авах

Судалгааны хүрээнд сонгож авсан кейс

Нэгэн сургуулийн багш Б нь хичээл заахдаа суралцагчийн хэрэгцээ сонирхол эрх эрх чөлөөг эрхэмлэн суралцагчдийнхээ чөлөөтэй сэтгэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй дэвшүүлэх хэлэлцүүлэх замаар хичээлээ ордог. Мөн хичээлийн бүтэц зохион байгуулалт нь нээлттэй уян хатан.

Танай сургуулийн багш Б багш шиг хичээлээ заадаг уу.

Тайлбар: 12-р ангийн сонгон суудаг суралцагчдийнх нь 10 сурагчаас нь цахимаар судалгаа авсан. Энэ судалгааны үнэлгээ нь сурагч төвтэй бус 85,7 % үгүй, багш төвтэй бус 14.3% тийм гэсэн дүгнэлт гарсан. Ийнхүү энэ диаграмаас харахад ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалт сурагч төвтэй бус, багш төвтэй гэж үзэж болно. Энэ сургалт нь авьяас чадавхи, хэрэгцээ, сонирхол, эрх эрх чөлөө, зэргийг эрхэмлэсэн түүнд чөлөөтэй хөгжих нөхцөл боломжийг бүрдүүлж чаддаггүй. Сурагчдыг хэсгээр ажилуулах, хэлэлцүүлэх хийх, мэтгэлцээн, төсөлт хичээл жүжиглэсэн тогтолт зэргийг өргөн хэрэглэдэг бус хичээлийн бүтэц зохион байгуулалт нь нээлттэй, уян хатан хичээл нь сурагч төвтэй явагддаггүй гэж үзэж болох юм.

СУДАЛГААНЫ ДҮГНЭЛТ

Кейс судалгааны үр дүнд “Ерөнхий боловсролын сургуулийн “XII-дугаар ангийн нийгмийн ухааны сонгон судлах хичээл”-ийн сургалт сурагч төвтэй болж байгаа бус багш төвтэй гэж дээрх судалгаагаар дүгнэгдсэн.

Уламжлалт сургалтын аргаас сурагч төвтэй аргыг хэрэглэхэд багагүй хугацаа шаардагдах боловч, гол гаргалгаа нь зөвхөн багш, сурагч бус боловсролын систем юм болов уу? гэж бодож байна. Багшийн үүрэг бол бүх сурагчдад агуулгын ойлголтыг бүрэн хүргэх, мэдлэг, хандлага, чадварын хүрээнд хөгжүүлэх юм. Гэвч ээлжит хичээлийн хугацаа богино, сурх бичгийн агуулгын онолын мэдлэг их, сурагчдын тоо их байгаа нь өөрөө сурагч төвтэй сургалтыг өнөөгийн ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалтанд бодитоор буулгахад үнэхээр саадтай байгаа юм.

ЕРӨНХИЙ ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Судалгаат ажлын сэдвээ нарийвчлан “Ерөнхий боловсролын сургуулийн 12-р ангийн нийгэм судлалын хичээл сурагч төвтэй” болж буй эсэхэд дүн шинжилгээ хийхээр тогтоосон. Судалгааны ажлаа хийж гүйцэтгэхдээ судалгааны 3-н аргыг ашиглаж, ярилцлага, ажиглалт, кейс шинжлэх тус тусдаа хариуцан авж судалгааг гурван долоо хоногийн хугацаанд бэлтгэл үе шат, харилцан холбооны үе шат, үр дүн шинжилгээний гурван үе шат хэмээн хувааж, төлөвлөж судалгааны ажлаа гүйцэтгэсэн.

Ярилцлагын арга, ажиглалтын арга, кейс ашиглаж судалгаа явуулж, дүн шинжилгээ хийж, үр дүнг нэгтгэсэн.

Судалгааны үр дүн нь-Сурагч төвтэй бус багш төвтэйгээр XII-дугаар ангийн нийгэм судлалын сонгон судлах хичээлийн сургалтын үйл ажиллагаа явагдаж байна хэмээн гарлаа. Уг дүгнэлтийн үндэслэлийг график, хүснэгт, тайлбараар өмнөх хуудсанд эмх цэгтэй, шат

дараалалтайгаар маш тодорхой дурьдсан буй.

САНАЛ

Сургалтын үйл явцыг сурагч төвтэй болгохын тулд боловсролын системийг өөрчлөх хэрэгтэй байна. Бодит сургалтын орчинд хичээлийн 40минутанд ээлжит хичээлийн агуулгыг бүрэн дүүрэн, бүх сурагчдад хүргэж, мэдлэг, чадвар, хандлагыг хөгжүүлэх гэх үүрэг, хариуцлага нь багшийг багш төвтэйгээр сургалтыг зохион байгуулах нөхцөлд хүргэж буй санагдсан юм. Учир нь төгсөх ангийн сурагчид элсэлтийн ерөнхий шалгалтандаа чухамдаа зөвхөн мэдлэгээ л шалгуулдаг, сурх бичгийн хүрээний шинжлэх ухааны хялбаршуулсан мэдлэгийг хэн сайн тогтоосон, мэдсэн, сурсан нь л сайн үр дүн үзүүлдэг. Багшийг ч мөн үүний үр дүн, үнэлгээгээр л дүгнэдэг.

Түүнээс биш, энэ хүүхдийн хандлага нь ямар вэ?, мэтгэлцэх, төсөл дээр ажиллах чадвар нь хэр түвшинд вэ?, олж мэдсэн онолын мэдлэгээ практикт хэр хэрэгжүүлж, өөрөө бие даан асуудлыг шийддэг вэ?гэх элсэлтийн ерөнхий шалгалтын үнэлгээ ер байхгүй. Хичээл дээрээ хүүхэд хөгжих ёстой гэдэг мөртлөө тийм боломж үнэхээр алга, агуулгын мэдлэг ойлгох, сонсох, тэмдэглэх, цээжлэх түүгээрээ шалгалт өгч үнэлүүлэх ийм л сургалтын үйл ажиллагаа өрнөж байна.

Багш суралцагчдаа хүссэн сургуульд нь оруулж дээд мэргэжил эзэмших боломжтой болохыг, суралцагчид ч мөн хүссэн сургуульдаа дуртай мэргэжлээрээ суралцахыг зорьж байна. Түүнд хүрэхэд элсэлтийн ерөнхий шалгалт өгөх, үнэлэх хэлбэр нь мэдлэгийг тестиийн агуулганд багтааж шалгалтын хуудас бэлтгэдэг. Тиймээс тэнцэхийн тулд сурх бичигт тусгагдсан шинжлэх ухааны оновчтой мэдлэгийг унших, бичих, сонсох, ярилцах, тэмдэглэхээс өөр аргагүй, бас хэтэрхий өргөн их агуулга буй учир цаг хугацааны хувьд ч өөр зүйлд зарцуулах боломж хомс байна.

Тиймээс боловсролын систем хүүхдийн мэдлэгийг цор ганц үнэлдэг энэ шалгуураа өөрчилсөн цагт сурагч төвтэй сургалт илүү сургалтын орчинд бодитой хэрэгжих юм.

АШИГЛАСАН НОМ ЗҮЙ

- Ичинхорлоо.Ш, (2013).Сургалтын онол арга зүй .Уб
Эрдэнэцэцэг.С,(2010).Багш боловсролын үндэс.Уб
Ичинхорлоо.Ш,(2004).Багшийн ном.Уб
Байгальмаа.Ч,(2013).Багш мэргэжлийн хөгжил туршилт судалгаа.Уб
Ичинхорлоо.Ш,(2013).Сургалтын арга зүйн шинэчлэл.Уб
Ичинхорлоо.Ш, (2009). Шавь төвтэй хичээлийн технологи.Уб
Сувдмаа.Т,(2016).Цахим сургалт.Уб
Мягмар.О,(1988).Сэтгэл судлалын ухааны судалгааны аргыг практикт хэрэглэх нь.Уб
12хуудас

ХҮЧИН ТӨГӨЛДӨР БУС ХЭЛЦЛИЙН ҮР ДАГАВАР АРИЛГАХ АСУУДАЛ

O.Сарангүа

ХУРААНГУЙ

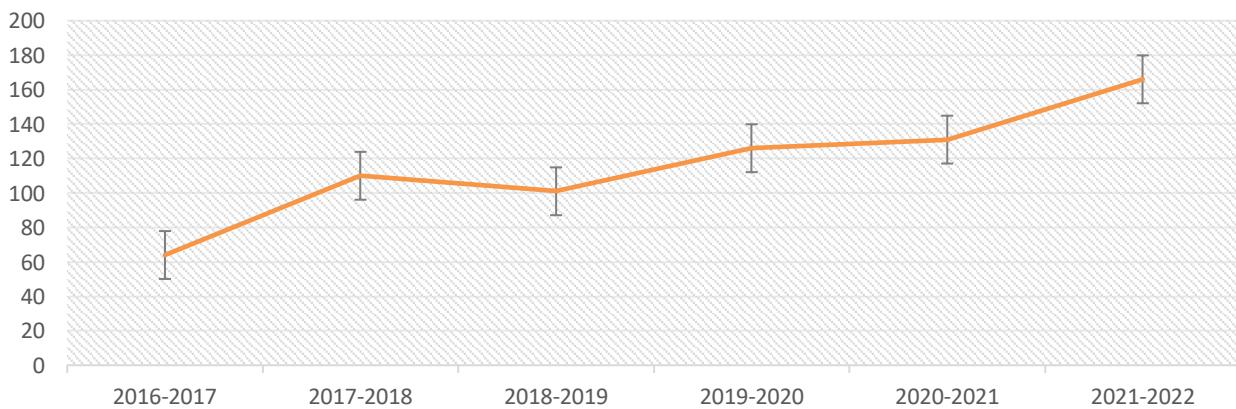
Энэхүү эрдэм шинжилгээний илтгэлийн хүрээнд хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үр дагаврыг өнөө үед шүүхийн практикт хэрхэн шийдвэрлэж байгааг судлан дүгнэсэн бөгөөд ингэхдээ эрх зүйн нэгдсэн системийг ашиглан тодруулга дүгнэлт хийсэн болно. Илтгэлийн ерөнхий агуулга, санааны хувьд Монгол улс 1963 оноос Иргэний хуулиндаа хэлцэл хүчин төгөлдөр бус болох нөхцдөл, түүний үр дагаврийг шийлвэрлэх заалтыг тусгаж өгсөн боловч шүүхийн шатанд үүний хэрэгжилтийг хангах нь бэрхшээлтэй буюу хуулийн заалт, зохицуулалт дутмаг гэж үзэж болно. Иймд энэхүү илтгэлээрээ хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үр дагаврыг хэрхэн зөв зохистой шийдвэрлэх вэ? гэх асуудлаар судалгаа хийн санал дэвшүүлсэн болно.

Түлхүүр үс: Хэлцэл, хохирол, хор уршиг, гэм хор, сонирхогч этгээд, хүчин төгөлдөр бус хэлцэл, хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үр дагавар, шаардах эрх

СУДАЛГААНЫ ҮНДЭСЛЭЛ

Энэхүү илтгэлийн хүрээнд “Хүчин төгөлдөр бус байх хэлцлийн үр дагавар арилгах асуудал” сэдвийг сонгон авсны учир, үндэслэл нь бид аман болон бусад хэлбэрээр маш олон төрлийн гэрээ, хэлцэл хийдэг ба ингэхдээ тодорхой шаардлага, үндэслэл, нөхцлийн талаарх мэдлэг, мэдээлэлгүйн улмаас өөртөө эрсдэл үүсгэх гэрээ, хэлэлцээг хийх тохиолдол цөөнгүй байдаг. Аливаа хэлцлийг хийсэн хэдий ч тус хэлцэл нь эрх зүйн үр дагавар үүсгэх боломжгүй, хүчин төгөлдөр бус байх шинжтэй, өөрийн болон бусдын эрх ашгийг хөндсөн, улмаар их, бага хэмжээний хохирол, хор уршиг бий болгох эрсдэл дагуулж байдаг тул тухайн хэлцэл хүчин төгөлдөр байх болон хүчин төгөлдөр бусад тооцох нөхцлийг сайтар мэдэж байх нь чухал юм. 2016-2022 он хүртэлх хугацаанд Монгол улсад Үндэслэлгүйгээр хөрөнгөжих, Хүчин төгөлдөр бусад тооцуулах хэлцэлтэй холбоотой нийт 698 маргааныг шүүхийн шатанд шийдвэрлэсэн байна. Үүнийг 3 жилийн мөчлөгөд авч үзвэл 2016-2019 он хүртэлх хугацаатай харьцуулахад 2019-2022 оны хооронд шийдвэрлэсэн маргааны индекс 53.8% иар өссөн байна. Иймд иргэний эрх зүйн суурь үндэс болсон, эрх зүйн зайлшгүй шаардлагатай, нэн чухал сэдэв гэж үзээд, энэхүү сэдвээр илтгэл бэлтгэсэн болно.

2016-2022 он хүртэлх хугацаанд шүүхийн шатанд шийдвэрлэсэн ХТБусад тооцуулах хэлцэл, Үндэслэлгүйгээр хөрөнгөжихтэй холбоотой маргаан

Хүснэгт.1 2016-2022 он хүртэлх хугацаанд шүүхийн шатанд шийдвэрлэсэн ХТБ хэлцэл, Үндэслэлгүйгээр хөрөнгөжихтэй холбоотой маргаан

СУДАЛГААНЫ АЧ ХОЛБОГДОЛ

Энэхүү илтгэлийн хүрээнд хэлцлийн хүчин төгөлдөр болон хүчин төгөлдөр бус байх, мөн түүний үр дагаврыг хэрхэн арилгах талаар мэдээллийг тодорхой хэмжээнд, товчхоноор хүргэх болно. Ингэснээр цаашид хэлцэлтэй холбогдолтой аливаа эрсдлээс зайлсхийх боломжийг бусдад хүргэх, нэгэнт хийгдсэн хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн дараа хэрхэн хохирлоо барагдуулах, үр дагаврийг арилгах тухай тодорхой хэмжээнд мэдээллийг бий болгох юм.

СУДАЛГААНЫ АРГА

Энэхүү эрдэм шинжилгээний илтгэлд тусгагдаж буй бүхий л судалгаа, онол, дүгнэлтийг ажиглалтын аргаар судалсан ба ингэхдээ эрх зүйн нэгдсэн систем болох “LegalInfo” болон шүүхийн шийдвэрийн цахим сайт “Shuukh.mn” -ийг эх сурвалжаа болгон ашиглалаа. Практикт тулгуурласан дүгнэлтийг боловсруулахдаа шүүхийн шийдвэрүүдийг гол үндэс болгосон болно. Энэ нь тус сэдвийн хүрээн дэх асуудлийг шүүхийн практикт хэрхэн үр дүнтэй, бодитой ашиглаж байгааг харьцуулан дүгнэхэд нэн тохиромжтой билээ.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

1. Хэлцэл гэж iou вэ?

Бусад орны хувьд “хэлцэл” гэх ойлгот нь:

“Хэлцэл” гэдэг нэр томъёо 1748 онд германы хууль зүйн ном зохиолд анх бичигдэж эхэлсэн бол германы эрдэмтэн, хуульч Фриедрих Карл фон Савини 1840 оны үед хэлцлийн тухай ойлголтыг хууль зүй судлалын эргэлтэд оруулж эхэлсэн байdag. 1865 онд Саксоны Иргэний хуульд анх удаа “Хууль нийцүүлэн эрх зүйн харилцааг үүсгэх, өөрчлөх, дуусгавар болгох хүсэл зориг бүхий үйлдэл хийсэн бол уг үйлдлийг хэлцэл гэнэ” хэмээн тодорхойлсон. Тэгвэл ХБНГУ-ын Иргэний кодекст ийнхүү тодорхойлоогүй боловч энэ үгийг олон удаа (159) хэрэглэсэн байdag. Харин өнөө үед ХБНГУ-ын иргэний эрх зүйн ном зохиолд “Эрх зүйн тодорхой үр дагаварт чиглэсэн нэг эсхүл хэд хэдэн хүсэл зоригийн илэрхийлэл”-ыг хэлцэл хэмээн тодорхойлсоор байна.

Харин ОХУ-ын Иргэний Кодексийн 153 дугаар зүйлд “Иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхэд чиглэсэн иргэн, хуулийн этгээдийн үйлдэл”-ыг хэлцэлд тооцохоор тусгасан нь хүсэл зоригийн илэрхийллийг агуулаагүй боловч хууль зүйн ном зохиолдоо хэлцлийн гол бүрдүүлбэр нь хүсэл зоригийн илэрхийлэл хэмээн хүлээн зөвшөөрдөг.

Англи-америкийн эрх зүйд “хэлцэл” гэх ухагдахууны оронд “амлалт” гэх ухагдахууныг ашигладаг. Ерөнхийдөө бол тодорхой үйлдэл хийх эсхүл хийхгүй байх, төлбөр хийх зэрэг хатуу тохиролцоог амлалт гэж үздэг.

Монгол улсын хувьд “хэлцэл” нь:

Монгол улсын Ирэний хуулийн 20 дугаар зүйлд анх “хэлэлцээ” гэх ойлголт тусгагдаж байсан бол 1963 оны Иргэний хуулиас эхлэн “хэлцэл” хэмээн нэрлэсэн. Монгол улсын Иргэний хуулийн 39 дүгээр зүйлийн 39.1-д “Иргэний эрх, үүргийг үүсгэх, өөрчлөх, шилжүүлэх, дуусгавар болгох зорилгоор хүсэл зоригоо илэрхийлсэн иргэн, хуулийн этгээдийн үйлдэл /эс үйлдэхүйг хэлцэл хэмээнэ.” гэж тодорхойлсон байdag. Үүнээс үзвэл хэлцэл гэдэг нь ерөнхийдөө, “Хууль зүйн үр дагавар бий болгоход чиглэсэн, хүсэл зоригоо илэрхийлсэн, иргэн, хуулийн этгээдийн үйлдэл / эс үйлдэхүй ” юм.

Хэлцэл нь нэг эсвэл олон талуудын санаа зоригийн илэрхийлэл, тодорхой үр дүн, үр дагаварт хүрэх зорилго, хууль зүйн тодорхой үйл ажиллагаа гэсэн 3 үндсэн шинжийг агуулах ба зайлшгүй ямар нэг үр дагавар үүсгэх ёстой бөгөөд ингэхдээ хууль болон зан суртахууны хэм хэмжээг зөрчөөгүй байх шаардлагатай. Амалт, зөвшөөрөл, тохиролцоо бүхэн хэлцэл болохгүй ба үндсэн шинжүүдийг хангасан үед л хэлцэл болно гэж үздэг.

2. Хэлцэл хүчин төгөлдөр болох нь:

Хэлцэл хүчин төгөлдөр болохын тулд талууд иргэний эрх зүйн чадамжтай байх:

- Иргэний хуулийн 15 дугаар бүлэгт зааснаар бодгаль этгээл 18 насанд хүрснээр иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай болох ба хуулиар хориглоогүй аливаа үйлдлийг хийх эрхтэй бөгөөд уг үйлдлийнхээ үр дүнд тодорхой эрх олж авч, үүрэг хүлээнэ гэж үздэг. Насанд хүрээгүй буюу 14-18 хүртэлх насын этгээд иргэний эрх зүйн бүрэн бус чадамжтай байх ба хуулиар зөвшөөрсөн зарим хэлцлийг хийх эрхтэй байдаг. Харин бусад хэлцлийг хууль ёсны төлөөлөгчийн бичгээр олгосон зөвшөөрлийн дагуу хийнэ.

Талуудын нэгдмэл хүсэл зориг тодорхой хэлбэрээр илэрхийлэгдсэн байх:

- Хүсэл зориг ба түүний илэрхийлэл нь хоорондоо зөрөөгүй байх шаардлагатай ба хүсэл зоригоо илэрхийлэх, түүнийгээ хэлцэлд тусгах явцад ямар нэг ноцтой төөрөгдөл, дарамт шахалт, алдаатай илэрхийлэл болон хэлцлийн хүчин төгөлдөр байдалд нөлөөлөх бусад хэлбэрийг агуулаагүй байх шаардлагатай.

Хууль зөрчөөгүй, хэлцлийн агуулгад зөв тусгагдсан байх:

- Хэлцэлд талуудын чөлөөт байдлын зарчмыг үндэслэвэл хэн, хэнтэй, юуг ч тохиролцож болох боловч, энэ нь нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн зан суртахууны хэм хэмжээг зөрчсөн, хуульд харшилсан тохиолдолд энэ хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцох тул хэлцлийн агуулга нь тус шаардлагатай зөрчилдөөгүй байх ёстай.

Нэн түрүүнд дээрх шаардлагыг хангасан хэлцлийг хүчин төгөлдөр гэж үзэх ба тус шаардлагад үл нийцсэн, хуульд заасан шаардлагыг зөрчсөн, үл биелүүлсэний үндсэн дээр хийсэн хэлцэл нь хэсэгчилэн болон бүхэлдээ хүчин төгөлдөр байх үндэслэл болдог.

3. Хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байх нь:

Монгол улсын Иргэний хуульд хэлцэл хийгдсэн үеэсээ хүчин төгөлдөр бус байх нөхцлийг ИХ.56 дугаар зүйлд тусгасан байна. Тус зүйлд хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн шинжийг хууль зөрчсөн буюу нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харшилсан, дүр үзүүлэн, өөр хэлцлийг халхавчлах зорилгоор, үнэн санаанаасаа бус, хөнгөмсгөөр хандаж, түүнийгээ илэрнэ гэж урьдаас тооцож, тодорхой хүсэл зориг илэрхийлэн, эрх зүйн чадамжгүй этгээд, сэтгэцийн өвчний улмаас өөрийн үйлдлийн учир холбогдлыг ойлгохгүй, өөрийгөө зөв удирдаж чадахгүй болсон иргэн эрх зүйн бүрэн чадамжгүй гэж албан ёсоор тооцогдоогүй байхдаа хийсэн, эрх зүйн бүрэн чадамжтай этгээд үйлдлийнхээ учир холбогдлыг ойлгох чадваргүй болсон буюу сэтгэцийн түр зуурын saatallд орсон үедээ хийсэн, хуулиар тогтоосон хэлбэрийг зөрчсөн, хуульд заасан тохиолдолд зохих этгээдийн зөвшөөрөлгүй хийсэн, хуулийн этгээд үйл ажиллагааныхаа үндсэн зорилтыг зөрчиж, хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үндсэн дээр хийгдсэн байна хэмээн тусгасан байдаг.

Харин:

Тухайн хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцох нөхцлийг талууд хэлцэл хийснээс хойш мэдсэн ч уг хэлцэл нь өөр хэлцлийн шаардлагад нийцэж байгаа тохиолдолд талууд хүсвэл

шаардлагад нийцэж байгаа хэлцлийг хүчин төгөлдөр гэж үзэж болно.

Хууль зөрчсөн буюу нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харшилсан, дүр үзүүлэн, өөр хэлцлийг халхавчлах зорилгоор, үнэн санаанаасаа бус, хөнгөмсгөөр хандаж, түүнийгээ илэрнэ гэж урьдаас тооцож, тодорхой хүсэл зориг илэрхийлэн, хуулиар тогтоосон хэлбэрийг зөрчсөн, хуульд заасан тохиолдолд зохих этгээдийн зөвшөөрөлгүй хийсэн хэлцлийг хийсэн этгээд уг хэлцлээр илэрхийлсэн хүсэл зоригоо хүчин төгөлдөр болохыг хожим хүлээн зөвшөөрч, хуульд заасан хэлбэрээр илэрхийлсэн бол шинээр хийсэнтэй адилтгаж хүчин төгөлдөр хэлцэл гэж үзнэ.

3.1.Хууль зөрчсөн буюу зан суртахууны хэм хэмжээнд харшилсан хэлиэл

Хэлцлийн гол шаардлага талуудын эрх чөлөөний зарчимд тулгуурлах боловч үүнийг зарим тохиолдолд хуулиар хязгаарлаж өгдөг. Тухайлбал, Ромын эрх зүйд нийтийн эрх зүйг зөрчсөн хувийн хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байна гэж үзэж байсан. Тэгвэл Монгол улсын хууль тогтоомжид хэлцэл болон гэрээний агуулгыг хязгаарлаж, хориглосон хэд хэдэн зохицуулалт тусгагдсан байна. Хэдийгээр Монгол улсын үндсэн хуульд хүний эрх, эрх чөлөө, үзэл бодлын илэрхийллийг чөлөтэйгээр тусгаж өгсөн ч гэлээ тэрхүү эрхийг хуульд зааснаар, шаардлагатай үндэслэлээр хязгаарлах нь зөв гэж үздэг. Тиймээс хэлцэл болон гэрээний агуулга нь энэ зарчимтай нийцэх ёстай.

Иргэний хуульд заасанчилан хэлцэл хийгч талууд нь нөгөө талдаа тэгш бус нөхцлийг тулган санал тавьсан, хэрэв ийм тохиолдолд хэлцэл хийгдсэн бол тухайн хэлцлийн тус нөхцлийг хүчингүйд тооцдог. Хэрэв хэлцэл хийгч нэг тал нь нөгөө талынхаа сул тал, хайхрамжгүй байдлыг нь ашиглан өөрт хэт ашигтай, илт давуу байдлыг бий болгосон бол уг хэлцлийг зан суртахуунд харшилсан хэлцэл гэж үзнэ.

Энэхүү зохицуулалтын хувьд талууд гэрээг хүчин төгөлдөр бус болохыг мэдэж байгуулдаггүй бөгөөд гэрээний дагуух зүйлсийг харилцан солилцно. Энэ тохиолдолд хохиролд нэхэмжилсэн мөнгийг үндэслэлгүй хөрөнгөжсөн хариуцагчаас гаргуулан шийдвэрлэсэн байдаг.

3.2.Дүр үзүүлэн хийсэн хэлиэл

Хууль ёсны үр дүн гаргахын тулд биш зөвхөн дүр үзүүлэн хийсэн хэлцлийг хууль бус зорилгоор эсхүл тийм зорилгогүйгээр хийдэг бөгөөл аль ч тохиолдолд ийм хэлцэл нь хүчин төгөлдөр бус байна. Ийм хэлцэлд талууд ямар нэг үр дүн гарахыг, эрх үүрэг үүсгэхийг хүсээгүй байдаг ба зөвхөн гаднаа дүр үзүүлж байдаг. Жишээлбэл, хэн нэгэнд бэлэглэлийн гэрээгээр машин бэлэглэхдээ гол хүсэл зориг нь бэлэг хүлээн авагчид бэлгийг хүргэх бус шүүхийн шийдвэрээс зайлсхийж, эзэмшигчийг өөрчилсөн явдал.

Нэг талын хэлцлийн хувьд /бэлэглэлийн гэрээ, гэрээслэл/ хүсэл зоригийн илэрхийлэл хуурамч, дүр үзүүлсэн гэдгийг бусад этгээд мэдээгүй бол тус хэлцэл хүчин төгөлдөр, харин мэдэж байсан бол хүчин төгөлдөр бус байна.

Хоёр талын хэлцлийн хувьд дүр үзүүлсэн гэдгээ хоёр тал хоёулаа мэдэж байсан бол тус хэлцэл хүчин төгөлдөр бус, харин нэг тал нь дүр үзүүлж хийсэн ба үүнийгээ нотолбол дүр үзүүлсэн хэлцэлд тооцогдоно. Энэ тохиолдолд сонирхогч этгээд буюу хууртагдсан, хохирсон этгээд нь Иргэний хуулийн 56.4-ийг хэрэглэн шаардах эрхээ хэрэгжүүлэх боломжтой. /56.4.Сонирхогч этгээд хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үр дагаврыг арилгуулахаар шаардаж болно./

3.3.Өөр хэлцлийг халхавчлах зорилгоор хийсэн хэлцэл

Энэ хэлцлийг халхавч хэлцэл ба далд хэлцэл гэж ангилна. Халхавч хэлцэл нь хэлцэл хийгч талууд ямар нэг эрх, үүрэг үүсгэх зорилгогүй байдгаараа дур үзүүлсэн хэлцэлтэй адилхан. Харин далд хэлцэл нь талуудын хооронд эрх үүрэг үүсгэхээр байна. талууд харилцан тохиолцож уг гэрээг байгуулдаг учир хоёр тал хоёулаа гэм буруутай байна. Ихэвчлэн энэ тохиолдолд гуравдагч этгээдээр банк байдаг бөгөөд талууд аливаа шаардлага хангаагүй гэрээг халхавчлан банкны барьцаанд тавьснаар энэ нь хүчин төгөлдөр бус байх хэлцэлд тооцогддог. Харин энэ тохиолдолд хариуцагч нь банкны хүү болон алданги төлөх хохиролыг бий болгож байна.

Жишээлбэл:

- Орон сууцаа худалдахдаа үл хөдлөх хөрөнгийн татвараас зайлсхийх зорилгоор зах зээлийн үнээс нь хямд гэрээ байгуулах улсын бүртгэлд бүртгүүлсэн. Энэ гэрээ нь хүчингүй, гэхдээ жинхэнэ үнээр байгуулсан далд гэрээ нь хүчинтэй. Энэ тохиолдолд далд гэрээ нь улсын бүртгэлд бүртгүүлэх хэлбэрийн шаардлага хангаагүй учраас хүчингүй болох үндэслэлэй боловч зөвхөн гэрээний үнийн нөхцөл хүчингүй, бусад нөхцөл хүчинтэй байх, эсвэл өмчийн хэлцэл хүчинтэй байж, үүргийн хэлцэл хүчингүй болох боломжтой.

Өмчийн хэлцэл- Өмчлөх эрхийг олж авах үйлдэл, хөрөнгийг хүлээн авах, хөрөнгийг нийлүүлэх

Үүргийн хэлцэл- Үүрэг үүсгэх үйлдэл

3.4. Үнэн санаанаасаа бус хөнгөмсгөөр хандаж хийсэн хэлцэл

Бие биенээ цаашлуулж, тоглоом хийх замаар амлалт өгдөг ба ингэхдээ ихэвчлэн нөгөө талаа мэдэж байгаа гэж хөнгөмсгөөр найдан хэлцэл хийдэг. Энэ төрлийн хэлцэлд хэлцэл хийх хүсэл зориг анхнаасаа байгаагүй тохиолдлыг ойлгож болно.

3.5.Иргэний эрх зүйн чадамжгүй этгээдийн хийсэн хэлцэл

Иргэний хуулийн 56 дугаар зүйлд эрх зүйн чадамжгүй этгээд, сэтгэцийн өвчний улмаас өөрийн үйлдлийн учир холбогдлыг ойлгохгүй, өөрийгөө зөв удирдаж чадахгүй болсон иргэн эрх зүйн бүрэн чадамжгүй гэж албан ёсоор тооцогдоогүй байхдаа хийсэн хэлцэл, эрх зүйн бүрэн чадамжтай этгээд үйлдлийнхээ учир холбогдлыг ойлгох чадваргүй болсон буюу сэтгэцийн түр зуурын saatald орсон үедээ илэрхийлсэн хэлцэл нь хүчин төгөлдөр бус байхаар заасан.

Хүнд өвчтэй, мансууруулах бодис, согтууруулах ундаа хэтрүүлэн хэрэглэсний улмаас өөрийн үйлдлийн учир холбогдлыг бүрэн ухаарч, дүгнэх чадваргүй эсхүл сэтгэцийн гүн хямралд орсноос шийдвэр гаргах хэвийн байдлаа алдсан зэрэг нөхцөл байдалд хийсэн аливаа хэлцэл анхнаасаа хүчин төгөлдөр бус байна. Хэрэв гадна талдаа энэ байдал нь бусад этгээдэд мэдэгдэхгүй, мэдэгдэх боломжгүй байсан бол гүйлгээний найдвартай байдлыг хамгаалах үүднээс хүчин төгөлдөрт тооцох боломжтой. Тухайлбал, хэлцэл хийсэн этгээд хэвийн нөхцөлд орсны дараа хэвийн бус нөхцөлд хийсэн хэлцлээ хүлээн зөвшөөрөх, эсхүл гомдол, хүсэлт гаргаагүй нөхцөлд уг хэлцлийг хүчин төгөлдөр гэж үзэж болно.

4. Гэм хорыг арилгуулах эрх

- Гэм хорыг арилгах үүрэг бүхий этгээд нөгөө талын зөрчигдсөн эрхийг гэм хор учруулахаас өмнөх байдалд сэргээх үүрэгтэй. Зөрчигдсөн эрхийг сэргээх боломжгүй, эсхүл харьцангуй их зардал гарахаар бол гэм хорыг мөнгөөр нөхөн төлж болно.

- Хохирогч эрхээ сэргээлгэхээр гэм хорыг арилгах үүрэг бүхий этгээдэд тодорхой хугацаа тогтоож болох бөгөөд энэ хугацаанд үүргээ гүйцэтгээгүй бол мөнгөөр гүйцэтгэхийг шаардаж болно.
- Эрүүл мэндийг хохироосноос хохирогч хөдөлмөрийн чадвараа алдсан буюу хөдөлмөрийн чадвар нь буурсан, эсхүл хэрэглээ зардал нь нэмэгдсэн бол гэм хорыг арилгах үүрэг бүхий этгээд хохирогчид сар тутам мөнгө /тэжээн тэтгэхтэй холбогдсон тэтгэлэг/ төлөх замаар гэм хорыг арилгах үүрэгтэй.
- Хохирогч эмчилгээний зайлшгүй зардлыг урьдчилан төлүүлэхээр гэм хорыг арилгах үүрэг бүхий этгээдээс шаардах эрхтэй.
- Хохирогч мэргэжлийн хөдөлмөрийн чадвараа алдсан тохиолдолд дахин мэргэжил эзэмших зайлшгүй шаардлагатай бол үүнтэй холбогдсон зардлыг нөхөн төлөхөд энэ журам нэгэн адил хамаарна.
- Хүндэтгэн үзэх шалтгаан байвал хохирогч сар тутмын мөнгөн төлбөрийн оронд нэг удаагийн нөхөн төлбөр авахаар шаардаж болно.

Иргэний хуулийн 56.1.10-д “хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үндсэн дээр хийсэн бусад хэлцэл” хүчин төгөлдөр бус байхаар заасан. Энэхүү бусад хэлцэл гэдэгт “хүчин төгөлдөр бус хэлцэлтэй шалтгаант нөхцөл байдлаар салшгүй холбогдсон, энэ хэлцэл хүчин төгөлдөр бус болсноор эрх зүйн үндэслэл нь үгүйсгэгдэх хэлцэл”-ийг хамруулан ойлгохоор УДШ-ийн тайлбарт дурдсан. Мөн хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн дараа хэлцлийн зүйл болох эд хөрөнгө болон эрхийн талаар хийсэн хэлцэл болгоныг хүчин төгөлдөр бус гэж үзэхгүй тухай тайлбарласан байдаг ба энэхүү тайлбар нь ихээхэн маргаан дагуулдаг. Хэрэв өмчийн хэлцлийн хийсвэрлэх зарчмыг баримтална гэвэл энэ тайлбар байж болохоор юм.

Мөн дараагийн хэлцлийн эрх зүйн үр дагавар болон гүйлгээний сонирхлыг ялгамжтай харгалzan үзээд түр хугацаатай хэлцлийн хүчин төгөлдөр байдлыг хөндөхгүй үлдээх боломжтой. Хэрэв Иргэний хуулийн 56.1.10-ын шууд утгыг баримталбал, анхны хийсэн хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байсаар атал тийнхүү хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үндсэн дээр өөр төрлийн бусад хэлцлийг хийвэл мөн хүчин төгөлдөр бус байна. УДШ-ийн тайлбар дахь санааг, “орон сууц бэлэглэлийн гэрээ хүчин төгөлдөр бус байвал уг гэрээг үндэслэн хийсэн худалдах-худалдан авах гэрээ мөн хүчин төгөлдөр бус байна. Харин уг орон сууцыг бусдад хөлсөлсөн гэрээ хүчин төгөлдөр хэвээр үлдэж болно.” гэсэн жишээгээр илэрхийлж болно.

5. Хэлцэл хүчин төгөлдөр бус болсноор үүсэх үр дагавар:

Аливаа хэлцэл нь эрх зүйн үр дагавар үүсгэж чадахгүй нөхцөл байдал илэрвэл уг хэлцэл хүчин төгөлдөр бус хэлцэл болох бөгөөд үүний улмаас хохирол үүсч сөрөг үр дагаварыг бий болгодог. Тэгвэл энэхүү сөрөг үр дагаварыг хууль зүйн шинжлэх ухаанд хохирол, гэм хор гэсэн нэр томьёогоор илэрхийлдэг билээ.

Монгол Улс 1926 онд анхны Иргэний хуулийг батлан гаргасан нь энэ үеэс иргэний эрх зүйн харилцааг зохицуулах эрх зүйн зохицуулалтын үндэс бүрэлдсэн гэж үзэж болох ба уг хуульд хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн талаар хуульчилсан боловч хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үр дагавар, гэм хор арилгах, нхөн төлөх асуудал нь 1963 оны иргэний хуульд анх тусгагдсан байна.

Хэлцэл хүчин төгөлдөр бус болсон үед талууд уг хэлцлээс үүссэн эрх зүйн үр дагаварыг

арилгах үүднээс харилцан өгсөн авсанаа буцаадаг. Талууд хүчин төгөлдөр бус хэлцлээс үүссэн үр дагавараа арилгуулах эрхтэй ба харилцан буцаагаагүй буюу сайн дураараа буцаагаагүй бол үндэслэлгүйгээр хөрөнгөжих нөхцөл байдал үүсдэг билээ. Иймд хүчин төгөлдөр бус байх хэлцлээс үүссэн үр дагаврыг арилгах асуудлыг Иргэний хуулийн 56.5 дугаар зүйлээр зохицуулахаас гадна Иргэний хуулийн 492 дугаар зүйлийн үндэслэлгүйгээр хөрөнгөжихийн заалтуудаар нэгэн адил зохицуулдаг. Иймд тус зүйлүүдийн хооронд өрсөлдөөний хэм хэмжээ үүсэх боломжтой байна. Үндэслэлгүйгээр хөрөнгөжисний улмаас үүсэх үр дагаврыг арилгах асуудлыг Иргэний хуулийн 493 дугаар зүйлд тусгасан нь хүчин төгөлдөр бус байх хэлцлээс үүссэн үр дагаварын асуудлыг шийдвэрлэхэд илүү нарийвлан хуульчлагдсан байх ба шаардах эрхийн үндэслэлүүдийг тодорхой ойлгомжтой заасан байгаа нь уг зохицуулалтыг практикт илүүтэйгээр хэрэглэх үндэслэл болохоор байна.

Хүчин төгөлдөр бус байх хэлцлийн буруутай этгээдийн бусдад учруулсан хохиролын асуудлыг шийдвэрлэхдээ зөвхөн Иргэний хуулийн 56.5 дахь заалт “хэлцэл хийсэн талууд нь уг хэлцлээр шилжүүлсэн бүх зүйлээ харилцан буцааж өгөх, боломжгүй бол үнийг төлөх үүрэгтэй.” болон 56.6 дахь заалт “хүчин төгөлдөр бус хэлцэл хийсэн буруутай этгээд нь бусдад учруулсан хохирлыг нөхөн төлнө.” гэж заасан байгаа нь тодорхой бус байдлыг үүсгэж байна. Буруутай этгээд нь бусдад хохирол учруулахад Иргэний хуулийн 56.6 дахь заалт ерөнхий хохиролын талаар авч үзсэн заалт ба ямар хохирлыг хэрхэн яаж шаардах эрхтэйг тусгагаагүй байна. Тиймээс Иргэний хуулийн 497 дугаар зүйлд заасанчилан бусдын эрх, амь нас, эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, эд хөрөнгөд хууль бусаар санаатай буюу болгоомжгүй үйлдэл /эс үйлдэхүй/-ээр гэм хор учруулсан этгээд уг гэм хорыг хариуцан арилгах, гэм хор учруулсан этгээд ийнхүү гэм хор учруулсан нь түүний буруугаас болоогүй гэдгийг нотолбол хуульд зааснаас бусад тохиолдолд гэм хор учруулсны хариуцлагаас чөлөөлөгдөх, гэм хор учруулахад хэд хэдэн этгээд оролцсон бол тэдгээр нь уг гэм хорыг хамтран хариуцах бөгөөд энэ тохиолдолд шууд гэм хор учруулсан этгээд төдийгүй, түүнийг уруу татсан, дэмжин тусалсан, түүнчлэн гэм хор учруулсны үр дүнг санаатай ашигласан этгээд нэгэн адил хариуцлага хүлээлгэх зохицуулалтуудыг хамтад хэрэглэх нь хууль хэрэглээний ойлгомжтой тодорхой байдлыг үүсгэхээр байна.

6. Сонирхогч этгээдэд учирсан гэм хорыг арилгах асуудал:

Иргэний хуулийн 56.4-д заасан үнэн санаанаасаа бус, хөнгөмсгөөр хандаж, түүнийгээ илэрнэ гэж урьдаас тооцож, тодорхой хүсэл зориг илэрхийлэн хийсэн хэлцлийн улмаас сонирхогч этгээд хохирсон бол хохирлоо арилгуулахаар шаардах тохиолдолд Иргэний хуулийн 497 дугаар зүйлийн зохицуулалтыг хэрэглэнэ.

Харин Иргэний хуулийн 57.1 болон 57.3 дахь хүчин төгөлдөр бусад тооцох хэлцэлд эрх ашиг нь хөндөгдөж буй бол сонирхогч этгээд өөрөө шүүхэд нэхэмжлэл гаргаж хэлцэлийг хүчин төгөлдөр бусад тооцуулахаар шаардах эрхтэй байна. Иргэний хуулийн 56.4 дэх зүйлд сонирхогч этгээдийг хэлцлийн нөгөө тал болон гуравдагч этгээдийг хэлэх бол уг хуулийн 57.1 болон 57.3 дэх зохицуулалтын сонирхогч этгээд нь төөрөгдсөн, хууран мэхлэгдсэн, хүч хэрэглэгдсэн этгээдүүдийг ойлгоо байна.

Сүүлийн жилүүдэд шүүхийн практикт хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байх хэлцэлд тооцуулах нэхэмжлэлийн шаардлага ихсэж байгаа хэдий ч хүчин төгөлдөр бус байх хэлцэл хийсэн буруутай этгээдээс сонирхогч этгээдэд учруулсан хохирлыг нөхөн төлөх талаар шүүх шийдвэрлээгүй, уг шаардлагыг хэлцлийн үр дагавар арилгах асуудалтай адилтган үзэж байгаа

нь хууль хэрэглээний хувьд алдаатай байна.

7. ДЭВШҮҮЛЖ БҮЙ САНАЛ

Хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үр дагаврыг буруутай этгээдээр нөхөн төлүүлэх асуудал дээр дараах саналыг дэвшүүллээ. Үүнд:

- ✓ Иргэний хуулийн 56 дугаар зүйлийн 56.4-д заасан сонирхогч этгээдэд хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн улмаас хохирол учирч болох тул Иргэний хуулийн 56 дугаар зүйлийн 56.6-д заасан бусад этгээд гэдэгт сонирхогч этгээд болон гуравдагч этгээд нь хэлцлийн талын нэгэн адил шаардах эрхтэй гэх нэгдмэл ойлголтыг бий болгох.
- ✓ Иргэний хуулийн 56 дугаар зүйлийн 56.6-д заасан Хүчин төгөлдөр бус хэлцэл хийсэн буруутай этгээд нь бусдад учруулсан хохирлыг нөхөн төлөх шаардах эрхийн үндсэн зохицуулалт болох Иргэний хуулийн 497 дугаар зүйлийн 497.1 дэх зохицуулалт нь хуульд заасан тохиолдолд зөрчлийн улмаас үүсэх үүргийн харилцаанд хэлцлийн нэг тал, эсхүл гуравдагч этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол хөндөгдсөн, эдийн гэм хор учирсан тохиолдолд буруутай этгээдээс гэм хорын хохирол шаардах эрхтэй буюу хүчин төгөлдөр бус хэлцлээс үүсэх хохирлыг шаардах эрхтэй юм. Иргэний хуулийн 497 дугаар зүйлийн 497.1-д заасныг баримтлан гэм хорын улмаас учирсан хохирол гэж шаардах талаар хууль хэрэглээний нэгдмэл ойлголтыг бий болгох.
- ✓ Иргэний хуулийн 56 дугаар зүйлийн 56.6-д заасан Хүчин төгөлдөр бус хэлцэл хийсэн буруутай этгээд гэж хэнийг хэлэх, мөн хэн хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн улмаас учирсан хохирлыг шаардах эрхтэй нь тодорхойгүй байна. Хүчин төгөлдөр бус хэлцэл хийсэн буруутай этгээд нь хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байх хэлцэл гэж тооцоход хүргэсэн өөрийн гэм буруутай үйлдэл эс үйлдэхүйгээр хүргэсэн этгээдийг ойлгоно. Хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн улмаас хохирсон сонирхогч этгээд /хэлцлийн тал эсхүл гуравдагч этгээд/ шаардах боломжтой гэж Улсын дээд шүүхээс тайлбар гаргах.
- ✓ Шүүх хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус байх хэлцэлд тооцсон тохиолдолд зөвхөн хэлцлийн талаар үр дагаврыг арилгаад зогсохгүй, хүчин төгөлдөр бус хэлцэл хийсэн буруутай этгээдээс хохирол шаардах эрхийн талаар шүүхийн шийдвэрт дурдах зэрэг саналыг дэвшүүлж байна.

Дээрхи саналыг авч хэрэгжүүлсэн тохиолдолд шүүх зөвхөн хүчин төгөлдөр бус байх хэлцлийн үр дагавар арилгах бус, хүчин төгөлдөр бус байх хэлцэл хийсэн буруутай этгээд нь бусдад учруулсан хохирлыг нөхөн төлөх талаар шүүхийн шинэ практик тогтох ба хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн улмаас бусдын хууль ёсны эрх ашиг сонирхол хөндөгдөхгүй байх шударга жишиг тогтох юм.

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү сэдвийн хүрээнд дүгнэн үзэхэд бидний өдөр тутамдаа хийдэг аман хэлцэл, мөн тодорхой хэмжээнд цөөнгүй үйлдэг бичгэн болон үйлдлээр илэрдэг хэлцэл бүхэн ямагт аливаа үр дагаврыг үүсгэж байдаг. Хэрэв ямар нэг үр дагавар үүсээгүй бол тэнд хэлцэл хүчин төгөлдөр болоогүй гэж үзэх ба үүнээс гадна бусад шаардлагууд ч мөн тавигдана. Энэ асуудалтай холбоотой гомдол, шаардлагууд шүүхэд хүргэгдэх нь жил ирэх тусам нэмэгдсээр байгаа нь бидэнд үүнд холбогдох мэдлэг, мэдээлэл зайлшгүй шаардлагатай байгаагийн илрэл болж байна. Хэлцэл нь хэн нэгний хөнгөмсгөөр найдан тоглоом шоглоом хийх, даажигнах замаар хийгдэх боломжтой ба энэ нь хүчин төгөлөр бус шинжийг агуулж байдаг. Мөн хэнтэй хаана, яаж, ямар нөхцлөөр хийж байгаагаас шалтгаалан тухайн хэлцлийн үр дагавар, хүчин төгөлдөр байдал шалтгаалж байдаг тул аливаа хэлцлийн тодорхой шаардлага, нөхцлийг нь бүрдсэний үндсэн дээр үйлдэх нь хэлцэл хийгч талуудын аль алиных нь хүсэл зориг, эрх ашгийг хөндөхгүй байх, хамгаалах арга юм. Мөн шүүхийн шатанд тухайн асуудлыг шийдвэрлэхдээ хуулийг зөв хэрэглэх, аль нэг талын эрх ашгийг хөндөхгүй байх, хөндөгдсөн эрхээ сэргээлгэх боломжийг хангаж ажиллах нь чухал юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ, ЭХ СУРВАЛЖ

Монгол Улсын Иргэний хууль.(2002), Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем Legalinfo.,
<https://legalinfo.mn/>

Шүүхийн шийдвэрийн цахим сан, <https://shuukh.mn/>

Мэндсайхан Т., Гэрээний эрх зүй, (2021 он), Улаанбаатар.

Сүхбаатар З., Батбаяр Б., Оюундэлгэр П.; Монгол Улсын иргэний хууль тогтоомж (түүхэн эмхэтгэл) 1206-2012, Улаанбаатар., 2012, 84 дэх тал

Наранчимэг Д., Иргэний эрх зүйн тулгамдсан асуудал, I дэвтэр, Улаанбаатар., 1999, 27 дэх тал

Мөнхжаргал Т., Чинбат Н., Монгол улсын Иргэний эрх зүй: Ерөнхий анги, УБ., 2003, 92-93 дахь тал

*Үнэт цаасны зах зээлд хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчид тулгамдааж буй зарим асуудал, түүнийг шийдвэрлэх гарц, арга зам
Ш.Бүжинлхам /*

УДИРТГАЛ

2013 онд “Үнэт цаасны зах зээлийн тухай” хууль шинэчлэгдэн батлагдсанаар үнэт цаасны зах зээлд хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх эрх зүйн үндэс бүрэлдэн тогтсон. Тус зах зээлд үйлчилгээ үзүүлэгч нь мэргэжлийн холбооноос зохион байгуулагддаг үнэт цаасны зах зээлд оролцогчдод үйлчилгээ үзүүлэх хуульчдад эрх олгох сургалтад зайлшгүй хамрагдаж гэрчилгээ авсан байх бөгөөд энэхүү сургалт нь Монголын хуульчдын холбооны албан ёсны эх сурвалжид нийтлэгдсэн мэдээгээр жилд нэг удаа зохион байгуулагддаг байсан бол 2022 онд 2 удаа зохион байгуулагдсан нь үнэт цаасны зах зээлд үйлчилгээ үзүүлэх сонирхолтой хуульчдын эрэлт өндөр байгааг харуулж байна.

Тус үйлчилгээний эрх зүйн зохицуулалтын гол эх сурвалж болох үнэт цаасны бүртгэлийн журам 2021 онд шинэчлэгдэн батлагдсан. Үүнтэй холбоотойгоор хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэхэд эрх зүйн болон практик орчинд тодорхой бус дараах хэд хэдэн асуудал байна хэмээн үзлээ.

- Үнэт цаасны бүртгэлийн журам дахь хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчид хамаарах зарим зохицуулалт нь нөхөрлөлийн тухай хуультай зөрчилдөж байна.
- Хууль зүйн дүгнэлтийн мөн чанар, зорилго, ач холбогдол, үр дагаврын талаар олон нийтэд нэгдсэн ойлголт байхгүй байна.
- Үнэт цаасны зах зээлд андеррайтерийн хуулийн зөвлөхийн үүрэг оролцоо дутмаг байна.

Түлхүүр үгс: Үнэт цаасны зах зээл дэх хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ, хууль зүйн дүгнэлт, үнэт цаасны бүртгэлийн журам

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Үнэт цаасны зах зээл дэх хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээний тухай ойлголт

Үнэт цаасны зах зээл дэх хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ гэдэг нь үнэт цаасны зах зээлд оролцогчдын үйл ажиллагааны явцад үүсэх эрх зүйн талаарх үйлдлүүдэд хуульчийн мэргэжлийн үүднээс хууль зүйн зөвлөгөө өгөх үйл ажиллагаа юм.

Тус зах зээлд хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэхийг хүссэн хуулийн этгээдийн хувьд дараах шаардлагыг хангасан байна.

- Хууль зүйн зөвлөгөө үзүүлэх үйл ажиллагааг 2-оос дээш жил эрхэлсэн
- Хуулийн байгууллага нь 2 ба түүнээс дээш орон тооны хуульчтай байх бөгөөд хуульчид нь 1-ээс дээш жилийн хугацаанд ажиллаж, нийгмийн даатгалын шимтгэлийг төлсөн үндсэн ажилтантай байх
- Хуульчид нь мэргэжлийн ёс зүйн алдаа дутагдал гаргаж байгаагүй
- Гүйцэтгэх захирал, Үнэт цаасны бүртгэлийн журмаар тогтоосон мэргэжилтнүүд нь үнэт цаасны зах зээлийн чиглэлээр төрөлжсөн сургалтад хамрагдаж гэрчилгээ авсан байна. (Үнэт цаасны бүртгэлийн журам, 2021 он, 11 дүгээр зүйлийн 11.4)

Дээрх шаардлагыг хангасан гэж үзвэл Хороонд бүртгүүлэх өргөдөл гаргаж болох бөгөөд Хороонд бүртгэгдсэний дараа нийтэд санал болгон анх удаа болон нэмж хувьцаа гаргаж буй үнэт цаас гаргагчид үйлчилгээ үзүүлэхийн тулд дараах хэд хэдэн нэмэлт шаардлагыг зайлшгүй

хангасан байх ёстой.

Эх сурвалж: (Үнэт цаасны бүртгэлийн журам, 2021, 11 дугаар зүйлийн 11.20)

Хороонд бүртгүүлснээс хойш 3-аас доошгүй
жилийн хугацаанд үйл ажиллагаа явуулсан

олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн мэргэших
сургалтад хамрагдсан 2-оос доошгүй
мэргэжилтэнтэй

эсхүл Хороонд бүртгэлтэй олон улсад хүлээн
зөвшөөрөгдсөн хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ
үзүүлэгч

Дээр дурдсанчлан үнэт цаас гаргагчаас шинээр болон нэмж үнэт цаас гаргаж буй тухайн тохиолдолд үйлчилгээ үзүүлж буй байдлаар нь хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчдийг **андеррайтерийн хуулийн зөвлөх** болон **үнэт цаас гаргагчийн хуулийн зөвлөх** гэж ангилан авч үздэг.

Андеррайтерийн хуулийн зөвлөхийн хувьд хараат бусаар үнэт цаас гаргагчийн хуулийн зөвлөхийн гаргасан хууль зүйн дүгнэлтийг хянах, андеррайтерийн өдөр тутмын үйл ажиллагаанд хууль зүйн үүднээс туслалцаа үзүүлэн ажилладаг бол “Үнэт цаас гаргагчийн хуулийн зөвлөхийн хувьд “Үнэт цаасны зах зээлийн тухай” хуульд зааснаар гуравдагч этгээдэд зориулсан хууль зүйн дүгнэлт гаргах замаар тус зах зээлд оролцдог.” (Баянхишиг, 2014, х.192)

Хууль зүйн дүгнэлт (legal opinion) гэдэг нь тодорхой асуудлын хүрээнд хуульчаас гаргаж буй дүгнэлт бөгөөд тухайн асуудлын хууль зүйн үр дагавар, нөлөөлийн талаар мэдээлэх, үйлчлүүлэгчийн зүгээс тухайн асуудлын хүрээнд анхаарах шаардлагатай асуудал, учирч болох эрсдэлийг тодорхойлох зорилготой байдаг. Хууль зүйн дүгнэлт нь олон тооны богино хэмжээний мэдэгдэл, эрх зүйн дүгнэлтүүдээс бүрддэг.

IPO гаргах хүрээнд боловсруулагдах хууль зүйн дүгнэлт нь үнэт цаасны танилцуулгын салшгүй бүрдэл хэсэг бөгөөд тус танилцуулга дахь мэдээллийн үнэн зөв, хүчин төгөлдөр эсэхийг хууль, эрх зүйн үүднээс магадлан шинжилсний үр дүнд бэлтгэгдэх баримт бичиг юм. Хэдийгээр Үнэт цаасны бүртгэлийн журамд үүнийг хууль зүйн дүгнэлт гэж нэрлэсэн байх боловч агуулга, шинж чанар, зорилгын хувьд хууль зүйн магадлан шинжилгээ буюу legal due diligence шинжтэй байна.

Дээрхээс дүгнэхэд үнэт цаасны зах зээл дэх хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ нь тухайн зах зээлийн үйл ажиллагаа хуулийн дагуу явагдах боломж бүрдүүлэхийн зэрэгцээ хөрөнгө оруулагчдад хууль зүйн дүгнэлт гаргах замаар баталгаатай эх сурвалжид үндэслэн шийдвэр гаргах, тэдний эрх ашгийг хамгаалах боломж олгодгоороо ихээхэн ач холбогдол бүхий үйлчилгээ юм.

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

- 1. Үнэт цаасны зах зээлд хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх харилцааны эрх зохицуулалтад тулгамдаж буй зарим асуудал**

Үнэт цаасны зах зээлд хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх харилцааг зохицуулж буй гол эх сурвалж нь Санхүүгийн зохицуулах хорооноос баталсан Үнэт цаасны бүртгэлийн журам байна. Тус журам 2021 онд шинэчлэгдэн батлагдсан байх бөгөөд өмнөх бүртгэлийн журам буюу 2015 оны бүртгэлийн журамд “хууль зүйн зөвлөгөө үзүүлэх үйл ажиллагаа эрхлэх хуулийн этгээдийн тухайд гэрээний үндсэн дээр байнга ажиллах, хуульчийн сонгон шалгаруулалтад тэнцсэн, тогтоосон тооны хуульчтай байх” гэсэн шаардлагыг тавьдаг байсан бол шинээр батлагдсан бүртгэлийн журмаар хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчид тавигдах шаардлагыг нэлээдгүй нэмэгдүүлснийг дараах харьцуулалтаас харж болно.

2015 он

Хууль зүйн зөвлөгөө үзүүлэх үйл ажиллагаа эрхлэх хуулийн этгээдийн тухайд гэрээний үндсэн дээр байнга ажиллах, хуульчийн сонгон шалгаруулалтад тэнцсэн, тогтоосон тооны хуульчтай байх (Үнэт цаасны бүртгэлийн журам, 2015, 4 дүгээр зүйлийн 4.2.2)

2021 он

Хууль зүйн зөвлөгөө үзүүлэх үйл ажиллагааг 2-оос дээш жил эрхэлсэн байх

Хуулийн байгууллага нь 2 ба түүнээс дээш орон тооны хуульчтай байх бөгөөд хуульчид нь 1-ээс дээш жилийн хугацаанд ажиллаж, нийгмийн даатгалын шимтгэлийг төлсөн

Хуульчид нь мэргэжлийн ёс зүйн алдаа дутагдал гаргаж байгаагүй байх зэрэг шаардлагууд

Гүйцэтгэх захирал, Үнэт цаасны бүртгэлийн журмаар тогтоосон мэргэжилтнүүд нь үнэт цаасны зах зээлийн чиглэлээр төрөлжсөн сургалтад хамрагдаж, гэрчилгээ авсан байна. (Үнэт цаасны бүртгэлийн

Тус харилцааг зохицуулж буй хэм хэмжээ нарийсан хөгжиж байгаа нь сайшаалтай ч тухайн зохицуулалт нь практикт хэрэгжих боломжгүй, холбогдох хуулийг зөрчсөн, тодорхой бус байж болохгүй билээ. Тиймээс Үнэт цаасны бүртгэлийн журам дахь дараах тодорхойгүй зохицуулалтуудыг тусгайлан авч үзэх шаардлага тулгараад байна.

1. Үнэт цаасны бүртгэлийн журмын 11 дүгээр зүйлийн 11.2-т “хууль, аудит, хөрөнгийн үнэлгээний үйлчилгээ үзүүлэгчийн гүйцэтгэх захирал, энэ журмаар тогтоосон мэргэжилтнүүд нь үнэт цаасны зах зээлийн чиглэлээр төрөлжсөн сургалтад хамрагдаж, гэрчилгээ авсан байна”. Хэрэв энэ шаардлагыг хангаагүй бол Хороо бүртгэлээс хасахаар зохицуулсан нь Нөхөрлөлийн тухай хуулийн 32 дугаар зүйлийн 32.4. “Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөлийн аль ч гишүүн нөхөрлөлийг төлөөлж болно” гэсэнтэй зөрчилдөж байна.

Учир нь “Тодорхой нэг хэм хэмжээг дагаж мөрдөх буюу хэрэглэх нь нөгөө хэм хэмжээг зөрчихөөр байвал энэ нь нэг талын зөрчилдөөн болдог”. Дээрх тохиолдолд Нөхөрлөлийн тухай хуулийн зохицуулалтаар нөхөрлөлийг заавал гүйцэтгэх захирал биш аль ч гишүүн төлөөлж болно гэсэн агуулгаар гүйцэтгэх захирлаас бусад үнэт цаасны зах зээлд хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх гишүүд нь сургалтад хамрагдаж гэрчилгээ авсан байлаа гэхэд энэ нь Үнэт цаасны бүртгэлийн журмаар Хороонд бүртгэхгүй байх, бүртгэлээс хасах нөхцөл

болж байна. (Ханс Кельзен, 2013, x.126)

“Эрх зүйн зөрчилдөөнийг гадаад болон дотоод зөрчилдөөн гэж ангилдаг. Гадаад зөрчилдөөн, түүнийг шийдвэрлэх арга замыг олон улсын хувийн эрх зүй судалдаг бол дотоод зөрчилдөөн нь нэг улсын эрх зүйн хууль тогтоомж, эх сурвалж хоорондын зөрчилдөөн байх бөгөөд үүнийг эрх зүйн онолд **коллизи** гэж нэрлэдэг”. (Нямсүрэн, 2010, x.354)

Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор О. Амархүү “позитив эрх зүйн дотоод коллизийг хууль бүтээх үйл ажиллагааны чанаарын дутагдлын харуулдаг бөгөөд эрх зүйн хийдэл алдаанаас дутахааргүй хор уршигтай өөр нэг зүйл бол эрх зүйн зөрчилдөөн юм” гэжээ. (Нямсүрэн, 2010, x.354)

Коллизи нь шаталсан, цаг хугацааны, орон зайн, агуулгын гэсэн төрлүүдтэй байх бөгөөд дээр дурдсан тохиолдолд хамаарах нь **шаталсан коллизи** байна. Шаталсан буюу “иерархи” коллизи нь хууль хэрэглэгчээс хуулийн янз бүрийн хүчин чадалтай хэм хэмжээнүүд зөрчилдөхтэй тулгарсан үед тохиолдох бөгөөд энэ зөрчилдөөн нь хууль зүйн илүү өндөр хүчин чадалтай хэм хэмжээнд ашигтайгаар шийдвэрлэгддэг. (Нямсүрэн, 2010, x.355)

Хууль зүйн шаталсан коллизийг хүчин чадлын шинжээр нь босоо ба хэвтээ коллизи гэж ангилна. Хууль зүйн өөр өөр хүчин чадалтай хэм хэмжээний актад агуулагдаж байгаа хэм хэмжээнүүдийн коллизийг хууль зүйн шинжлэх ухаанд ихэвчлэн босоо коллизи гэж нэрлэдэг. Дээрхээс харахад Нөхөрлөлийн тухай хууль болон Үнэт цаасны бүртгэлийн журам хоорондын зөрчилдөөн нь **босоо коллизид** хамаарч байна.

Босоо коллизи нь дараах төрөлтэй. Үүнд:

1. Үндэсний болон олон улсын эрх зүйн коллизи
2. Үндсэн хууль болон ердийн хуулиудын коллизи
3. Хууль ба хуулийн тайлбар коллизи
4. **Хууль болон хуульчилсан актуудын коллизи**
5. Хуульчилсан актуудын коллизи гэж тус тус ангилна. (Нямсүрэн, 2010, x.355)

“Коллизийг шийдвэрлэх хамгийн түгээмэл аргад шинэ акт батлан гаргаж, хуучныг халах, хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа актанд засвар оруулах, эрх зүйн актыг тайлбарлах, хууль тогтоомжийг эмхлэх, цэгцлэх, шүүхийн практик, зөвшилцөх комиссын шийдвэр зэрэг багтана”. (Нямсүрэн, 2010, x.356)

Дээрхээс дүгнэхэд Үнэт цаасны бүртгэлийн журмын 11 дүгээр зүйлийн 11.2 дахь зааалтад засвар оруулж гүйцэтгэх заавал сургалтад хамрагдаж гэрчилгээ авсан байхыг шаардахгүй, нөхөрлөлийн аль ч гишүүн төлөөлөх боломжтойгоор зохицуулах тодорхой эрх зүйн үндэслэл байна гэж үзэж байна.

2. Мөн тус бүртгэлийн журмын 11 дүгээр зүйлийн 11.4-т анх удаа болон нэмж хувьцаа гаргаж буй үнэт цаас гаргагчид үйлчилгээ үзүүлэхийн тулд **“Хороонд бүртгүүлснээс хойш 3-аас доошгүй жилийн хугацаанд үйл ажиллагаа явуулсан, олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсон мэргэших сургалтад хамрагдсан 2-оос доошгүй мэргэжилтэнтэй, эсхүл Хороонд**

бүртгэлтэй олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгч байх ёстой” гэж заасан.

Дээрх зохицуулалтад дурдагдсан “**олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн**” гэх ойлголт тодорхой бус байна. Учир нь дэлхийд хуулийн фирм болон хуульчдын зэрэглэл тогтоох тодорхой нэрлэн заасан, стандарт тогтоодог, албан ёсны байгууллага гэж байхгүй. Харин үнэт цаасны зах зээл дэх санхүүгийн бус мэргэжлийн үйлчилгээний нэг болох аудитын хувьд тус үйлчилгээг олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн санхүүгийн мэргэшсэн цол буюу (CFA), Олон улсын мэргэшсэн нягтлан бодогчийн зэрэг (ACCA) цолтой хүмүүс хийж гүйцэтгэх боломжтой байдаг.

Гэтэл хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчийн хувьд эдгээрийн адил олон улсад тодорхой нэрлэн заасан зэрэглэл, цол гэж байдаггүй. Тиймээс олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн гэх ойлголтыг тодорхой болгох шаардлагатай байна. Хэрэв олон улсад үйл ажиллагаа явуулж буй хуульчийн зэрэглэл тогтоох байгууллагуудаар үнэлүүлсэн байдлыг олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдөх гэж ойлгон хэрэглэж байгаа бол Хорооноос хүлээн зөвшөөрөх олон улсын байгууллагуудын нэрсийг батлах нь зохимжтой. Жишээ нь олон улсад үйл ажиллагаа явуулдаг Chambers & Partners”, Legal 500, “Lexis”, NEXIS”, “Asialaw”, IFLR зэрэг олон байгууллагууд байна.

Дан ганц хуулийн салбар ч гэлтгүй аль ч салбарт “хүлээн зөвшөөрөгдөх” гэх ойлголтыг нийтлэг байдлаар салбартаа олон жил үр бүтээлтэй ажилласан, ажил хэргийн нэр хүнд өндөртэй байхыг ойлгодог. Тэгвэл олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн гэдгийг өмнө дурдсан агуулгаар ойлговол Монголд, олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн хуулийн фирм хэд байгаа бол гэсэн эргэлзээнд хүргэж байна. Энэ асуудалтай холбоотойгоор хувьцаа эзэмшигч болон зарим мэргэжлийн оролцогчдоос судалгаа авахад судалгаанд оролцсон 50 хүний 80% нь Үнэт цаасны зах зээлд үйлчилгээ үзүүлж буй хуулийн фирмүүд олон улсад үйл ажиллагаа явуулж чадахгүй байгаа гэсэн хариултыг өгсөн байдаг.

3. Түүнчлэн хууль зүйн дүгнэлтийн агуулгын шаардлагыг Хорооноос тогтоож өгсөн байх бөгөөд үүнд: “төлөөлөн удирдах зөвлөл, гүйцэтгэх удирдлага, эрх бүхий албан тушаалтан нь холбогдох хууль тогтоомж, Хорооноос баталсан “Монголын компанийн засаглалын кодекс”-т заасан шаардлага хангаж байгаа эсэх, тэдгээрийн **удирдах чадвар, дадлага туршлагын**” талаар хуульч дүгнэлт гаргахаар заасан. Хуульчийн хувьд тухайн эрх бүхий албан тушаалтны ажилласан байдал, боловсрол зэргийг компанийс гаргаж өгсөн холбогдох баримтуудад үндэслэн тодорхойлох боломжтой ч удирдах чадварын талаар дүгнэлт гаргах боломжгүй юм.
4. Мөн тус журамд “**Хуулийн байгууллага**” гэсэн нэр томьёог хэрэглэсэн байх бөгөөд энэ нь монгол хэлний эх тайлбар тольд хууль зүйн салбарт үйл ажиллагаа явуулж буй бүхий л байгууллага гэж тодорхойлжээ. Энэ нь шүүх, прокурор, нотариат, өмгөөллийн байгууллага зэрэг энэ салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа бүх байгууллагыг ойлгох боломжтой тул энэ журмын зохицуулалтын объект болох хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчийг төлөөлүүлэхэд хэт өргөн утга агуулга бүхий үгийг сонгон хэрэглэжээ.

5. Түүнчлэн Монголын хөрөнгийн бирж болон Санхүүгийн зохицуулах хорооноос гаргасан хууль зүйн дүгнэлтийн агуулгад тавигдах шаардлага нь зарим зүйл заалтаараа ялгаатай байх бөгөөд энэ нь хожим Хорооноос зөвшөөрөл авахад шаардлага хангахгүй буюу Хорооноос баталсан Үнэт цаасны бүртгэлийн журамд заасан хууль зүйн дүгнэлтийн агуулгатай нийцэхгүй алдаа гарч болзошгүй байна.

2. Үнэт цаасны зах зээл дэх хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээний олон улсын туршлага, Монголын өнөөгийн нөхцөл байдал

АНУ:

АНУ-ын хувьд үнэт цаас гаргагчийг төлөөлж Хороотой хамтран ажиллах өмгөөлөгч гэж байх бөгөөд тэдгээр нь үнэт цаас гаргагчийн нэрийн өмнөөс хороотой харилцах, АНУ-ын үнэт цаасны тухай хууль, Үнэт цаас, биржийн хорооны дүрэм, журмын дагуу Хорооноос шаардсан мэдээлэл, мэдэгдэл, дүгнэлт, бусад баримт бичгийг гаргаж өгөх, баримт бичгийг бэлтгэх хүрээнд үнэт цаасны тухай хууль болон түүнд нийцүүлэн гаргасан холбогдох дүрэм журамд нийцүүлэн үнэт цаас гаргагчид зөвлөгөө өгөх чиг үүрэгтэй. (*Standards of professional conduct for attorneys appearing and practicing before the commission in the representation of an issuer, 2003*) Тус дүрэмд “өмгөөлөгч” гэх нэр томьёог харьяллаас үл хамааран дотоод, гадаадын аль ч улсад хуульчийн мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөлтэй, эсхүл өөрийгөө хуульчийн мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий этгээд гэж тодорхойлсон аливаа хүмүүс гэж тодорхойлжээ. (*Standards of professional conduct for attorneys appearing and practicing before the commission in the representation of an issuer, 2003*)

Хороотой хамтран ажиллаж байгаа өмгөөлөгчдийг хяналтын өмгөөлөгч болон түүний удирдлаган доор ажиллах өмгөөлөгч гэж хуваан авч үздэг. Хариуцлагын хувьд үнэт цаас гаргагчийг төлөөлөн ажиллаж байгаа өмгөөлөгч энэ дүрмийг зөрчсөн тохиолдолд Үнэт цаас, биржийн хорооноос гаргасан нэхэмжлэлийн дагуу тухайн өмгөөлөгчид иргэний шийтгэл ногдуулна. (*Standards of professional conduct for attorneys appearing and practicing before the commission in the representation of an issuer, 2003*)

Зөрчил гаргасан өмгөөлөгч үнэт цаас гаргагчийг төлөөлж байгаа нь тухайн өмгөөлөгчийн тусгай зөвшөөрөл авсан буюу үйл ажиллагаа явуулж буй харьяаллын нутаг дэвсгэрт ижил үйлдлээрээ сахилгын шийтгэл ногдуулж болох эсэхээс үл хамааран Үнэт цаас, биржийн хорооноос сахилгын шийтгэл ногдуулж өмгөөлөгчийн төлөөлөх эрхийг бүрмөсөн буюу түр хугацаагаар хасч болохоор зохицуулсан. (*Standards of professional conduct for attorneys appearing and practicing before the commission in the representation of an issuer, 2003*)

Мөн тус улсад **securities class action** буюу хамтын нэхэмжлэл гаргах замаар жижиг хувьцаа эзэмшигчдийн эрх ашгийг хамгаалах ойлголт байх бөгөөд class action-р дагнасан хуулийн фирмүүд тусдаа үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Энэ үйлчилгээ нь 2021 онд 3.55 тэрбум долларын нөхөн олговрыг эрх ашиг нь зөрчигдсөн хувьцаа эзэмшигчдэд олгуулсан сайн үзүүлэлттэй байна. (ISS, 2022)

Дээрхээс харахад АНУ-ын үнэт цаасны зах зээлийн хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчийн хувьд Үнэт цаас, биржийн хорооноос шаардсан мэдээллийг гаргаж өгөх, үнэт цаас гаргагчид зөвлөгөө өгөх чиг үүрэгтэйгээр ажилладаг байна. Тус үйлчилгээнд үнэт цаас гаргагчийг төлөөлж хуулийн этгээд бус өмгөөлөгч Хороотой харилцаж, хариуцлагыг ч мөн адил тухайн өмгөөлөгчид ноогдуулж байгаа нь манай зохицуулалтаас ялгаатай байх бөгөөд Үнэт цаас гаргагчийн гаргаж өгсөн мэдээлэлд үндэслэн гол хяналтыг Хороо хэрэгжүүлдэг байна.

Хонконг:

Хонконгын үнэт цаасны зах зээлд хуулчийн гүйцэтгэх үүрэг нилээдгүй өргөн цар хүрээг

хамаарч байна. Тус зах зээлд хуулийн зөвлөх болон хуулийн нийцлийн зөвлөх (Compliance adviser) гэсэн 2 төрлийн хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчид байна. (Ануударь, Ариунсан, Солонго, Түвшин, 2018, x.55)

Хуулийн зөвлөхийн хувьд үнэт цаас гаргалттай холбоотой бүхий л үйл ажиллагаанд эрх зүйн туслалцаа үзүүлэн оролцдог бол **хуулийн нийцлийн зөвлөхийн хувьд** шинээр бүртгэгдсэн үнэт цаас гаргагчид биржийн бүртгэлийн журмын нийцлийг хангахад дэмжлэг үзүүлэн оролцдог. Хуулийн нийцлийн зөвлөх томилох нь заавал дагаж мөрдөх заалт байдаг бөгөөд томилгооны хугацаа ихэвчлэн 12 сар байна. (Ануударь ба бус., 2018, x.55)

Хуулийн зөвлөхийг үнэт цаас гаргагч өөрөө, мөн “спонсор банк”¹³ тус тусдаа томилон ажиллуулдаг. Эдгээрийн гүйцэтгэх үүрэг дараах байдлаар ялгагдана.

Гүйцэтгэх ажил	Үнэт цаас гаргагчийн хуулийн зөвлөх	Спонсор банкны хуулийн зөвлөх (Манай улсын хувьд Андеррайтерийн хуулийн зөвлөх)
Үнэт цаас гаргагчийн суурь судалгаа	Хууль зүйн суурь судалгааг хийх; компанийн бүтэц, дахин зохион байгуулалт, тусгай зөвшөөрлүүд, их хэмжээний хэлцэл хамааралтай талуудын гүйлгээ, өмч хөрөнгө, шүүхийн болон бусад маргаан	Хууль зүйн суурь судалгааг хийх; компанийн бүтэц, дахин зохион байгуулалт, тусгай зөвшөөрлүүд, их хэмжээний хэлцэл хамааралтай талуудын гүйлгээ, өмч хөрөнгө, шүүхийн болон бусад маргаан. Спонсорт тусалж, үнэт цаас гаргагчийн суурь судалгааг төлөвлөж гүйцэтгэх, дотоод хяналтын зөвлөхийн гэрээ хэлцлийг хянах, бусад шаардлагатай туслалцаа үзүүлэх
Үнэт цаасны танилцуулга боловсруулах	Биржийн шаардлагын дагуу танилцуулга бэлтгэх ба хянахад зөвлөгөө өгөх	Үнэт цаасны танилцуулгыг хянах
Аудитын дүгнэлт		Аудитын байгууллага, спонсорын хоорондын гэрээнд зөвлөгөө өгөх Аудитын байгууллагаас гарах дүгнэлтийн талаар нягтлан бодогчидтой зөвшилцөх.
Захирлуудын сургалт	Захирлуудын хүлээх үүрэг, хариуцлагын талаар зөвлөгөө өгөх, Биржийн шаардлагын дагуу сургалт зохион байгуулах, Захирлуудын гаргах мэдүүлгийн загварыг бөглөх тусламж өгөх.	Захирлуудын үйлчилгээ үзүүлэх гэрээг хянах, Компанийн хуулийн зөвлөхүүдэд сургалтын материал гаргаж өгөх, удирдлагын хүлээх үүрэг, хариуцлагыг ойлгуулсан сургалт явуулах.
Хуулийн дүгнэлт	Үнэт цаас гаргагчийн хуулийн зөвлөхийн дүгнэлт боловсруулах, мэдүүлэх.	Биржид бүртгүүлэх албан ёсны хуулийн дүгнэлтийг гаргаж өгөх Компанийн хуулийн зөвлөхүүдээс гаргаж өгсөн хуулийн дүгнэлтийг хянах

(Эх сурвалж: Ануударь, Ариунсан, Солонго, Түвшин, 2018, x.62)

Хоёр орны үнэт цаасны бүртгэлийн журам болон тус зах зээл дэх хуульчийн оролцоог

¹³ Үнэт цаас гаргагчийг төлөөлж Хөрөнгийн биржэд бүртгэлийн өргөдөл хүргүүлэх ажлыг хариуцдаг Хонконгийн зохицуулагч байгууллагаас тусгай зөвшөөрөл авсан хөрөнгө оруулалтын банк. Спонсор нь андеррайтерийн хамт IPO-ийн маркетинг болон хэрэгжилтийг удирдах Ерөнхий координатор буюу Тэргүүлэх андеррайтерийн үргийг гүйцэтгэдэг. (Ануударь ба бус., 2018, x.56)

харьцуулан үзэхэд дээр дурдсанчлан Хонконгийн үнэт цаасны зах зээлд хуульчдын оролцоо өндөр байх бөгөөд шинээр зах зээлд орж ирж буй үнэт цаас гаргагчид нэг жилийн хугацаанд нийцлийн зөвлөх томилон ажиллуулж байгаа нь тус зах зээлийн хууль, дүрмийн хэрэгжилтийг хангах зах зээл тогтвортой байх нөхцөл болж байна.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

1. Үнэт цаасны зах зээл дэх хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ нь тухайн зах зээлийн үйл ажиллагаа хуулийн дагуу явагдах боломж бүрдүүлэхийн зэрэгцээ хөрөнгө оруулагчдад хууль зүйн дүгнэлт гаргах замаар баталгаатай эх сурвалжид үндэслэн шийдвэр гаргах, тэдний эрх ашгийг хамгаалах боломж олгодгоороо ихээхэн ач холбогдол бүхий үйлчилгээ юм. Тус үйлчилгээг зохицуулах эрх зүйн гол эх сурвалж болох Үнэт цаасны бүртгэлийн журамд дээр дурдсан зарим зохицуулалт нь Нөхөрлөлийн тухай хуультай зөрчилдөж байгаа тул тус зөрчлийг арилгах, зарим тодорхойгүй нэршлийг (**хуулийн байгууллага, олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн**) засварлах шаардлага нэн тэргүүнд тавигдаж байна.
2. Мөн олон улсын туршлагаас харахад үнэт цаас гаргах үйл ажиллагаа андеррайтер төвтэй явагддаг байх бөгөөд үүнийгээ дагаад андеррайтерийн хуулийн зөвлөхийн үүрэг оролцоо өндөр байдаг. Харин манай улсын хувьд зах зээл жижиг гэсэн шалтгаанаар андеррайтерүүд үнэт цаас гаргагчид өөрөө санал тавин үйлчилгээ үзүүлдэг тул андеррайтерийн хуулийн зөвлөхийн хараат бус байдал алдагдах нөхцөл байдал үүсч болзошгүй тул онцгой анхаарах нь зүйтэй.
3. Хонконгийн туршлагаас харахад **хуулийн нийцлийн зөвлөхийг** 1 жилийн хугацаанд томилон ажиллуулдаг байх бөгөөд манай улс ч гэсэн шинээр бүртгэгдсэн үнэт цаас гаргагчид бүртгэлийн журмын нийцлийг хангахад дэмжлэг үзүүлэх, зах зээлийн тогтвортой байдлыг хангах зорилгоор хуулийн нийцлийн зөвлөх томилон ажиллуулж болох юм.
4. АНУ-ын туршлагаас харахад жижиг хувьцаа эзэмшигчдийг хамгаалан төлөөлөх эрхийг дагнасан хуулийн фирмүүдэд олгодог нь хувьцаа эзэмшигчдийн эрх ашгийг бодитоор хамгаалах боломж бүрдүүлж байна. Манай улсын хувьд жижиг хувьцаа эзэмшигчдийг төлөөлөх эрхийг Санхүүгийн зохицуулах хороо, Кастодиан банканд олгосон байна. Эдгээр нь хүний нөөцийн мэргэшсэн байдал болон хараат бус байдлын хувьд хэр оновчтой нь эргэлзээ бүхий байна.

НОМ ЗҮЙ

Үнэт цаасны бүртгэлийн журам, (2015)

Үнэт цаасны бүртгэлийн журам, (2021)

Ануударь, А. С. (2018). *Хонконгийн хөрөнгийн бирж дээр IPO гаргах боломжийн судалгаа* Бизнесийн удирдлагын мастерын зэрэг горилсон судалгааны ажил, Санхүү Эдийн Засгийн Дээд Сургууль, Улаанбаатар, Монгол.

Кельзен, Х. (2013). Хэм хэмжээний тухай ерөнхий онол. Улаанбаатар, Монгол

Нямсүрэн, Ч. (2010). Эрх зүйн ерөнхий онол. Улаанбаатар, Монгол

Буянхишиг, Б. (2014). Үнэт цаасны зах зээлийн эрх зүй. Улаанбаатар, Монгол (Standards of professional conduct for attorneys appearing and practicing before the commission in the representation of an issuer, 2003)

ISS. (March 4, 2022). The Top 50 of 2021. issgovernance.com Cit.05/04/2022. Retrieved from <https://www.issgovernance.com/about/about-iss/#1574428998207-cae316dd-a7a3>

НИЙГЭМ, ХҮМҮҮНЛЭГИЙН САЛБАРЫН ПОСТЕР ИЛТГЭЛ

БАНК БУС САНХҮҮГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН САЛБАР ДАХЬ ФИНТЕКИЙН НӨЛӨӨЛӨЛ

СЭЗИС-ийн нэрэмжит оюутны эрдэм шинжилгээний XIV бага хурал

ПОСТЕР ИЛТГЭЛИЙН УРАЛДААН

Асуудал, зорилго, зорилт

Эдийн засаг, санхүүгийн уйлчилгээ узүүлэгч, аж ахуйн изгж, хувь хүмүүст Ковид-19 цар тахлаас шалтгаалсан хариулгачид болон уйлчилгээ узүүлгүйн хоорондын бичгэнд уулзаж санхүүгийн уйлчилгээ явуулах уйл явыг орлох дижитал холбогтын хэрэгцээ бүр ч чухал болсон.

Энэхүү судалгааны ажлын хэрээнд финтек санхүүгийн бүтэгдэхүүн тэр дундаа цахим эзэлийг талаар судалж, энэ төгрөгийн уйлчилгээ узүүлэг байгуулгүй болон узамжлалт ББСБ-ын давуу болон сүл талуудыг харьцуудан тодорхойлохос гадна ББСБд нөөлжлж буй финтекийн нөөлөллийг судалж, цаашнд ББСБ финтекийн ашигласнаар гарахаар дүн, санаал зөвлөмжийг боловсруунаар.

Түүчинэн манай орны банк бус санхүүгийн байгууллагын салбарын финтек сууринсан банк бус санхүүгийн байгууллагындын узүүлж буй нөлөөг судалж тогтоохыг зорилоо.

Судлагдсан байдал

Финтек нь санхүүгийн зах эзэл, байгууллагуудад санхүүгийн уйлчилгээ узүүлэхтэй холбоотой материалагаар нөлөө бүхий бизнесийн шинэ загвар, хэрэглээ, уйл явц зөвлө бүтгэлдэхүүнийг бий болгох технологид сууринсан санхүүгийн шинчилгэл юм.

Финтек нь санхүүгийн уйлчилгээнд техник технологийг ашиглаж шинэ төгрөгийн уйлчилгээ бий болго, одоо байгаа уйлчилгээг хялбар, түргэн, шуурхай болгох замаар санхүүгийн уйлчилгээний зарлигын буруулаж, уйлчилгээний шимтгэл, хураамжийг багасгаж буй технологи бөгөөд цахугацаа, орон шийдвэртэй ул хамааран санхүүгийн уйлчилгээг авах боломжийн бий болгох байгаа юм.

Финтекийн хөгжлийн үе шатаар нь авч үзвэл, 1866 он奥斯 эхэлсэн бөгөөд үндсэн 3 үе шатаар хөгжжик ирснэй байна. Финтекийн 3-р үе шат нь дохиin эдийн застийн хямралын дараагас буюу 2008 он奥斯 хойш дэлгэрэнэ ба энэ үе шатын гол онцлог нь:

- Дохиийн санхүү, эдийн застийн хямралас шалтгаалан, хариулгачдын банкинд итгээж итгээж буурсан;
- Технологийн дэвшил: ухаалаг гар утасны хэрэглээ хурдтай идэвхжилж эхэлсэн;
- Хэрэглэгчийн зүгээс банкуудад тавих шаардлага, хүлээлтийн нэмэгдсэн зэрэг юм.

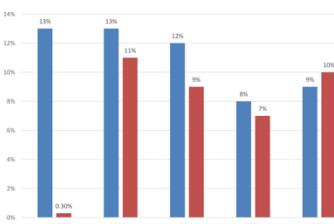

График №2 Нийт хөрөнгийн өгөөж ROA /хувиар/

Боловсруулсан:

- О.Тэмүүлэн
СЭЗИС, Санхүүгийн менежмент-2
B20FA1275@ufe.edu.mn; 99295599
- Ц.Есүлэн
СЭЗИС, Санхүүгийн менежмент-2
B20FA1139@ufe.edu.mn; 95640022

Судалгааны дизайн, арга зүй

Монгол Улсад үйл ажиллагааг явуулж буй финтек банк бус санхүүгийн байгууллага (ББСБ) болон уламжлалт ББСБ-ыг харьцуудан замаар гэдгээрийн давуу болон сүл талуудыг олж тогтоох явдал юм.

Мен манай судалгаа нь тоон мэдээ болон аргачлалын арга зүй сонгон авч судалгаагаа хийсэн юм.

Зураг №1. ББСБ-үүдийн эзэллийн аппликацийнуд

Судалгааны үр дүн

Нийт чанартайгүй эзэлийн 17 хувийг финтек ББСБ удын олгосон ээл бурдудаа байна. Харин уламжлалт ББСБ нийт чанартайгүй эзэлийн 82,5 хувь буюу ондэр узүүлэлттэй гарыг байгаа бөгөөд учир нь финтек ББСБ -удын олгосон эзэллийн ихих хувийг гол ээл болох хэрэгжлийн ээл эзэлэх байгаа нь эзэлний эргэн тололт харьцангуй сайн байхад нөөлжлж байна.

Ногогд талаар финтек ББСБ-удьн ээл эзэлдэгчдээ танъяж, эзэлдэгчдийн эзэлжих чадварыг харьцангуй сайн үзүүлж чаддаг. Финтек ББСБ-удьн эзэлдэгчнээр чанартайгүй эзэллийн хэмжээ бүрүү, ерсолдсан бий болсноор эзэллийн жигисэн дундаж хүү буурах эзэргээр зөргөж үүрээгээх боломжтой байна.

Финтек ББСБ-үүдийн цаг хугацаа хэмийн хурдан шуурхай уйлчилгээ, 1 харгылгчид ногдох уйл ажиллагчанд зардал бага, цааслаад байгаль орчинд эзэлтэй уйл ажиллагчад явуулж байгаа эзэргэ давуу талуудыг дурьдаадаа сайшалттай байгаа ч эзэлний жигисэн дундаж хүү сарын 3.5 хувь байгаа нь банкны салбартай харьцуулжад 1.5 хувиар, уламжлалт ББСБ-ын эзэллийн жигисэн дундаж хүүнээс 0.5 хувиар тус тус индер байна.

Энэ нь финтек ББСБ-үүдийн анхны хөрөнгө оруулалтаа нохой болон хэрэглэгчид хурдан шуурхай уйлчилгээ узүүлж эзэл олонг байгаагийн хариуд ингэж ондор тогтолцогт байж магадгүй бөгөөд энэ талаар цааш дэлгэрүүлжин судлахад холбогдох дата мэдээллийн ил тод байдлыг сайжруулах зайлшгүй шаардлага тулгарч байна.

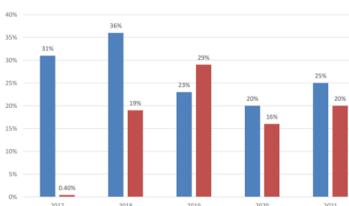

График №3 Нийт өөрийн хөрөнгийн өгөөж ROE /хувиар/

Удирдагч:

- Я.Дашпил
СЭЗИС-ийн Санхүүгийн удирдлагын тэнхимийн багш /MBA/

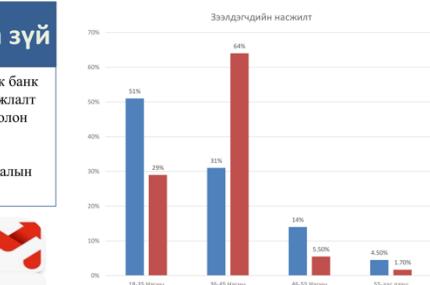

График №1 Эзэлдэгчдийн насжилт/2021 оны жилийн эзэйн байдлаар/

Дүгнэлт, санал

Энэхүү судалгаагаар манай орны банк бус санхүүгийн байгууллагын салбар дахь финтекийн нөөлөллийг олж тогтоохыг зорлоо.

Бидний хийснүү судалгаагаар монгол улсад 2021 оны байдлаар 36 финтек ББСБ үйл ажиллагааг явуулж байна. Нийт ББСБ-ын олгосон эзэлийн 32.5 хувийг финтек ББСБ олгосон ба нийт эзэлдэгчдийн 80.1 хувь нь финтек ББСБ-ын эзэлдэгчдийг байна. Үүнээс харвал Монгол Улсад финтекийн салбар хөгжөөд баруйж кийж болж байгаа хэдий ч финтек ББСБ-ын хэрэгжлигийг эрчимтэй осож, ББСБ-ын зах эзэл тодорхой хэмжээнд байр сууриа олсон гэж дүгнэж байна.

- ББСБ-ын хувь энэхүү чиглэлээр болон финтекийн эредэл, үр ашгийн судалгааг илүү оржин хүрээнд тусгай баг гарган хийх.
- Финтек эзэлийн хариулцагч болон ээл олголт оссоноор ББСБ-ын үр ашгийн байдал нэмэгдэх тул түүний аж холбогдол, мөн чанартайг хариулцагчид болон ажилчдадаа тайлбарлан, таниулах сургалт семинар зохион байгуулах болон технологи хөгжүүлэлтэд анхаары, шаардлагатай хөрөнгө оруулалтыг хийх.

Ашигласан материал

- GIORGIO BARBA NAVARETTI, GIACOMO CALZOLARI, ALBERTO FRANCO POZZOLO. (2017). FINTECH AND BANKS: FRIENDS OR FOES?
- Э.АНАР. (2019). САНХҮҮГИЙН САЛБАРЫН ХӨГЖЛИЙН ФИНГРСОН, ОДОО, ИРЭЭДҮЙ. ИРЭЭДҮЙ-ФИНТЕК.
- САНХҮҮГИЙН ЗОХИЦУУЛАХ ХОРОО. (2021). САНХҮҮГИЙН САЛБАРЫН ТОЙМ.
- ЛЭНДМН ББСБ ХК-НЫ 2021 ОНЫ ЖИЛИЙН ТАЙЛАН.
- ИНВЕСКОР ББСБ ХК-НЫ 2021 ОНЫ ЖИЛИЙН ЭЦСИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ТАЙЛАН.
- БАНК БУС САНХҮҮГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ГАЗАР. (2021). БАНК БУС САНХҮҮГИЙН БАЙГУУЛЛАГУУДЫН САНХҮҮГИЙН ТАЙЛАНГИЙН НЭГГЭГЭЛ.
- BASEL COMMITTEE ON BANKING SUPERVISION. (2018). IMPLICATIONS OF FINTECH DEVELOPMENTS FOR BANKS AND BANK SUPERVISORS.

Платинум ивээн тэтгэгч

© POSTER. TEMPLATE BY GENOGRAPHICS. 1,800,790 ARTS. WWW.GENOGRAPHICS.COM

СЭЗИС-ийн нэрэмжит оюутны эрдэм шинжилгээний XIV бага хурал ПОСТЕР ИЛТГЭЛИЙН УРАЛДААН

Илтгэлийн сэдэв: Татвараас зайлсхийх байдал дах гадаад орйн нөлөө: Монгол улсын жишээн дээр
“Монгол Улсын Их Сургууль-Бизнесийн сургууль” Нийгмлэн бодох бүртгэлийн тэнхим А.Отонзаяа Y.Номин

Зорилго

Бид манай улсад үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн ижэж, байгуулалтад татвараас зайлсхийх байдалд уснын гадаад ор хэрхэн нөлоож байгааг тооцохыг зорьсон.

Судлалгасан байдал

I. Татвараас зайлсхийх байдалтай холбоотой

- Dureng нар (2008); Richardson нар (2015b);
- Haloui нар,(2016) Mardiaimo,(2009)
- Э.Цэцэлэлзэг нар (2021)
- II. Услын гадаад ортаж холбоотой
- Catherine Patillo (2011)
- Дэлхийн банк “Эдийн засгийн осолт дх гадаад орйн шугамаас бус нөлоолог” (2013)
- Монгол Банк “Төлбөрийн тэнцэл ба гадаад ор” (2019)

Судалгаа

Түүвэр сонголт

2013-2016 оны түрш тасралтуүр үйл ажиллагаа явуулж байсан 15,571 аж ахуйн ижэж, байгуулалтын 62,282 санхүүгийн тайлантгийн мэдүүлэлийн. Сангийн яамны Цахим тайлантгийн системээс, мөн онуудын Монгол улсын гадаад орйн мэдүүллийг Дэлхийн банкны мэдүүллийн сангас тус тус авсан бөгөөд fixed effect модельөр үзүүлэг хийсэн.

Платинум ивээн тэтгэгч:

Загвар

$$gaap_etr_{it} = \beta_0 + \beta_x * X_{it} + \beta_{dbt} * DBT_t + \varepsilon_{it}$$

Үүдл: $gaap_etr$ – татварын үр ашигтай хувь хэмжээ; X – хувьтайн хувьсагчид (аж ахуйн ижэж, байгуулалтын хэмжээ, хоригийн огноок, үйл ажиллагыны монго гүйцэтгэ болон капиталин орлог); DBT – гадаад ор (ийн, хувийн, услын, ург болон багин хугацаагай)

Тодорхойлтох статистик

Хувьсагч	Түүврийн хэмжээ	Дундаж	Стандарт хаязьт	Минимум	Максимум
gaap_etr	62,282	0.083961	0.098918	0	1
totexdt	62,282	1.983135	0.281735	1.61572	2,396122
prvexdt	62,282	1.386252	0.177093	1.149773	1.638558
pubexdt	62,282	0.383891	0.068568	0.322475	0.498983
lndexdt	62,282	1.770142	0.34241	1.472248	2.137541
shtexdt	62,282	0.205248	0.044932	0.131678	0.252197
size	62,282	10.92697	2.288432	-0.35668	21.36405
roa	62,282	-0.01917	9.479992	-217.86	262.7726
capint	62,282	0.385181	0.33054	-0.00658	16.37625
efot	62,282	0.01693	9.155765	-2011.29	429.5792
R ²					

Корреляцийн шинжилгээ

	gaapeitr	totexd	prvexd	pubex	lndexd	shtexd	size	roa	ca
totexd	-0.003 ***								
prvexd	-0.003 ***	0.9989							
pubex	0.014* 0.9482	0.9347							
lndexd	0.001 0.998	0.9949	0.9657 ***						
shtexd	-0.028 -0.040	0.9258 0.0852	0.9365 0.0862	0.7626 0.0701	0.8998 0.0828	0.0918 0.0918			
size									
roa	0.0155 **	-0.0044 **	-0.0046 **	-0.0052 **	-0.0048 ***	-0.0017 0.042			
capint	-0.041 **	-0.019 **	-0.019 **	-0.020 **	-0.019 **	-0.015 *	0.08 0.07		
efot	0.0077 **	-0.004 ***	-0.004 **	-0.005* **	-0.004 **	-0.002 ***	0.03 0.91	0.5 0.5	

Үндсэн үр дүн

Хувьсагч	gaap_etr				
size	-0.0018 **	-0.0017 **	-0.0027 ***	-0.0021 ***	0.0005
roa	0.0204 ***	0.0203 ***	0.0216 ***	0.0207 ***	0.0187
capint	-0.0111 ***	-0.0111 ***	-0.0106 ***	-0.0110 ***	-0.0114 ***
efot	-0.0045 ***	-0.0045 ***	-0.0046 ***	-0.0045 ***	-0.0044 ***
totexdt	0.0025 *				
prvexdt		0.0036 *			
pubexdt			0.0374 ***		
lndexdt				0.0050 ***	
shtexdt					-0.0569 ***
roa	0.1015 ***	0.1010 ***	0.1023 ***	0.1011 ***	0.0931 ***
capint	15,571 15,571	15,571 15,571	15,571 15,571	15,571 15,571	15,571 15,571
F стат	48,6303 0.0052	48,5442 0.0052	57,228 0.0061	49,9997 0.0053	56,7206 0.0060

Богино хугацаат гадаад ороос бусад өрүүлдийн хувьтад татварын үр ашигтай хувь хэмжээг зөргөн нөлоотгийг байгааг нь гадаад орийн хэмжээ исхэжд татвараас зайлсхийх байдал буурч байгаа харуулж байна.

Салбарын шинжилгээ

Дээрх үр дүн салбар тус бүрт хэрхэн нөлоотгийг байгааг тодорхойлж зорилгоор шинжилгээг давтан хийсэн.

А. Салбарын үр дүн – Хөөн аж ахуй

Хувьсагч	gaap_etr	
totexdt	0.0144 *	
prvexdt		0.0218 *
pubexdt		
lndexdt		
shtexdt		
size		
roa		
capint		
efot		

B. Салбарын үр дүн – Үйлдвэрлэл

Хувьсагч	gaap_etr	
totexdt	-0.0033	
prvexdt		-0.0055
pubexdt		
lndexdt		
shtexdt		
size		
roa		
capint		
efot		

C. Салбарын үр дүн – Үйлчилгээ

Хувьсагч	gaap_etr	
totexdt	0.0022	
prvexdt		0.0033
pubexdt		
lndexdt		
shtexdt		
size		
roa		
capint		
efot		

D. Гүнзэлт

Богино хугацаат гадаад ор нь татварын үр ашигтай хувь хэмжээтгэй сорог хамааралтай байгааг нь татвараас зайлсхийх байдал исхэж нөлоотгий байна. Ногоо талаас гадаад орийн хохистой хэмжээн болдогтын түвшинд тодорхойлох нь татвараас зайлсхийх байдалд буурулахад зөргөн нөлоотгий байж болохыг судлаачив онцолж байна

E. Ашигласан материал

Dyreng, S. D., Hanlon, M., & Maydew, E. L. (2008). Long-run corporate tax avoidance

Catherine Patillo, Helene Poirson, Luca Antonio Ricci (2011).

External debt and growth

Э. Цэцэлэлзэг, Б. Алтан-Эрдэнэ (2021). Аж ахуйн ижэж, байгууллагудын татвараас зайлсхийх байдалыг илрүүлж нь

СЭЗИС-ийн нэрэмжит оюутны эрдэм шинжилгээний XIV бага хурал

ПОСТЕР ИЛТГЭЛИЙН УРАЛДААН

Франчайзийн гэрээний эрх зүйн зохицуулалт

Аюурзана Ангараг

Санхүү эдийн засгийн Их сургууль, Эрх зүйн тэнхим

Асуудал, зорилго, зорилт

Онослин- Барааны тэмдэг нь франчайзийн гэрээ буюу эдийн бус хөрөнгийн лицензийн гэрээний улсын гол нохойл болдог. Иймд франчайзийн гэрээний нь хэсэг болох барааны тэмдэг, түүний төрлүүд болон эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн судлах.

Практикийн- Сүүлийн жилүүдээд монгол удсад аж үйлдвэрийн өмчийн эрх зүйн салбар харьцангуй хөгжжик байгаа хэдий ч иргэд бараа түүэгээхүүнээ хэрхэн ялгаж авах, ашиглах мэдлиг байхгүй зэрэг хүчин зүйлсээ шалтгаалан энэ салбар дахь эрх зүйн зохицуулалтыг сайжрууллах зайлшгүй шаардлагатай байна.

Судлагдсан байдал

- АНУ-д франчайзийн гэрээ байгуулах ўл явцыг муж улсын түвшинд бух мүжүүд франчайзийн гэрээний ўл явцыг чиглүүлэгт веер веер дүрэм журамтай ба франчайз эзмшигүүэс тусгай зөвшөөрлийт хувиргах нь Холбооны Худалдааны Комис болон веер нэр томъёоны тодорхойллын баталсан веер веер муж улсуудаар тодорхойллогдог.
- АНУ, Шри Ланка зэрэг цөөн хэдэн улсууд л энэ зарчмын ач холбогдуулан талаар ойлгон франчайзийн тухай хуулиудаар барааны тэмдгийн лицензийн түйцэтгэлдээ чанарын хяналтыг тавьдаг.

Судалгааны дизайн, арга зүй

Үзүүлэлт- Барааны тэмдэгт франчайзийн гэрээний нэг хэсэг мөн эсэх.

Үзүүлэлт хэсэг Нэг. Франчайзийн гэрээний үзүүлэлт элемент, ойнголт, хэлбэр, франчайз болон лицензийн холбоо хамарал.

Үзүүлэлт хэсэг Хоёр. Лицензийн ач холбогдол, франчайз бүр нь лицензийтэй ч лиценз болгон нь франчайз биш.

Судалгааны хэсэг. МУ-ын барааны тэмдгийн талаар эрх зүйн зохицуулалт, дэлхийд франчайзийн гэрээ зохицуулсан тусгай хуулиятай ус орнуул.

Дүүрэлт. Монгол улс франчайзийн бие даасан хуульчийн байгаагийн үр нөөв, бие даасан хуультай болон боломж байгаа эсэх.

Санал- Франчайзийн бие даасан хуультай бодох шаардлагат, гэрээ байгуулахад хуульчийн төслийг боловсруулах.

Дүгнэлт, санал

Дүгнэлт- Франчайзийн гэрээ нь франчайз эзмшигчийн хэрэгшээг эдийн бус хөрөнгөюүд хамгаалах, түүний лицензийн асуудал тус бүрийн хөрхин язва зохицуулахын хангахад чиглэгдэж, багийд гэрээг бичгээр зөвлөхөнслөн үндээн дээр хариулсан тохиолцсон байх нь хамгийн чухал юм. Манай улс франчайзийн бие даасан хуулийн зохицуулалт, байхгүйн учир бусад улс орнуудын туршигын харгалзан үзж нь зүйтэй байна.

Санал- Франчайзийн бие даасан хууль багтган гарах шаардлагатай болж байна. Гэрээ байгуулж эхлэхээс эмне хуульчид гэрээний төслийг боловсруулж эхлэгээр франчайз эрх эзмшигч нь бизнес төловхолгоогоо эхлээд хөгжүүлж шаардлагатай байна.

Судалгааны үр дүн

- Дэлхийд АНУ, Австрали зорг 33 улс франчайзинг зохицуулсан тусгай хуультай бол бусад улсын ихэнх нь манай улсын адил франчайзийн талаар Иргэний хууль, Худалдааны хууль болон бусад хуулийн хурээнд зохицуулсан байдал.
- Дэлхийд франчайзингийн шилдэгт тоопотгож буй Subway нь Солонгос, АНУ зэрэг улсуудад франчайз нэгж сүлжээг байгуулан ажиллаж байна.

Ашигласан материал

- Монгол улсын Иргэний хууль., 2002 он Амаржаралан, Г., Аюул, Д., Давхарбаатар, Н., (2007), "Гэрээний эрх зүйгийн" гарын авлагад
- Эрдэнэчинг., (2015). Барааны тэмдгийн эрх зүйн зохицуулалт, түүнчийн олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээсэд нийцүүзэн боловсрусныг багхаж зарим асуудал, Улаанбаатар, Монгол.
- Дон Дасковский., (2017). Франчайзийн гэрээ
- "Монгол өмгөөлагч" хууль зүйн фирм., (2016), Франчайзинг, Улаанбаатар, Монгол.

Платинум ивээн тэтгэгч
НОМИН

КОВИД-19 цар тахлын үеийн дэлхий нийтэд дэлгэрсэн угс ба тэдгээрийн Монгол дахь тархалт

ЗОРИЛГО

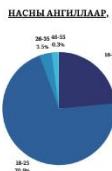
КОВИД-19 цар тахлаас хойш дэлхий нийтэд дэлгэрсэн угс ба тэдгээрийн Монгол дахь тархалтын талаар мэдээлэл цуглуулж, дүгнэлт хийх.

АРГАЗҮЙ

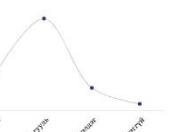
Тоон болон чанарын хавсарсан аргаар Монгол дахь бүх наасны иргээзэс асуумж байдлаар судалгааны материалыа ханган, Google Form хэлбэрээр з булгогийн 26 асуулт балтгэн судалгааны дедактив аргаар хийж гүйцэтгэлээ.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДУН

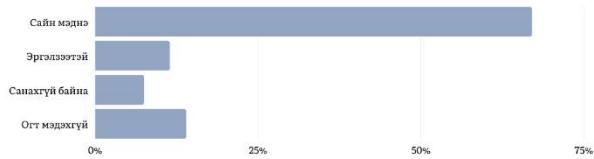
Судалгааны үр дүнгүүдээс танилцуулвал,

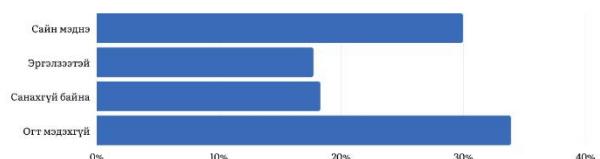
НИЙГЭМДЭХ БАЙР СУУРИЙН АНГИЛЛААР

КОВИД-19-ТЙ ХОЛБООТЫЙН ОЛОР ТУТАМГАШНГАГДАХ УГСИЙГ МЭДЛЭГЭСЭХ

ХҮНЛТ ТУВШИН БҮЮУ АНАГААХЫН МЭРГЭЖЛИЙН ХЭЛЛЭГИЙГ МЭДЛЭГЭСЭХ

Судлаачид:

Мөнхбаяр Анужин, СЭЗИС, БУТ, Маркетинг 2-17
Өлзийбадрах Эрдэнэхүү, СЭЗИС, БУТ, Бизнесийн удирдлага 2-16

ЗОРИЛТ

1. КОВИД-19 цар тахалтай холбоотой анагаахын уг хэллэгийг мэддэг эсэх болон олон улсын хэл дээр мэдээллээ авж чадаг эсэхийг тандах.

2. Цар тахлын талаарх мэдээллийг хаанаас, ямар эх сурвалжаас болон хэл дээрээс авдагийг судлах.

3. Анагаахын мэргэжлийн болон өдөр тутмын КОВИД-19 цар тахалтай холбоотой уг хэллэгийг орчуулах.

ҮР ДУН

Монгол утгаар нь асуусан асуумжинд өдөр тутамд хэрэглэгддэг үгсийн зохицой орчуултыг дунджаар 83.52% нь мэддэг, 16.48% нь мэддэгтүй. Харин анагаахын мэргэжлийн хэллэгийг дунджаар 42.35% нь мэддэг, 57.65% нь мэддэгтүй гэсэн үр дүнтэй байлаа.

ДҮГНЭЛТ

"КОВИД-19 цар тахлын үеийн дэлхий нийтэд дэлгэрсэн шинэ угс ба тэдгээрийн Монгол дахь тархалт" гэсэн сэвнийг хүрээнд асуумж, судалгаа, тандалт хийсний үндсэн дээр нийт судалгаанд оролцогчдын 75.28% нь КОВИД-19-тй холбоотой өдөр тутмын угсийг сайн мэдж байгаа нь том узүүлэлт бөгөөд Монгол улсын нийт иргэдийн 75-дээш хувь нь өдөр тутмын мэдээллээ Англи хэл дээр төвлөгүй авч чадаг гэсэн дүгнэлтэд хүрч болох юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Coronavirus & Covid-19: Glossary of terms. Coronavirus & COVID-19: Glossary of Terms | UVA Health. (n.d.).
2. Дархлаажуулант болон вакцини үйлдвэрэлийн талаарх язгаах ухааны нэр томъёоны толы, Glossary of Medical Terminology for Immunization and Vaccine development.

**ХӨЛСӨӨР АЖИЛЛАХ ГЭРЭЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ
Лхагвасүрэн Энхжин**

СЭЗИС-ын Эрх зүйн тэнхим

Судалгааны зорилт

- Хөлсөөр ажиллах гэрээний эрх зүйн зохицуулалтыг судлах
- Бусад төстэй гэрээнүүдээс ялгах
- Хөлсөөр ажиллах гэрээний эрх зүйн зохицуулалтын талаар практик дээр тулгардаг асуудлыг тодорхойлох, түүнийг зохицуулдаг хуулийг боловсронгуй болгох эсэхэд санал давшүүлэн дүн шинжилгээ хийх

Судалгааны арга зүй

Сэдэвтэй холбоотой ном, бүтээлүүдийг уншиж өөрийн болон бусдын байр суурийг илэрхийлсэн арга барилаар бичсэн бөгөөд харьцуулсан судалгааны арга, баримт бичиг судлах арга болон ажиглалтын аргыг ашигласан болно.

Судлагдсан байдал

Одоогоор манай улсын хэмжээнд Хөлсөөр ажиллах гэрээний эрх зүйн зохицуулалтын талаар бие даасан сэдэвт судалгааны ажил, бүтээлүүд хараахгүй байхгүй байна.

Хөлсөөр ажиллах гэрээг бусад гэрээнээс ялгаж сурх, үүргийн гүйцэтгэл болон үндэслэлгүй хөрөнгөжихтэй холбоотой эрх зүйн зохицуулалтыг амьдрал дээр буюу практик дээр илүү боловсронгуй болгох шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Судалгааны үр дүн

Иргэд болон гэрээний оролцогч нарт уг харилцааны талаар зөв мэдээлэл, ойлголтыг өгч, цаашлаад хуулийн зохицуулалтыг зөв ашиглахад хүрэх ач холбогдол бүхий үр дүнд хүрэв.

Ашигласан материал

1. Наранчимэг, Д. Гэрээний эрх зүй 1. [номын зохиолч.] Д. Аюуш. гарын авлага. Улаанбаатар, 2007.
2. Монгол улсын дээд шүүхийн зөвлөмж. 2012 оны.
3. Баянзүрх дүүргийн шүүхийн 356-р шийдвэр. 356. 2012-02-9.
4. Судалгаа. <http://www.judcouncil.mn/file/davakh.pdf>. [Холбогдсон] 2014 оны.
5. Иргэний хууль. 2012.

СЭЗИС-ИЙН НЭРЭМЖИТ ОЮУТНЫ ЭРДЭМ

ШИНЖИЛГЭЭНИЙ XIV бага хурал

ЭРХ ЗҮЙН ЧАДАМЖ, ТҮҮНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ҮР ДАГАВАР

СЭЗИС эрх зүйн тэнхим Ж.Мишээл B21FA1655

Асуудал, зорилго,
зорилт

Судалгааны дизайн
арга зүй

Дүгнэлт, санал

Уг судалгааны гол зүйл бол эрх үүрэг гэдэг утгаарах чадамжийг эзэмшигчийн тухай юм. Эзэмшик буйт этгээд нь бүрэн чадамж эзэмшик төлөвшүүлийн түвшинд хүрсэн эсх талаар судалган дээр үндэслэн хэвлэцнэ. Эрх зүйн чадамжийн тух, хэрхэн түснэ талаар бид илүү ийнгэй мэдэх болно.

Цаашилаад эрх зүйн чадамжийн тухэн наснаас тогтоож, ялагдаад оглох ёстой вэ гэдгийн нарийвчлан судах ба эрдст нь эрх зүйн чадамжтай байх ба хэрхжүүлэх болон эрх зүйн чадамжийн зарим төрлийн хооронд ялагдааг гаргах болно. Уг сэдвүүдийг судалсаны эзлэст бид эрх зүйн чадамжийн тодорхойлолт, түүхэн хөгжэл болон онинно болон одоо тулгамдаж бий асуудлуудын талаар илүү мэдээлэл авах болон хэрхэн шийдвэрлэх боломжтой талаар хэлэлцүү болно.

Харьцуулсан судалгааг гэдэг нь өөр өөр улс орон, сэйлийн хооронд харьцуулалт хийх зорилготой нийтийн шинжлэх ухааны судалгааны арга зүй юм. Харьцуулсан судалгааны гол асуудал бол өөр өөр үзүүлж очижуудын мэдээллийн багц нь ангиллаг фөр оворроод тодорхойлох эзэлж ишигээхний категорийг ашиглахайх байж явдал ком.

Уг харьцуулсан судалгааг эхлээд эхсиг бүлэг газар нутгийн мэдээллийн ашиглах бус тодорхойж зйтэй оршин байсан тийн нутаг болгонь түүхэн баримт, философиийн үзэл бодлж, эрх зүйн шийдвэрлэх болон баримтуудын харьцуулалт дээр тогтсон байгаа.

Дан ганц газар нутаг бус давхар түүхэн тагхагаагаар харьцуулсан ба үүний уг дунд үзүүлж хөгжлийн үе шат болон газар нутаг, сөйл нь хэрхэн хөгжлийн болон оөрчилгээд нөлоогдох болохыг харах боломжтой болж байгаа юм.

Эрх зүйн бүрэн чадамжийн 16.18 гэх мэт насанд шууд бий болгохос зайлсын, түүний оронд дээрх Goldilocks-ийн гаралтын ионол, статистикийн хорони мэдээлэл болон тархиний бүрэн хөжилжийн судалгаанууд дээрээс үндэслэн дор хажж 25 насанд бүрэн чадамжийк бий болж талаар хэлэлцүү нь буруулждаг бэлз.

Бүрэн чадамжийн насны ихэсэж буй хэдий ч 18 болон 21 насанд хүрсэн этгээдэд эзэмшикэд бэлдэх боломжийн олгох ба уг цаг хугацаанд бүрэн чадамжийк эзэлээд, ирээдүйд ирэх харинчдын талаар бүрэн ойлаглолт олгох боломжийн бүрэн ирээдүй боломжтой юм.

Архинь хамарагчад этгээдүүдийн эмчилгээнд ахадж нь шаардлагатай газэл шүүх чадамжийк хэзгээрэх асуудлыг дэвжар шийдвэрлэдэг байх нь зүйтэй. Хэрэв, хот зушияа буюу арий болон мансууралдаа бодисны кэрэлгээнээс бүрэн татгалзсан бол эмчин болон ойр дотны үүний мэдүүлэг дээр үндэслэн чадамжийк бүрэн олгох боломжтой юм.

Нийгэмд болон ирээдүй хийд үед зэрэг болон сайн нөлөөлөл үзүүлэх нь баттай болох нь уг судалгаагаар хэрэгж байгаа билээ.

Судлагдсан байдал

Корс, Чарльз Баримтаг тух, Пенсильванийн их сургуулийн хэвлэл нь 10-17р зуны учийн чадамж буюу гэрэлтэй талаар нас бие гүйцсэн эх тодорхойлтыг онцлог авч түүхэн тэмдригээ цүглүүсэн байдал ба энэ нь Европ болон тухайн газар нутагт оршиж байсан гүйцнүүдийн талаар мэдээлэл ихээр олон суурин бөгсгөн билээ.

Николас Х. Волфингер нь гаралтын талаар онол судалж ба хэдий насанд хүн нь гэрэлт буюу насан түүшийнкаа хамтрагчийн сонирхолтой болсон төлөвшүүдэд ба хэдий хугацаанд үерэж нехөрөж баниж сурвааг үдэн хугацааны гаралтынц орхэвэгийн судалж тооцоолон гаргасан. Уг судалгаанас бид хүн нь хэдий насанд харамсалгүйгээр шийдвэр гаргах потенцилтай бодлог талаар илүү гүнэнгийн ойнголтой болж байгаа ба судалгааг илүү баттай болж буй юм.

Ханс Холкинсийн Анаагах уханы сургууль, Насанд хургуучийн төлөвшил ба тархи гэх судалгаагар бол бие мах бодийн хувийн төлөвшүүлийн түүшнээс болсон бүрэн чадамж эзэмшигчийн бие физиолог гарах нөлөөний талаар судалж олж мэдэснээр эрх зүйн бүрэн чадамжийг хэдээ насны этгээдэд олгох боломжтой болох талаараа үндэслэл болж очиж байгаа юм.

Судалгааны үр

ДҮН

Эрт залуу наснаас нь эрх зүйн чадамжийг олж байгаа нь залуучуудад эрт амьдралсаа эхлүүлж дарамж шаалт болон улмаар боловсогч гүйцэтгэг, бэлэн бус, гаргаж буй үндэлжийнээс үр дэгаваранг ойлгох харинцлага үүрэх талаар ойлголтуүг байхдаа яарчсан болон насандад ажсанд алдаа иксэр гарган, тэр нь одогийн болон дараа даралгийн үе хөчидоо сираг нөмөлжэлэл болох болжтой юм.

Эрүүл мэнд болон оюун санааны хөгжлийн хувьд бүрэн боловсроход хамаарах яруул миндэгт шүд хамааралттай асуудлууд дээр уг чадамжийг эзэмших эрхийн багасгах бус ихэсэх нь ирээдүйд илүү боловсогч яруул нийгмийн үсэгжлийн үндэс түүрээ болох болжлодот.

Энэ судалгааг уншижад хууль эрх зүйн чадамжийн хэмжилтийг хуульд сургуулсан мэргэжлийн үйл ажиллагайд оруулах орцолдлого хийн байгаа тохиолдолд тэдээр нь чадамжийн ерөнхий онцлог түүгүүрээгээний нь тодорхой харгадж байна. Эйсийн эзлэст бид чадамжийг хэмжилтийн үүрх, үнэ цийнийн талаар гүнзгийг судалжадхуунтай таницсан ашиг сонирхлыг оролцуулж байгаа нь уг узэл баримтал өөрөө ойлголж байгдгүй билээ.

Ашигласан материал

Минькуурдорж Б. Ромын эрх зүй, УБ., 2004, 59 дэх тал.

Иргэнэй хууль (2002)/Төрийн мэдээлэл, УБ, №7

НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблей, 1962 оны 11-р сарын 7-нд Гэрэлзлийг зөвшөөрөх, Гэрлэх доод нас, Гэрэлзлийг бүртгэх тухай конвенцii

Булбуу, Верн. "Түүх, нийгэм дэх хүүхэд ба хүүхдийн нэвтрэхийн толь бичиг"

Робертсон, Стивен. "Зөвшөөрлийн насны тухай хууль (Заах модул)". Түүхэн дэх хүүхэд залуучууд. Рой Розенцеңгиййн түүх, шинэ хөвлэл мэдээллийн төв

НОМИН

Тээврийн хэрэгслээс үүдсэн гэм хорыг арилгах

Асуудал, зорилго, зорилт

Жил ирэх тусам зам тээврийн осол ихээхэн нэмэгдэж буйтай холбоотойгоор энэхүү зөрчлийн улмаас үүсэх гэм хорын эрх зүйн ойлголтын үндсэн хүрээнд нөхөн төлөх үүргийн талаархи онолын үзэл санаа хараахан төлөвшиж тодорхой түвшинд хүрээгүй, түүнчлэн практикт хуулийн зохицуулалтууд өөр хоорондоо ялгаатай байдлаар хэрэглэгдэх тохиолдол ихээхэн ажиглагдаж байгаа юм. Иймд тэдгээрийг нарийвчлан судалж хуулийн нэг мөр болгох хэрэгтэй.

Судалгааны арга зүй

Гэм хор буюу ерөнхий түүний тусгай төрөл тээврийн хэрэгслийн ашиглалтаас үүссэн гэм хорыг арилгах нөхөн төлөх талаарх онолын судалгааг хийж, бусад улс орнуудад жишээлбэл Герман болон Япон зэрэг улсуудын туршлагыг судлан харьцуулан Монгол оронд хэрхэн нийцэж байгаа талаар харьцуулан судалсан.

Судалгааны үр дүн

Судалгааны үндсэн дээр ИХ-ийн 499-р зүйл 497-р зүйлийн хувьд зарчмын болоод бусад зүйлсийнхээ хувьд хоорондоо нилээдгүй зөрүүтэй, өөр өөр хэм хэмжээ байтал аль аль заалтаг нь үндэслэн шийдвэр гаргах явдал ихээхэн тохиолдог. Хамтран хэрэглэх нь онолын хувьд тийм ч оновчтой биш ч үүнийг илүү сайтар зохицуулж шинэчлэх шаардлагатай гэж үзэж байна.

Дүгнэлт, санал

Тус судалгааны хүрээнд ИХ-ийн 499 дүгээр зүйлийн эрх зүйн зохицуулалт нь "гэм буруугаас үл хамааран хариуцлага хүлээх зарчим"-ыг агуулдаг. Гэвч 497.2-т заасны дагуу тээврийн хэрэгслийн эзэмшигчийг өөрийн гэм буруугүй гэдгээ нотлуулах замаар гэм хорыг хариуцан арилгах үүргийг хувиарлаж байгаа нь эзэмшигчийн хариуцлагыг үндэслэх зарчмын талаар эргэлзээтэй байдлыг бий болгож байна. Шүүхийн практикт тулгарч буй гэм хорыг нөхөн төлөхтэй холбогдсон хууль хэрэглээний асуудлын хувьд, шүүхийн одоогийн практикт гэм хорын эрх зүйн "гэм буруутайгаар хариуцлага хүлээх зарчим", "гэм буруугаас үл хамааран хариуцлага хүлээх зарчим"-ыг ИХ-ийн холбогдох зохицуулалтын хүрээнд хамтад нь буюу давхар хэрэглэж, зарчмын зөрүүтэй байдлыг бий болгож байна гэж дүгнэлээ.

Ашигласан материал

Ж.Оюунтунгалаг "Тээврийн хэрэгслийн ашиглалтаас үүссэн гэм хорыг арилгах эрх зүйн зохицуулалтын харьцуулсан судалгаа" Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл. 2016 он №3
Т.Мөнхжаргал "Гэм хороос үүсэр үүргийн эрх зүй" УБ, 2005 он
Л.Амгаланбаяр "Тээврийн хэрэгсэл ашиглалтын улмаас учирсан гэм хорын эрх зүй онолын асуудал, хууль хэрэглээ"

Б.Номин-Эрдэнэ
Эрх зүйн тэнхим 2-25

ПОСТЕР ИЛТГЭЛ

ЗУРГИЙН ЦОМОГ

UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРАЛ

UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРАЛ

UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРАЛ

UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРАЛ

 UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ **ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ** XIV БАГА ХУРАЛ

UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ **ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ** **XIV БАГА ХУРАЛ**

UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРАЛ

UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРАЛ

UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРАЛ

UFE

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРАЛ

СЭЗИС-ИЙН ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРЛЫН ХӨТӨЛБӨР

Зорилго: Онол, практикийн ач холбогдол бүхий судалгааны бүтээл, үзэл санааг хөгжүүлэх, олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх, оюутны эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг хөхиүүлэн дэмжихэд чиглэгдэнэ.

Эдийн засаг, санхүү, нягтлан бодох бүртгэлийн салбар хурал

СЭЗИС-ийн С байрны 402а танхим

2022 оны 5 сарын 9-ний өдөр

15.00-15.15 Нээлт

СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим

15.15-15.30 КОВИД-19 цар тахлын эсрэг төрөөс хэрэгжүүлж буй бодлогын эдийн засагт үзүүлж буй үр нөлөө (Уул уурхайн экспорт давамгайлсан улс орнуудын жишээн дээр)

Х.Гүлнур, Мандах их сургууль

15.30-15.45 Санхүүгийн болон санхүүгийн бус бизнес, мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэгчдийн комплаенсийн тогтолцоог сайжруулах нь

А.Одонтуяа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Б.Чинзэтөгс, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

15.45-16.00 НББОУС 24 холбоотой талуудын тодруулгын хэрэгжилт/банкны салбараар/Л.Нүүцээ, Мандах их сургууль

16.00-16.15 ФАТФ-ын 40 зөвлөмжийн эдийн засагт үзүүлэх нөлөө

Э.Бат-Очир, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Б.Түмэнзаяа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

16.15-16.30 Тээврийн хэрэгслийн хүрээлэн буй орчинд үзүүлж буй нөлөөллийн өртгийг тооцох нь

М. Должинмаа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Ч. Алтаншагай, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

16.30-16.45 Хувьцааны зах зээл дэх хөрөнгө оруулагчдын шийдвэрт нөлөөлэх зарим хүчин зүйлийн судалгаа

М.Анударь, Мандах их сургууль

16.45-17.00 Ногоон эдийн засаг хөгжлийн чиг хандлага

О.Азжаргал, Мандах их сургууль

17.00-17.15 Монгол Улсын криптовалютын зах зээлийн дахин давтагдашгүй токенд (NFT) албан татвар ногдуулах боломж (NFT.MN)

Н.Буян-Арвижих, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

17.15-17.30 Хувьцаат компаниудын ашигт ажиллагаанд КОВИД 19-ын нөлөөлсөн байдлын судалгаа

З.Намуун-Эрдэнэ, Мандах их сургууль

17.30-17.45 Эрүүл мэндийн зардал болон эдийн засгийн зарим үзүүлэлтийн хамаарал

18.30-19.00 **Шагнал гардуулах ёслол**
СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим

**СЭЗИС-ИЙН ОЮУТНЫ ЭРДЭМ
ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
XIV БАГА ХУРЛЫН ХӨТӨЛБӨР**

Зорилго: Онол, практикийн ач холбогдол бүхий судалгааны бүтээл, үзэл санааг хөгжүүлэх, олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх, оюутны эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг хөхиулэн дэмжихэд чиглэгдэнэ.

Бизнес, менежментийн салбар хурал

СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим

2022 оны 5 сарын 9-ний өдөр

- 15.00-15.15 **Нээлттэй**
СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим
- 15.15-15.30 **КОВИД-19 цар тахлын үеийн хэрэглэгчийн худалдан авалтын үйл хөдлөл, түүнд нөлөөлсөн хүчин зүйлсийн шинжилгээ**
Б.Намуунаа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 15.30-15.45 **Үйлчилгээний чанарын хүлээлт дэх соёлын нөлөөлөл: дээд боловсрол ба эрүүл мэнд**
Ө.Анужин, ШУТИС-БУХС
А.Төгсбаясгалан, ШУТИС-БУХС
- 15.45-16.00 **Арьс арчилгааны бүтээгдэхүүний тухай цахим орчин дахь сэтгэгдэл нь хэрэглэгчийн худалдан авах хүсэлд нөлөөлөх нөлөөллийн судалгаа**
Ц.Номин-Эрдэнэ, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 16.00-16.15 **Өндөг хэрэглэгчийн зан төлөвийн судалгаа: Улаанбаатар хотын жишээн дээр**
Д.Хулан, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 16.15-16.30 **Оюутнуудын ажил эрхлэлт болон сурлагын чанарын хамаарал**
Э.Отгонсүрэн, Мандах их сургууль
Э.Цэндсүрэн, Мандах их сургууль
- 16.30-16.45 **Улаанбаатар хотын хуучин хувцасны дэлгүүрээр (thrift shop) үйлчлүүлэгчдийн зан төлөвийн судалгаа**
Б.Мандхай, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 16.45-17.00 **Оюутнуудын криптовалютад хандах хандлага ба криптовалютын талаарх сургалтын хэрэгцээ шаардлага**
Г.Лхамсүрэн, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
Б.Болормаа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
Ц.Нандин-Эрдэнэ, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 17.00-17.15 **Бүтээгдэхүүн худалдагч автомат машин нэвтрүүлэлтийн зах зээлийн шинжилгээ**
Б.Дөлгөөн, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
Б.Сүвдэрдэнэ, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
Д.Хонгорзул, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 17.15-17.30 **Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх чиглэлээр гарч буй дижитал шилжилт**
Д.Өсөхжаргал, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
С.Хулан, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
Ц.Мишиэл, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 17.30-17.45 **Z үеийнхний хэрэгцээнд түшиглэсэн коммунити платформ**
Ж.Идэртүвшин, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 17.45-18.00 **QPAY хэрэглэгчдийн хандлагын судалгаа**
Ч.Минжинзор, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

- 18.00-18.15 **Мэдээллийн системийн аюулгүй байдал**
 Б.Энхжин, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
 Д.Ану, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 18.30-19.00 **Шагнал гардуулах ёслол**
 СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим

СЭЗИС-ИЙН ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ XIV БАГА ХУРЛЫН ХӨТӨЛБӨР

Зорилго: Онол, практикийн ач холбогдол бүхий судалгааны бүтээл, үзэл санааг хөгжүүлэх, олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх, оюутны эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг хөхиүүлэн дэмжихэд чиглэгдэнэ.

Хүмүүнлэг, нийгмийн ухааны салбар хурал

**СЭЗИС-ийн С байрны 402в танхим
2022 оны 5 сарын 9-ний өдөр**

- 15.00-15.15 **Нээлт**
 СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим
- 15.15-15.30 **Барьцаалан зээлдүүлэх гэрээний эрх зүйн зохицуулалт**
 А.Анулан, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
 А.Анар, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 15.30-15.45 **Ерөнхий боловсролын сурагчдын чөлөөт цагийн судалгаа**
 Б.Мөнх-ундрах, Монгол Улсын Худалдаа үйлдвэрлэлийн их сургууль
 У.Бат-Эрдэнэ, Монгол Улсын Худалдаа үйлдвэрлэлийн их сургууль
 Б.Амгаланзаяа, Монгол Улсын Худалдаа үйлдвэрлэлийн их сургууль
 М.Билгүүн, Монгол Улсын Худалдаа үйлдвэрлэлийн их сургууль
- 15.45-16.00 **Арилжааны банкнаас олгох зээл ба гэрээний чөлөөт байдлын эрх зүйн зохицуулалт**
 Т.Номинчулуун, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 16.00-16.15 **Франчайзын гэрээний эрх зүйн зохицуулалт**
 Н.Дөлгөөнсүгир, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 16.15-16.30 **Цар тахлын үеийн гэрээний эрх зүйн зарим асуудлууд**
 Б.Марал, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 16.30-16.45 **Ил задгай худалдаа эрхлэгчдэд олгох зөвшөөрлийн асуудал, түүний механизмыг боловсронгуй болгох нь**
 Б.Маргад-Эрдэнэ, Монгол Улсын их сургууль
 Б.Ууганболов, Монгол Улсын их сургууль
- 16.45-17.00 **Татвар төлөхөөс зайлсхийх гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтын харьцуулсан судалгаа**
 Т.Дүүрэнзаяа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 17.00-17.15 **Ерөнхий боловсролын сургалт сургач төвтэй болж байгаа эсэхэд хийсэн дүн шинжилгээ" санал дүгнэлт**
 Б.Оюунжаргал, Монгол Улсын Багшийн их сургууль
- 17.15-17.30 **Өсвөр насны хүүхдүүдийн ганцаардалд нөлөөлдөг зарим хүчин зүйлийг судалсан нь**
 Н.Сэндэнханд, Монгол Улсын их сургууль
- 17.30-17.45 **Хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үр дагавар арилгах асуудал**
 О.Сарангсаа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 17.45-18.00 **Үнэт цаасны зах зээлд хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэгчид тулгамдаж буй зарим асуудал, түүнийг шийдвэрлэх гарц, арга зам**
 Ш. Бүжинлхам, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

- 18.00-18.15 **Гэр бүлийн маргаанд хүүхдийн асрамж, тэтгэлэг тогтоож буй шүүхийн практик, үр нөлөө**
Б.Гантуяа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 18.15-18.30 **Иргэдийн боловсролд хандах зан төлөвт нөлөөлөгч хүчин зүйлийн судалгаа**
Ц.Есүлэн, Санхүү эдийн засгийн их сургууль
- 18.30-19.00 **Шагнал гардуулах ёслол**
СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим

СЭЗИС-ИЙН ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ XIV БАГА ХУРЛЫН ХӨТӨЛБӨР

Зорилго: Онол, практикийн ач холбогдол бүхий судалгааны бүтээл, үзэл санааг хөгжүүлэх, олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх, оюутны эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг хөхиүүлэн дэмжихэд чиглэгдэнэ.

Постер илтгэлийн уралдаан

СЭЗИС-ийн В байрны өргөтгөл

2022 оны 5 сарын 9-ний өдөр

10.00 цаг - 18.00 цаг

Нээлт

СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим, 15.00-15.15 цаг

Банк бус санхүүгийн байгууллагын салбар дахь финтекийн нөлөөлөл

О.Тэмүүлэн, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Ц.Есүлэн, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Нийгмийн даатгалын шимтгэлийн буцаан олголтын талаарх орчны шинжилгээ

А. Сумъяа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Гадаад өрийн татвараас зайлсхийх байдалд үзүүлэх нөлөө: Монгол Улсын жишээн дээр

А.Отгонзаяа, Монгол Улсын их сургууль

Ү.Номин, Монгол Улсын их сургууль

Инфляцид нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн шинжилгээ

Д.Дорждээрэм, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Б.Амар-Отгон, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Дижитал шилжилт

Ц.Наранбаатар, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Г.Мөнхтэнгэр, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

ДАЕ Ухаалаг усны тоолуур Монголд нэвтрүүлэх

Г.Билгүүтэй, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Б.Энэрэлт, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Интроверт болон экстроверт зан чанар, ажилтан ба шууд удирдлагын хоорондын харилцаанаас хамаарч карьер өсөлтэд үзүүлэх нөлөөллийг тодорхойлох судалгаа

О.Халиун, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Виртуал ажлын багийн үр дүнтэй харилцаанд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн судалгаа

Б.Оюунтулхүүр, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Оюутны дадлага удирдлагын системийн шинжилгээ

Г.Энхсүлд, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Оюутны орон сууцны үйлчилгээний системийн шийдэл

М.Төгөлдөр, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Байгууллагын соёлын нээлттэй инновацийг идэвхжүүлэгч хүчин зүйлсийн судалгаа "Мандал даатгал" ХК

А.Аззаяа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Франчайзийн гэрээний эрх зүйн зохицуулалт

А.Ангараг, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

КОВИД-19 цар тахлын үеийн дэлхий нийтэд дэлгэрсэн үгс ба тэдгээрийн Монгол дахь тархалт

М.Анужин, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Ө.Эрдэнэхүү, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийн талаархи шинжилгээ

Л.Анударь, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

СЭЗИС-ИЙН ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ XIV БАГА ХУРЛЫН ХӨТӨЛБӨР

Зорилго: Онол, практикийн ач холбогдол бүхий судалгааны бүтээл, үзэл санааг хөгжүүлэх, олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх, оюутны эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг хөхиулэн дэмжихэд чиглэгдэнэ.

Постер илтгэлийн уралдаан

СЭЗИС-ийн В байрны өргөтгөл

2022 оны 5 сарын 9-ний өдөр

10.00 цаг-18.00 цаг

Нээлт

СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим, 15.00-15.15 цаг

Санхүүгийн Зохицуулах Хорооны зохицуулалтын салбар буюу ББСБ-ын Финтект сууринласан үйлчилгээний одоогийн үйл ажиллагаанд хийсэн шинжилгээ

Э.Идэрбаясгалан, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Хөлсөөр ажиллах гэрээний эрх зүйн зохицуулалт

Л.Энхжин, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Эрх зүйн чадамж, түүний эрх зүйн үр дагавар /харьцуулсан судалгаа

Ж. Мишээл, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Тээврийн хэрэгслийн ашиглалтаас үүссэн гэм хорыг арилгах

Б.Номин-Эрдэнэ, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Арилжааны банкны хувьцааг нийтэд нээлттэй арилжаалахтай холбоотой эрх зүйн зарим асуудал
Т.Энхжин, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Эрүүгийн процесс ажиллагааны явцад хүний эрхийг зөрчих нь

Э.Намуун, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Жагсаал, цуглааны бүртгэлийн эрх зүйн зохицуулалт

О.Саруулсайхан, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Тусгай хэрэгцээт оюутнуудын суралцах орчин болон оюутнуудын тусгай хэрэгцээт хэмээх ойлголтын тухай судалгаа

С.Анударь, Мандах их сургууль

Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн эрх зүйн орчны тулгамдсан асуудал / явуулын үйлчилгээтэй түргэн хоолны цэгийн жишээн дээр /

Ж.Энхмаа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Г.Уянга, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Франчайзын гэрээний эрх зүйн зохицуулалт ба франчайз дэлгүүрийг монгол улсын хөдөө орон нутагт нээх тухай

Т.Мөнхгэгээн, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Цахим болон харилцаа холбооны сүлжээн дэх зохиогчийн эрхийг хамгаалах түүнтэй холбоотой асуудлууд

Г.Чанцал, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Түрээсийн гэрээний эрх зүйн зохицуулалт, зарим асуудал

Г.Энхмаа, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Төлбөр гүйцэтгэх мөнгөн тэмдэгтийн эрх зүйн зохицуулалт

Э.Сэнгэдүлам, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

Шагнал гардуулах ёслол

СЭЗИС-ийн С байрны 4 давхрын хурлын танхим, 18.30-19.00 цаг